

ZAKAR ANDRÁS ÜNNEPI KÖTET

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA JURIDICA ET POLITICA

TOMUS LXXX.

ÜNNEPI KÖTET

DR. ZAKAR ANDRÁS
C. EGYETEMI TANÁR

70. SZÜLETÉSNAPJÁRA

SZEGED
2017

Edit

Comissio Scientiae Studiorum Facultatis Scientiarum Politicarum et Juridicarum
Universitatis Szegediensis

ATTILA BADÓ, ELEMÉR BALOGH, LÁSZLÓ BLUTMAN, JÓZSEF HAJDÚ,
MÁRIA HOMOKI-NAGY, ÉVA JAKAB, KRISZTINA KARSAI, FERENC NAGY,
PÉTER PACZOLAY, IMRE SZABÓ

Redigit

MÁRIA HOMOKI-NAGY

Nota

Acta Jur. et Pol. Szeged

Szerkesztőbizottság

a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának
tudományos bizottsága

BADÓ ATTILA, BALOGH ELEMÉR, BLUTMAN LÁSZLÓ, HAJDÚ JÓZSEF,
HOMOKI-NAGY MÁRIA, JAKAB ÉVA, KARSAI KRISZTINA, NAGY FERENC,
PACZOLAY PÉTER, SZABÓ IMRE

Főszerkesztő

HOMOKI-NAGY MÁRIA

Szerkesztő

HAJDÚ JÓZSEF

Műszaki szerkesztő

Kovács Ildikó

Felelős kiadó: Balogh Elemér dékán

Kiadványunk rövidítése

Acta Jur. et Pol. Szeged

ISBN 978-963-306-534-1

ISSN 0324-6523 Acta Univ.

TARTALOM

Előszó.....	7
Tabula gratulatoria	9
GABRIELLA BERKI European mobile students from the social security coordination's perspective	11
DOMBI ALICE Fáy András, a jogtudós nevelő	25
ALEX EMBER Der Arbeitsstress, als die häufigste modern Beschäftigungskrankheit	41
JOHANNA FARKAS Psychological Assessment of Children by Forensic Experts	55
KLÁRA GELLÉN Comments on the expectable updates of the Digital Single Market Strategy regarding the promotional rules of the Audiovisual Media Services directive.....	65
JÓZSEF HAJDÚ Horizontal and vertical overview of sickness insurance systems with special regard to the Hungarian sick-pay benefit.....	75
KÉKES SZABÓ MIHÁLY Erasmus pedagógiai nézeteinek jellemzői	99
KÉRI JUDIT A magyar munkanélküli-biztosítás története	111
LUKÁCS ADRIENN Adatvédelmi irányelv és rendelet, avagy hogyan változott a közösségi oldalakra vonatkozó szabályozás az Európai Unió adatvédelmi reformjával?.....	125
MARSOVSZKI ÁDÁM A gyermeket vállaló családok tájékoztatása	141

MATOLAY MÁTÉ	
Konzervatívak-e a jogászok? A motiváció és temperamentum hatása az ideológiai elköteleződésre.....	157
MÉSZÁROS GABRIELLA	
Várandós nőekkel szembeni hátrányos megkülönböztetés a munkaviszony megszüntetés alatt	169
NAGY FERENC	
Megjegyzések a negatív generális prevenció teóriájáról	183
RÉVÉSZ BÉLA	
Pszichológiai elemek a titkosszolgálati munkában.....	199
BALÁZS ROSSU	
Energy Policy in the EU – Regulations of the EU 20-20 Strategy	221
RUSZOLY JÓZSEF	
Egy lappangó jegyzőkönyv nyomában	235
RÚZS MOLNÁR KRISZTINA	
A mediáció gyakorlati szemmel.....	263
STIPTA ISTVÁN	
A pénzügyi közigazgatási bíróság bírúinak rekrutációja (1884-1896)	279
VISONTAI-SZABÓ KATALIN	
A jog és a pszichológia összekapcsolódása: úton egy új tudományág kialakulása felé.....	291
INGRID WÖLFEL	
Zwischen allen Stühlen – zur Adoleszenz von Pflegekindern	303
Zakar András közleményei 1971-től 2017-ig	311

Tisztelt Olvasó!

Nagy öröm és megtiszteltetés egy dékánnak előszót írni kollégáját köszöntő emlékkönyvbe. A szegedi egyetem jogi karán nagyon régi hagyomány, hogy 70. életévükkel mintegy 'kiérdemlik' tanártársaink a szakmai tisztelgés e nemes manifesztumát. Haladott korunkban ez az életkor inkább csak egy állomás az alkotói életpályán, inkább az aktív tanári életpályán jelent komolyabb mérföldkövet. Mindenekelőtt azonban ünnepelünk: köszöntjük Zakar András c. egyetemi tanárt és sok boldogságot, további gazdag alkotói esztendőket kívánunk.

A könyv, amit a Tisztelt Olvasó a kezében tart egy Liber Amicorum Dr. Zakar András c. egyetemi tanár tiszteletére. A *liber amicorum* egyetemi körökben elterjedt tisztelgési forma, amelyben a közeli kollégák, munkatársak és sokszor volt doktoranduszok/doktorandák tisztelegnek egy közmegebecsülésnek örvendő és az aktív oktatói pályájának csúcsára ért kolléga, mester előtt. A kötetben szereplő tanulmányok tartalmukat tekintve szervesen kapcsolódnak esetünkben Zakar András egyetemi tanári munkásságához és felsejlenek bennük az életpálya eredményeit elismerő baráti tisztelet és szeretet hangjai is (*tabula gratulatoria*).

Zakar András 1947. május 14-én született a Bács-Kiskun megyei Solton, középiskoláit Kunszentmiklóson végezte, 1965-ben tett érettségi vizsgát. Alma Mater-éhez mindvégig hű maradt, sokat dolgozott azon, hogy hozzá hasonlóan a többi öreg diák is támogassa iskoláját, öregbítse hírnevét. Erőfeszítéseit a Baksay Sándor Református Gimnázium 2010-ben Pro Schola-díjjal ismerte el. 1966-ban egy évnyi Mezőtúron eltöltött sorkatonai szolgálatot követően kezdte meg Szegeden a József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán egyetemi tanulmányait, ahol 1971-ben magyar – történelem – pedagógia szakon középiskolai tanári diplomát szerzett, majd 1974-ben ugyanitt bölcsészdoktori címet kapott. 1987-ben védte meg értekezését és szerzett a Magyar Tudományos Akadémián a pszichológia tudományterületen kandidátusi fokozatot. Két szakvizsgával is rendelkezik, 1988-ban pedagógiai szakpszichológus, 2000-ben tanácsadó szakpszichológus vizsgát tett.

Pályáját az egyetem elvégzése után Kecskeméten a Pályaválasztási Tanácsadó Intézetben kezdte, majd 1974-ben bölcsészdoktorként elkezdődött egyetemi karrierje. A József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Pszichológia Tanszékén volt először tanársegéd, később adjunktus, majd 1988-tól egyetemi docens. Legfőbb kutatási területe mindmáig a pályalélektan, a tudatos és sikeres pályaválasztás segítésének elmélete és gyakorlata. 1992-1993 között vendég előadóként egy évet töltött a Zürichi Egyetem Alkalmazott Pszichológiai Intézetében, ahol megismerte és hazahozta a svájci gyakorlat legjavát. 1995-től az MTA köztestületi tagja. A szegedi bölcsészkaron egészen 1995-ig volt a Pályalélektani Csoport vezetője, ezt követően egyetemünk jogi karán folytatta, hamarosan, mint főiskolai tanár, oktatói tevékenységét.

Az Állam- és Jogtudományi Karon többféle pszichológiai témájú tárgyat jegyez (pl. alkalmazott pszichológia, az életútfejlődés pszichológiája, a jogi pályák pszichológiai követelményei), amelyeket mai napig a hallgatók nagyfokú érdeklődése övez. A jogi karon kifejtett tevékenysége mellett hosszú ideig további jogviszonyban tevékenykedett a Kapos-

vári Egyetem Tanítóképző Főiskolai Karának Pszichológia Tanszékén mint tanszékvezető, a Tomori Pál főiskola Bölcsészettudományi Tanszékén, valamint a Kecskeméti Főiskola Óvó-és Tanítóképző Főiskolai Karának Neveléstudományi Tanszékén, szintén mint tanszékvezető. 2001–2003 között a Magyar Pszichológusi Kamara Országos vezetőségének tagja. 2013-ban dr. Visontai-Szabó Katalinnal létrehozták a Jogpszichológiai Kutatócsoportot, amely a Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék keretein belül folytatja tevékenységét. Alapító elnökként nevéhez fűződik továbbá a Jogpszichológiai Fórum megalapítása is, ahol a jogász és pszichológusi végzettséggel egyaránt rendelkező szakembereknek lehetősége van egy kis együtt gondolkodásra, a két tudományterület határán felmerülő kérdések megvitatására. 2013-tól az MTA Szegedi Akadémiai Bizottság Jogpszichológiai Munkacsoportjának elnöke. 2015-ben munkásságát az egyetem címzetes egyetemi tanári címmel ismerte el.

Pályája során számtalan tanulmányúton vett részt, elsősorban német nyelvterületen, de megfordult Párizsban, Bradfordban, Dublinban, Lisszabonban, Reykjavikban, Krakóban, Vaduzban és Rigában is különböző konferenciákon. 1992 és 2004 között 7 tudományos kutató projektben vett részt szakértőként, tanácsadóként illetve koordinátorként. Publikációinak száma közel kétszázra tehető: 63 tudományos közlemény – ebből 7 könyv, 4 felsőoktatási tankönyv, 5 közérdekű mű, 34 absztrakt és 91 egyéb közlemény.

2015-ben, jogi kari működésének 20. évfordulóján vonult nyugdíjba. Hallgatói mindig is nagyon szerették, óráira a diákok a mai napig örömmel járnak. 2009-ben elnyerte a kitüntetett 'év oktatója' címet. Munkásságát számos egyéb elismeréssel is díjazták; többek között 2011-ben rektori elismerő oklevelet, 2012-ben Magyar Felsőoktatásért Emlékplakettet, 2014-ben MTA SZAB Elnöki Elismerő Oklevelet és emlékérmeket kapott.

Zakar Tanár Úr tudását, segítőkészségét és emberségét tisztelik és becsülik jelen kötet szerzői és mindazok, akik ismerik. E tanulmánykötet nagyrabecsülésünk és szeretetünk kifejezése. Kedves András! Az egész jogi kar nevében kívánok hosszú életet, s további termékeny szakmai munkásságot.

Dr. Balogh Elemér
egyetemi tanár, dékán

Tabula gratulatoria

Prof. Dr. Fülöpné Prof. Dr. Homoki Nagy Mária egyetemi tanár (SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged)

Dr. Hegedűs Andrea egyetemi docens (SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged)

Dr. Kulcsár Gabriella adjunktus (PTE Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs)

Dr. Kiss Barnabás egyetemi docens (SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged)

Dr. Kovács László Imre egyetemi docens (SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged)

Dr. Lajkó Dóra adjunktus (SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged)

Prof. Dr. Pokol Béla egyetemi tanár (SZTE Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged)

GABRIELLA BERKI*

European mobile students from the social security coordination's perspective

The university is a European institution.¹ The first universities came to existence from the eleventh century² and subsequently have spread all over Europe and the entire world. Already these early universities attracted a high number of foreign students and – although the migration patterns and the motivations behind have changed to a certain extent – student migration is a living and flourishing phenomenon of the modern European higher education.³

I. Introduction

In the European Union, special attention is paid to enabling students to study abroad. The Erasmus programme is celebrating its thirtieth anniversary this year and according to the latest data,⁴ more than 3.3 million students⁵ got the chance to benefit from an Erasmus

* assistant professor, University of Szeged

¹ See RIDDER-SYMOENS, HILDE DE (ed.): *A history of the university in Europe. Universities in the Middle Ages*. Cambridge University Press, Cambridge, 1992.

² Although Bologna claims to have the oldest university established in 1088, there is no full agreement concerning which the first university was and when it was actually founded. RÜEGG, WALTER: *Mythology and historiography of the beginnings*, in: RIDDER-SYMOENS 1992. pp. 4-14.

³ According to the Eurostat, „around 1.45 million people undertaking tertiary level studies in EU Member States in 2013 came from abroad: in other words, they were studying in a country other than that where they completed their secondary education. As is the case for all students, not just those from abroad, the vast majority of these students were studying for Bachelor's degrees (45 %) or Master's degrees (41 %), while around 1 in 10 (10 %) were studying for Doctoral degrees and 1 in 20 (5 %) followed short-cycle tertiary courses.” http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Learning_mobility_statistics (download: 2 January 2017)

⁴ http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/repository/education/library/statistics/erasmus-plus-facts-figures_en.pdf (download: 2 January 2017)

⁵ The Erasmus+ programme envisages around 2 million mobile students and overall mobility opportunities for more than 4 million people (including students, academic staff, volunteers, trainees etc.) between 2014 and 2020. http://ec.europa.eu/programmes/erasmus-plus/about_en#tab-1-3 (download: 2 January 2017)

scholarship during this period. If we add that there are other opportunities open for students willing to study abroad, this group – which equals the population of a smaller Member State – clearly cannot be neglected, but its needs and interests must be dealt with. This paper focuses on one single aspect of the mobile European students' situation, namely their social security status.

The idea came from a practical problem which occurred in Romania. Reportedly, in Romania, those students who decide to complete a phase of their higher education abroad are automatically considered to be residing abroad and as a consequence lose their healthcare entitlements in Romania. This practice of the Romanian healthcare authorities proved to be rather controversial in the light of the European social security coordination legislation, thus the present paper addresses the question how European mobile students can gain access to healthcare in another Member State.

II. Defining European mobile students

Under the term *European mobile students*, I mean European citizens participating (already involved or in the process of getting involved) in academic training (tertiary level studies) and travelling abroad for educational purposes. Herewith I am only dealing with students moving around within the European Union, thus excluding from the scope of this paper those who come from or go to study in a third country.⁶

Border-crossing students undoubtedly form a *heterogenous group* travelling for different reasons, heading towards different goals. Nevertheless, for the sake of this analysis, a distinction must be made between two – in my opinion, major – categories of these students.

On the one hand, a significant share of European mobile students goes to another Member State *for a relatively short period*, often in the framework of an Erasmus exchange or a scholarship programme of some kind and are away from their Member State of origin for no longer than 12 months. Besides, due to different economic, political, societal circumstances, working and living conditions, quality of education and discrepancy between the sums of school fees, students are more and more intrigued to study abroad not only temporarily.

Thus, on the other hand, those students must be distinguished who choose *to complete a whole phase of their training* (e.g. their bachelor or master training) in another Member State, which usually takes numerous years.

⁶ Global student migration also holds a great potential for research though, since in 2015 globally „five million students were studying outside their home countries, more than double the 2.1 million who did so in 2000 and more than triple the number in 1990. This astounding growth has occurred in the context of an increasingly globalised world in which economies are closely tied to others within their region and beyond.” <http://monitor.iccf.com/2015/11/the-state-of-international-student-mobility-in-2015/> (download: 2 January 2017) See also [https://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/EDIF%202013--N%C2%B014%20\(eng\)-Final.pdf](https://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/EDIF%202013--N%C2%B014%20(eng)-Final.pdf) (download: 2 January 2017)

Whereas in the first case the stay abroad is usually clearly temporary and the place of residence remains in the Member State of origin, to which the student does not cease to be linked closely; in the second case, the level of integration in the host Member State can be considerably higher, which might reduce the likelihood of returning to the Member State of origin and increase the chances of shifting the place of residence. This difference can potentially lead to different social security rules applied to the two categories of mobile students. However, before going into the details of what rules apply to which categories, let me briefly summarise the objective of the European social security coordination regulations.

III. Social security coordination within the European Union

The significant discrepancies between the Member States' national social security systems pose a great threat to persons willing to use their *right to free movement*, such as mobile students. Thus, as regards the promotion of free movement, the European Union has legal permission to adopt coordination *measures in the field of social security as are necessary to provide freedom of movement for workers; to this end, they shall make arrangements to secure for employed and self-employed migrant workers and their dependants: (a) aggregation, for the purpose of acquiring and retaining the right to benefit and of calculating the amount of benefit, of all periods taken into account under the laws of the several countries and (b) payment of benefits to persons resident in the territories of Member States.*⁷ This part of the Treaty's provision has remained basically unchanged since the formulation of the Treaty of Rome in 1957⁸ and serves as the legal basis for the social security Coordination Regulations thenceforth.

It was rather clear already for the Founding States that the desired flow of workers within the internal market could not be ensured without social security legislation measures, since people cannot be expected to move at the expense of losing their social rights.⁹ As the European Commission articulated in the late 1990s, *Community legislation on social security*

⁷ Article 48 of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU), originally Article 51 in the Treaty of Rome.

⁸ However, the history of social security coordination within Europe goes far beyond the date of birth of the European Communities. It is remarkable that the very first bilateral agreement on the protection of social security rights of migrants was signed by France and Italy in 1904 and served as a sample later on. Roberts argues that "(t)he need for coordination can be traced back [...] to 1648 when the Treaty of Westphalia brought the Thirty Years War to an end." ROBERTS, SIMON: *A short history of social security coordination*, in: JORENS, YVES (ed.): *50 years of Social Security Coordination: Past – Present – Future*. Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2010, p. 8.

⁹ See among others, PENNING, FRANS: *European Social Security Law*. Intersentia, Antwerp, 2010, p. 3 and WATSON, PHILIPPA: *Social Security Law of the European Communities*. Mansell Publishing, London, 1980, p. 35.

is a *sine qua non* for exercising the right to free movement of persons.¹⁰ The Coordination Regulations seek to prevent a person from being penalised, facing disadvantages or losing social security rights due to moving across borders.¹¹

The relevance of the issue at stake is shown by the fact that the first set of Coordination Regulations, Regulation (EEC) No 3/58¹² and 4/58,¹³ were among the first legal instruments ever adopted by the Community.¹⁴ Recently, the third generation of social security Coordination Regulations, i.e. Regulation (EC) Nos 883/2004¹⁵ and 987/2009,¹⁶ entered into force.

As to the free movement of students, VAN DER MEI argues that “(e)ver since the 1985 landmark ruling in *Gravier* I7 we know that the right to study in other member states is a right that nationals of the member states enjoy as European citizens. It is a right equal in constitutional rank as the right to work in other member states.”¹⁸ Thus, it comes as no surprise that the personal scope of the Coordination Regulations – which originally covered solely the migrant workers and their family members – was extended bit by bit, eventually also to mobile students.¹⁹ Today, Regulation 883/2004 and 987/2009 are applicable to both all the EU citizens²⁰ (including European mobile students) and nationals of third countries.²¹

¹⁰ European Commission: Proposal for a Council Regulation (EC) on coordination of social security systems. COM (1998) 779 final, 21. 12. 1998.

¹¹ JORENS, YVES, SCHUYTER, BARBARA DE AND SALAMON, CINDY: *Towards a rationalisation of the EC Co-ordination Regulations concerning Social Security?* Academia Press, Ghent, 2007. p. 11.

¹² Regulation No 3 of the Council concerning social security for migrant workers. OJ 30 of 16 December 1958.

¹³ Regulation No 4 of the Council laying down detailed rules for implementing and supplementing the provisions of Regulation No 3 concerning social security for migrant workers. OJ 30 of 16 December 1958.

¹⁴ On the first generation of social security Coordination Regulations see CORNELISSEN, ROB: *50 years of social security coordination. European Journal of Social Security*, 2009/1-2. pp. 11-13.

¹⁵ Regulation (EC) No 883/2004 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the coordination of social security systems. OJ L 166 of 30 April 2004 (hereinafter also referred to as Basic Regulation or BR).

¹⁶ Regulation (EC) No 987/2009 of the European Parliament and of the Council of 16 September 2009 laying down the procedure for implementing Regulation (EC) No 883/2004 on the coordination of social security systems. OJ L 284 of 30 October 2009 (hereinafter also referred to as Implementing Regulation or IR).

¹⁷ C- 293/83 *Françoise Gravier v City of Liège*. ECLI:EU:C:1985:69.

¹⁸ VAN DER MEI, ANNE PIETER: *Coordination of student financial aid systems: Free movement of students or free movement of workers?* in: PENNINGS, FRANS and VONK, GUSBERT (eds.): *Research Handbook on European Social Security Law*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2015. p. 487.

¹⁹ Council Regulation (EC) No 307/1999 of 8 February 1999 amending Regulation (EEC) No 1408/71 on the application of social security schemes to employed persons, to self-employed persons and to members of their families moving within the Community and Regulation (EEC) No 574/72 laying down the procedure for implementing Regulation (EEC) No 1408/71 with a view to extending them to cover students. OJ L 038 of 12 February 1999.

²⁰ Article 2 BR.

²¹ The personal scope of the current regulations was extended to third country nationals by Regulation (EU) No 1231/2010 of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 extending Regulation (EC) No 883/2004 and Regulation (EC) No 987/2009 to nationals of third countries who are not already covered by these Regulations solely on the ground of their nationality. OJ L 344 of 29 December 2010. The Regulations

Therefore, the next section is dedicated to the determination of applicable law in case of mobile students under the Coordination Regulations.

IV. Applicable legislation to students

When a person uses his/her right to free movement, potentially more than one Member States are involved. The legal collision can lead to either a positive²² or a negative conflict²³ of laws, both of which are undesirable under European law. Under the Coordination Regulations, in each case the first thing that has to be defined is which country is competent for the social security benefits in question. The competent Member State is where a person is covered by the social security system including the healthcare system and which is responsible for the financing of the sickness benefits even if obtained in another Member State.

Conflicting rules have the potential to impede free movement, thus have to be prevented.²⁴ One of the main principles of the Coordination Regulations is that in every given situation only a single legislation can be applied, which means that there is always one, but strictly not more than one country the legislation of which must be applied.²⁵ The Coordination Regulations define a set of rules which are designed to avoid the complications occurring when different legislations collide and to designate the applicable legislation.²⁶

The Basic Regulation provides that to persons, not carrying out a professional activity or working as civil servants, not receiving unemployment benefits or serving in the armed forces in one of the Member States, the legislation of the Member State of residence applies.²⁷ This implies that economically non-active persons, such as students engaged in academic training, are typically subject to the legislation of the country where they live (*lex loci domicilii*). It is of utmost importance which country is the competent Member State and in order to determine this, the place of residence of the student shall be identified. However, this issue is sometimes far from being as simple as it might seem at first. In case of mobile students, the question manifests itself: *when a student goes abroad to study,*

are applicable only if two conditions are fulfilled, namely these persons are legally resident in the territory of the European Union, and they are in a situation which is not confined in all respects within a single Member State. Article 1 of Regulation 1231/2010.

²² It results in the application of the legislation of multiple Member States at a time and potentially leads to double taxation and overlapping of benefits.

²³ The national laws involved mutually exclude each other, thus the person concerned is not covered by either legislation at a time leading to the possibility to escape social security obligations, but also to lack of benefits.

²⁴ JORENS et al. 2007. p. 17.

²⁵ Article 11 (1) BR.

²⁶ Title II BR.

²⁷ Article 11 (3) (c) BR.

must he/she be considered as still residing in the Member State of origin or does he/she become a resident of the Member State of his/her studies?

To answer this question, the coordination rules on residence shall be scrutinised. The following definition is given in the Basic Regulation: residence is the place where a person *habitually resides*.²⁸ However, no other criterion was originally added, so it was the Court of Justice of the EU (CJEU) that described the circumstances which shall be taken into account when determining the Member State of residence, in particular the migrant person's family situation; the reasons which have led him/her to move; the length and continuity of the residence; the fact that he/she is in stable employment; and his/her intention as it appears from all the circumstances. These criteria were then incorporated into the Implementing Regulation, which now provides for a kind of two-limb test.

It stipulates that if the Member States involved (in case of mobile students, these are the Member State of origin and the Member State of the place of studies) cannot agree on the determination of the Member State of residence, they must establish *the centre of interests of the person* concerned, based on an overall assessment of all available information relating to relevant facts, especially (1) the duration and continuity of presence on the territory of the Member States concerned²⁹ and (2) the person's situation.³⁰ If this assessment does not result in an agreement, (3) the person's intention, as it appears from such facts and circumstances, especially the reasons that led the person to move, shall be considered to be decisive for establishing that person's actual place of residence.³¹ These elements of the residence-test are detailed below.

(1) Concerning the *length of the stay* abroad, it shall be highlighted that Union law does not make a distinction between *temporary stay and residence* according to their lengths. As the CJEU has said, all the circumstances have to be evaluated carefully on a case-by-case basis. So according to my understanding, a two years' stay of a master training may be considered a temporary stay if it is clear from the circumstances that the student maintained substantive links with his/her country of origin and intends to return to this state, whereas a four-week long summer school may already be considered residence if the student intends to habitually reside in that Member State and shows signs of integration such as opening a bank account, buying a flat, or enrolling in a language course. In fact, the CJEU stated in its judgement in *Swaddling*³² that *the length of residence in the Member State cannot be regarded as an intrinsic element of the concept of residence*.³³

The CJEU's recent judgement reaffirmed this interpretation.³⁴ Mr I, an Irish resident who performed a professional activity in Ireland and the United Kingdom, was holidaying

²⁸ Article I (j) BR.

²⁹ Article 11 (1) (a) IR.

³⁰ Article 11 (1) (b) IR.

³¹ Article 11 (2) IR.

³² C-90/97 *Robin Swaddling* v Adjudication Officer. ECLI:EU:C:1999:96.

³³ C-90/97 *Swaddling*, para. 30.

³⁴ C-255/13 *I v Health Service Executive*. ECLI:EU:C:2014:1291.

in Germany when he was admitted as an emergency patient to the university hospital in Düsseldorf. He was soon diagnosed with a rare, bilateral infarct to his brain stem, which resulted in severe quadriplegia and loss of motor function. Later he was found to have a genetic mutation affecting the composition of his blood and was diagnosed with cancer. Ever since he had been admitted to hospital, he remained gravely ill, wheelchair-bound and his health status required constant monitoring and treatment. As the Irish High Court pointed out, he was compelled to live in Germany due to his medical condition and the necessity of continuous treatment. During the legal proceedings, Mr I assured that he was willing to return to Ireland and was not attempting to integrate into German society. As a matter of illustration, he stressed that he kept contact with his family living in Ireland, that he had not opened a bank account or did not own any properties in Germany and that he did not speak German. In its decision, the CJEU declared that the simple fact that such a person has remained in a Member State, even continuously over a long period, does not necessarily mean that he resides in that State within the meaning of Regulation 883/2004 and for the purpose of determining a person's habitual centre of interests, *all relevant factors must be taken into account*, among which no hierarchy exists. Consequently, although Mr I had lived in Germany for a long time (more than 11 years), this situation did not reflect a personal choice on his part. Hence, he must be regarded as staying in Germany, not residing there.

(2) With regard to *the person's situation*, a broad scale of various circumstances must be taken into account: the nature and the specific characteristics of any activity pursued, in particular the place where such activity is habitually pursued, the stability of the activity, and the duration of any work contract; his/her family status and family ties, for example, the student's parents and siblings remaining in the country of origin or following him/her to the country of studies; the exercise of any non-remunerated activity, academic training does fall into this category; in the case of students, the source of their income, for instance, whether they receive financial support from the country of origin, either from their parents or from a scholarship fund or become beneficiaries of a scholarship in the country of studies; his/her housing situation, in particular how permanent it is, for instance it is a short-term rental on the open housing market or a long-term rental in a university home; the Member State in which the person is deemed to reside for taxation purposes.

(3) The *intention of the person* concerned must be assessed as it appears from all the circumstances, meaning that it must be supported by factual evidence. The mere declaration that a person considers or wants to have his/her residence in a specific place is not sufficient. The question of intention occurs when the institutions involved cannot establish the place of residence based on the assessment of the circumstances detailed earlier, thus the intention of the person acts as a *tie breaker*.

This is not the only situation in which the Regulations order the national institutions to make a legal decision based on the intention of the person concerned – a similar logic is used when making a distinction between planned and unplanned care and the intention of the person concerned is the decisive factor.³⁵ Although it is true that in most situations

³⁵ GREGA STRBAN (ed.), GABRIELLA BERKI, DOLORES CARRASCOSA BERMEJO and FILIP VAN OVERMEIREN: *Access to healthcare in cross-border situations*. Written in the framework of the FreSsco Project. 2016. pp. 35-39.

the factual circumstances reveal more or less clearly what the person's intention might be, this is not always so, and when doubts arise it is highly complicated to investigate and prove a mental condition such as intention behind a certain action. Mr. I's case was a good illustration of this.

It can be deduced from the arguments of the CJEU and the provisions of the Regulations that a student who spends several years abroad cannot be automatically considered residing there. Instead, his/her situation shall be evaluated carefully in order to determine where his/her centre of interest can be found and – based on this fact – which Member State is competent with regard to the healthcare services. So how does this assessment work in practice? Let us presume that there is a Romanian student who goes to study medicine in Hungary. His parents live in Romania. He rents a small apartment in Hungary. His studies are financed by his parents. He returns to his parents almost every weekend.

First, the length and the continuity of stay have to be investigated alongside with the features of his personal situation. What constitutes a link with Romania, as a Member State of origin, is that he frequently travels home, which also indicates strong family ties and his entire income comes from this country. In case of students, this is a particularly important factor. On Hungary's side the long-term non-remunerated activity and the stable housing situation must be taken into account. Nevertheless, it seems rather clear that in this situation the centre of interest remains in Romania despite the long-term stay in Hungary, thus the Romanian healthcare authority does not cease to be responsible for the healthcare of this student.

However, this situation can easily be turned around if some circumstances change. For instance, if the student stops visiting his parents often or starts to earn money or to receive financing in the Member State of studies. Then the first phase of the evaluation might not lead to a satisfactory solution or would bring an outcome opposite to what could be seen above. If the assessment of the length and continuity on one hand and the personal situation on the other hand cannot settle the case, the intention of the student must be inspected. In this case, factual evidences of the intention shall be examined. For instance, the willingness to return to Romania can be supported by taking up a traineeship position during the summer break in Romania.

If this test points to the conclusion that the student's centre of interest was transferred to Hungary, then the residence has shifted and Hungary, the Member State of studies becomes the competent Member State. In this case, it is up to the Hungarian national legislation to define how the student can gain access to healthcare in that country.

In the next two sections, these two reverse possibilities are detailed further.

V. Students staying abroad only temporarily

If a student does not transfer his/her residence to the Member State of studies, he/she can be considered only to be staying there temporarily for the period of the studies. European law

offers two possibilities in this case: he/she can rely either on the Coordination Regulations or on the Patient Mobility Directive.³⁶

V.1. Coordination Regulations

Under the Regulations, in principle, the insured persons who stay in a Member State other than the competent Member State are entitled to sickness benefits in kind which *become necessary on medical grounds during their temporary stay*.³⁷

In this case, the healthcare is provided by the Member State where the patient can be found at the moment of the need for healthcare, the Member State of temporary stay. The healthcare is provided on behalf of the competent state, meaning that this state determines the conditions of entitlement and bears the medical costs. Moreover, the patient is *fully integrated* into the healthcare scheme of the Member State providing the treatment, meaning that the healthcare is provided in accordance with the legislation of this country and that the patient must be treated equally as the patients insured in this country, as though he/she was insured there as well.³⁸

There are issues though which are somewhat problematic in practice, such as the person holding the authority of deciding about the necessity of the healthcare on the one hand and the material scope of necessary care on the other have been subject to discussions.

A first question that arises is whose task it is to decide which benefits fall under the scope of necessary care. It should be pointed out that the necessity of the healthcare provision is evaluated on a case-by-case basis by the healthcare provider and that it must be determined in the light of *the nature of the benefits and the expected length of the stay*.³⁹ The healthcare practitioner who is in the physical proximity of the patient is in the optimal position to examine the person concerned, to estimate his/her health status and needs, and to decide whether the treatment is necessary. Therefore, the physician is in charge of taking the decision to provide the treatment as *necessary on medical grounds* or not. In accordance with the Regulation, this patient-specific assessment must be based on two concrete criteria: the medical status of the patient and the planned duration of his/her stay in the territory of the Member State concerned.⁴⁰ It is indeed a good solution to leave this decision to the healthcare professional who is able to provide the necessary treatment

³⁶ Directive 2011/24/EU of the European Parliament and of the Council of 9 March 2011 on the application of patients' rights in cross-border healthcare. OJ L 88 of 4 April 2011 (hereinafter also referred to as Patient Mobility Directive or PMD).

³⁷ Article 19 (1) BR.

³⁸ Article 19 (1) BR. See also Jorens et al. 2007. p. 34.

³⁹ Article 19 (1) BR.

⁴⁰ European Commission, DG Employment, Social Affairs and Inclusion (2011): Explanatory notes on modernised social security coordination – Necessary care. 2011. p. 3.

on the spot, but at the same time it requires that each healthcare professional all over the European Union is to be aware of these rules. It is questionable whether this is the case.⁴¹

The second question is related to the content of the healthcare, namely which benefits are covered by the concept of *care necessary on medical grounds*. Necessary care is – however often mixed up – a broader concept than *immediate or emergency care*, because it does not necessarily require the condition of immediate urgency of healthcare provision. At the same time, certain treatments principally cannot be considered necessary within the meaning of the Regulation, because they do not serve the basic goal of necessary care.⁴² While defining this category, its aim has to be kept in mind: *to enable the insured person to continue his/her stay under safe medical conditions, taking account of the planned length of the stay*⁴³ and *to prevent an insured person from being forced to return, before the end of the planned duration of stay, to the competent Member State to obtain necessary care*.⁴⁴ Thus, the idea is to make available all benefits in kind which serve the purpose of avoiding the undesired interruption of the patient's stay abroad, but not to exceed this level of healthcare by providing benefits which can be obtained also at the patient's Member State of residence upon his/her arrival back home.⁴⁵

Since mobile students often stay in the Member State of studies for longer periods, months or even years, the category of necessary care might be relatively wide in their case. For instance, if a patient struggles with his/her tonsils, a removal surgery will presumably be deemed unnecessary if the person is on a one-week holiday and he/she will be advised to see his/her doctor after his/her return to the competent Member State. However, if a mobile student faces such symptoms and is not returning to his/her Member State of origin for another four months, the operation can be accepted to be necessary and provided for him/her in the Member State of studies.

There are two important requirements to keep in mind if an insured person intends to use the coordination route. Firstly, he/she must be able to present a *proof of entitlement* to the sickness benefits in kind issued by the competent institution for the healthcare provider in the Member State of stay.⁴⁶ Currently, the European Health Insurance Card is used for

⁴¹ In my opinion, each Member State has the obligation – as a way of carrying out the Regulations – to train its healthcare professionals in this sense and to ensure that healthcare professionals practicing in its territory are able and willing to provide foreign patients with healthcare in accordance with the EU legislation.

The Implementing Regulation confirms this opinion by stipulating that the competent authorities shall ensure that their institutions are aware of and apply all the Community provisions, legislative or otherwise, including the decisions of the Administrative Commission, in the areas covered by and within the terms of the Basic Regulation and the Implementing Regulation. Article 89 (3) IR.

⁴² An example can be aesthetic surgery.

⁴³ Decision No 194 of the Administrative Commission of 17 December 2003 concerning the uniform application of Article 22(1)(a)(i) of Council Regulation (EEC) No 1408/71 in the Member State of stay, I. OJ L 104 of 8 April 2004.

⁴⁴ Article 25 (A) (3) IR.

⁴⁵ For instance, the majority of dental treatments fall under this category, so dental care is rarely provided as necessary care.

⁴⁶ Article 25 (A) (1) IR.

this purpose.⁴⁷ Secondly, the healthcare must be obtained *from a public healthcare provider*. Only in this case are the costs of necessary care reimbursed,⁴⁸ meaning that under the Regulation's regime, reimbursement cannot be claimed for medical treatment provided by private healthcare providers functioning beyond the scope of the public healthcare system. This restriction can very well be seen as a budget control tool: Member States intend to avoid being obliged to reimburse the definitely higher private charges. By doing so, they do reduce patients' freedom of choice.

V.2. Patient Mobility Directive

Since 2013,⁴⁹ healthcare can be obtained abroad also on the basis of the so-called Patient Mobility Directive. By adopting this piece of legislation, a *parallel system* was created, offering the patient the *possibility to choose*.⁵⁰ There are remarkable differences between the two patient-paths though. On the coordination route of patient mobility, medical costs are only reimbursed if the healthcare is obtained at a contracted healthcare provider.⁵¹ On the route of the Directive, however, this restriction does not exist; Member States are obliged to reimburse the costs for treatments obtained either at contracted or at non-contracted providers.⁵² Therefore, if necessary care is provided by a non-contracted provider, the Directive ensures a *higher level of protection for patients*.

However, the financial provisions of the Directive are much less advantageous. According to the coordination rules, the healthcare costs incurred abroad are fully covered in principle. The Directive's financing mechanism is based on the idea that the reimbursement of cross-border healthcare costs may not affect the financial balance of the competent Member State. Patients can thus claim reimbursement up to the level of domestic tariffs in that country. If the actual costs exceed this amount, the Member States cannot be obliged to bear the difference, which therefore remains the expense of the patient. Additionally, whereas the Regulations primarily require the institutions involved to settle the claim for reimbursement between each other without the patient needing to advance the costs of the treatment, under

⁴⁷ On the EHIC, see among others BERKI GABRIELLA: *Quo vadis EHIC? Az Európai Egészségbiztosítási Kártya múltja, jelene és jövője*. Mcd. Et Jur. 2014/2. 4-7. p

⁴⁸ In most of the cases this implies that the provider has a contract with the responsible institution of the Member State of stay.

⁴⁹ The Directive had to be transposed by the Member States by 25 October 2013. Article 21 (1) PMD.

⁵⁰ On this double-system, see among others BERKI GABRIELLA: *Rendelet vs. esetjog: Vájon nyer rajta a beteg?* in Zadravecz Zsófia (szerk.): *Tavaszi Szél 2011 Konferenciakötet*, Budapest, 2011. 27-33. p

⁵¹ Member States have the freedom, of course, to reimburse costs of treatments provided by non-contracted or private providers, but they are not obliged to do so.

⁵² Administrative Commission for the Coordination of Social Security Services: Guidance note of the Commission services on the relationship between Regulations (EC) Nos 883/2004 and 987/2009 on the coordination of social security systems and Directive 2011/24/EU on the application of patients' rights in cross border healthcare. AC 246/12, 21 May 2012, p. 4.

the Directive, the patient is invited by the healthcare provider to pay the invoice upfront, after which he/she can claim posterior reimbursement from the competent Member State.

From the patients' point of view, both financial characteristics are more beneficial under the Regulations, and the less favourable financial scheme of the Directive has the potential to prevent patients from using their rights conferred on them by the Directive.

In most of the cases, it is more beneficial for mobile students to use their EHIC abroad in accordance with the rules of the Regulations, but it might offer additional protection that in case the healthcare provision falls outside the scope of the Regulations when obtained from a private provider, at least part of the healthcare costs is covered by the Directive.

VI. Students residing abroad

In the rarer case, when mobile students move and transfer their residence, the competence with regard to healthcare is transferred from the Member State of origin to the Member State of studies, which now becomes the Member State of residence, thus the competent Member State. With this, a new question appears: how a student can be affiliated to the national healthcare scheme of this – newly competent – Member State.

It has to be underlined that when it comes to social security, including healthcare, the Member States have *most of the legislative power* in this domain.⁵³ This implies that *in the absence of harmonisation at Community level, it is for the legislation of each Member State to determine, first, the conditions concerning the right or duty to be insured with a social security scheme and, second, the conditions for entitlement to benefits*.⁵⁴ Consequently, the national legislation of the Member State concerned can answer the question above.

Nevertheless, despite the discrepancies, a few common points can be recognised: *“personal affiliation of students to the Member States' healthcare systems is usually linked to attending educational courses, registration with a school or university or paying school fees. Their affiliation to the healthcare scheme is generally subsidised by the state and subject to age limits.”*⁵⁵

⁵³ Article 153 (1) (c) TFEU.

⁵⁴ See Coonan, C-110/79, EU:C:1980:112, 12; Paraschi, C-349/87, EU:C:1991:372, 15; Stöber and Piosa Pereira, Joined Cases C-4/95 and C-5/95, EU:C:1997:44, 36; Decker EU:C:1998:167, 22; Kohll EU:C:1998:171, 18; Geraets-Smits and Peerbooms EU:C:2001:404, 44, 45, 85; Müller-Fauré and Van Riet EU:C:2003:270, 100; Inizan EU:C:2003:578, 17; Watts EU:C:2006:325, 92; Stamatelaki EU:C:2007:231, 23; Commission v Spain EU:C:2010:340, 53; Elchinov EU:C:2010:581, 40, 57; Commission v France, C-512/08, EU:C:2010:579, 29; Commission v Luxembourg EU:C:2011:34, 32.

⁵⁵ Strban et al. 2016. p. 19.

VII. Conclusion

I myself did benefit enormously from studying and researching opportunities abroad during my academic training. This is one of the reasons why I firmly believe that European student mobility holds a huge potential and students should be supported in any possible ways to try themselves under foreign circumstances before entering the labour market. This support must include the abolition of obstacles which might hold students back. Problems associated with access to healthcare abroad are one of them. The legal framework is given on European level to ensure cross-border access to healthcare. A coherent and universal application of these rules would mean a big step forward.

BERKI GABRIELLA

EURÓPAI HALLGATÓI MOBILITÁS A SZOCIÁLIS BIZTONSÁGI KOORDINÁCIÓ NÉZŐPONTJÁBÓL

(Összefoglalás)

Jelen tanulmány azt vizsgálja, hogy az Európai Unióban a szabad mozgás jogával élő vagy élni kívánó felsőoktatási hallgatók hogyan tudnak egészségügyi ellátásokat igény bevenni külföldi tanulmányaik során. Kiindulási pontként a román egészségügyi hatóság ellentmondásos gyakorlata szolgált, amely alapján minden, külföldön tanuló hallgatót, aki nem Erasmus-ösztöndíjjal ment másik tagállamba, megfosztottak román egészségügyi jogosultságától mondván, külföldön telepedett le, tehát az az ország felel az egészségügyi ellátásaiért.

A tanulmány rámutat arra, hogy a valóság ennél jóval összetettebb és a hallgatók jogosultsági kérdései kapcsán valóban döntő szerepe van annak, hogy hol található érdekeltségeik középpontja. Ennek megállapítására a Koordinációs Rendelet tartalmaznak szabályokat.

Ezen túl a tanulmány bemutatja, milyen szabályok érvényesek azon diákok egészségügyi ellátásaira, akik csupán ideiglenesen tartózkodnak külföldön, és azokra is, akik valóban áttelepednek egy másik államba.

DOMBI ALICE*

Fáy András, a jogtudós nevelő

Egy tudományterület kiváló művelője mindig határterületeken mozog, és az interdiszciplinaritás mezsgyéi rendszerint olyan sajátos nézőpontot, megközelítésmódot hoznak létre, amelyek innovatív, kreatív megközelítéseket eredményeznek. Ennek kiváló példája a XIX. században élt Fáy András, aki a „haza mindenese”-ként¹ életútjával mintát adott a tenni akaró és tudó emberi attitűdre.

A téma aktualitását az adja, hogy ezzel az írással szeretnék tisztelni Zakar András professzor úr előtt, aki munkásságával, sokoldalúságával, kreativitásával a jogtudós nevelő Fáy András méltó utódja.

I. Fáy András, a sokoldalú ember

Fáy Andrást születése, neveltetése, barátságai, tanulmányai mind abba az irányba indítják, hogy reformerré legyen. Tehetséges, szorgalmas tanuló, felülmúlja társait, ügyvédi oklevelet szerez, de otthon van az egyházi tudományok területén is. Műveli az irodalmat, kedveli a zenét, emellett gazdálkodik is. Az országos politika már ifjúkorában érdekli, szolgabíróként pedig közelről érzékeli a visszasságokat. Minden érdekelte, amiből tanulhatott, s minden gondolkodásra, reformeri tevékenységre indította, amely figyelme középpontjába került.

Jellemének alapvonása a minden iránt való érdeklődés és elmélkedés, a „jobbítás” módjának kimunkálása. Határozott kiállás, kitartás és fáradhatatlanság jellemzi. Szükség is volt ezekre a tulajdonságokra, hiszen minden újítás, amibe belekezd. Gondoljunk a takarékpénztár alapítására, vagy a nőnevelés terén kifejtett tevékenységére. Zichy Antal egyik levelében 1863-ban így ír: „Nem lehet elhatározni, hogy vajjon a zene, melyet hegedűn maga is gyakorolt, vagy a szavalóművészet, melyben igazgatása alatti színészemzedéknek valóságos leckét adott, vagy a természettudományok vagy a még pályában levő képzőmű-

* tanszékvezető főiskolai tanár, SZTE JGYPK

¹ A „nemzet mindenese” kifejezés Szemere Páltól származik, amelyet Mikszáth Kálmán a Bélyczy ház 1908-as kiadásához írt bevezetőjében így egészített ki: „ha Széchenyi nincs, őt illeti a „legnagyobb magyar” titulusa, ha Deák nincs, ő nevezhető a „haza bölcsének”, így azonban maradt a „nemzet mindenese”.

vész, a nemzetgazdasági kérdések, a philanthropia, az egyházi ügyek, vagy mindezeknél inkább tán a neveléstan és iskolaügy vonzották-e, s foglalták el őt nagyobb mérvben?”²

Feltétlen nyíltság és őszinteség jellemzi, ezt elvárja másoktól is. A világot a maga eredeti, színe: mivoltában látja, józan, reális képet alkot, s műveiben láttatja is ezt. Egyszerre néz befelé a lélekbe, érzékeli a külvilág jelenségeit. Meg tudja figyelni az élet ezer arcát, s megfigyeléseit valóságként interpretálja. Lelki beállítottsága élmény- és teljesítménydiszpozícióknak egészén alapul. A sprangeri gondolat – miszerint az értékek struktúrája az ember életében nagyon jellemző erejű – nála is megjelenik. „Nála mindent megelőz az a törekvés, hogy az odaadásig másokért szolgáljon.”³ Fáy tipikus moralista, az élet minden megnyilvánulásában az etikust keresi. Az állam feladatának tartja pl., hogy a nevelést, mint a boldogság forrását megreformálja.⁴ A nevelői pályát is, mint erkölcsi feladatot fogja fel, érvel a hivatástudattal végzett nevelői tevékenység mellett, a pedagógus szerepek színes sorozatát villantja fel. Motiváló ismeretátadó, önálló gondolkodásra nevelő, tevékenységre ösztönző nevelői attitűdöt tart követendőnek.

Erkölcsi ideáljairól szólva megemlíthetjük a „genius” iránti tiszteletét, alkotó erő iránti hódolatát. A nagy és tehetséges emberek kötelességét így fogalmazza meg egyik meséjében: „Ki nagyra született s tünnyen hever, hasonló a jegenyéhez, mely magasra vonul ugyan fel, de sem árnnyékot nem nyújt a vándornak, sem gyümölcst a gazdnak.”⁵

Fáy András, aki tudásban és műveltségben messze „fellyül haladta” kortársait, érzi korlátait és határait. Őva int mindenkit attól, hogy bármennyi tudomány birtokában is légyen, elbízza magát. „Az igaz Tudós nem lehet tudományában kevély: mert igen érzi, s tudja mennyit nem tud még.”⁶

Alkotói pályája és tehetsége rendkívülinek nevezhető. Rendkívülinek, mert már a reformkort megelőző években megjelent munkáival (Próbátétel a mai nevelés két nevezetes hibáiról, Különös testamentum, Eredeti meséi és aforizmái) hazájának kívánt használni, s családi jelmondatához híven (Resugite patriam: Támasszátok fel a hazát!) a szabadságharc bukása után az első között kezdett hozzá a nemzeti szellem ápolásához, a realitásokkal számoló nevelési elvek megvalósítását szorgalmazó nézetei hirdetéséhez.

Korának európai műveltségű és kitekintésű polgárként jól ismerte a francia felvilágosodás jelentős alakjainak, különösen Rousseau-nak a pedagógiai törekvéseit, de szimpatizált az angol empirizmussal és utilitarizmussal, valamint a német filantropista eszmékkel is. A külföldi pedagógiai, filozófiai és irodalmi minták iránymutatóak voltak számára, de gondolkodásának eredetisége, az idegen sablonok és teóriák kritika nélkül történő követésétől való tartózkodása, illetve a hazai valóság ismerete és megváltoztatásának a vágya megóvta őt a divatos áramlatok követésétől. Az irodalmi munkásságával foglalkozó kutatók megjegyznek abban, hogy lényegében mindegyik írása – közvetlenül, vagy közvetett módon

² Zichy Antal levele. Idézi: ALMÁSY GYÖRGY: *Fáy András a magyar józanság nevelője*. Bp., 1943. 20. p.

³ CRONER E.: *Spranger személyisége és munkássága*. Bibliotéka kiadás, Bp., 1935. 16. p.

⁴ FÁY ANDRÁS: *Búzavirágok*. II. k. Beimel – Kozma, Pest, 1853. 20. p.

⁵ FÁY ANDRÁS: *Újabb mesék és aforizmak*. Pichler Antal betűivel, Béts, 1820. 35. p.

⁶ FÁY ANDRÁS.: *Aforizmak*. Pest, 1825. II. sz. 116. p.

– nevelési konzekvenciákat is tartalmaz. Életfelfogására, világmésképe a küldetésvállalás, valóságközpontúság, emberközpontúság, emberszeretet jellemző. Moralizáló, humánus átszötte alkatát a közjó szolgálata jellemzi. Valamennyi működési területén valamely nevelési alap gondolat megvalósulásának vagyunk tanúi.⁷

1.1. Fáy András élete

Fáy András 1786. május 30-án született Kohányban, Zemplén vármegyében. Atyja László, a család eredetét a tatárdúlta Magyarország idejéig tudta visszavezetni, amikor egyik őse a Muhi csatában lovát a menekülő királynak felajánlotta, aki ezért a tettért nemességet és Fái községet adományozta a családnak.⁸ Édesanyja Szemere Krisztina is ősrégi, nagy múlttal bíró családból származik, akinek szülei nagy szerepet játszottak a kis András neveltetésében. Mindkét család őrizte a hagyományokat, az ősök mintáit állította a gyerekek elé, arra nevelték őket, hogy eszüket, képességeiket a haza javára fordítsák.

Amikor a család a Pest megyei Gombára költözött, a gyermek András a Szemere nagynya védőszárnyai alá került, aki nagy gyengédséggel és kényeztetéssel nevelte. Ezt ki is használta, de nem váltak ezek az évek kárára, mivel a világ dolgai iránti érzékenységét kifejlesztették, s megalapozták azt az egyre erősebbé váló törekvést: használni a hazának, emberiségnek.

A boldog gyermekkort csakhamar erős korlátozás váltotta fel, a sárospataki iskola lett lakóhelye. Első nevelői közül kiemelkedik Kovács István alakja, akinek jótékony hatása alatt az ifjú Fáy kedélye és értelme szépen fejlődött. Tanulótársai közül hamar kitűnt, így pl. 12 éves korában, 1789-ben egy hétig helyettesítette Gellei János tanítót, társai és az „iskolavisitátorok” meglegedésére. A német nyelv elsajátítása végett négy évig a pozsonyi evangélikus líceumban tanult, ahol barátságot kötött Szemere Pállal. Itt ismerkedett meg Kazinczy Ferencsel, akinek határtalan tisztelője volt. Neki ajánlotta 1807-ben megjelent első Bokréta címet viselő verseskötetét. Kazinczy nagy örömmel fogadta az első zsenéket, jobbitó tanácsaival pártfogólag támogatta az ifjút.

⁷ Fáy András fontosabb művei: *Bokréta* melyel hazájának kedveskedik. Pest, 1807.; *Próbátétel* a mai nevelés két nevezetes hibáiról. Pest, 1816. *Friss bokréta*, melyel hazájának kedveskedik. Pest, 1818.; Fáy András *eredeti meséi és aphorizmái*. Bécs, 1820. (2. kiadás. Bécs, 1820; *Hasznos házi jegyzetek*. Pest, 1828. (2. kiadás, 1833. 3. k. 1851. Két részben Pest.); *A Békely ház*. Román. Pest, 1832.; *Terve a pestmegyei köznép számára felállítandó takarékpénztárnak*. Buda, 1839., *A Pestmegye pártfogása alatt álló hazai első takarékpénztár szabályai*. Pest, 1840.; *Javaslat egy Pesten állítandó ref. főiskola tárgyában*. Pest, 1840.; *Kelet népe nyugaton*. Buda, 1841.; *Nőnevelés és nőnevelő-intézetek hazánkban*. Különös tekintettel nemcsak, főbb polgárok és tisztviselők koruk lyánkáira. Pest, 1841.; *Óramutató*. Jóakarató hitfelfcincok mutogatja. Pest, 1842.; *Az életbiztosító intézet terve*. Pest, 1848.; *Adatok Magyarország bővebb ismertetésére*. Pest, 1854.; *A legegyszerűbb, természet- és tapasztalathűbb és gyakorlatibb nevelési rendszer*. Pest, 1855.; *A Halmay-család*. Pest, 1858.; *Oskolai és házi növendék-élet*. Pest, 1860.; Összefoglaló elemző munkák: DOMBI ALICE: *Egy gyakorlatközpontú pedagógus: Fáy András*. APC-Stúdió, Gyula, 1997., DOMBI ALICE: *Primus inter pares. Pedagógiai professzió, programadó nevelők a 19. században*. Universitas, Szeged, 2012., FINDURA IMRE: *Fáy András élete és művei*. Eggenberger – félcé Könyvkereskedés. 1888., KOMÁROMY LAJOS: *Fáy András mint pedagógus*. Lampel, Budapest, 1889

⁸ Fejér Cod. Dipl. Tom. IV. Vol. I. 286. p.

A pozsonyi évek után – ahol már hallgatóként belekóstolt az országgyűlés életébe is –, ismét visszatért Patakra, hogy jogot tanuljon. Tanárai között Rozgonyi Józseftől a bölcsészetben nyert alapos oktatást, s a híres, neves Kövy Sándor professzor pedig a jogi tudományokba vezette be. Ő volt az, aki Fáy Andrásban a gyakorlatias beállítódást erősítette, amit mind jogászként, politikusként, mind az élet minden területén érvényre juttatott.

Kövy professzor nagytudású professzor volt, tankönyveit sokáig használták, de tanítványai nagy gyakorlati tudást is szereztek. A törvénytudomány gyakorlati elsajátítása céljából egy képzeletbeli vármegyét alkottatott, amelyet Patak egyik hegyéről nevezett el: ez volt Pánczél vármegye. A diákok mindegyike egy – egy szerepben képviselte a vármegye elé került ügyeket, választottak főispánt, alispánt, jegyzőt, szolgabírákat, néhány tagból királyi táblát választottak. Megalakult tehát a vármegye és a törvényszék, ahol képzeletbeli pereket folytattak teljesen valóságűen. Nemcsak a képzelt ügyekben hoztak ítéleteket, hanem a korabeli közélet kérdéseiről is véleményt alkottak. Kövy professzor nagyon komoly „ítész” volt, jelesebb tanítványai szinte kész bíróként, ügyvédként léptek ki a pataki iskolából.⁹

1804-ben ügyvédi vizsgát tett Pesten, igen tehetséges ügyvédként emlegetik. Mégsem merült fel, hogy ügyvédi pályára menjen. Atyja támogatta irodalmi elgondolásait. Törekvéseit önéletírásában imigyen fogalmazza meg: „...mi visszaemlékezéseimnek egyik főgyönyörét képezi, hogy gróf Széchenyi Istvántól és Kazinczy Ferenctől kezdve, le egészen a legújabb politikai, irodalmi és társadalmi notabilitásokig, mindnyájának részint bizalmát és méltatását, részint belső barátságát voltam szerencsés bírhatni”¹⁰

1811-ben Gombára költözött, szolgabírája volt a vármegyének. Emellett is folytatta irodalmi ténykedését, többek között ekkor írja *Próbatételek* (1816.) c. pedagógiai munkáját. Ha élete fonalát nagy vonalakban követjük tovább, akkor a következő állomás – miután főszolgabíróvá nem választják meg –, falusi birtoka, ahol gazdálkodással, elmélkedéssel tölti idejét. Ekkor jön rá arra, hogy az ellentétes nézeteket valló táborok a vitatkozások hevében mindig elvétik az igazságot. Úgy véli, meg kell tanítani az embereket arra, hogy érveljenek, de engedjék magukat meggyőzni is, s a vak düh és az ellenségeskedés ne befolyásolja a reális döntéseket.

Lelkületére nagymértékben hatottak Sterne, Swift, Fielding, Rabelais írásai, amelyek első zsengéire rá is nyomják bélyegüket. Később megismerkedve Schiller műveivel, Wieland írásait fordítva, egy érzelmességtől mentes stílust alakít ki. A magyar irodalmi világ éltető lelke ebben a korban Teleki László királyi táblabíró volt, akinek házában összegyűlt a haladást képviselő művészek színe-java. A kedélyes estéken Fáy András nem egyszer humoros és dévaj verseket mondott a társaság felvillanyozására, melyeknek sokszor intő tartalmuk is volt.

Fáy a 20-as években már Pesten él, s beleveti magát a politikai élet küzdelmeibe. Felségül veszi nevelt lányát Sziráky Zsuzsikát, aki egy életen át hű társa lesz a nála jóval idősebb írónak. Nem tartozott az igazi politikusok közé, inkább a társadalmi és gazdasági téren kívánta a megújódást. Széchenyi Istvánnal vállt – vállalhoz vetve küzdenek a meg-

⁹ BADICS FERENC: *Fáy András életrajza*. MTA, Budapest, 1890. 33-45. p.

¹⁰ FÁY ANDRÁS: *Önéletírás*. Divatcsarnok, Pest, 1853. 124. p.

újhodásért. Fáy András az, aki Széchenyi eszméit népszerűsíti. Különösen Pest megye gyűlésein tett ezért sokat, de e nagy egyéniséggel szemben is megőrizte a függetlenségét. Nem egy kérdés merült fel, amelyben nem értettek egyet, de mindketten az „ügyet”, a nemzet felemelését tartották fontosnak, s nem a személyes vitát. Ez történt a Kelet Népe vitában is, ahol Széchenyi Kelet népe c. röpiratának néhány olyan pontjára tesz Fáy megjegyzést, melyben nézeteik eltérnek. Kelet népe nyugaton c. röpirata a haza sorsáért aggódó gyakorlatias embert állítja elénk (1841.).¹¹

A szabadságharc kitörésekor aggódva szemléli, hogyan megy tönkre mindaz, amiért annyi kitarással, lelkesedéssel küzdött. Tevékeny szerepet nem vállal a forradalomban, az ötvenes években az irodalomban keres vigasztalást. Élete végéig megmarad teljes szellemi épsége, munkakedve. Életfelfogására, világképére a küldetésvállalás, valóságközpontúság, emberközpontúság, emberszeretet jellemző. Moralizáló, humánus átszötte alkatát a közjó szolgálata jellemzi.

1864. július 26-án bekövetkezett halála gyászba borítja az egész országot.

II. Fáy András működési területei

Foglalkozási területek	Nevelési szándék megnyilatkozása
Politikai szerepvállalás	Jurátusként, táblabíróként, megyegyűlési diétai követként a nép felemelkedéséért, a nemzeti önállóság megszerzéséért küzd. Pest megyében szolgabíró 1810 Pest megye táblabírája 1836 Diétai követ Pozsonyban 1835 Szatmár megye táblabírája 1838
Közgazdaságtudomány, bank- és hitelélet	Kéziratos és nyomtatásban megjelent tervezetek 1840 Hazai Első Takarékpénztár alapítója Nemzetgazdasági munkák: Elszegényedések
Közgazda	Széchenyi Hitelének gyakorlati megvalósítója. Az élet minden területéről összegyűjtött tapasztalatokat javaslatokká formálja, a gyakorlatra adaptálja.

¹¹ FÁY ANDRÁS: Kelet népe nyugaton. Magyar Kir. Egyetem betűivel, Buda, 1841.

Közéleti tevékenység	A múlt tanulságai alapján megújítani a jelent. Társadalmi, gazdasági megújulás nyugati minták alapján. A mérsékelt haladás híve, a nemzet jogainak szószólója. Széchenyi eszméinek népszerűsítője. Közigazgatás, igazságszolgáltatás reformja.
Tudományos közélet	Magyar Tudós Társaság tiszteletbeli tagja 1837 a Kisfaludy Társaság elnöke
Bankár	Bankalapításával a nemzet takarékosagra nevelése a cél. A takarékoság ösztönzésével jót tenni polgárnak, családnak, államnak
	A Védegylet alapítója Nemzeti Kör tagja
Író, költő, meseíró	Írásainak fő célja a nép nevelése. Módszere: példák nyújtása. A magyar élet éles szemű ábrázolója. Novella, regény, vígjáték, szomorújáték, mesék beszédek
Az első társadalmi regény írója	Bélteky ház
Pedagógiai szakíró	A nevelés folyamatának egészét magában foglaló nevelési szakmunkák. Népnevelés – nemzetnevelés Nőnevelés, iskolaszervezés
Művészetek pártolása	A nemzeti kultúra támogatása – a nemzeti öntudat ébresztése Nemzeti Játékszín támogatója 1837 a budai magyar színtársulat igazgatója Nemzeti szobrászat, festészet
Színházszervező	A nemzeti felemelkedés záloga a magyar nyelvű színházi élet. Értékes műsoranyag kiválasztása. Nevelő jellegű színi kritikák. Színművek írása.
Életbiztosítási intézet megalapítója	Az elszegényedés megszüntetése a nemzet felemelkedésének alapja. 1847-ben Életbiztosító Intézet létesítésére
Orvoslás	Hasznos gyógymódokat, a gyógynövények alkalmazását tanítja, gyógyfürdő építését szorgalmazza.

Egyházszervező	Protestáns egyházak egyesítésének terve, azok szellemiségét fel kívánja használni a nép szellemi táplálására. Felekezeti megbékélés Iskolaszervezés
Első magyar statisztikus	„Adatok Magyarország bővebb ismertetésére” c. munkájában tíz év (1837-1846) halálozási adatait dolgozta fel reprezentatív adatfelvétel segítségével. Értéke, hogy – mai szóval élve –, korrelációs összefüggésekre is rávilágít
Egyéb tevékenysége	Hasznos házi jegyzetek Cigány – magyar szótár

Ha Fáy András sokszínű egyéniségét jellemezni akarjuk, felsorolhatjuk mindazt a területet, amelyen tevékenykedett. Ő írta az 1800-as években az első „Bokrétát”-at, az első regényt, majd szindarabokat. Ő kezdte el szintén az 1800-as évek kezdetén a magyar nyelvű verselést, hogy a gyakorlatban valósítsa meg Kazinczy nyelvújító mozgalmát. Mesemondóként írásainak fő célja a nép nevelése volt. Példák és minták állításával kívánt mindenkit ösztönözni a jobb választására. Mindig a közjó szolgálata vezette. Széchenyi reformterveinek támogatójaként, a magyar nyelvű színjátszás tevékeny harcosaként, a bankélet megteremtőjeként, de említhetnénk bármelyik más működési területét, mindegyikben megfigyelhetjük a nevelési célgondolat megjelenését, nemzetnevelési akaratát, szándékát.

II 1.A Fáy - Széchenyi kapcsolat

Fáy András és Széchenyi István kapcsolata sokrétű és rendkívül bensőséges. Széchenyi egyik beszédében azt mondta: sokat tanult Fáy Andrástól, különösen meséiből. Fáy gondolatai alapján Széchenyiben felébredt a reformatori buzgalom, s az ő eszméi új gondolatokat indítottak Fáy Andrásban. Béltkey ház c. regénye pl. Széchenyi Hitelének hatására készült. Az ifjú Béltkey a jövő, az idősebb a múlt idők magyarját személyesíti meg. A regény pedig az író jelenét ábrázolja, amikor a két egymással ellentétes nézet összecsap. A regény meseszövege nem mentes a túlzott érzelmességtől, de az biztos, hogy ebben a forrongó korszakban nagy hatása volt. Fáy András nevelési eszmék iránti érdeklődését is erősíti Széchenyivel való kapcsolata. Mindketten úgy vélték, hogy egy nemzet akkor emelkedhet igazán az európai nemzetek sorába, ha tudás és műveltség tekintetében elől jár. Ehhez az szükséges, hogy az oktatás és nevelés színvonalát emeljék. Széchenyi István így fogalmaz: „... ki hazája és honfitársai iránt akar magának érdemeket szerezni, annak a nyilvános közoktatást, a nemzeti iskolát kell alapul vennie.”¹² Fáy András pedig több

¹² SZÉCHENYI ISTVÁN: *Az iskoláról*. Fővárosi Lapok. Budapest, 1873. február 27-28. p.

művében fejt ki ennek gyakorlati megvalósítását az iskolarendszer reformja, a tanítási anyag megreformálása, a leányok nevelése tekintetében.

Mindketten azt vallják, hogy Magyarország jövője az átalakulás szellemében nevelt nemzedéken alapul. Olyan fiakon, akik igazi műveltséggel rendelkeznek, amely nemcsak az ismeretek sokaságában, a gondolkodás erejében és a tehetségek fejlesztésében áll, hanem a lélek és kedély képzésén, a jellem határozottságán alapszik. Így kapcsolódik össze nevelés és oktatás szinte elválaszthatatlanul, amelynek szinte minden kérdését górcső alá vette Fáy András. Írásaiból a küldeteses ember alakja bontakozik ki, aki jogi képzettsége alapján a logikus gondolkodás, érvelés embere; azé az emberé, aki vállalja nézeteit, küzd azokért, szembeszáll az álokoskodókkal, érvel, magyaráz, kifejti mondanivalóját, lelkesedik, elbizonytalanodik, majd felocsúdva, újra küzdeni kezd. S teszi mindezt végtelen alázattal, a jobbítás igényével és példamutató szerénységgel.

Szinte nem volt olyan területe a korabeli magyar mindennapoknak, ahol ne jelent volna meg Fáy András ötletadóként, tevékeny szervezőként, újtó, nevelő egyéniségként. Figyelme kiterjedt az egész magyar közéletre.

Közzgazda és bankár is volt egyúttal, ő valósította meg Széchenyi István hiteleszméit a gyakorlatban. Megalapította s az 1840. január 11-ei nyitáshoz maga gyűjtötte össze kis befektetőktől a 40 ezer forintnyi alaptőkét a Pesti Hazai Első Takarékpénztárhoz. „A honi reform teendőire nézve az első eszmét, akaratot, önelszánást Fáy András meséi ébresztették bennem.”¹³ - vélekedett Széchenyi, amely elsőbbségi jogot Fáy imígyen hárítja el magától: „Mi Széchenyihez képest csak szatócsok vagyunk, ő a nagykereskedő.”¹⁴

III. Fáy András nevelési gondolatai

A reformkort megelőző időszakban a mesék és aforizmák tűntek különösen alkalmasnak a kendőzetlenül ki nem mondható igazságok megfogalmazására, a nemzeti karakter fogyatékokosságainak humorral átszőtt tudatosítására, ironikus bírálatára, jóindulatú ostromozására. „A mesét az a kor művelte, mely a cenzura miatt rá volt utalva, hogy a mesék gyanútlan szereplőivel beszéltesen ki nyílt igazságokat... Sem előzői, sem utódai között nem volt, aki felülmúlta volna őt ebben, s nem volt, aki ezt el nem ismerte volna” – írta róla Erdélyi Pál 1890-ben.¹⁵

A szabadságharc bukása után nagyon hamar (már az ötvenes évek elején) felismerte, hogy hosszabb távon csak a nemzeti érzés ápolása, a nemzet szellemi és anyagi gyarapodása jelenthet garanciát a nehéz időszak átvészeléséhez, egy szebb jövő megalapozásához. Fáy számára a gyermek a fejlődő jövőt, a jobbá és reménytelibbé tehető új korszakot testesí-

¹³ SZÉCHENYI ISTVÁN: *Pest megye közgyűlésén elhangzott beszéde*. Kézirat. 1838. MTA Kézirattár

¹⁴ FÁY ANDRÁS: *Levél Székács*hoz. Kézirat. MTA Kézirattár. 9 csomó

¹⁵ ERDÉLYI PÁL: *Fáy András élete és művei*. Neuwald Illés könyvnyomdája, Budapest, 1890. 65 p..

tette meg, így a nevelés kérdéseiről szólva a jövő alakításában kívánt közreműködni. A pedagógiai problémák elemzésekor hazai hagyományaink, és lehetőségeink alapulvételét tekintette a nevelési gyakorlat leglényegesebb kiindulópontjának: „... ki magyar életre kíván hatni, javaslatival magyar földön, magyar éghajlat alatt, földijei között járjon” – írta már 1841-ben.¹⁶

Féltő, óvó szeretettel beszél a kicsinyekről, Rousseau-hoz hasonlóan vallja, hogy a gyermeknek hagyjuk meg a gyermekkort, ne kelljen kicsinyített felnőtté válnia. „Szánakozás könnyeit sírhatná tehát egy emberiség barátja, midőn egy gyermeket, a’ kinek tűz pezseg minden érében, vagy komoly bölcselkedő képpel játszani, vagy éppen midőn vicsorgó pajtásai játszanak, könyv mellett okoskodni szemlél.”¹⁷

Fáy András első pedagógiai munkáját harminc évesen, Pest megyei szolgabírósága idején írta. Az 1816-ban megjelent „Próba-tétel, a mai nevelés két nevezetes hibáiról” c. könyvében – Rousseau és a filantropisták nyomdokain haladva – a természeti törvények alapján működő világ tökéletességéről, az ember természetes boldogságvágyáról, a nevelésnek az emberformálásban játszott szerepéről vallott felfogását fejtette ki. A korabeli nevelés két fő hibájáról, „az ideje korán való nevelésről”, valamint az „érzékeny”, az „elérzékülésre” nevelésről azt tartotta, hogy mindkettő boldogtalanná teszi a növendéket, s mindkettőnek a gyökere az egyoldalú és túlzó nevelésben rejlik.

Az Óramutató című 1842-ben közreadott művében a református egyházi iskolák kormányzásának, a nevelés tartalmi és szervezeti megreformálásának a kérdéseivel foglalkozott. Fontosnak tartotta a népnevelés és a tanítóképzés megújítását, az életre nevelés szempontjainak az érvényesítését. Nevelővel kapcsolatos elképzelései főbb vonalaiban már ebben a művében megtalálhatóak.

A Nevelési rendszer (1855) Fáy egyik legfontosabb és egyben utolsó jelentősebb pedagógiai munkájának tekinthető. Korábbi népszerű nevelési műveiben (Próbatétel, Óramutató) a külföldi ismertebb pedagógiai gondolkodók nézeteivel ismertette meg olvasóit, a Nevelési rendszerben saját nevelési elveit is kifejtette. A mű tartalmát tekintve a nevelési kérdések viszonylag szűk körét, alapvetően az iskoláztatást megelőző időszak, azaz a gyermek születésétől (a bölcsőtől) a tanítás kezdetéig tartó korszak leglényegesebb feladatait tekinti át. A mai olvasó számára – pusztán a címből kiindulva – csalódást okozhat, hogy nem nézeteinek, a neveléssel összefüggő korábbi írásainak teljes és egységes keretbe, sajátos rendszerbe való foglalására vállalkozott, hanem „csak” az emberképzés általa alapvetőnek nevezett időszakának, az intézményes nevelés megkezdése előtti életszakasznak a teendőit tekintette át. A Nevelési rendszer azonban a Fáy által tárgyalt időszak vonatkozásában mégis sajátos, rendszerezett, jól strukturált keretbe foglalja a korábbi műveiben erről az életkor-ról, a kisebb gyermekek neveléséről szóló leglényegesebb megállapításait, elképzeléseit. A leggyakrabban szereplő fogalmak (józan ész, kegyeletesség, lelkiismeret, jellemképzés és - edzés) értelmezésében is következetesen ragaszkodik az előző munkáiban kifejtett tartalmakhoz. Gondolatait, kérdésfelvetéseit, valamint válaszait, probléma-megközelítéseit

¹⁶ FÁY ANDRÁS: *Nőnevelés és nőnevelő intézetek hazánkban. Különös tekintettel nemesebb főbb polgárok és tisztességes karunk hyánkaira*. Trattner Károly, Pest, 1841. 12. p.

¹⁷ FÁY ANDRÁS: *Próbatétel a mai nevelés két nevezetes hibáiról*. Trattner, Pest, 1816. 86. p.

az egyszerűsége, közérthetősége való törekvés, a gyakorlatias jelleg, a szaktudományos kifejezések tudatos kerülése jellemzi.

A nevelésről megállapítja, hogy:

1. a nevelés a természettel összhangban van;
2. a tehetség kiteljesítésére irányul;
3. az értelem, érzelem, akarat fejlesztését célozza.

Ezzel párhuzamos az önnevelés folyamata, amely együtt jár a neveléssel, a tehetség kifejlesztésére irányul. A nevelés hibáit – véleménye szerint – örök boldogtalanság követi: „Valamint a' Plánta, a virág, fa, melyeket zsengekben erőszak ér, vagy satnyák, vagy kivesznek: úgy az ember a' kit a' nevelés elront, másnak hibájáért örök boldogtalansággal lakol.”¹⁸

Nagy körültekintéssel fogalmazza meg a tanulandó tudományok körét. Ezt később a Halmay család c. regényében¹⁹ még tovább tökéletesíti. A magyar nyelv „mint született nyelvünk” csak pallérozást kíván. Meg kell azonban tanulni deákul, hogy a törvényeket megértsék, németül, hogy a „literatúra” se legyen számukra idegen, és jó, ha azokon a nyelveken is beszélünk, amelyeken az ország lakossága beszél. A tudományos pálya azonban újabb nyelvek megtanulását feltételezi. Megjegyzi ugyanakkor, hogy az emberi élet alig elégséges három nyelv tanulására, hogy: „.... azon ne csak petyegni, hanem a' nyelv Geniusát is érteni kívánjuk.”²⁰

A testi neveléssel kapcsolatos tanácsai is megfontolandók. Oly testi „társaságos virtusokat” kíván megtanultatni, amelyekre az ifjúságnak szüksége van leendő életpályája szempontjából, személyes testi adottságait figyelembe véve. „a' mennyire gyarló erő engedi, mindenkor és minden tetteiben, erélyesen és tántoríthatatlanul követi.”²¹ Ez adja tehát az „ember-képzés” alapját, melyet ha elhanyagolnak, következményei beláthatatlanok.

Rendkívül szemléletesen írja le a gyermek egyéniségének fejlesztését, szántóföldhöz hasonlítva azt, amely a gazdag termés lehetőségét éppúgy magában hordozza, mint a szép remények szertefoszlását. A nevelés tehát óriási erő, amely – Fáy véleménye szerint – tudatosan vállalt felelősség. „Az ember-embryo szántóföld, mely paragon hagyatva csak burjányt, bogáncsot terem, s mellynek felszántásra, jó mag-vetésre és boronálásra van szüksége, hogy tiszta buzát teremjen.”²²

A nevelés idejét két fő korszakra osztja: a bölcsőtől a tanításig és a tanítási időszakra. A szülői ház feladata a józan ész és a kegyeletesség megalapozása, fejlesztése, amely bizonyos életrevalóságot, életbeli ügyességet, az erkölcs és vallásos érzék felélesztését, továbbá a

¹⁸ FÁY ANDRÁS 1816. 51. p.

¹⁹ FÁY ANDRÁS: *A Halmay család. Erkölcsi és tudományos olvasmány növendékek és nem növendékek számára.* I. II. Heckenast Nyomda. Pest, 1858.

²⁰ FÁY ANDRÁS 1858. 92. p.

²¹ FÁY ANDRÁS: *A legegyszerűbb, természet- és tapasztalathűbb és gyakorlatibb nevelési rendszer.* Beimel J.-Kozma V., Pest, 1855. 12. p.

²² FÁY ANDRÁS 1855. 13. p.

Nevelési rendszerét azzal zárja, hogy: „Az ügy szent, s abban csak egy jó eszme terjesztése is haladás az emberiség boldogításában”²⁵ Azzal búcsúzik az olvasótól, hogy

²⁵ FÁY ANDRÁS 1855, 48. p.

reméli, hasznosat tett, de szokásához híven felszólítja az avatottakat, a témához nálánál jobban értőket, hogy tollat ragadjanak, s egészítsék ki az általa leírtakat.

Fáy András született nevelő. Rendkívüli érzékenységgel, a növendékre figyelemmel fogalmazza meg gondolatait. Új típusú nevelő-gyerek kapcsolatot körvonalaz, amely a gyermek szükségleteire való érzékeny odafigyelést, reagálást jelenti. „A' nevendékkel való érzékeny bánáson értem azt, midőn a' nevelő mind valaminek cselekedésére való serkentetéseit, mind valaminek elmulasztásáért szabandó büntetéseit egyenesen a' szív érzéseihez utasítja, minden okait és erősségeit ezektől és nem az értelemről költsönzi, s nevendékjét mintegy reá szoktatja, hogy egyedül a' szív érzései után járjon.”²⁶

A nevelési módszerek megválasztását fontosnak tartja: említi a serkentést, a pirongatást, a büntetést, a fenytést (jóllehet ő a vesszőnek nem barátja), s mindenképpen szem előtt tartandónak mondja a gyermek egyéni jellemzőihez szabott nevelési eljárás megválasztását. Önmagával is vitára kel, amikor óvja a növendéket az „andalgástól”, a képzelet világába való elmerüléstől. Felveti: mi a fontosabb: a regényes világ erkölcsi tanulságai, vagy a kár, amelyet a „festett világok” képzelet okoznak. Végül azonban határozottan állást foglal: óvni kell a gyermeket a dologtalanságtól, az erkölcsi igazságok beburkolásától, a muzsika és a poézis keltette hamis érzésektől, az érzékeny olvasmányoktól, amelyek a képzelet világába repítik, s amelyeket a valóság helyébe állít. Használnak viszont a növendéknek az olyan „románok” és játékszíni darabok, melyekből erkölcsi „Regulákat” tanul. Véleménye tehát végezetül teljesen egyértelművé válik: az igazi értékeket kell a gyermek kezébe adni, hogy azokon épülhessen személyisége.

Oskolai és házi növendék-élet²⁷ c. munkájában igazi felelősséggel szól a erkölcsnevelés kérdéseiről. A gyermek akkor válik igazi egyéniséggé –írja, ha jellemes emberek példáját követi, s erős akarattal tör célja felé. A gyermeket önmagáról gondolkodni tudó, a maga életét irányítani tudó élőlénynek tekinti, de ennek elérése hosszú tapasztalatszerzési-tanulási folyamat eredménye.

Fáy András hazafiúi felelősségérzettel viseltetik Magyarország iránt. Hazáját az „igen pallérozott” nemzetek között szeretné látni. Ezért tartja fontosnak a nevelés kérdését és ügyét, célja, hogy ne „tudós nyomorékjaink” nevelődjenek. Kifejti a továbbiakban, hogy az érzékeny emberben felbomlik a tehetségek összhangja, elveszti egészségét folytonos izgalmi állapota miatt, de elveszti életkedvét is, folytonos kudarcai miatt, s nem érheti el a kiegyensúlyozottságot, boldogságot sem. Fáy András továbblép a hibák, bajok felsorolásánál, nemcsak az okkeresés álláspontjára helyezkedik, hanem a megoldás útját is megjelöli. „A' jó nevelésnek „arany regulája” ... (az, hogy:)... Úgy tökélestsítsd a' Nevelés által nevendék tehetségeit, hogy veled annak ön munkássága kezét fogva dolgozzon, hogy így tehetségei, munkássági körét fenntartván azoknak egygyetértő egyaránya elősegíttessék.”²⁸

²⁶ FÁY ANDRÁS 1816, 120. p.

²⁷ FÁY ANDRÁS: *Oskolai és házi növendék-élet. Erkölcsi és tudományos olvasmány, hazai élet apróbb eseményeivel, történelmi vázlatokkal és fejtegetésekkel, mindkét nemre lévő növendékek számára.* Pfcifer Ferdinánd, Pest, 1860.

²⁸ FÁY ANDRÁS 1816., 60. p.

Mindennek letéteményese az igazi jó nevelő, aki legyen okos, értelmes, előrelátó, határozott, sőt jövőbe látó, aki képes előre látni nevelői tevékenységének hatásait. Legyen képes arra, hogy a „természet törvényei szerint” tökéletesítse a növendéke tehetségét. Legyen „Psychológus és Antropológus”, azaz „emberesmérő”. Fontos a nevelő példaadása is, különösen erkölcsiekben. Ahhoz azonban, hogy olyan nevelők legyenek, akik ezt a munkát hivatásuknak tekintik, képző intézmény is kell. Ahogyan Fáy András ennek fontosságát hangsúlyozza, az felér egy kisebbfajta kortesbeszéddel. „Miért ne léphetnének fel nálunk Pestalozzik, Franckek, Basedowok! Félre a francia nevelőnőkkel!”- írja. „...Egy nevelőket formáló iskola korántsem volna alábbvaló hasznú Intitútum akármely Ispotálynál.”²⁹ Olyan nevelőképző iskolát képzel el, amelyben tanítanak pszichológiát, antropológiát, emberismeretet, pedagógiát, didaktikát, amely a gyermekbarát pedagógia alapját képezi.

Pedagógiai gondolatai filozófiai, bölcséleti megalapozottságuk, megállapításai szentenciaszerűek. Gondolatait áthatja író, jogtudor, politikus mivolta, s mindenekelőtt hazafisága. Az élet mindennapjaiból indul ki, összegyűjti a hibákat, hiányosságokat, s az orvoslás módját meg jelöli. Gondosság és körültekintés jellemzi javaslatait, gondolatvilágából, szellemiségéből ma is meríthetünk.

Neveléstani nézeteit nem szedte egységes rendszerbe, nem írt rendszeres pedagógiát, de a kor nevelési kérdéseinek szintézisét megalkotta. Nem vár elismerést munkájáért, sőt kellő szerénységgel szólítja fel a pedagógiához nála jobban értőket, hogy szólaljanak meg, tegyenek valamit a nevelés ügyéért. Talán beteljesedik rajta, amit általánosságban fogalmazott meg: „Minden pályán nagyok és örök hálára méltók a zsibbadásnak és tespedésnek költőgetői, a munkálásnak és haladásnak ébresztői.”³⁰

III.1. A jó nevelés a legjobb nemzeti politika

Fáy András írásainak tárgyát mindig a magyar valóságból veszi. Élő alakokról mintázza hőseit, de mindig megjeleníti bennük a tipikusat is. Így pl.: Érzélgés és világ folyása (1824) c. elbeszélésében a magyar társadalom egy kis darabját ragadja meg, s eleven alakokkal népesíti be. Megtalálható itt az epikureista magyar, a mindenáron felfelé törekvő köztisztviselő, s a „józan élettapasztalás nagy mestere”, aki tulajdonképpen az író szócsöve. Vele mondatja el Fáy legfontosabb gondolatait. Többek között azt, hogy politika és pedagógia szorosan összeforr, s a jó nevelés a legjobb nemzeti politika.

Szépirodalmi munkái a legolvasottabbak közé tartoznak, nem egy műve újabb pedagógiai szakmunkák megszületését eredményezi. Így pl. 1837-ben több neveléstan jelenik meg: Varga János Vezérkönyv az elemi nevelésre és tanításra,³¹ Edvi Illés Pál: Első oktatásra

²⁹ FÁY ANDRÁS 1816, 63. p.

³⁰ FÁY ANDRÁS: *Hátrahagyott írásai*. I. (kézirat) Ráday Könyvtár, Bp.

³¹ WARGA JÁNOS: *Vezérkönyv az elemi nevelésre és tanításra*. Magyar Királyi Egyetem betűivel, Buda, 1873.

szolgáló kézikönyv.³² Ezekben kimutatható Fáy András gondolatainak hatása, elsősorban a nevelő szakmaisága, gyermekközpontúsága és praxisorientált beállítódása szempontjából.

Fáy András nem csatlakozott egyetlen pedagógia irányzathoz sem, de jól ismerte a kor és az előző korszakok nagy pedagógusait. Munkáiban többször említi Rousseau, Pestalozzi, Basedow, Campe nevét de egyiküknek sem volt kizárólagos követője. Érdeklődik az újhumanizmus, a filantropisták eszméi iránt. Pedagógiai olvasmányai megtermékenyítőleg hatottak gondolkodásmódjára, a jó gondolatokat adaptálta, a magyar viszonyokra alkalmazta. Eredetiségéhez nem fér kétség, hiszen mindent a gyakorlati józanság oldaláról közelített meg. Szeme előtt mindig a köz haszna lebegett, egész munkásságát a nemzeti szellem, a haza felemelésének vágya hatja át.

Néhány vezérgondolat felsorolása kívánczik ide, amelyek az életmű egészében jelen vannak. Foglalkozik a gyermeki fejlődés szakaszaival, az egyéni sajátosságok figyelembevételével, a „jó szülék” feladataival, a tanító rendeltetésével, a tanítóval kapcsolatos elvárások sorával, a képző intézetekkel elemi foktól a legmagasabb iskoláig. Nem kerüli el figyelmét az árvák sorsa, s az eléggé elhanyagolt nőnevelés sem. A tanítók nemzeti szellemű és hivatásközpontú képzését különösen fontosnak tartja. Foglalkozik a nevelés tartalmi kérdéseivel is, a nevelés céljától, a nevelési feladatokon keresztül a nevelési minta, eszmény megfogalmazásáig. Javasolt oktatási - nevelési módszerei megtermékenyítették kora pedagógiáját, s hatottak a későbbiekben is. Fáy igen sokszor utal a jövőre, s reméli, hogy kezdeményezései termékeny talajra találnak. Munkáival célja – mint ahogy maga is megfogalmazza –, az ébresztés. „Egyedül mi vesztegeljük-e, mintha éji sötétség nyomná a’ földet még is?”³³

Neveléstani gondolatait tartalmazó írásai, könyvei a bölcselelő, s egyben gyakorlati pedagógust állítják elének, munkái nemcsak tanítanak, lelkesítenek, a realitásokon alapulnak, sok eszméje a mához is szól. Mondanivalóját igen tudatosan szerkeszti meg tartalmilag és formailag is. Azt a gyakorlatot követi, hogy megfogalmazza tételmondatát, amelyet a tapasztalattal összevet, s ezután ad gyakorlati tanácsot. Korához szóló üzenetei tényeken, pontos fogalom- és helyzetismereten alapulnak. Mondandóját gyakran sommázza, a meggyőzés jól bevált útját járja, érvei az értelemhez szólnak, de az érzelmekről is hatnak.

IV. Összegezés

Fáy András munkáinak értéke az elméleti megalapozottság, a gyakorlati megközelítés, könyveiből ma is sok termékenyítő gondolatot meríthetnek olvasói. Mindig a jövő, a fejlődés szempontját tartotta szem előtt, a nemzet felemelése volt magasztos célja. Az élet mindennapjaiból indul ki, összegyűjti a hibákat, hiányosságokat, s az orvoslás módját meg

³² EDVI ILLÉS PÁL: *Első oktatásra szolgáló kézikönyv*. Eggenberger és fia, Buda, 1844.

³³ FÁY ANDRÁS: *Óra-mutató*. Előszó I. Trattner és Károlyi Nyomda, Pest, 1842.

jelöli. Gondosság és körültekintés jellemzi javaslatait, gondolatvilágából, szellemiségéből ma is meríthetünk.

Álljon itt önéletrajzából egy részlet, melyben önmaga vonja meg pedagógiai pályája mérlegét. Nevelői szerep-feladatait – minden területen, amelyen működött – nagy körültekintéssel látta el. Pedagógiai munkáit pedig – elsősorban a különböző „célközönséget” (lányok nevelése, magán nevelés, iskolai nevelés, nevelők képzése) megcélzó volta miatt – a korabeli szerep-narratívák reprezentánsainak tekinthetjük.

„A nevelésnek alig van oly tere, melyen irodalmunkban nem működtem volna. Serdülő koromban írtam egy próbatételt a korai és érzelő nevelés ellen, mely utóbbi gyermekkoromban divatozni kezdett. Később cikkeket és könyvet írtam a nőnevelésről és nőnevelőket képző intézet alapításáról; majd a legegyszerűbb és jobb nevelési rendszer felőli nézetemet adtam elő; végre „Halma Család”-omért, melyben a tudományosság terjesztésére és népszerűsítésére nézve némileg új modort kísérlettem meg, többfelől javáló és méltató nyilatkozásokat és leveleket nyertem.”³⁴

Fáy András, a nevelő:

Fáy András pedagógia munkái filozófiai, etikai megalapozottságúak.

Minden műve tartalmaz pedagógiai gondolatokat.

Gondolatai elméleti indíttatásúak, a tapasztalati térben hasznosíthatóak.

A gyakorlati látásmóddal rendelkező ideál-tipikus nevelő habitusát ábrázolja.

Fáy András életének, munkásságának elemzői úgy vélik, hogy nem alkotott egységes pedagógiai rendszert. Műveit áttekintve azonban, egy koncepciózus, széleslátókörű, pedagógiai reformer egybefüggő gondolatait olvashatjuk. Nevelési elgondolásainak lényegét három alapvető munkájában fogalmazza meg: *Próbatételek* /1816/, *Óramutató* /1842/, *Nevelési rendszer* /1855/. Ha mindehhez még hozzávesszük a nevelés speciális területeivel foglalkozó munkáit: nőnevelés, családi nevelés stb., továbbá a regényes formában írt műveit, tanmeséit, esszéit, iskolarendszerre vonatkozó tervezeteit, mindezek mutatják pedagógiai érzékenységét, fejlődését, s egy gyermekközpontú pedagógiai rendszernek nemcsak körvonalait, hanem részletesen kidolgozott tartalmát is láttatják az érto olvasóval.

A nemzetnevelő gondolat hatja át valamennyi írását, legyen az szépirodalmi mű, esszé, vagy röpirat. Irodalmi műveiben sokszor ugyanazokkal a gondolatokkal találkozunk, mint amelyeket kifejtett pedagógiai munkáiban, csak előbbiben gyakorlatias jellemrajzot ad, utóbbiban pedig érvel, magyaráz.

Valamennyi működési területén kifejtett tevékenysége a bölcselő, s egyben gyakorlati „pedagógus”-t állítja elének, munkái nemcsak tanítanak, lelkesítenek, a realitásokon alapulnak, sok eszméje a mához is szól. Mondanivalóját igen tudatosan szerkeszti meg tartalmilag és formailag is. Azt a gyakorlatot követi, hogy megfogalmazza tételmondatát, amelyet a tapasztalattal összevet, s ezután ad gyakorlati tanácsot. Korához szóló üzenetei

³⁴ FÁY ANDRÁS: *Önéletírás*. Fővárosi Lapok. Pest, 1873. 49. sz.

tényeken, pontos fogalom- és helyzetismereten alapulnak. Mondandóját gyakran sommázza, a meggyőzés jól bevált útját járja, érvei az értelemhez szólnak, de az érzelmekre is hatnak.

Saját célkitűzéséről szerényen vallott: „Én lényegében alig fogok valami újat mondhatni, de összeállításban és modorban talán még is közeledhetem valamennyire az óhajtott célhoz... Célom nem terjed tovább, mint olly egyszerű, természet – és tapasztalat-hű átnézetét adni a nevelési rendszernek, melly kezdőbe adja a szülőknek a nevelési rendszerek tömkelegéből kivezető ariadnéi fonalat, melly őket a habozásoktól megmentse, s erejük és körülményeik fölötti követelésekkel el ne rémítse.”³⁵

Fáy szerint az emberi élet célja a boldogság, az ember boldogságra teremtett lény, mégis kevés ember nevezhető boldognak. Az emberi boldogtalanságnak két oka lehet: a világi szerencsétlenség (melyet a sors, vagy embertársaink gonoszsága mér ránk), illetve a saját magunk által önmagunknak okozott szerencsétlenségek (melyeket önvád és elégedetlenség követ).

ALICE DOMBI

ERZIEHER-RECHTSWISSENSCHAFTLER ANDRÁS FÁY

(Zusammenfassung)

András Fáy war sowohl durch Geburt als auch Erziehung, Freundschaften und Studien prädestiniert, Reformator zu werden. Er war ein begabter, fleißiger Student, der Mitstudenten übertraf, ihm wurde ein Anwaltsdiplom verliehen, jedoch war er in den Religionswissenschaften ebenfalls bewandert. Er beschäftigte sich mit Literatur, mochte Musik und daneben betrieb er auch Landwirtschaft. Für die Landespolitik interessierte er sich schon in seiner Jugendzeit und als Stuhlrichter sah er die Missstände ganz von der Nähe. Ihn interessierte alles, woraus er lernen konnte, und alles bewog ihn, zu denken bzw. zur Reformtätigkeit, die in den Fokus seiner Aufmerksamkeit rückte. In dieser Studie wird präsentiert, wie Rechtswissenschaftler András Fáy in Ungarn im 19. Jahrhundert zum Erneuerer der Schlüsselfragen der Nation, zum richtigen Erzieher der Nation wurde.

³⁵ FÁY ANDRÁS: *A legegyszerűbb nevelési rendszer* ... i. m. 6-7. pp.

ALEX EMBER*

Der Arbeitsstress, als die häufigste modern Beschäftigungskrankheit

1. Grundbegriffe des Arbeitsstresses

Der Stress, als Begriff ist erstmal in den Naturwissenschaften erschienen, in erster Reihe in der Physik, wo es mit einer auf einen Gegenstand gegebenen äusseren Wirkung in Zusammenhang gebracht wurde. Dieser Begriff wurde nur in dem XX. Jahrhundert in der Medizin-Wissenschaft benutzt, wo es einerseits die auf den Organismus wirkenden äusseren Bedingungen bedeutet (zum Beispiel ein starker Schlag, hohe Temperatur, usw), anderseits solche Prozesse bedeutet, die für den Einfluss dieser Umstände in dem Organismus verlaufen. Das Wort Stress stammt aus der englischer Sprache und bedeutet ungefähr: Belastung. Nach der Formulierung von dem ungarstammig und in Canada lebten und arbeitenden Wissenschaftler, Selye János der Stress ist eine Rückreaktion des Organismus, die auf die verschiedene Reizen (Stressor) gegeben wird und sich auf gleiche Art und in bestimmter Reihenfolge zeigt. Unter dem Begriff „Belastung“ es soll verstehen werden: alle solche Einwirkungen, die die physiologischen und/oder psychologischen Anpassungsmechanismus eines Menschen beeinflusst.¹

Diese Rückreaktion ist aber erfolglos und unbrauchbar in vielen Fällen in dem Prozess der Lösung des Problems. In der typischen Stress-Reaktion mindert sich die Konzentrationsfähigkeit des Menschens, die Pulszahl steigert sich, das Niveau des Adrenalins erhöht sich, die Atemzahl nimmt zu und auch die Muskeln spannen sich. Der Körper kommt also in einen sogenannten Bereitschaftszustand, was dafür geeignet sein kann, dass er eines äusseren Angriffes ins Auge schauen soll. Es ist aber in allgemein nicht zweckmässig, sogar es ist eine falsche Reaktion im Falle einer psychologischen Belastung, unter modernen Umständen.

* Lehrstuhl für Arbeits- und Sozialrecht, Fakultät für Staats- und Rechtswissenschaft, Universität Szeged

¹ Das Wesen der Anpassungsmechanismus ist: der Arbeitnehmer soll auf dem Arbeitsplatz zu vielen Umständen anpassen. Die neu gebildenden oder veränderenden Umstände können aber alle eine Rolle in einer eventuell auszubildenden Stress-Situation spielen.

II. Die häufigsten Stressors

Die Stress-hervorrufenen Reizen nennt man als Stressor, die die direkten Gründen der Organismus-Stressreaktion bedeuten. Diese sogenannten Stressors können auf sehr viele verschiedene Gründe zurückzuführen. Zu diesen Gründen können praktisch alle solche psychische Einwirkungen eingereiht werden, die den Organismus zu der Schaffung einer Rückreaktion – die Symptome des Stresses zeigt – startet. Es hat sehr viele Gründe, darunter solche wie zB. kleinere aber nicht verlangte Änderungen der gewöhnten Lebensumständen, Unzufriedenheiten am Arbeitsplatz, Diskussionen, oder Krankheiten und Todesfällen im Familien- oder Freundeskreis.

Bezüglich der Stressors wurden mehrere Befragungen gemacht. Nach diesen Befragungen man kann eindeutig feststellen, dass die mit dem Arbeitsverhältnis zusammenhängenden Probleme in dem Zentrum sind. Also diese keinesfalls nicht ausser acht lassen können. Weiters es ist wichtig unterzeichnen, dass die Befragungen folgende drei Faktor, als sehr bedeutende Stressor bezeichnen: Tod des Ehegatten/ der Ehegattin, Freiheitsstrafe, Verlieren eines Arbeitsplatzes. Davon kann man eindeutig feststellen, wenn man den Arbeitsplatz verliert, ergeben auch die Arbeitsplatz-Probleme in vielen Fällen grosse Stress-Reaktionen. Auch nur deswegen, weil die kleineren Arbeitsplatz-Schwierigkeiten, so zB. der Meinungsunterschied mit dem Arbeitsgeber auch das Verlieren des Arbeitsplatzes bedeuten kann und das das Entstehen einer Stress-Reaktion ergeben kann. Diese Date ist besonders wichtig, weil die grössere Zahl der Erwachsene-Bevölkerung am Tag arbeitet und so ist für sie unvermeidbar, mit den durch den Arbeitsplatz verursachten negativ Wirkungen zu tereffen.

Das Wesen des Problems liegt nicht in der Existenz der negativ Wirkungen, sondern ihrer Tiefe. Die Tiefe ist – meiner Meinung nach- die Wirkungen, die auf die Psyche eines Menschen wirken. Diese werden nicht rechtzeitig erkennen und werden nicht behandeln in geeigneter Weise, weder individuell, noch kollektiv.

Die mit der Arbeit in Zusammenhang bringenden Stressors können auf mehrfache Weise gruppiert werden. Davon ist eine die Gruppierung nach Cooper-Marshall.²

1. Faktoren von der Arbeit
 - Arbeitsbedingungen
 - Überlastung in der Arbeit
2. Organisationspositionen am Arbeitsplatz
 - Nicht eindeutige Position
 - Positionskonflikt
 - Verantwortung
 - Andere Position-Stressors
3. Arbeitsplatz-Beziehungen
 - Beziehung mit dem Chef

² COOPER-MARSHALL, 1980

- Beziehung mit dem Untergeordnete
- Beziehung mit den Kollegen
- 4. Karrier (nach vorwärts)
 - Fehlende Stabilität
 - Status-Inkongruitas³
- 5. Organisationsstruktur und Atmosphäre
 - Stress ausserhalb von Organisation
 - Organisation als Stress

Die oben vorgestellte Gruppierung ist eine, vielleicht die bekannteste Gruppierung der Arbeitsplatz-Stressors. Im folgenden werden die wichtigsten Stressors der oben vorgestellten Gruppierung betrachtet. Es ist besonders wichtig: die Rolle des Spannung-Stressors und das Sexual – Verhältnis am Arbeitsplatz!

II.1. Arbeitsbedingungen

Die Arbeitsbedingungen sind auch eine Quelle der Arbeitsplatz-Nervosität. Im Interesse einer sicheren, schnellen und wirsamen Arbeit braucht man einen entsprechend ausgebauten Arbeitsplatz – Hintergrund.⁴

Es ist wichtig, dass die Person als Arbeitnehmer – nach Möglichkeit – eine Einwirkung in seine Arbeit zu haben: unter welchen Bedingungen und in welchem Tempo er die Arbeit durchführt. Wenn er dafür eine Möglichkeit hat, er fühlt so, dass die Arbeit seine eigene Arbeit ist. Dadurch wird einerseits die Motivation erhöht werden – und so sogar die Effektivität der Arbeit erhöht – anderseits kann es als ein grosser Stressor erscheint werden. Nämlich ein Arbeitnehmer auf seinem Arbeitsplatz, wo er arbeitet, immer abgelehnt wird, dadurch wird nicht nur seine Motivation vermindert werden wird, sondern er fühlt sich so, dass er nich genug geschätzt wird. Das kann auf langen Zeitraum sehr grosse Selbstbewertungsprobleme verursachen.

II.2. Überlastung in der Arbeit

Auf dem Arbeitsplatz kann auch die Unterbelastung oder Überbelastung, quantitativ oder qualitativ eine Spannungsquelle sein. In diesem Fall wir prüfen die Situation des gegebenen Arbeitnehmers in der Zeit-Folge. In diesem Fall er soll zu viel oder zu wenig Arbeit während gegebenes Zeitdauers durchführen. Im Falle einer quantitativen Überbelastung

³ Incongruencia (lat.) fehlende Vereinbarung

⁴ Im Rahmen eines konkreten Falles ist nötig zu bemerken, dass wie wichtig ist, die entsprechende Umstände auf dem Arbeitsplatz auszubilden. Im Falle des Unfalles im Atomkraftwerk in Three Mile Island wurde eine betäubende Notsirene verwendet. Das störte die Mitarbeiter und demzufolge wurde die Effektivität ihrer Problemlösungen schlechter.

soll der Arbeitnehmer viele Aufgabe zum Vergleich zu Zeiteinheit durchführen und das kann eine Minderung der Arbeitsqualität verursachen.

Im Falle einer quantitativ Überbelastung ist die lösende Aufgabe zu kompliziert. Es kann wegen der ungünstigen Qualifizierung vorkommen. Wenn von dem Arbeitnehmer eine sehr gute Leistung erwartet wird, die der Arbeitnehmer fortauern nicht leisten kann, dann können bei dem Arbeitnehmer auch Selbstbewertungs-Probleme auftreten. Die qualitative Unterbelastung kann im Falle bei Durchführung solcher Arbeit vorkommen, die mit der Monotonie im Zusammenhang ist. Durch die Monotonie mindert sich die Wachsamkeit, die Möglichkeit der schnellen und wirksamen Reagierung. Wenn es fählt, das erhöht die Zahl der Unfallrisiken.

11.3. Positionskonflikt

Die wichtigsten Bestandteile der Spannungsquelle der Position sind die Konflikte. Dies sind offen oder still, zwischen zwei Personen oder zwischen einer Person und einem Kollektiv, zwischen Leitern und Sachbearbeitern, zwischen Leitern, zwischen Sachbearbeitern. Das Vorkommen der Konflikte sind sehr abwechslungsreich, sowohl im Falle der Teilnehmern, als auch im Falle der Gründe. Die wichtigste Positionskonflikt-Quelle – nach Cooper und Marshall – hat der Grund, dass die Lösung der Forderungen der Aufgaben die Person nicht gern hat oder zu den Arbeitsbedingungen nicht passt. Auf dem Gebiet der Positionen gibt grosse Sorge, wenn der Arbeitnehmer keine genügende Information über seine Aufgabe hat. Die Rolle des Arbeitnehmers verändert sich nach einer Reorganisation oder Abbau, weil er auch die Aufgaben des vorherigen Mitarbeiters durchführen soll.

11.4. Verantwortung

Die Autonomie der Arbeitsdurchführung, dh. auch die zu viel oder zu wenig Verantwortung eine Nervosität verursachen kann. Die zu viel Verantwortung bezieht sich auf die in führenden Position arbeitenden Arbeitnehmer, weil sie die Belohnung, das Hervortreten, die Entlassung anderer Arbeitnehmer leiten. Es kann dagegen auch eine Spannungsquelle sein, wenn jemand eine komplizierte Arbeit durchführt und zu der Richtigkeit jeder kleineren Entscheidung die Bestätigung seines Chefs beansprucht.

11.5. Arbeitsplatz – Beziehungen

Die stress-verursachen Ereignisse können auch auf dem Gebiet der gegebenen Gruppe geprüft werden. Das Gefühl der Zusammengehörigkeit ist sehr wichtig im Laufe bei solcher Arbeitsdurchführung, wo die Arbeitnehmer gegenseitig aufeinander angewiesen sind. Es ist eine Hinderungsfaktor, wenn die Beziehungen wäre also eine günstige Lösung dafür.

II.6. Spannung auf dem Arbeitsplatz

Die Spannung als Stressor gründet sich in vielen Fällen auf den Mangel der Unvoraussehbarkeit. Bestimmte Umstände, Wirkungen sind nicht voraussichtlich, sind unbeeinflussbar, so ist die spannungshervorrufende Wirkung grösser – in der Hinsicht der Person. So ist der Fall der Rettungsleute, Feuerwehrleute, die wegen der Art ihres Berufes ständig in erhöhter Bereitschaft sind., weil sie nicht wissen, wann sie eingesetzt werden werden. In dieser Kategorie, wo die Unvoraussehbarkeit eine Spannung ergibt, soll das Thema der Unsicherheit erwähnt werden. Das Wesen dieser Kategorie ist: wenn ein neues Problem auf dem Arbeitsplatz vorkommt, ist seiner Lösung vollkommen unsicher und das für den Arbeitnehmer eine Aussichtslosigkeit, die Unvoraussehbarkeit der Lösung und im allgemeinen die Unvoraussehbarkeit des Lebens bedeutet. Die Unkontrollierbarkeit, die Unvoraussignalisierbarkeit, das Unsicherungsgefühl für lange Zeit und der Mangel des Komfortgefühls führen zu Problemen. Die Zeit geht voraus und die Person fühlt sich so, dass sie allein ist geblieben und seine Position als aussichtslos.

Die andere Gruppe der Stressors ist die Spannung. Das wird von der Theorie „der gelernten Onmacht“ gegeben: die unangenehmen und unbeeinflussbaren Ereignisse führen zu Depression und Apathie.

II.7. Sexuelle Stressors

Im Kreis der Frauen ist spezielle Spannungsquelle die sexuelle Belästigung auf dem Arbeitsplatz. Dazu gehört noch die Einklangsbringung der Arbeits – und Familienrollen, bzw. die Chance-Ungleichheit der Männer und Frauen auf dem Arbeitsmarkt.

Zur Beseitigung der Chance-Ungleichheit gibt es zwei Beispiel in EU: Direktive vom Rat 97/80 EK über die Umdrehung der Beweisandrohung im Falle einer Diskrimination gemäss Geschlecht, bzw. Direktive vom Rat 75/117 EK über die Harmonisierung der juristischen Vorschriften für Verwendung des Prinzips der gleichmässigen Belohnung der Männer und Frauen. Die sexuelle Belästigung, als Stressor hat sehr schädliche Wirkungen, was sich nicht nur für die Frauen bezieht. Die sexuelle Belastigung ist eigentlich eine Ausdrucksform der ungleichen Kraft- und Machtverhältnisse. In diesen Verhältnissen kippt die Bilanz nach den Männern, dementsprechend in den meisten Fällen die Frauen sind in der Gefahrzone. Die sexuelle Belästigung auf dem Arbeitsplatz bedeutet ein willenwidriges, unerwidertes, oft ein ausdauerndes Verhalten, das eine sexuelle Nebenbedeutung hat, die die gezielte Person beunruhigt. (SÁRKÖZI, 1995) Dazu gehören folgende respektlose Tätigkeiten: Vorschlag, Angebot, doppeldeutige Vermerken, obscöne, beleidigende Witze, Brührung, auffälliges Starren, bzw. Unterbringung doppeldeutiger Gegenstände auf dem Arbeitsplatz. Bei vielen Arbeitsplätzen werden diese nicht ernst genommen. Dies stört die Arbeitnehmer aber das wird als „natürliche Dinge“ genommen.

Die folgenden Faktoren ergeben bzw. beschleunigen die sexuelle Belästigung auf dem Arbeitsplatz:

- der Prozentteil der Frauen auf dem Arbeitsplatz ist kleiner als 20 %,
- bei einigen Arbeitsplätzen arbeiten die Frauen allein,
- der Prozentteil der leitenden Frauen ist niedriger als in der Organisation ist,
- die Frauen arbeiten unebenmässig auf den verschiedenen Punkten des Arbeitsplatzes,
- eindeutig sexuelle Gegenstände sind auf dem Arbeitsplatz angeordnet,
- es werden die laufend ertönten obscönen Vermerken ertragen.

Die genaue Zahl der sexuellen Belästigungen ist unbekannt. Der Grund ist, dass die Beleidigten über das Geschehen nicht äussern, sie haben Angst von der stigmatisierenden, brandmarkierenden Wirkung ihrer Beschwerden. Nach Schätzungen aber hat die 25-90 % der arbeitenden Frauen miterlebt oder miterlebt etwas ähnliches während ihrer Karriere. Es ist ein extrem, aber wirkliches Problem, dass das Erwerb der Arbeitsstellung von der sexuellen Diensleistung hängt. Die Wichtigkeit des Problems zeigt eine amerikanische Ermessung, in der die häufigste und wahscheinlichste Stressquelle der amerikanische Polizistinnen die sexuellen Belästigung ist. Im Interesse der Verhütung wurden schon in vielen Ländern Trainings zur Erhöhung der Selstsicherheit der Frauen organisiert. Diese sind sogenannte Trainings für Gleichberechtigung. Das Ziel ist: die Erkennung und die Behandlung der Vorurteilen.

III. Die Reaktionen der Person auf die einzelnen Stressors

Bezüglich der Stressors es ist wichtig zu bemerken, dass natürlich ist Unterschied zwischen den Personen (und ich denke, zwischen den Arbeitskreisen), dass ein Stress für wen was ergibt, wer auf wieviel und auf welche Stressor negativ reagiert. Es sind solche Leute, die den Stress besser und auch solche Leute, die den Stress nicht so gut ertragen. Nach Feststellungen der Forscher von der University of California, die Frauen und die Männer auf die Spannungen nicht gleich reagieren.⁵ Für das Verhalten der Männer ist typisch der Begriff: „Kamp oder Flucht“ („fight or flight“) und für die Frauen: „versorgen und sich befreunden „Die Frauen sind besser empfänglicher, um eine Hilfe zu bitten bzw. eine Stütze zu suchen und zu finden. Die Psychologen behandeln die Spannungsempfindlichkeit auf gleichem Niveau wie die Angst und die Bedrängnis – nach den Ergebnissen der verschiedenen Teste. Im Falle der Bedrängnis-Teste sind im allgemeinen zwei verschiedene Type von Fragen. Der eine Typ bezieht sich auf die Angst, der andere bezieht sich auf die somatische Erscheinungsform der Bedrängnis. In dem ersten Fall die Männer bekennen ihre Ängste im allgemeinen nicht. Die Forscher benützen auch die in die tiefere Schicht der Personalität eindringenden”Projektiv-Teste”.⁶ Das Ergebnis der Teste sind: die Frauen

⁵ QUELLE: Munkaadó Lapja, XV. Jahrgang I.Nr.

⁶ So ein Test ist zB. der Rorschach-Test. In diesem Test soll die Test-Person auf den formlosen Bildern solche Formen entdecken, die für sie eine Bedeutung haben und demzufolge sie ihre Ängste, Gedränge bewusstlos

sind bedränglicher und ängstlicher als die Männer. Die Projektiv-Teste zeigen aber ein umgedrehte Ergebnis auf: das bedrängliches Niveau der Männer ist höher als bei der Frauen. Die Projektiv-Teste erweisen sich authentischer, weil die geteste Person keine Ahnung hat, das die Fachleute von ihrer Antworten auf ihre Bedrängnisse und Ansage folgern können. So dementsprechend ist das sehr gründlich aufgebauten Dammsystem der Männer (derer Aufgabe ist: das Verraten der Gefühle zu verhindern) nicht funktionsfähig. Der Fachmann erkennt die verheimlichten Gefühle der Test-Person in der Vorstellungsströmung. Die Projektiv-Teste zeigen also die „grobe“ Wahrheit, wonach die Männer tatsächlich bedränglicher sind als die Frauen.⁷ Die Frage: Wenn die Männer tatsächlich bedränglicher sind als die Frauen, dann sind sie wirklich empfänglicher für die Spannung und den Stress? Mit grosser Wahrscheinlichkeit: ja.

Wir können es feststellen, dass die jüngere Generation die durch die Spannung verursachten Wirkungen besser ertragen kann, als die ältere Generation. Es ist nicht nur deswegen so ist, dass der jüngere Organismus fit ist, sondern wir sollen auch mit den sehr rasch fortschreitenden neuesten Ergebnissen der Technik rechnen, mit denen die ältere Generation nicht konkurrieren konnte oder kann und diese Fiaskos als negatives Erlebnis erleben. Sowohl für die innländischen als auch für die ausländischen Firmen bezieht sich, dass sie in den Positionen, die besonders grosse Spannungswirkungen haben, in erster Reihe junge Leute beschäftigen. Diese junge Leute akzeptieren die erhöhten Spannungen, im Interesse des schnellen Vorwärtkommens, besser. Eine andere Erläuterung für die Beförderung der Beschäftigung der Jugendlichen ist, dass in diesem Fall, wegen der besseren Tragfähigkeit, das Risiko der Erkrankungen kleiner ist als im Kreis der älteren Arbeitnehmern. Ein Plus-Argument noch dafür, dass die chronischen Stresskrankheiten im allgemeinen nur nach vielen Jahren erscheinen und auch die Kosten für die Verhütung der Stresskrankheiten nur während längerem Zeitraum vergütet werden. Bei solchen Firmen, die mit der Arbeitnehmer nur für kurze Intervallum rechnen, besteht kein wirtschaftliches Interesse, um zur Beseitigung der Spannung verursachenden Umstände Geld auszugeben. Es kommt deswegen oft vor, dass die Arbeitsbelastungsfähigkeit der Arbeitnehmer während des Arbeitsinterview, im Rahmen der Tauglichkeitsprüfungen, geprüft wird. Es ist aber nach einer

Gesundheit im Interesse seines Unterhaltes riskieren soll. So eine Beschäftigung ist aber auch für die Firma nicht rentabel.

Bei der Gruppierung der Spannung verursachen Wirkungen kann ein Unterschied zwischen physischen und geistigen Arbeitnehmern gemacht werden. (MURPHY, 1988) Die physischen Arbeitnehmer haben folgende geäußert: irrealer Erwartungen bezüglich der Leistung, keine Kontrolle über die Arbeitsphasen, Unsicherheit bezüglich seiner Stellung für die Zukunft und keine Loyalität von der Seite der Leitung. Die geistige Arbeit durchführenden Arbeitnehmer haben folgende Erfahrungen: verschiedene Persönlichkeitscharaktere und Lebensstyle, Familien- und Interpersonalbeziehungen-Defekte.

in die Bilder strahlt.

⁷ ATKINSON, RITA L. et al.: *Pszichológia*, Osiris Kiadó, Budapest, 1999.

Die Ursache der Spannung im Kreis der Arbeitnehmer mit verminderter Arbeitsfähigkeit ist, dass sie keine Arbeit wegen ihres Zustandes bekommen.

Deswegen sie sich als Achter, von der Gesellschaft ausgestossen und für überflüssige Menschen fühlen. Heutzutage gibt es auch solche Bestrebungen auf dem Gebiet der Gesetzgebungen, damit die Behinderten in grösser Zahl beschäftigt werden. Dies wird durch verschiedene staatliche Unterschützungen, Rehabilitationsbeiträge realisiert.

IV. Folgen des Arbeitsplatz-Stresses

Es ist sehr interessant, dass die Arbeitsgeber früher so gedacht haben, dass die Spannung auf dem Arbeitsplatz ein Nebenprodukt des Kampes für den Profit und im Interesse der Erhöhung des Volumens der Endprodukte ist. Es ist ein „nötiges Schlechtes“, das deswegen gemacht werden soll, weil die Firmen nur in diesem Fall am Markt in Wettbewerb bleiben können. Die Arbeiter „der heroischen Arbeit“ wurden ausgezeichnet, sie haben gute Existenz gehabt und wurden durch die Gesellschaft anerkannt.

Britische und amerikanische Forscher haben vor jahrelang vorher darauf hingewiesen, dass die Spannung auf dem Arbeitsplatz anstatt der Effektivität nur die Zahl der Krankengeldempfänger erhöht. Der Effektivitätsindex senkt in der amerikanischen Wirtschaft jährlich mit 300 Milliarden S, wegen des Stresses.

Im Hintergrund sind die Unfälle, Krankensicherungskosten und Ersetzungen der Angestellten. Diese Verluste überschreiten den Netto-Totalprofit der führenden 500 amerikanischen Firmen. Nach Schätzungen der Internationalen Arbeitsorganisation (ILO) der Stress auf dem Arbeitsplatz „produziert“ einen Ausfall von durchschnittlich 10% von dem Brutto-National-Produkt der einzelnen Länder.

Die Spannung auf dem Arbeitsplatz führt beweisbar zu schweren Gesundheitsschaden. Das gespannte Arbeitstempo, und Atmosphäre können verschiedene Gesundheitsprobleme verursachen: so zB. Kopfschmerz, Blutdruck, Muskelschmerz, Schlaflosigkeit, Herzkrankungen. Die Arbeitnehmer nehmen manchmal diese Symptome nicht ernst und diese sind für sich fast natürlich, dass sie nach einem schweren Tag Kopfschmerz oder Muskelschmerz haben.

Solche Leute, die von Bedrängnis auf dem Arbeitsplatz leiden, diese viermal so viele Zeit in Krankenstand verbringen, als die Leute, die in anderen Arbeitsplatz-Schaden und an Krankheiten leiden. Viele wenden sich in dieser aussichtslosen, schwermütigen Lage zum Alkohol, vielleicht zum Drog und entstehen bei ihnen solche schädliche Gewohnheiten wie zB. unmassiges Essen, Trinken, Rauchen. In unruhigem Zustand ist schwerer zu arbeiten, deswegen viele, die es machen können, nehmen ihre Arbeit nach Hause, was für sie eigentlich eine Beruhigung, Ruhe sein sollte. Es kommt oft vor, dass auch die wichtigste Phase, der Schlaf, wegen des Gedanke von kontinuierlichen Obliegenheiten, unruhig ist.

Es ist wichtig zu erwähnen auch den Wiederholung- Stressschaden.⁸ In diesem Fall kommt eine bestimmte Muskelgruppe oder eine Flechse durch lange Zeit in unnatürlicher Position. Zur Entwicklung der RSI können, ausserhalb der unbequemen und nicht entsprechenden Körperhaltung, auch mehrere Faktoren beitragen. Solche sind zB. die Zahl der Wiederholungen, das Mass der Anstrengung, der physiologische Aufbau der Person, die systematische Spannung und die allgemeine Lebensweise. Das sog. Carpal-Kanal-Syndrom ist ein ernstes RSI. Es entsteht in erster Reihe durch eine nicht entsprechende Behandlung der Klaviatur der Computer. Im Falle, wenn das Handgelenk ständig überanstrengt wird, so wird diese Ornungswidrigkeit des Nervensystems durch die Nervenbahn auch für das Zentral – Nervensystem eine Wirkung haben.

Es ist eine Paradox-Situation, aber heute ist schon bewiesen, dass die Gegenstände, die die verschiedenen Arbeitsphasen erleichtern, sind bedeutende Stress-Quelle, wenn sie benutzt sind.

Wenn die Coputers, Fax-Geräte, Mobil-Telephons, e-mail –Möglichkeit, Drucker, und verschiedene technische Geräte und Dienstleistungen fehlerhaft werden oder diese nicht benutzt werden, es wird grosses Problem für den Bediener bedeutet.

V. Methoden für Behandlung und Beseitigung der Stress-Quellen

Es wurde schon früher einige Gedanke über die Methoden für Behandlung und Beseitigung der Stress-Quellen erwähnt. Diesmal werden über diesen Themenkreis etwas mehr Überblick gemacht. Dieser Überblick startet von den einfachen Methoden bis zu den Standpunkten, Regulierungen von EU, ILO, WHO und verschiedenen europäischen Organisationen.

Am Anfang eines neuen Arbeitsbeginns ist sehr wichtig die Einpassung des neuen Arbeitnehmers zu einer, schon funktionierenden Arbeitsordnung.

Das gilt besonders, wenn er in einer Mannschaft arbeiten soll. Die Einpassung wird in grossem Mass erleichtert, wenn der Arbeitsgeber einen klaren und eindeutigen Aufklärung über die Wissenswerte bezüglich des Arbeitsplatzes gibt:

Arbeitskreis, Zeiteinteilung, Lohnsystem, Urlaub-Ausgabe, Arbeitsordnung. Die Einpassung wird schwerer, wenn der Arbeitnehmer von verschiedenen Personen gegenteilige Anweisungen bekommt, zur Lösung seiner Aufgaben die nötigen Geräte, Personen nicht findet. Wenn der Arbeitnehmer sich zu einer früheren Gruppe anschliesst, dann es ist sehr wichtig die „psychische Atmosphäre“ der Gruppe. Nämlich die Einpassung in eine Gruppe, die eine ausgeglichen, freundliche Atmosphäre hat, ist leichter, einfacher, als die Einpassung in eine solche Gruppe, die von Konflikten voll ist. Die Anpassung zu der neuen Gruppe hat am Anfang Problem, aber die Eigenschaften der Umgebung des Arbeitsplatzes bestimmen, dass die Tage des Arbeitnehmers nur am Anfang stressvoll

⁸ Respetitive Stress Injuries oder abgekürzt RSI

werden oder alle 365 Tage lang. Es ist sehr wichtig für den Arbeitnehmer, einen für seine Ausbildung, geistige oder physische Fähigkeit entsprechenden Arbeitsplatz zu finden. Er soll nicht fühlen, dass er nur unter dem Niveau der anderen Mitarbeiter leisten kann, weil dies langfristig nur zur Frustration führt.

Die schädlichen Wirkungen der nicht entsprechend funktionierenden Arbeitsumgebung haben Signalisierung sowohl kurzfristig und als auch langfristig. Es ist sehr wichtig die den Eigenschaften der Arbeit entsprechende Umgebung, die zur sicheren und entsprechenden Arbeitsdurchführung nötig ist.

Wenn das nicht vorhanden ist, so sind die Arbeitnehmer lustloser, ermüdbarer, besser belastet und das – nach bestimmter Zeit – auch die Arbeitslust demoralisiert, die Effektivität sinkt, dazu kommt noch die Unzufriedenheit des Arbeitsgebers, eventuelle Lohnabkürzung und wird der Punkt erreicht: die Arbeitnehmer haben Befürchtung wegen seines Unterhaltes, Arbeitsverhältnisses, sie werden empfänglicher zu Bedrängnis, Depression. Auch das Problem der Arbeitsplatzumgebung führt eindeutig zu Gesundheitsschaden, wenn der Arbeitnehmer nicht genügende Geräte zur Arbeitsdurchführung hat, ohne diese die Bedingungen der sicheren Arbeitsdurchführung nicht realisieren können.

Zur Ausbildung des Komfortgefühl des Arbeitnehmers sind die gebaute Umgebung und derer Anwendungsbedingungen ringsherum des Arbeitnehmers auch wichtig. Solche Grundbedingung ist die entsprechende Wasserversorgung. Trinkwasser soll ein jeder Arbeitsgeber sichern, Industrie-Wasser dann, wenn es zu der Technologie nötig ist. Das Mass des kleinsten Raumes, wo gearbeitet wird, kann nicht kleiner als 0,8 m². Wo man lange Zeit verbringt, der soll nicht kleiner als 2 m². Die Innenhöhe des Raumes soll durchschnittlich 3m sein. Wenn es nötig ist, soll der Raum geheizt werden und wichtig ist die Lüftung.

Zwei Sache ist für den Mensch grundsätzlich: die Wasser und die Luft. Wenn die Atmosphäre nicht entsprechende Temperatur und Sauberkeit hat, es zu grossen Konzentrationsstörungen führt. Wenn der Arbeitnehmer nicht konzentrieren kann, es erhöht die Möglichkeit eines Unfalles.

Es ist nötig die entsprechende Beleuchtung des Arbeitsplatzes. Es wird nicht oft erwähnt, was für eine Rolle, Bedeutung die Farben auf dem Arbeitsplatz haben. Die bewusst gewählten Farben beeinflussen in grossem Masse das Gefühl der Arbeitnehmer und so unmittelbar ausüben eine Wirkung auf die Arbeitslust.

Dies Wirkungen wurden schon ab der 1940 – er Jahren studiert.⁹

Nach dem Forscher, *Klein Sándor* die Leute mit starken Gefühl oder die neurotischen Leuten reagieren charakterisch auf die Farben. Die Leute sollen im Rorschach-Test darauf eine Antwort geben, was sehen sie auf den vorgestellten bunten Fleck. Auf die bunte Teile nicht geformte gegebene Antworte (zB Sonnenuntergang, Blut, Meer, usw) zeigen grosse Emotionalität (RORSCHACH, 1947). *Klein Sándor* in seinem Buch, Arbeitspsychologie unterscheidet zwei Gebiete der Aufwendung der Farben auf dem Arbeitsplatz: das eine Gebiet ist die Anwendung der Farben normalisiert, wenn die Farbe als zur Orientierung

⁹ EYSENCK, 1941., KOUWER, 1949.

bzw. zur Kennzeichen verwendet wird. So soll gewisse Normen eingehaltet werden. In diesem Fall spricht man über Sicherheitsfarben.

Das andere Gebiet der Verwendung der Farben ist die Verwendung der Farben zur farbdynamischen Ausbildung der Arbeitsräumen und Einrichtungen, wo die psychologische Wirkung der Farben entscheidend ist. Die Farbdynamik wurde bekannt in den 60-er Jahren in der ungarischen Arbeitspsychologie.¹⁰

Die Farbdynamik beruht sich auf der allgemein akzeptierten These, dass die Farben auf den physiologischen und psychischen Zustand des Menschen wirken. Die emotionelle Wirkung der Farben wurden gemäss den unten geschrieben bezeichnet.

Die rote Farbe: reizvoll, kraftvoll, aktivisiert, begeistert, mobilisiert, bzw. auch in Zorn geratet, aber seelisch für selbstsicher macht. Die gelbe Farbe: die Weisheit, die Gesinnung, die Lebensfreude, seelisch befördert den Fortschritt, verbessert die Laune, heilt die Nerven. Die blaue Farbe: kühlt ab, beruhigt, die Farbe des Friedens, seelisch hilft die Gedanken ordnen, strahlt ein Sicherheitsgefühl aus. Die grüne Farbe: die Farbe der Ruhe, regeneriert, gibt Kraft, beruhigt, lässt ausruhen, seelisch mindert die Müdigkeit, eine Hilfe gibt in der Erneuerung. Die weisse Farbe: die Farbe der Sauberkeit und Hygienie, seelisch verhidert den Flug der Gedanken, so hilft die Konzentration.

Bei Verwendung der Farben es soll berücksichtigen, dass diese niemals allein wirken, sondern zusammen mit den Nachbarfarben und mit der bautechnischen Ausbidung des Arbeitsplatzes.

Klein Sándor bewertet die Farbdynamik in seinem Buch *Arbeitspsychologie* für hoch, weil es ist beweist, dass mit Hilfe der Farbdynamik die Zahl der Ausschusses, der Unfälle, des Fernbleibens der Arbeiter wegen Krankheit oder sonstiger Gründen sinkt, die Leistung erhöht, die Verwendung der Beleuchtungsanlagen wirksamer wird und es erreichen kann, dass die Arbeiter ihre Arbeitswerkzeuge besser pflegen, was zur Senkung der Wartungs-und Investitionskosten führt.

Es ist ein sehr oft vorkommenes Problem, die Behandlung der verschiedenen Lärmwirkungen. Die verschiedenen Lärm vervielfachen die kleinerenen Spannungen auf dem Arbeitsplatz. Infolge der ständigen Lärmwirkungen besteht die Gefahr der Dekonzentration, sie stören die vertiefene Gesinnung, brems das Verfassungsvermögen und erhöht die Reaktionszeit.

Ein frekventiertes Büro hat auch ein hohes Lärmniveau. Der Lärmschutz hat eine grosse Bedeutung auf den Arbeitsplätzen. Die Wirkungen der Lärmschäden auf den verschieden Gebieten der Industrie wurden in Ungarn durch die Ärzte und Psychologe erstmal in den 1960-er Jahren untersucht.¹¹ Nach den Untersuchungen wurde der durch Lärm veruersachte Gehörschaden gemäss der Verordnung des Ungarischen Ministerrates vom Nr. 29/1969 als

¹⁰ PERCZEL J., 1963; SEBESTYÉN, 1965; PUNGOR 1966; und RÓKUSFALVY gibt eine Bekanntmachung über das Buch vom *Traffner Béla* „Farbe und Farbharmonie, mit besonderer Hinsicht auf die Flachornamentik und die Bedürfnisse der Kunstindustrie“, 1885, 200 Seiten. In diesem Buch wird über die biologischen und psychologischen Wirkungen der Farben geschrieben. Von Rókusfalvy stammt ein Satz, was sich für Arbeitspsychologen bezieht: „Er ist der Man, der die Wände auf blau gestrichen hat.“

¹¹ VASZKÓ, 1962; BÉLECZKY-RIBÁRI, 1964; KLEIN-RIBÁRI, 1968.

Beschäftigungskrankheit ab 1. Januar 1971 bezeichnet. Nach dieser Verordnung wurden zahlreiche „Lärmstandarde“ geschaffen.¹²

Es funktionieren Gesundheitschutz-Programme, weil die Arbeitsgeber erkannt haben, dass gutes Arbeitsergebniss nur von den ausgeglichenen Arbeitnehmern erwartet kann.

Nach dem Arbeitspsychologe *dr. Simon Péter* es kann nicht eindeutig feststellen, ob die Arbeitatmosphäre bei den grösseren oder kleineren Firmen besser ist.

Im Falle beider Type gibt es gute und schlechte Beispiele. Es sind solche Multinational-Firmen, die von den ausländischen Erfahrungen gelernt haben und für sie das Allgemeinbefinden der Arbeitnehmer sehr wichtig ist. Es sind auch solche klein- und mittelgrosse Firmen, wo die Arbeitatmosphäre familiarisch, aber sind auch solche 10 köpfige Firmen, wo die Mitarbeiter Angst haben, wenn der Chef ankommt.

Die Probleme des Arbeitsstresses und der „Ausbrennung“ haben die Fachleute erkannt. Deswegen organisieren hutzutage viele Beratungsfirmen Trainings für Stress-Befreiung. Diese Firmen adaptieren die Erfahrungen der ausländischen Firmen. Auf diesen Kursen studieren meistens Mittel- und Top-Managers, weil die Beteiligungsgebühr für einen „durchschnittlichen“ Arbeitnehmer sehr hoch ist oder manchmal unbezahlbar ist.

Wenn der Arbeitsgeber diese Kosten übernimmt, so nimmt er von dem Arbeitnehmer andere Leistung/Zuwendung über den Lohn zurück.

Im Rahmen der Stress-Befreiungsprogramme erkennen die Fachleute in vollem Masse die seelischen, körperlichen und geistlichen Eigenschaften der Teilnehmer. Im Mittelpunkt steht im allgemeinen die Erklärung und die Korrigierung der Handlungs- und Denkgewohnheiten. Im Rahmn dieser Programme sie probieren die früheren Stress-Probleme zu beheben und dann – gemäss dem Bedarf und Ziel der Person – die ursprünglichen Fähigkeiten in Bewegung zu bringen. Im Laufe der komplex Spannungslösung die Personen nehmen wahr, dass die seelischen und körperlichen Funktionen ihres Körpers selbst steuern können. Und ab jetzt ihre ganze Personalität verändern kann. Die Teilnehmer der Kurs verstehen besser den Aufbau und die Reaktionen ihrer Personalität. Es werden die befestigten, latent gestarteten, aber immer wiederholend falschen Verhalten, die alten Erinnerungen, die zurückziehenden Motivationen der Ereignisse, bzw. die tatsächlichen Wirkungen und Bedeutungen der einzelnen Momente klarer. Die Fachleute geben „Hausaufgaben“ nach Personen für Hause und Arbeitsplatz, die sich eigentlich Empfehlungen und Lösungen für die Lebensführung beziehen.

Es kommt vor, dass der Arbeitsgeber für seine Arbeitnehmer verschiedene Vorlesungen durch Fachleute halten lässt, die für die Zuhörerschaft neue Kenntnisse geben: Meditation, Joga, feng shui,¹³ Grafologie. Wenn die Arbeitnehmer diese Kenntnisse erkennen, so betrachten sie ihres Leben, die Erhältnisse anders. Das Blickfeld wird breiter und so kann sich der Arbeitnehmer ihre Kreativität entfalten lassen und kann von dem alltägigen gebundenen Arbeitstempo seelisch und physisch weitgehen. Die Spannungsauslösung ist also nicht nur für das Individuum, sondern auch für die Firma sehr günstig is.

¹² ZB.: Standard Nr.3393/1-76. über die allgemeinen Begriffe der subjektiv Akustik (Biologie und Psychoakustik)

¹³ Feng - shui: Chinesische Kunst für Anordnung, ca. 3000 Jahre alte Kunst, Bedeutung des Begriffes: Wind und Wasser.

Als man diese sehr grosse wirtschaftliche Ausfälle in den USA erkannt hat, wurde ein ernsthaftes Stress-Management ausgebaut. Dieses Management organisiert für die grossen Gesellschaften ordnungsmässig Relaxationstraininge und nach den Ermessungen, die solchen Spannungssymptomen, wie die Nervosität und Schlafstörung in grossem Masse senken. Diese Traininge kosten relativ nicht viel und beansprucht keinen wesentlichen Strukturumbau. Die Wirkungen sind aber nur kurzfristig und oberflächlich.

Bei vielen Firmen funktioniert ein Stress-Berater (coach), der verschiedene Ratschläge für Verbesserung der Arbeitsbedingungen für die Arbeitsgeber und für die Arbeitnehmer gibt. Nach amerikanischen Fachleuten diese zwei Methode sind die best effektivsten Methoden langfristig für die Behandlung der Stressschäden: Stresstrainings und Verbesserung der Arbeitsverhältnisse.

Zur Behebung der Nervositätswirkungen ist eine grosse Hilfe die Relaxation und das Biofeedback. Das Biofeedback ist eigentlich Prozess nach der Relaxation, wodurch man eine Rückmeldung über die Veränderung ihres physiologischen Zustandes bekommt und man versucht diese zu verändern. (ATKINSON, 1994)

Die verschiedenen Gesundheitsbeförderung-Programme bieten auch Lösungen zur Behandlung der Probleme.¹⁴

In Ungarn hat man über die genaue Zahl der in Stress leidenden Personen nicht, so eine Ermessung wurde bisher noch nicht gemacht. Es kann aber von der Zahl in der Depression leidenden Personen, weil die Depression und die Spannung auf dem Arbeitsplatz fast zusammen ist und miteinander eng in Wechselwirkung ist. Die Depression kann in Ungarn als Volkskrankheit bezeichnet. Dieses Problem gibt bei 28 % der Arbeitnehmer der EU, dh. es handelt sich um 40 Millionen Angestellten. Dies bedeutet für die EU-Mitgliedstaaten jährlich 20 Milliarden Euro Mehrkosten.

In der Lehrstuhl für Ergonomie und Psychologie der *Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem* hat ein Gesundheitsbeförderung-Programm seit zwei und halb jahrelang, das vom *Nemzeti Fejlesztési Program* sponsoriert ist.

Das Wesen dieses Programms ist, dass auf den Arbeitsplätzen solche Gesundheitsbeförderung-Focusgruppe für die Angestellten gebildet ist, die sich mit den die Nervosität verursachenden und gesundheitsschädlichen Elementen beschäftigt. Die Fachleute geben Vorschläge zur Beseitigung der schädlichen Wirkungen und diese werden mit der Führung und Gewerkschaften überinstimmt. Dieses Programm läuft heutzutage bei einer ungarischen Grossfirma, Ergebnisse wurden noch nicht bekannt geben.

¹⁴ So sind zB.: Erikson Gesundheitsbeförderung-Program (Segal, 1999.); Holden Engine Company (Segal, 1999.); The Working Well Trial (ABRAMS, 1964)

EMBER ALEX

A MUNKAHELYI STRESSZ MINT A MODERN
KOR FOGLALKOZÁSI MEGBETEGEDÉSE

(Összefoglalás)

A munkahelyi stressz a modern kor leggyakoribb és egyre jobban terjedő foglalkozási megbetegedésének számít. A jövő kihívásai közé tartozik azon megoldási alternatívák megtalálása, amely a világ több millió munkavállalójának egészségét és életét veszélyeztető stressz csökkentését eredményezheti.

A stresszt kiváltó ingereket nevezzük stresszoroknak, amelyek számos különböző okra vezethetők vissza és gyakorlatilag idesorolható minden olyan pszichés hatás, amely a szervezetet a stressz tüneteit felmutató válasz-reakció kialakítására indíthatja. Ilyen pszichés hatás lehet például a megszokott életkörülmények kisebb-nagyobb mértékű, de nem kívánt változása, személyes, családi vagy esetleg baráti körben bekövetkezett betegség vagy halál és nem utolsósorban a munkahelyi elégedetlenségek, viták konfliktusok illetve feszült légkör.

A felnőtt lakosság nagy része a munkahelyén tölti a mindennapjait, ezáltal elkerülhetetlen számukra, hogy találkozzanak a munkahelyi körülmények okozta negatív hatásokkal.

Érdekes tény, hogy nagyon sok munkáltató úgy véli, miszerint a munkahelyi feszültség a profit, a vállalati produktumok mennyiségének növelése, valamint az egyéni előmenetel érdekében folytatott harc mellékterméke, ami valami afféle „szükséges rossz”.

A munkahelyi feszültség bizonyíthatóan súlyos egészségkárosodáshoz vezethet és a hatékonyság helyett inkább a táppénzen töltött napok számát növeli, valamint nagy mértékben csökkenti a termelékenységi mutatókat, hova tovább a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet becslése szerint évente átlagosan 10% kiesést produkál az egyes országok bruttó nemzeti össztermékéből.

A fentiekből is következik, hogy a munkahelyi stressz kezelése mindenki közös érdeke, legyen az a munkavállaló, a munkáltató, vagy akár maga az állam, elsődleges feladat lenne ezen stresszhelyzetek feloldására különböző módszerek és megoldások kidolgozása.

JOHANNA FARKAS*

Psychological Assessment of Children by Forensic Experts

Several scientific articles address the interaction of psychology and law, including one of its most important areas, forensic expertise. This is a current topic since the new act on forensic experts has taken effect, aiming to ensure the transparency and competence of the activities of forensic experts.

In my study, I intend to answer the basic questions like who screens whom, when, how and why, and I would like to reveal the anomalies of the assessments done by forensic experts. My aim is to draw the attention to the underlying problems related to the professionalism of forensic expert opinions. I discuss the obligations, competences and activities of experts. By giving some illustrative examples, I present the areas which, in my opinion, cause problems during the forensic psychological assessment of children. These include the methodology guidelines, the incompatibility of the areas of expertise, the applicability of the psychological methods, the errors of expert opinions, the different terminologies of the various disciplines, the lack of definition for parenting capacity, as well as the specialties of ethnic issues.

I believe that breaking the taboos, facing the problems and exercising professional self-reflection could support the forensic experts in doing correct professional work.

Keywords: forensic expert, judicial expertise, psychological methods

Introduction

Nowadays, it is a completely accepted view to see the interaction of law and psychology as an interdisciplinary approach. The relevance of this is confirmed by the fact that the *American Psychological Association* (APA) considers forensic psychology as a special area, the main task of which being forensic expertise.¹ At first glance, the work of a

* The author is a Senior Lecturer in Criminal Psychology at Faculty of Law Enforcement of the National University of Public Service.

¹ BARTOL, CURT R. – BARTOL, ANNE M.: *Psychology and Law: Research and Practice*. SAGE, L.A, 2015.

forensic physiological expert may seem to be an easy task. It only means the application of an expert's expertise for establishing a fact to be proven. However, if we examine the depths of the forensic expert's work more thoroughly, we find an especially complex area.

The psychologist works with scientifically accepted methodologies, but his or her subjectivity is also present in his/her work since the extent of the trauma cannot be measured in kilograms, the consequences of sexual abuse cannot be calculated exactly on the basis of equations, and the attitudes of children to their parents are not measurable in meters either. Actually, the subjective factor may be the explanation for the anomalies of the expert work, as detailed below.

1. Appointment of the expert and his obligations

The forensic psychologist expert performs his activity on the basis of assignment or mandate. He prepares his expert opinion independently or in cooperation with other experts. He intends to formulate an expert opinion that is professionally and ethically correct. The activities of forensic experts are guided by laws and methodology recommendations, the most important items of which are as follows:

1.1. Act XXIX of 2016 on Forensic Experts

The Parliament adopted Act XXIX of 2016 on the Forensic Expert Activity on 26 April 2016, repealing Act XLVII of 2005. The act unified the Hungarian Chamber of Forensic Experts, the members of which are experts recorded in the name list. The highest decision-making body of the chamber is the delegates' meeting consisting of the members. Compared to the previous act, it is a novelty that the list of names is kept by the Ministry of Justice, and that the chamber will regularly assess the procedures of the forensic experts. Based on this, the experts will be listed in categories like 'incompetent', 'competent' and 'excellently competent', which will be indicated in the list of names publicly. The regular statistic data supply has also become obligatory, the results of which are processed and forwarded to the ministry by the chamber. Sanctions will be imposed against the experts failing to supply data, to accept their mails, or to inform the authority about substantial circumstances.

IRM Decree No. I.2. 31/2008 (XII.31) on the Operation of Forensic Experts

The decree specifies the criteria of the expert opinion in detail, as well as the rules concerning various screenings, including the examination of the diminished accountability and common sense of minors, and the clinical and mental hygiene psychological assessment of adults and children.

IM Decree No. I.3. 10/2006 (III. 7.) on the Legal Education and Examination Required for Pursuing Forensic Expert Activities

The forensic expert shall take part in legal education and take a legal examination. The decree sets out the detailed rules concerning the legal education and the examination, the curriculum of the training and the criteria of the certificate.

Methodology Guideline No. I.4. 20

The National Institute of Forensic Medicine formulates professional recommendations about the scopes of operation and activities of forensic psychologist experts in its Methodology Guideline No. 20. Actually it is only a draft.²

II. Competence of the expert

The expert work entails high levels of responsibility, and therefore, it requires particular attention and accuracy. The expert is aware of his own competence and he is obliged to indicate if he has no competence for replying the questions asked from him, or if the questions cannot be answered with the psychological methods applied by him. The tasks of the expert include:

- revealing the personality traits deviating from the healthy ones, required for performing special tasks (e.g. issue of parenting capacity);
- assessing the levels of intellectual abilities;
- revealing the psychological processes behind sharing experiences (e.g. the influencing effects of memory and emotions);
- mapping the psychic structures at the root of deviant behaviours;
- assessing the consequences of traumatic experiences suffered by children;
- assessing the parenting attitudes influencing the development of the child's personality;
- assessing the direct and indirect (e.g. conflicting parenting) impacts influencing the child's behaviour.

III. The information basis of the expert

In the majority of cases, documents supporting the formulation of his opinion are available to the expert, generally in the form of hearing minutes, documents of investigation, other expert

² ORSZÁGOS IGAZSÁGÜGYI ORVOSTANI INTÉZET: 20. számú módszertani levél az igazságügyi pszichológus szakértők működési köréről és tevékenységéről. IRM, Budapest, 1-18 pp.

opinions (e.g. pedagogical opinions, opinions of special needs teachers, child psychiatry opinions, etc.), or social inquiry reports. Important information may be obtained in relation to protection, primary care or family caring from the Guardianship and Child Protection Office, the Child Welfare Service or the Pedagogical or Psychological Counsel. He may also use the previous expert opinions, which may help him in developing the questioning strategy, but shall not influence his opinion.

IV. The major legal areas affecting the expert

IV.1. Civil law

In civil law cases, the expert is asked to provide his opinion mainly in the area of family law, typically in relation to the situation arising from divorce. In family lawsuits, his most frequent task is to map the parenting capacities of the parents, the potential influencing by a parent, attachments, relationship of siblings, the development level of the child, and the behaviour problems arising at the child.

IV.2. Criminal law

In criminal law cases, assessment by the expert may be required in any stage, since the child may be a victim, a suspect/accused person or a witness. It is a generally accepted practice that the assessment of the psychologist expert is performed jointly with the forensic child psychiatrist expert. This is required because the questions asked by the expert are different (e.g. accountability may only be assessed by a psychiatrist expert), related mainly to the probability of the crime and the experiences and truth of those shared by the person. Most often, the tasks of the expert are connected to abuse of minors and sexual crimes.³

IV.2.1. Abuse of minors

In the case of abusing minors, the expert generally assesses the psychical status of the child (e.g. mental damages, underdevelopment), personality, intellectual skills of the child, and the experiences of his/her account. It is his task to assess whether there is physical, intellectual or emotional underdevelopment, and if yes, then what are the characteristics thereof, and whether there is a causal link between the events shared and the underdeveloped functions.

³ KÖHALMI LÁSZLÓ: *A kóros elmeállapot és a beszámítási képesség büntetőjogi szabályozása*. Büntetőjogi Szemle, 2012/3. 29-37. pp.

IV.2.2. In case of sexual crimes, the following questions may arise:

In addition to the victim, the expert may also assess the suspect/accused person.

- In the case of victims, the truthfulness of the account, the child's psychosexual development, the trauma, the personality development of the child, the potential influence, and the child's emotional relationship with the perpetrator are the most often assessed factors.
- In the case of suspects/accused persons, the questions are mainly related to the personality structure, the psychosexual development and the special deviations of the sexual behaviour.

V. Assessment methodologies

References for the assessment – which is generally a one-on-one interaction – are provided in the methodology guidelines and the professional protocols. It consists of the exploration and the application of the psychological methods required for answering the questions⁴.

V.1. Exploration

The main goal of the interviewing is to reply the questions. During the thorough assessment, the expert applies proper questioning technique, with the basic task of revealing the potential contradictions, and of formulating these in the opinion. In addition to the open questions, the expert applies facilitating, clarifying, confronting, direct questions and applies other interviewing techniques as well (e.g. feedback, summarising, involving breaks, etc.). Besides the verbal signs, he also interprets the nonverbal signs when analysing the exploration conversation.

V.2. Performance tests

- Intelligence tests: *RAVEN Progressive Matrices*, *MAWGYI-R*, *HAWIK*, *Binet-test*, *Cattell B-test*, etc.
- Achievement tests: *Benton*, *Bender-test*, etc.
- Instruments: *Tachistoscope*, *Polygraph*, *Galvanic Skin Response*, etc.

⁴ LALLY, S. J.: *What tests are acceptable for use in forensic evaluations? A survey of experts*. Professional Psychology: Research and Practice, 2003/34 (5), 491–498. pp.

V.3. Personality tests

- Objective tests: *Child Behaviour Checklist*, *State-Trait Anxiety Inventory for Children*, *Multidimensional Anxiety Scale for Children*, etc.
- Projective tests: *Rorschach-test*, *C.A.T.*, *P.F.T.*, *Drawing tests*, *Sceno test*, etc. For assessing emotional selections, the *Three Wishes* and the *Boat Situation*, etc. are recommended.

The projective tests applied for children are especially important, because for children, the natural environment means expressive acts (e.g. drawing, playing). If the suitable settings are established for the child, then the emotionally burdening message becomes less frustrating.

VI. Anomalies

Indicating some of the problems arising during the forensic psychologist expert assessment of children, I would like to discuss the difficulties faced by those participating in forensic work.

Methodology Guideline No. VI.1. 10. vs. No. 20

The methodology guidelines formulate professional recommendations about the scope of operation and activities of forensic psychologist experts; however, their scope of application is not clear. Currently, Methodology Guideline No. 20 is in effect, but certain experts also consider Methodology Guideline No. 10 as applicable.⁵

The representatives of the profession have already expressed that a strict professional protocol is missing. The new act offers a solution for this deficiency, declaring the preparation of a methodology guideline, and offering the possibility to share up-to-date knowledge.

VI.2. Clinical psychologist vs. forensic psychologist expert

The APA already drew a strong distinction between the disciplines of clinical and forensic psychology in 1991, on the one hand because different professional attitudes are required from the representatives.⁶ The expert activity is not compatible with the counselling or the psychotherapist activity. In the psychotherapy situation, the therapist accepts the subjective

⁵ IGAZSÁGÜGYI MINISZTERIUM: *10. számú módszertani levél az igazságügyi pszichológus szakértők működési köréről és tevékenységéről*. Országos Igazságügyi Orvostani Intézet, Budapest, 1986. 187-198. pp.

⁶ APA: *Specialty Guidelines for Forensic Psychology* [<http://www.apa.org/practice/guidelines/forensic-psychology.aspx> Letöltve: 2017.01.04.]

reality of the client, but the expert shall assess the experiences and authenticity of the account, and reveal the current psychical mechanisms.

It may happen that in addition to their expert activities, certain experts also perform clinical work for the same client, giving rise to serious ethical concerns. It is also a significant problem that labour and organisational psychologist experts provide opinions who do not work with children on a daily basis.

It would be necessary to clarify the competences, to detect such cases and to introduce sanctions.

VI.3. Application of the procedures

Since it is the expert's competence to select the applied methods, it may occur that the experts apply different methods. This is a cardinal question because during the procedure, when the expert opinions are exchanged, differences may arise in the expert opinions due to the application of different methods⁷. The questionnaires can be manipulated easily, the chances of simulation or dissimulation are high. However, in the case of projective tests, their reliability is questionable.

Other problems may also arise:

- The lower age limit of assessments is three years, but sometimes younger children are also assessed.
- The assessed persons obtain information about the tests on the internet, and their superficial knowledge influences the test results.
- The Rorschach test cannot be repeated within one year, but if several experts are appointed, this criterion cannot be fulfilled.
- As a result of the Hungarian developments, several new tests are issued (e.g. Wechsler test, MMPI-2), the application of which is not mentioned in the outdated methodology guidelines.

The experts shall be required to apply reliable methods with Hungarian standards. The international test repertoire contains several validated procedures that could be introduced in Hungary. One of them is the Conflict Tactics Scale developed by *Straus* (1996, 2004).⁸ The significance of the test is proven by the fact that until 2000, it was used for more than 70,000 empirical researches related to child abuse.⁹ Furthermore, the test developed by

⁷ SÓFI GYULA – FODOR MIKLÓS: *Igazságügyi gyermekpszichiátria*. Oriold és Társai Kft., Budapest, 2014.

⁸ STRAUS, MURRAY – DOUGLAS, EMILY: *A Short Form of the Revised Conflict Tactics Scales, and Typologies for Severity and Mutuality*. Violence and Victims. 2004/19:5, 507-520. pp.

⁹ STRAUS, MURRAY et al.: *The revised Conflict Tactics Scales (CTS2): development and preliminary psychometric data*. Journal of Family Issues. 1996/17:3, 283-316. pp.

Briere and his colleagues (2001) (Trauma Symptom Checklist for Young Children) applied in the wide-scale assessment of traumas affecting children would also be useful.¹⁰

VI.4. Problems related to the expert opinion

To list a few examples, the following cases occur most frequently:

- A question requiring legal competence is asked from the expert.
- He is expected to assess a fact (e.g. did the given crime occur?).
- He does not use voice recording during the assessment, and therefore, the report is not accurate, and the assessment cannot be checked later.
- The expert opinion contains false data and spelling errors.
- The expert assesses the child in the presence of the parent (risk of parent influence).
- One of the parties is not assessed (e.g. one of the parents takes the child to the expert without the knowledge of the other parent).
- The expert does not express his opinion clearly.
- The expert opinion contains contradictions.

VI.5. Different application of terminology

Basic problems arise not only in Hungary but also in the English-speaking countries in relation to the application of terminologies. According to *Smith* (1989), the improper interpretation of law by the expert may lead to errors.¹¹ The expert answers questions, and therefore, it is an important step to interpret it. Problems may be caused by the fact that the legal and psychological jargons are different, and the questions asked by the legal experts are not relevant in certain cases according to the psychologists.¹² For example, the definition of insanity formulated by the legal terminology does not comply with the terminology used by the psychologists. Generally, psychiatry does not use the category of mental illness, it rather talks about schizophrenia or psychotic disorders.¹³ Psychopathy is also discussed by the relevant literature as an „antisocial disorder”.¹⁴ Further problems are caused by the fact

¹⁰ BRIERE, JOHN et al.: *The Trauma Symptom Checklist for Young Children (TSCYC): reliability and association with abuse*. Child Abuse & Neglect, 2001/25:8, 1001-1014. pp.

¹¹ BARTOL, C. – BARTOL, A.: *Psychology and Law: Research and Practice*. im. 57. p.

¹² KULCSÁR GABRIELLA: *A kóros elmeállapot szabályozásával kapcsolatos egyes problémák*. Rendészeti Szemle, 2007/7-8, 159-164. pp.

¹³ NUSSBAUM, ABRAHAM: *A DSM-5 diagnosztikai vizsgálat zsebkönyve*. Oriold és Társai Könyvkiadó, Budapest, 2013.

¹⁴ KULCSÁR GABRIELLA: *A pszichopátia jellemzői és jogi aspektusai*. in: GÁL ISTVÁN LÁSZLÓ – HORNYÁK SZABOLCS (szerk.): *Tanulmányok Földvári József professzor 80. születésnapja tiszteletére*. PTE, Pécs, 2006. 201-211. pp.

that „the criteria introduced under the term of antisocial personality disorder only cover some parts of the symptoms of psychopathy, namely the characteristics of behaviour.”¹⁵

The different application of terminology could only be resolved by informing the concerned persons about the terminologies of the other discipline and the interpretation of the terms at trainings.

VI.6. Parenting capacity

Methodology guideline No. 10 defines the parenting capacity and incapacity, but it does not provide any benchmark for the average. Therefore, the expert cannot compare the deviation to anything, although Methodology Guideline No. 20 defines the levels of parenting capacity (average, better than average, weaker than average, unsuitable).

The average and deviant parenting capacities shall be defined, and the competences of the parenting capacity shall also be specified.

VI.7. Ethical issues

Bakóczy (2012) starts his article by saying „it would be nice to believe that all experts are prepared and conscientious people.” Unfortunately, due to certain experts, the general picture is that the experts are led by financial benefits, and they are willing to provide any expert opinion for money. Klára Kardos forensic expert publicly declares that „several forensic experts accept being paid for, which is an open secret in the professional circles. These people are known by name.”¹⁶ However, the role of the experts shall not be undervalued. According to the opinion of Kuszing (2009), „they play important roles in the cases of domestic and partnership violence. They contribute to assessing the trustworthiness of the victims... and sometimes they have a decisive role when there is no other witness than the victim.”¹⁷

Pursuant to the Statutes of the Hungarian Chamber of Judicial Experts, the disciplinary board and the ethical board are responsible for launching procedures, and sanctions are imposed in certain cases.

¹⁵ KULCSÁR G.: *A pszichopátia jellemzői és jogi aspektusai*. in. 201-202. p.

¹⁶ BAKÓCZY SZILVIA: *Hamis szakvélemények gyerek-elhelyezési perekben*. Magyar Narancs 2012/36. [http://magyarnarancs.hu/clet_mod/sorsdöntések-81562 Letöltve: 2017.01.05.]

¹⁷ KUSZING GÁBOR: *Az igazságügyi pszichológus szakértők gyakorlata családon belüli erőszak eseteiben*. in: WIRTH JUDIT (szerk.): *Rendszerbe zárva*. Budapest, OSI, 2009. 59. p.

CLOSING CONSIDERATIONS

The forensic expert is not almighty and infallible. However, we shall not forget that the child is in the focus of the expert activity, and it is our responsibility to perform the assessment to the highest professional standards. Improper assessments qualify as child abuse, or rather as system abuse¹⁸. Due to inadequate expert opinions, the child may undergo psychic pressure or even trauma. If the forensic psychologist profession identifies its deficiencies and faces them, then substantive proposals may be made in relation to the changes in order to have an ethical, professional, consistent expert work as a result – that is satisfying both in terms of the principals and the child.

FARKAS JOHANNA

GYERMEKEK IGAZSÁGÜGYI PSZICHOLÓGIAI
SZAKÉRTŐI VIZSGÁLATA

(Összefoglalás)

Számos tudományos cikk foglalkozik a pszichológia és a jog interakciójával, melynek egyik jelentős területe az igazságügyi szakértés. A téma aktualitását az új szakértői törvény hatályba lépése adja, mely az igazságügyi szakértői tevékenység átláthatóbbá és szakszerűbbé válását hivatott biztosítani.

Tanulmányomban olyan alapvető kérdésekre keresem a választ, hogy ki, kit, mikor, hogyan és miért vizsgál, illetve a szakértői vizsgálattal kapcsolatosan milyen anomáliák fordulhatnak elő. Azokra a mélyebb rétegekben megjelenő problémakörökre szeretném ráirányítani a figyelmet, melyek a szakértői vélemények szakmaiságához kapcsolódnak. Érintem a szakértők kötelezettségeit, kompetenciakörét és tevékenységét. Néhány kiragadott példán keresztül mutatom be azokat a területeket, melyek véleményem szerint problémát okoznak a gyermekek igazságügyi pszichológusi szakértése során. Nevezetesen a módszertani levelek, a szakterületek összeférhetetlensége, a vizsgálati metodikák alkalmazhatósága, a szakértői vélemények hibái, a tudományterületek terminológiai különbségei, a nevelési alkalmasság meghatározatlansága, valamint az etikai kérdések sajátosságait mutatom be.

Vallom, hogy a tabuk kimondása, a problémákkal való szembesülés és a szakmai ön-reflexió hozzásegítheti az igazságügyi szakértőket a korrekt szakmai munkához.

¹⁸ FARKAS JOHANNA: *A gyermekek sérelmére elkövetett családon belüli erőszak*. ME, disszertáció, Miskolc, 271 p.

KLÁRA GELLÉN*

Comments on the expectable updates of the Digital Single Market Strategy regarding the promotional rules of the Audiovisual Media Services directive

Introduction

One of the main aims of the Digital Single Market Strategy¹ presented by the European Union in May 2015 was to update the AVMS directive.² Within this process, the directive is subject to an update targeting different aspects, such as the rules concerning commercial communications. It is doubtless that in the nearest future commercial communications – such as advertisements, product placement, sponsorship announcement – must be revised. An update is justified and unavoidable, as – thanks to smart televisions and portable devices – more and more consumers have access to downloadable content and meet with diverse range of commercial content. On the other hand, new business models are being offered by the providers. Programme providers are operating on a wider scale, online as well, which means that on the Internet there are market members who are targeting as well as competing for the same audience and offer audiovisual content (for example non linear services and video-sharing platforms).

Currently, various rules apply to television broadcasting, non linear (on-demand) services and to contents created by the users. Therefore, consumer protection may also be applied on many different levels. According to the aims of the update, the AVMS directive must be harmonised in such a way that it would consider all the undergoing changes of the

* associate professor, University of Szeged

¹ Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A Digital Single Market Strategy for Europe. European Commission, Brussels, 6.5.2015 COM (2015) 192 final

² Directive 2010/13/EU of the European Parliament and of the Council of 10 March 2010 on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the provision of audiovisual media services (Audiovisual Media Services Directive)

consumers', as well as the technological world, so that it could refer to all the services of the market and would provide harmonised minimalistic rules on every level and in every field.

Regarding the present state of the update, the modified AVMS directive was announced 25 May, 2016. Its main aim is to balance the competitiveness and consumer protection.³

The recommendations regarding commercial communication will be introduced below, analysing also the different misgivings related to the new legislation.

1. Expanding policy areas

Presently, the AVMS directive does not apply to user-generated contents or contents of video-sharing platforms because in case of such video-sharing platforms, essentially, the providers have no editorial responsibility for the uploaded contents and presently, this is a significant issue when discussing media services. The service which does not hold the above quality, does not qualify as media service. Therefore, the directive does not apply to it. However, in the current modification proposal, following the on-demand media services (2007), legislators wish to re-calibrate these rules of the directive, so that they would apply to these platforms as well. This way, every economic content appearing there, will be governed by the above mentioned directive.

II. The legal environment of commercial communications

The revision of the AVMS directive launched within the frames of the Digital Single Market Strategy, from various aspects, will target advertisement – like, commercial content as well. As regards the video-sharing platforms, it will mean a new interpretation of the current, existing legal environment.

As regards the present rules concerning video-sharing services, in some cases, the directive⁴ regarding e-commerce must be applied, as these are considered to be information social services. According to the directive, the broadcasting services – or the so called

³ Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council amending Directive 2010/13/EU on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the provision of audiovisual media services in view of changing market realities Brussels, 25.5. 2016 COM (2016) 287 final 2016/0151 (COD)

⁴ Directive 2000/31/EC of the European Parliament and of the Council of 8 June 2000 on certain legal aspects of information society services, in particular electronic commerce, in the Internal Market („Directive on electronic commerce“)

storage services – cannot be accountable for any illegal content which they provide storage space for.⁵

A provider is regarded as a storage provider if he cannot be accounted for the given information, he does not supervise it. The provider is not liable only if he guarantees that should any illegal content be detected, he would immediately take measures to remove it or would prohibit access to it. Another main legal environment is the UCP directive⁶, which prohibits unfair commercial practice between undertakings and consumers, for example, all the misleading and violent activities appearing in ICT services.

III. The common rules of commercial communications

As regards the modified proposal that was formed as a result of the update, some rules of the commercial communications are to be simplified, made more flexible, in order to boost competitiveness but keep top quality consumer protection. Flexible regulations are of utmost importance in case of linear audiovisual services, and in case of product placement and sponsorship.

The structure of the modifying proposal – according to the Committee on Culture and Education of the European Parliament – does not emphasise strongly enough the importance of the common minimalistic rules deriving from common legislative environment. Therefore, in its statement, it recommends that the requirements regarding all commercial communications be shifted into the common regulatory framework. Regarding audiovisual commercial communications, the aim is to provide minimalistic legislative standards and thus ensure equal competitive conditions, so that it would and could be applied to any service. As a result of the complementary text, the member states certify that media broadcasters, as well as audiovisual commercial placements published by video-sharing platform providers, who are under the legislation, would meet requirements like easy recognition, prohibition against incitement to hatred, protection of human dignity, prohibition regarding special products.⁷ According to the Committee, the Member States shall ensure that video-sharing platform providers take on the same obligations as media service providers, in accordance

⁵ Directive on electronic commerce, 14. article

⁶ DIRECTIVE 2005/29/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL of 11 May 2005 concerning unfair business-to-consumer commercial practices in the internal market and amending Council Directive 84/450/EEC, Directives 97/7/EC, 98/27/EC and 2002/65/EC of the European Parliament and of the Council and Regulation (EC) No 2006/2004 of the European Parliament and of the Council ('Unfair Commercial Practices Directive')

⁷ Committee on Culture and Education: Amendments, Draft report on the proposal for a directive of the European Parliament and of the Council amending Directive 2010/13/EU on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the provision of audiovisual media services in view of changing market realities Proposal for a directive (COM(2016)0287 – C8-0193/2016 – 2016/0151(COD)) (27.10.2016.)

with the provisions laid down in Articles 9-11 for audiovisual commercial communications made available on their platform, given that – they are based on an economic model that is similar to that of audiovisual media service providers – they are involved in the sale and placement of audiovisual commercial communications – or share in the resultant operating income.⁸

The revision, in order to protect commercial communications and minors, regards it its high priority to deal with the topic of substances harmful to one's healthy development, such as food containing salt, sugar and flour. It considers the national rules of the member states insufficient, it initiates a harmonised „behavioural code”, which would apply to all EU member states. Such code would protect the minors from watching inappropriate audiovisual content, where different foods and drinks high in fat, salt or sugar are promoted or alcoholic beverages are advertised. Its aim – in order to protect minors and children – is to decrease the number of advertisements promoting such products and to reduce the exposure of minors to commercial content where alcoholic beverages are advertised/promoted. The „code” must contain rules which would not allow audiovisual commercial placements to emphasize the nutritional benefits of such foods or drinks. The directive promotes the exchange of good practices regarding self-regulatory and co-regulatory systems in all EU states. In order to implement this, the Committee must promote the elaboration of the behavioural codes of the EU states.

IV. Commercial contents

1. Sponsorship announcement

In the proposal – concerning sponsorship announcement – it is a requirement that no platform can directly promote the purchase or rental of goods or services. Informing clients about the content is still top priority. Sponsorship announcements should continue to clearly inform the viewers of the existence of a sponsorship agreement. The content of sponsored programmes should not be influenced in such a way as to affect the audiovisual media service provider's editorial independence.⁹ According to the Cultural and Educational Committee of the European Parliament, besides these minimalised regulations, in order to guarantee fair competitive conditions, sponsorship announcements, audiovisual media providers, video-sharing platform providers, programmes or videos made by users must also meet these general requirements. rules. According to the proposal, to the extent that video-sharing platform providers are involved in the sale or placement of audiovisual commercial communications. Member States shall ensure that they assume the same

⁸ Committee on Culture and Education, amendment 951.

⁹ Proposal: 14. preambulum

obligations as media service providers with regard to the requirements of Articles 9 to 11 for audiovisual commercial communications, sponsoring and product placement made available on their platform.¹⁰

2. Product placement

The construction of the AVMS Directive enabled EU's services to use product placement. But the message of the regulation is controversial. According to the rule of the directive, prohibition of the new genre is promoted. Nevertheless, the Member States were allowed to use product placement. Although the member states took the opportunity and – within the agreed frames of the directive – granted permissions for product placement, it must be stated that the liberalisation of rules regarding product placement had not been implemented as expected.

The Proposal would like to establish a wider range of use of this new form of audiovisual commercial placement. Therefore, one of the main modifications is the modification of the legislative concept itself: general prohibition would be replaced by general permission; prohibition would apply only to certain programmes. Taking all this into consideration, the recommended rule would sound as follows: Product placement shall be admissible in all audiovisual media services, except in news and current affairs programmes, consumer affairs programmes, religious programmes and programmes with a significant children's audience.¹¹ The exceptional programmes would include programmes where some higher interest would require product placement prohibition or the type of the programme itself would not allow product placement. Expert research shows that product placement and embedded advertisements influence children's behaviour, as children are often unable to recognize commercial content. Therefore, it is necessary to maintain the prohibition of product placement in such programmes, where the audience is mostly comprised of children. Programmes dealing with customer matters give advice to customers, or give them an overall information regarding the purchase of certain products or services. If such programmes contained product placement, – in the eyes of the viewers who expect honest and realistic presentation – the difference between an advertisement and edited content would disappear.¹²

According to the Proposal, product placement must meet the following, previously accepted requirements. Programmes that contain product placement shall meet the following requirements:

¹⁰ Committee on Culture and Education, amendment 952.

¹¹ Proposal: Article 11. 2

¹² OPINION of the Committee on the Internal Market and Consumer Protection for the Committee on Culture and Education on the proposal for a directive of the European Parliament and of the Council amending Directive 2010/13/EU on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the provision of audiovisual media services in view of changing market realities (COM(2016)0287 – C8-0193/2016 – 2016/0151(COD)) (Amendment 15) </Amend>

- a. their content and, in the case of television broadcasting, their scheduling shall under no circumstances be influenced in such a way as to affect responsibility and editorial independence of the media service provider.
- b. they shall not directly encourage the purchase or rental of goods or services;¹³

According to the modification of the Proposal, programmes containing product placement or videos produced by the users do not have to abide by the rule of prohibition of undue prominence. Regarding product placement it is currently one of the major requirements. In practice, it is difficult to implement rules which state that a product may not receive undue prominence within a programme. It also blocks the widespread transmission of product placement. Considering the latter question, it can only form value, and fulfill its task as commercial value, if the exposition is prominent at all levels. The aim of the programmes containing product placement should be to clearly inform the viewer about product placement, and must also ensure the editorial independence of audiovisual media providers. The prohibition should be eliminated as „it is positive to see the removal of „due prominence” concerning product placement, previously the regulatory ambiguity of this term has limited the ability to use this commercial revenue stream.”¹⁴ According to the preambulum (No.17) „The rule that a product should not be given undue prominence, has proved difficult to apply in practice. It also restricts the take-up of product placement which, by definition, involves some level of prominent exposure to be able to generate value. The requirements for programs containing product placement should thus focus on clearly informing the viewers of the existence of product placement and on ensuring that the audiovisual media service provider’s editorial independence is not affected.”

The Committee on Culture and Education considers it important to emphasize that besides the minimalistic rules regarding product placement, equal competitive rights must indeed be granted, so that they could be applied to each and every provider (video-sharing platforms and videos included.). As a result, the committee hands in a proposal, according to which any form of audiovisual commercial publication is considered to be product placement, regardless of whether it appears in a programme or *in a video produced by users*. In such cases, product placement appearing in the content produced by the user, must also be regulated by the rule (the role of responsibility may be an interesting issue, if it is not eligible to publication regulations).

¹³ Article 11. 3.

¹⁴ OPINION of the Committee on the Internal Market and Consumer Protection for the Committee on Culture and Education on the proposal for a directive of the European Parliament and of the Council amending Directive 2010/13/EU on the coordination of certain provisions laid down by law, regulation or administrative action in Member States concerning the provision of audiovisual media services in view of changing market realities (COM(2016)0287 - C8-0193/2016 – 2016/0151(COD))

3. Television programme providers and advertisements

In the EU, the requirement regarding advertising time span is as follows: the proportion of TV advertising spots and teleshopping spots within a given clock hour shall not exceed 20%.¹⁵ The proposal would alter this rule so that the 20% rule would refer to a wider time span, and the provider would be able to move within this span more freely. The daily ratio of TV advertising spots and teleshopping spots between 7:00 and 23:00 hours shall not exceed 20%. In the period between 7:00 and 23:00 hours, the directive does not increase the overall time of advertising but for programme providers flexibility is of extreme importance in order to be able to decide when to place advertisements, so as to maximise advertising demand and viewer turnover. By this, I think, media politics will shift towards a more radical direction, towards more open media services, where client selection would keep media providers on the market: if advertisements are placed well and are within the toleration limit, the client will not switch to another channel; if, however, violating the above statement, they are exaggerated and are placed in prime time, a media provider may risk his own viewer number indicators, as clients strongly oppose advertisements, and there is a great chance that in order to avoid advertisements, they would avoid the channel altogether.

According to the Committee on Culture and Education, the appropriate level of customer protection must be maintained because due to this flexibility the viewers would be exposed to exaggerated amounts of prime time advertisements. This would reduce advertising incomes, and would limit the expenditure of content-production. Therefore, stricter limitation must be introduced between 20:00 and 23:00 hours, which, in the given period, would mean a 20% advertising limit. Limiting the advertising time during prime time would not only protect the viewers, but it would also guarantee that advertising revenue would not decrease radically. This would mean eliminating a situation where there would not be financial coverage for content production. According to other opinions: „This will not increase advertising expenditure for linear broadcasting. This flexibility will lead to congested peak hours, weakening the advertising impact, creating periods of saturation to the detriment of customers. In the interest of customers, this draft opinion removes measures designed to deregulate advertising minutage.”¹⁶

Another cardinal change is the modification of rules regarding the placement of advertisements within the programmes. Due to the increasing number of services, clients meet with a wider selection, so programme providers receive a bigger flexibility to place advertising or teleshopping spots into the programmes; provided they have no harmful effects on the integrity of the programme. At the same time, in order to maintain the unique quality of the European television, it is still necessary to limit the intermissions of film-screenings in cinemas or in case of films produced for TV-screening. The same would apply to some other programme categories, which should be protected in the future.

¹⁵ Article 23. 1.

¹⁶ OPINION of the Committee on the Internal Market and Consumer Protection for the Committee on Culture and Education (COM(2016)0287 – C8-0193/2016 – 2016/0151(COD) 4.o.

Instead of the current 30 minutes intermittent time, programmes would be interrupted every 20 minutes. It must be noted that the interruption of programmes may offend the rights of others, and may also offend copyright regulations (as well as neighbouring regulations) and a more frequent intermission may raise the question of undue intermission. With regard to the frequency of intermission, there has been counter opinions as well. The new effort is to move towards a more flexible regulation/ruling, thus enabling the media providers to get a wider range for movement. According to other opinions, taking into consideration the protection of other programmes, it is not justified to widen the movement scale any further. „Underlines the importance of maintaining the 30 minutes rule between advertising interruptions for cinematic works, as it would disproportionately affect the programs integrity and does not correspond to the consumer habits, nor to an imperative need for the audiovisual media services...”¹⁷

Summary

The modification of the AVMS directive, within the frame of the Digital Single Market strategy, will undoubtedly lead to a more flexible and more liberal legislation. The choice of platforms similar to media services is widening, therefore, it is advised to include all the video-sharing platforms in the legislative environment, as-although they may have different access and control – providers give more and more similar services when clients are concerned. Video-sharing platforms move in the same competitive field as media-service providers, they target and provide service for the same customers.

It has become evident by now that in commercial media world all the income deriving from economic content serve as the basic operative means of the media, as is the case with similar services. The modifications mentioned in this study would generate advantageous economic changes, expect more competitive operation, especially in case of television programme providers. The proposal wishes to achieve balance between competitiveness and client protection by granting more flexibility for every audiovisual media service regarding product placement or sponsorship, and would enhance television media service flexibility. This will harmonize the regulations of all the different services. On the other hand, it is questionable and apprehensive how the requirements of the directive could be applied to video-platforms in reality.

¹⁷ Opinion: amendment 17

GELLÉN KLÁRA

GONDOLATOK AZ EGYSÉGES DIGITÁLIS
PIAC ÉS AZ AVMS IRÁNYELV REKLÁMJOGI
SZABÁLYAINAK VÁRHATÓ VÁLTOZÁSAIRÓL

(Összefoglalás)

Az Egységes Digitális Piaci stratégia keretében megvalósult AVMS irányelv revízió két-ségtelenül a még rugalmasabb és még liberálisabb szabályozás mellett teszi le a voksát. A médiaszolgáltatásokhoz hasonló platformok köre egyre inkább szélesedik, így a javaslat indokoltnak látja az aktív fogyasztói magatartásra épülő videomegosztó platformokat is az irányelv tárgyi hatálya alá vonni. Tekintve, hogy a különböző hozzáférésű és ellenőrzöttséggel rendelkező szolgáltatók több szempontból, különösen fogyasztói nézőpontból, egyre hasonlóbb szolgáltatást nyújtanak, a gazdasági szféra egymmással versenyző szolgáltatásainak minősülnek. Ma már a videomegosztó-platformok a médiaszolgáltatásokkal azonos versenytérben mozogva, azonos közönségért versenyezve nyújtják szolgáltatásaikat.

Mára egyértelművé vált, hogy a kereskedelmi alapon működő média, és a hasonló szolgáltatások meghatározó működési bázisát jelentik a gazdasági tartalmakból származó bevételek. A tanulmányban bemutatott módosításoktól kedvező gazdasági hatást, versenyképesebb működést várnak, különösen a televíziós műsorszolgáltatók esetében. A javaslat a versenyképesség és a fogyasztóvédelem között azzal kívánja megteremteni az egyensúlyt, hogy a termékmegjelenítés és a szponzorálás tekintetében az összes audiovizuális médiaszolgáltatás számára nagyobb rugalmasságot biztosít, a televíziós. médiaszolgáltatás rugalmasságát pedig fokozza. Ezzel mintegy a már tárgyi hatálya alatt lévő különböző szolgáltatásokra vonatkozó szabályokat is közelíteni kívánja egymáshoz. Ugyanakkor, kérdéses és egyben aggályos, hogy a videoplatform-szolgáltatásokra miként lehet majd az irányelv fő elveit, és alapvető elvárásait megfelelő szabályozás kialakításával, majd pedig a gyakorlati alkalmazással megvalósítani. A tanulmány a fenti szempontokra figyelemmel, az AVMS irányelv revíziójának eredményeként a gazdasági tartalmak vonatkozásában lefektetett módosító javaslatait teszi vizsgálatá tárgyává.

JÓZSEF HAJDÚ*

Horizontal and vertical overview of sickness insurance systems with special regard to the Hungarian sick-pay benefit

1. General overview of sick-pay benefit systems

The notion of paid sick leave is in various ILO Conventions, regulations, concepts and approaches define a broad concept of social health protection¹ that includes paid sick leave by focusing on providing universal access to health care and financial protection in case of sickness. In this context, financial protection includes compensation for the economic loss caused by the reduction of productivity and the stoppage or reduction of earnings resulting from ill health.²

Sick leave and related income replacement constitute a key component of

- ILO Convention 102 (Minimum Standards)³ on Social Security.⁴ It states that sick-pay benefits cover incapacity to work resulting from a morbid condition and involving suspension of earnings. The later ILO Convention 130⁵ suggests a slightly higher standard of benefits.
- The ILO Decent Work Agenda defines work of acceptable quality that ensures, among others, basic security.⁶
- The Social Protection Floor⁷ initiative⁸ led by the ILO and WHO established in the context of the one UN response to the 2007-2011 economic and financial crisis

* professor of law, University of Szeged

¹ ILO, *Social Health Protection: An ILO Strategy towards universal access to health care*, Geneva 2008

² <http://www.who.int/healthsystems/topics/financing/healthreport/SickleaveNo9FINAL.pdf> (06.01.2017)

³ ILO C102 Social Security (Minimum Standards) Convention, 1952

⁴ This convention sets minimum standards for social security and is deemed to embody an internationally accepted definition of the very principle of social security.

⁵ C130-- Medical Care and Sick-pay Benefits Convention, 1969 (No. 130).

⁶ ILO Decent Work Agenda, 1999

⁷ UN System Chief Executive Board for Coordination, New York, 2008

⁸ <http://www.ilo.org/seccsoc/arcas-of-work/policy-development-and-applied-research/social-protection-floor/>

requests countries to build adequate social protection for all through basic social guarantees for every citizen.⁹ This includes a set of essential social transfers, in cash and in kind, to provide a minimum income security.¹⁰

In general, the concept¹¹ of paid sick leave consists of two components:

- a. leave from work due to sickness and
- b. cash benefits that replace the wage during the time of leave due to sickness.

Paid sick leave is intended to protect the worker's status and income during the period of illness or injury through health and financial protection.¹²

The key rationale for paid sick leave is that work should not threaten health and ill health should not lead to loss of income and work. Paid sick leave allows workers to:

- a. Access promptly medical care and the opportunity to follow treatment recommendations.
- b. Recuperate more quickly.
- c. Reduce the health impact on day-to-day functioning.
- d. Prevent more serious illnesses from developing.
- e. Reduce the spreading of diseases to the workplace and community.

Thereby, paid sick leave aims at improving health outcomes and productivity due to faster recoveries. It also addresses income security and avoids sickness-induced financial hardship.

By providing continued job and income security, it is a prerequisite for accessing health care services and a tool against discrimination at the workplace.

lang--ja/index.htm (05.01. 2017)

⁹ Strategies for the Extension of Social Security Coverage, ILO, TMESSC 2009

¹⁰ Key components comprise universal access to essential health care and income support for those with insufficient income and income security. The concept was endorsed by the Global Jobs Pact that the International Labour Conference adopted in June 2009. These concepts are embedded in the Declaration of Philadelphia adopted in 1944 where social security has explicitly been recognized as a Human Right. It is expressly formulated as such in the Universal Declaration of Human Rights (Articles 22 and 25), and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR, Article 9). The General Comment No. 19 of the Committee on Economic, Social and Cultural Rights (CESCR) on Article 9 of the ICESCR defines the right to social security as encompassing the right to access and maintain benefits without discrimination in order to ensure protection from, for example, lack of work-related income caused by sickness, disability, maternity, employment injury, unemployment, old age, or death of a family member. These objectives demand the establishment of measures to provide support to those who are unable to make sufficient contributions for their own protection. In other words, it calls for the continuation of salary payments or income replacement in case of sickness.

¹¹ This concept is reflected in the definition of paid sick leave as compensated working days lost due to the sickness of workers.

¹² Adapted from Duhaime Legal Dictionary, <http://duhaime.org/LegalDictionary/S/SickLeave.aspx>

The organization and financing of paid sick leave is often associated with existing sickness, disability or other schemes, and therefore it shows a strong link to the overall design of the social (health) protection schemes in countries in terms of organization and financing.

In principle, paid sick leave can be funded through:

- a. Taxes collected by the government as part of public social expenditure and provided through public authorities.
- b. Contributions or payroll-taxes— with or without ceilings— under mandatory social health protection schemes as stipulated by legislation and operated by semi-public insurance funds. In such insurance systems contributions might be shared between employers and employees.¹³
- c. Risk-based premiums for coverage in private insurance that might be mandatory. Private insurances cover the loss of earnings in the form of cash benefits, but, for individual workers, are obviously only feasible for those who can afford them.
- d. Employers' funds (which might be supported by insurance) based on legislation, collective agreements on sick-pay benefits or provided as a specific right for employees as a part of employer-based protection schemes.¹⁴

Globally, paid sick leave is provided in countries with both developed formal labour markets and social health protection schemes. In many countries paid sick leave is provided through social health insurance or national health systems and grouped together with other income replacement schemes such as disability programmes, work injury, maternity, long-term care schemes, early retirement or old age pension schemes in order to ensure smooth transitions from temporary disability to long-term disability and retirement. The contribution rate for the cash benefit is usually a fixed percentage of the wage that is shared between employers and employees. In many countries the rate is jointly calculated for sick-pay benefits, paid sick leave and maternity protection. Some countries¹⁵ exclusively use employer funds.

In some countries, for the social health insurance schemes governments provide a subsidy to paid sick leave.¹⁶

Countries that run National Health Services usually cover costs for paid sick leave directly through employer funds such as in the United Kingdom. Exceptions where paid sick leave is administered and funded by public authorities include New Zealand.

¹³ ADEMA, WILLEM-- LADAIQUE, MAXIME: „*How Expensive is the Welfare State?: Gross and Net Indicators in the OECD Social Expenditure Database (SOCX)*“, OECD, 2009. Social, Employment and Migration Working Papers, No. 92, 22-27 pp.

¹⁴ <http://www.who.int/healthsystems/topics/financing/healthreport/SickleaveNo9FINAL.pdf> (02.01.2017)

¹⁵ This is, for example, the case in Sweden, where employers contribute payroll taxes to cover the costs of cash benefits.

¹⁶ Social Security Administration, *Social Security Programmes Throughout the World*, 2014, Washington, 2014.

Some private insurance companies provide benefits for income replacement during sick leave. However, these are not considered as a part of social protection and will therefore not be further considered in the following.¹⁷

There is one more aspect which is worthwhile mentioning, namely the economic costs of working while sick go far beyond increased health care costs due to treating a significantly higher number of people showing more severe signs of ill health. They also involve costs due to lower productivity and subsequent impacts on economic growth and development, in addition to collective costs of growing health and social inequalities.

II. A brief structured international panorama

II.1. Sickness benefit policy clusters

A cluster analysis of sickness benefits over the 20 subcomponents of the compensation indicator and the integration indicator identifies the three types of policies: 1. the social-democratic model, 2. the liberal model and 3. the corporatist model (see Table 1).¹⁸

Table 1

Three distinct policy models of sickness benefit

I. Social-democratic model (mostly North European countries)	II. Liberal model (OECD Pacific and English speaking countries)	III. Corporatist model (mostly continental European countries)
<i>For example:</i> Denmark Netherlands Switzerland Finland Germany Sweden	<i>For example:</i> Australia United Kingdom Canada Japan South Korea United States	<i>For example:</i> Austria Hungary France Poland Czech Republic Slovak Republic

Source: OECD: Sickness, disability and work: Breaking the barriers (A synthesis of findings across OECD countries). OECD Publishing, Paris, 2010. 362 p.

¹⁷ <http://www.who.int/healthsystems/topics/financing/healthreport/SickleaveNo9FINAL.pdf> (02.01.2017)

¹⁸ LOISEL, PATRIC – ANEMA, JOHANNES (eds.): *Handbook of work disability: Prevention and management*. Springer, New York, 2013. 362-363 pp.

11.2. The social-democratic model

This model is generous both in compensation and integration (rehabilitation), but provides better work incentives. It has the strongest sickness absence monitoring and/or sick-pay eligibility control focus and the strongest employer obligations of all the above-mentioned three models. For example:

Finland

Sickness allowance is paid to those between the ages of 16 and 67. The entitlement to sickness allowance commences nine working days after the illness begins (not counting the day of onset). To being entitled to sickness allowance a doctor's certificate is required. The employer generally pays the employee's wages during this waiting period. Most employers also pay the full salary during the first one to two months. Kela¹⁹ will pay sickness allowance for a maximum of one year. If the sick person receives pay during the period of illness, Kela will pay the compensation to the employer in charge.

If the insured person can work part time²⁰ during the illness, without compromising his/her health or recovery, he/she can claim partial sickness allowance (*osasairauspäiväraha*). Partial sickness allowance can be claimed for a maximum of 120 working days.

Sickness allowance is calculated based on annual income declared for taxation purposes or work income for the last six months.

The amount of sickness allowance can also be affected by whether the insured person was in rehabilitation, studying, or suffering from a previous illness or unemployed before he/she fell ill.

The sick person can claim sickness allowance even if he/she has never received income from work or benefits. In such cases he/she is paid at least the minimum amount after the inability to work has lasted for an uninterrupted period of at least 55 days. Sickness allowance is taxable income.²¹

Netherlands

If somebody becomes ill and is in paid employment, his/her employer must continue to pay at least 70 % of his/her pay for 2 years. Temporary employees or unemployed persons come under the Sickness Benefits Act and will receive a benefit from the UWV, the Employee Insurance Agency, equal to 70 % of the average daily pay received before the illness. In case of self-employed persons, they can take out voluntary insurance in case they become ill. This could be with the UWV or a private insurer.

¹⁹ Kela is a Finnish government agency in charge of settling benefits under national social security programs.

²⁰ To receive partial sickness allowance, the working hours and pay must be reduced by 40-60 per cent.

²¹ <http://www.kela.fi/web/en/sickness> (12.01.2017)

When somebody becomes ill, he/she must report this to his/her employer as soon as possible (no later than the second day of his/her illness). Employers may impose checking conditions; the ill employee must comply with these.

The entitled sick person may receive at least 70% of his/her income from his/her employer or from the UWV. They receive this amount during the first 2 years of their illness. If a part-time worker is sick, the continued payment will not extend beyond the duration of the fixed-term contract. After this, the sick person has the right to a benefit from the UWV. However, if he/she receives a benefit from the UWV, the amount is based on the last earned pay, with a maximum of EUR 197 per day (maximum daily pay). If 70% of the daily income is less than the social minimum, he/she may be entitled to a supplement based on the Supplementary Benefits Act.²²

11.3. The liberal model

It has well-organised, coordinated and better accessible benefits, but at the same time it has the shortest sickness benefit payment duration. For example:

United Kingdom

In the UK, employees do not have a statutory right to time off work as a result of sickness. It is, however, common for employers to include such a right in the employment contracts of their employees.

There is no right to receive full pay whilst off work due to sickness. Provided an employee satisfies the qualifying requirements, they will be entitled to receive statutory sick pay. It is, however, common for employers to grant more generous sick pay allowances under their employment contracts, for example 10 days full pay, although these provisions vary greatly between companies. Employers can, and often do, set out more onerous notification requirements in order for an employee to receive contractual sick pay.

Employees do not have a statutory right to time off for medical appointments where these are of a routine nature only and if the employee is fit to attend work. This may be dealt with in the employment contract, although this is not common and is generally granted at the discretion of the employer only.

It is advisable that employers ensure that they have an established sickness policy in place that sets out the procedure that the company will follow in the event that an employee is unable to attend work due to sickness. This should also contain the certification requirements for the employee to follow, i.e. what notification the employee must provide to the employer in order to receive sick pay.²³

²² <http://cc.europa.eu/social/main.jsp?catId=1122&langId=en&intPageId=2999> (12.01.2017.)

²³ <https://www.nidirect.gov.uk/articles/sick-pay-rights> (11.01.2017.)

United States of America

There is no general legal requirement that employers give employees sick leave. While most employers do in fact give employees some paid time off each year to be used for sick leave, the law does not require employers to do so in most circumstances.

Under some circumstances, however, the law *does* require employers to permit employees to take unpaid time off from work for illness, without negative consequences for the employees. Leave from work may be required by the Family and Medical Leave Act or to accommodate a disability. In the case of pregnancy, an employer cannot deny leave to an employee for a pregnancy-related condition if the employer gives leave to employees for other temporary disabilities.

There is also no federal legal requirement that sick leave, if given by an employer, be paid leave. However, there are some state²⁴ and local laws requiring employers to provide paid sick leave for their employees.

Even though there is no current federal requirement that employers provide their employees with sick leave, if an employer does not treat employees consistently when they take leave (for example, one employee gets paid when he/she misses work because of a cold while others are not paid when they miss work for minor illnesses), that employer may risk discrimination claims brought by employees who use evidence of this different treatment to show they have been discriminated against.²⁵

An employer who does provide paid sick leave is allowed under law to take reasonable actions to ensure that the leave is used for its intended purpose and not as a means to obtain additional vacation time.²⁶

The Family and Medical Leave Act (FMLA) requires companies with 50 or more employees (working within a 75-mile radius) to allow an employee to take unpaid time off of work because of the birth or adoption of a child, the employee's own serious health condition,²⁷ or the need to care for a seriously ill child, spouse or parent.

Under the FMLA, the person can use accrued paid sick leave instead of unpaid FMLA leave if the reason for the leave is covered by the employer's sick leave policy. For example,

²⁴ For example: California, Oakland, California, San Francisco, California, Connecticut, Massachusetts, Oregon, Portland, Oregon, District of Columbia, Vermont, New Jersey cities of Bloomfield, East Orange, Irvington, Montclair, Newark, Passaic, Patterson, and Trenton, Jersey City, New Jersey, Seattle, Washington, New York, New York, etc.

²⁵ <https://www.dol.gov/general/topic/workhours/sickleave> (12.01.2017.)

²⁶ For example, an employer may require the employee to call in each day when he/she is ill, or require a doctor's note for serious illnesses. An employer may also monitor patterns of sick leave use, for example, to identify employees who consistently take sick time at the beginning or end of the week (to have longer weekends) or at the end of each year (to avoid losing accrued sick time). Employees who abuse sick leave policies run the risk of discipline or termination.

²⁷ What is a serious health condition for the purposes of the FMLA? Unfortunately, this is not well defined under the law. Illnesses such as upset stomach, common cold, or non-migraine headaches may not qualify. If the medical condition requires hospitalization or requires bed rest under the supervision and care of a physician for more than three calendar days, the condition will most likely be considered a serious medical condition.

the employee will almost always be able to substitute accrued sick leave for his/her own serious health condition, since that is the purpose of sick leave. Using accrued sick leave to care for an ill family member will be allowed only if his/her employer's policy allows employees to use sick leave for that purpose.²⁸

11.4. The corporatist model

It has the strongest employment orientation, well developed rehabilitation and employment programs, and low benefit levels. It pays attention to sickness absence monitoring.²⁹ Hungary belongs to this group, therefore the most numerous countries will be briefly introduced under this model. For example:

Austria

In Austria, the system of continuation of payments in cases of sickness or incapacity is dominated by the "Principle of Loss Compensation" (Ausfallsprinzip) and is therefore extremely employee-friendly.

The Principle of Loss Compensation states that an employee, who is unable to work due to sickness, accident or a medically recommended stay at a health resort must, in financial terms, be treated as if he/she were able to work for a certain period of time. This period of time depends on years of service and varies from six to twelve weeks.

This means that the employee must be granted the same salary he/she would have earned had he/she been working during his/her actual absence and therefore the salary equivalent is not limited to base salary but also includes overtime, bonus payments and usual commission.

Where an employee has a commission agreement guaranteeing commission upon reaching specific sales targets in a calendar month, the drawback of the system becomes evident. If the respective employee is absent from work for, for example, three weeks in one calendar month, the employee will receive an average (full) salary during the period of sick leave, taking overtime, bonus payments, usual commission into account according to the Principle of Loss Compensation.

In addition, if, for example, an employee only works one week in a calendar month, the employee will probably not reach the required monthly sales target in that week and will not therefore be eligible to earn commission. As this has not been tested in the courts in Austria, according to the prevailing opinion in literature, the Principle of Loss Compensation goes so far as to reduce the required sales target in order to give the employee the chance to achieve his/her target and not to make gaining commission impossible. In other words,

²⁸ <http://www.workplacefairness.org/sick-leave> (08.01.2016)

²⁹ LOISEL, PATRIC – ANEMA, JOHANNES (eds.) 2013. 362-363 pp.

the principle not only protects the time of absence but has to be construed as having effect on the actual working period as well.³⁰

France

In France, a distinction has to be made between 'ordinary illness' and 'occupational/work-related illness'. In both cases, the employment contract is suspended during sick leave, except for remuneration and the loyalty obligation which continues to bind the employee.

Ordinary illness, which prevents the employee from temporarily performing his/her job, only suspends the employment contract if the sick leave is certified by a medical certificate.

When ordinary sick leave lasts more than 30 days or if the employee is suffering from a work-related illness, the employee must be examined by an occupational health doctor and declared able to work prior to returning to the company. The doctor may also declare the employee able to return to work under certain conditions. The employer must comply with these recommendations and adapt the employee's position if necessary. This may include, for example, a temporary change to their working hours.

Regardless of whether the sickness is work-related or not, the employee is entitled to return to his/her previous position or a similar one at the end of the leave (with equivalent qualifications and remuneration), unless the employee is declared unable to perform their function.

If the doctor declares that the employee is not totally able to work, the employer must research suitable alternative positions not only within the company but also within other group companies (if any). The employee can refuse the alternative position if it does not match the employee's qualifications and remuneration and the medical recommendations. If there is no suitable alternative position, the employer may dismiss the employee for physical inability. The dismissal is not based on the employee's illness but on the consequences that their absence has on the company. Such a dismissal requires payment of a dismissal indemnity, which is doubled if the sickness is work-related.

The research into a suitable alternative position and/or the dismissal procedure must take place within one month of the doctor's recommendations. If not, the employer must reinstate the payment of the employee's full remuneration.³¹

Poland

In Poland, employees have the statutory right to paid leave from work as a result of sickness. In addition, an individual's employment contract cannot be terminated whilst on sick leave. This often results in the abuse of the right to sick leave. There are some instances where malingering employees are issued with sick notes by medical practitioners, allowing them to receive remuneration and sick pay and, at the same time, secure them from

³⁰ <http://www.eurofound.europa.eu/observatories/eurwork/comparative-information/national-contributions/austria/absence-from-work-austria> (12.01.2017.)

³¹ http://www.clciss.fr/docs/regimes/regime_france/an_1.html (12.01.2017)

being dismissed. It is common for an employee who is informed in advance of a planned termination, to go on sick leave. For this reason it is advisable to ensure that an intended dismissal is kept confidential until the employee is notified in writing, if not, the employer must wait until the employee returns to work in order to terminate the employment and, as a result, the termination can be suspended for weeks or even months. If an employer suspects an employee is malingering, the Polish Social Insurance Institute (the ZUS) can be informed. The ZUS will summon the employee to a medical examination to verify the individual's actual medical condition. The employer can also check whether the employee actually remains at their place of residence during the period of sick leave.

There is a difference between small and large companies in Poland regarding sick pay. Employers who employ more than 20 employees pay the whole period of sickness. Employers employing 20 employees or less pay only the first 33 days of sick leave in a given calendar year.³² For the remaining period the entire amount of sick pay is paid by the ZUS.

The total number of days of sick leave that an employee has taken during their employment with any given employer is recorded in the employment certificate, which is issued at the end of the period of employment. It is a document which prospective employers often request from candidates in order to verify how often the potential employee has been on sick leave.³³

III. The structure of the Hungarian social security system, in a nutshell

The Hungarian social security system offers protection against sickness, maternity, old-age, invalidity, occupational diseases and injury, accidents at work, survivorship, children's education and unemployment. However, two independent branches have been operating within the social security system since January 1992: 1. the pension insurance branch (Pension Insurance Fund—PIF)³⁴ and 2. the health insurance branch (Health Insurance Fund—HIF). In principle, the funds should be self-financed by contributions from employers and employees.³⁵

All persons who are gainfully employed and those of equivalent status are insured against all risks, which are exclusively defined in the social security legislation. These persons include those in paid employment (both in private and in public sector), the self-

³² The number of employees (more or less than 20) is verified once a year on 30 November and this number is set for the whole of the following year.

³³ <http://cc.europa.eu/social/main.jsp?catId=1122&langId=en&intPagId=2999> (12.01.2017.)

³⁴ As for pension – since 1 January 1998 –, the Hungarian pension system has been financed jointly by the compulsory pension scheme of social insurance (1st pillar) and, in addition, by compulsory private pension insurance (till 2011) (2nd pillar). It is also possible to complete a social insurance pension through voluntary private pension funds (3rd pillar).

³⁵ https://www.igpinfo.com/igpinfo/public_documents/ss_summaries/Hungary.pdf (13.01.2017)

employed (including members of co-operative societies), numerous groups of persons of equivalent status, persons receiving income subsidy, job-seeker benefit and job-seeker aid before pension.³⁶

Everyone is automatically affiliated to a social insurance scheme as soon as he/she begins to work. Self-employed people register themselves, and employers register their employees, with the competent local bureau of the taxation and finance office and/or the competent social insurance organisations, as necessary.³⁷

IV. Financing of sick-pay benefit in Hungary

The health insurance benefits – including sick-pay benefit as well – are financed by the Health Insurance Fund (hereinafter: HIF; in Hungarian: Egészségbiztosítási Alap). Both workers and employers are required to pay health/sickness insurance contributions or tax. Anyone who voluntarily subscribes to the social security system can sign an agreement with the competent social security institution.³⁸

The Fund's revenues come from compulsory health insurance contributions (by employees) and taxation (by employers). The amount of contribution/tax payable by both parties is calculated on the basis of the gross – before taxation – wages, income.

There is *no ceiling* for health/sickness insurance contributions, and they are paid to the National Tax and Customs Administration (in Hungarian: NAV). Self-employed persons who perform activities in a complementary way or their joint ventures and otherwise not insured or entitled persons are obliged to pay a healthcare contribution if they are continuously resident in Hungary for one year. Subject to some exceptions, dependent close family members or their spouses are also obliged to pay a healthcare contribution.³⁹

IV.1. Employee's health/sickness insurance contribution

The rate is 7% of gross pay for workers.⁴⁰ The health insurance contribution was separated to “in-kind” (health care services) and “in cash” (e.g. sick-pay benefit) part. For example,

³⁶ http://ec.europa.eu/employment_social/cmpl_portal/SSRinEU/Your%20social%20security%20rights%20in%20Hungary_cn.pdf (03. 01.2017)

³⁷ HAJDÚ JÓZSEF – HOMICSKÓ ÁRPÁD OLIVÉR (szerk.): *Bevezetés a társadalombiztosítási jogba*, Patrocinium, Budapest, 2016, 11-13 pp.

³⁸ HAJDÚ JÓZSEF – HOMICSKÓ ÁRPÁD OLIVÉR, 2016, 61-68 pp.

³⁹ http://ec.europa.eu/employment_social/cmpl_portal/SSRinEU/Your%20social%20security%20rights%20in%20Hungary_cn.pdf (03. 01.2017)

⁴⁰ NB: Employers are also obliged to pay social contribution tax from which the Health Insurance Fund is entitled to the part of its annual revenue according to the Act on the Central Budget.

the in-cash part of the employees' health insurance contribution was 3% and the in-kind part was 4% in 2011. The pensioners who were working and had old-age pensions too had to pay the in-kind part of the health insurance contributions.

Pensioners employed in their own right pay neither pension nor health/sickness contribution. If a pensioner, apart from the pension, receives income subject to contribution payment (as an employee or an entrepreneur), contributions payable by employees do not need to be paid, but he/she is still obliged to fulfil obligations of employers.

IV.2. Employer's social insurance contribution

From 2012, the employer's social security contributions (including health insurance, pension insurance and labour market contributions) were abolished, and replaced by an „inclusive” 27 per cent social contribution tax. In 2017 the rate of social contribution tax payable by employers is 22 per cent. Part of this tax is the source of the sick-pay benefits.

There is a special form of financial burden on the employers relating only to sick-pay benefit. This is the *sick-pay contribution* (táppénz hozzájárulás).⁴¹ According to the legislation, 1/3 of the sick-pay benefit (táppénz) paid to the insured person⁴² must be paid back to the state (Health Insurance Fund) by the employer in question, as a sick pay contribution.⁴³

IV.3. Self-employed social insurance contribution

Joint and private entrepreneurs are obliged to pay both the employer's and the employee's part of the health insurance contribution and tax.

In the case of joint businesses and entrepreneurs, health insurance contribution is calculated on the basis of the income paid to the entrepreneur as personal agency, but at least the amount of the minimum wage. In the case of private entrepreneurs, contribution is calculated on the basis of the entrepreneurial withdrawal, in the case of presumptive taxpayers, the presumptive income tax is based on at least the amount of the minimum wage. Joint and private entrepreneurs pay 22% social contribution tax in 2017.

For those who pay simplified business tax (EVA), contribution payable is calculated on the basis of the minimum wage, but they can choose to declare higher income. If apart from having a partnership or a private enterprise someone has another legal relation providing social insurance (employee, full-time student etc.), social contribution is calculated on the basis of income actually received. In the case of EVA, contributions do not need to be

⁴¹ Subsection 5, Section 19 of Act LXXX of 1997 on the Eligibility for Social Security Benefits and Private Pensions and the Funding for These Services

⁴² For example: the wage is EUR 1000 – sick-pay benefit 60% of the wage=EUR 600 – sick-pay contribution is 1/3 of the paid sick-pay benefit which means: EUR 200 (1/3 of the sick-pay benefit EUR 600).

⁴³ <http://ado.hu/rovatok/ado/elfogadtak-az-idci-utolso-adocsomagot> (05.01.2016)

paid. Joint and private entrepreneurs are exempt from paying contributions if they receive sick-pay, maternity allowance, child-care allowance, child rising support, child-care fee, nursing fee, except if they personally continue their activities during this time.⁴⁴

V. The administration of the Hungarian social security system

There are five main branches of the social security system in Hungary. Pensions and health services (including the statutory work accident system) are classified as social insurance. The other three branches are the unemployment „insurance”, the family support system and the social assistance system. The management, organisation and administration of the Hungarian social insurance system are centralised; the social assistance service is decentralised to local governments.⁴⁵

There is only one statutory health insurance system in Hungary. The Ministry of Human Capacities (Emberi Erőforrások Minisztériuma) is responsible for health insurance and the health sector. The Ministry monitors the activities of all insurance providers, the Health Insurance Fund and providers of healthcare services in respect of healthcare benefits, and also investigates complaints relating to the procedures the health insurance agencies. The National Health Insurance Fund of Hungary (Nemzeti Egészségbiztosítási Alapkezelő) (Hungarian acronym: OEP)⁴⁶ operates via its central service and in the local government

⁴⁴ <http://ado.hu/rovatok/ado/elfogadtak-az-idei-utolso-adocsomagot> (05.01.2016)

⁴⁵ http://ec.europa.eu/employment_social/empl_portal/SSRinEU/Your%20social%20security%20rights%20in%20Hungary_en.pdf (03. 01.2017)

⁴⁶ The core activity of the National Health Insurance Fund Administration includes:

- functions relating to the management of the Health Insurance Fund, including funding and reimbursement accounting, the maintenance of records, keeping financial accounts and fulfilling reporting obligations,
- participates in drafting the Health Insurance Fund budget, the preparation of the final accounts and the tasks entrusted to it in relation to the determination of the detailed budgetary allocations of the Health Insurance Fund,
- performs the tasks entrusted to it in relation to healthcare services that are excluded from health insurance, carries out procedures relating to the social security assistance of pharmaceuticals and medical aids and the adoption of health technologies,
- maintains a unified record of the pharmaceuticals, medical aids and healthcare services receiving social security reimbursement,
- maintains health insurance records,
- conducts the procedures of legal remedy, individual authorisation and the leniency procedures provided for by legislation,
- manages and operates the supervisory, financial, professional and internal control system as defined in specific legislation,
- manages, operates and develops the information systems needed to perform health insurance functions, collects statistical data and publishes such data with the level of detail required,
- comments the mandatory health insurance bills, proposes amendments and initiates new legislation,

offices in the country's 19 counties. The law⁴⁷ determines the legal status guaranteeing ipso facto compulsory insurance coverage. Employers must declare their employees and pay national insurance contributions for them to the competent tax authority, which transmits the data relating to their insurance rights to the competent county-level health insurance funds. Healthcare services can be received from specified healthcare providers, including private providers contracted by the National Health Insurance Fund of Hungary (OEP).⁴⁸

The compensation is paid by the health insurance service of the county government offices within 30 days or by the corporate social insurance payment service on the pay day (an employer with a payroll of more than 100 persons is required to create an in-house social insurance payment service).⁴⁹

VI. Entitlement for sick-pay benefit in Hungary

VI.1. Eligible persons and the covered risks

Sick-pay benefit is due and payable to any person who becomes incapacitated for work during the life of the insurance relationship, if required to pay a health insurance in cash.

In the case of concurrent insurance relationships⁵⁰, incapacity for work and entitlement to sick-pay, the rate and amount of benefits and their duration are evaluated and determined separately for each relationship. This provision also applies where concurrent insurance relationships exist at the same employer.⁵¹

-
- takes part in the analysis and evaluation of health insurance related processes and in the elaboration of short-, medium- and long-term development concepts,
 - within its scope of responsibility, the OEP contributes to the preparation and implementation of international treaties related to social security, maintains contact with the designated competent institutions and bodies, performs the coordination tasks stemming from EU membership and participates in the professional work of special EU committees and international organisations,
 - provides information on health insurance and ensures the development of services allowing the enforcement of claims,
 - ensures the education, training and examination of leaders and officers of the health insurance sector, including the officers of health insurance disbursement units.

⁴⁷ Act LXXX of 1997.

⁴⁸ http://ec.europa.eu/employment_social/empl_portal/SSRinEU/Your%20social%20security%20rights%20in%20Hungary_en.pdf (03. 01.2017)

⁴⁹ http://ec.europa.eu/employment_social/empl_portal/SSRinEU/Your%20social%20security%20rights%20in%20Hungary_en.pdf (03. 01.2017)

⁵⁰ The insured person works for two or more employers/enterprises or is self-employed besides his/her original work.

⁵¹ Section 43 of Act LXXXIII on the Services of the Compulsory Health Insurance System.

According to the Health Insurance Act,⁵² there are several categories of „incapacity for work”. These are the following:

1. *the insured person temporarily loses his/her working ability (the insured worker is sick)*⁵³
 - a. when the worker is unable to perform his/her work duties due to health reasons;
 - b. when the worker is unable to perform her work duties due to pregnancy or giving birth, and she is not eligible for infant care benefits;⁵⁴
 - c. when the worker is receiving treatment in an inpatient medical institution after being diagnosed with a disease or for medical treatment.
2. *the insured person cannot work due to the sickness of his/her children (up to a certain age limit)*⁵⁵
 - a. where the mother is nursing her hospitalized child of less than one year of age;
 - b. when a parent stays with his/her child under twelve years of age in a medical institution providing care for inpatients, for the duration while the child is hospitalized;⁵⁶
 - c. Established: by Section 14 of Act CLXXIII of 2010. In force: as of 1. 01. 2011. Amended: by subparagraph i) Section 56 of Act CXXVII of 2013. In force: as of 6. 07. 2013. The change does not affect the English version. when a parent is providing home care for his/her sick child below the age of twelve and raises the child in his/her own household.⁵⁷
3. *the insured person is prohibited to work by itemized reasons (the reasons are as follows: a) public health and b) epidemiological or c) animal health emergency)*⁵⁸
 - a. when a worker is prohibited from performing his/her job in the interest of public health and no other position is offered, or if isolated on public health grounds by order of the relevant authority, furthermore,
 - b. if the worker is unable to commute to his/her workplace on account of an epidemiological or animal health emergency and no other employment or position is available on a temporary basis or otherwise.

Home workers, sole entrepreneurs, assisting family members, or members of partnership enterprises (unless they carry out work in the framework of employment), persons or

⁵² Section 44 of Act LXXXIII on the Services of the Compulsory Health Insurance System.

⁵³ Paragraphs a-b) and f) of Section 44 of Act LXXXIII on the Services of the Compulsory Health Insurance System.

⁵⁴ Amended by Paragraphs i), r) of Section 48 of Act CXI of 2014.

⁵⁵ Paragraphs c-e) of Section 44 of Act LXXXIII on the Services of the Compulsory Health Insurance System.

⁵⁶ Established: by paragraph (1) Section 39 of Act CXXVII of 2013. In force: as of 6. 07. 2013.

⁵⁷ Established: by Section 14 of Act CLXXIII of 2010. In force: as of 1. 01. 2011. Amended: by subparagraph i) Section 56 of Act CXXVII of 2013. In force: as of 6. 07. 2013. The change does not affect the English version.

⁵⁸ Paragraph g) of Section 44 of Act LXXXIII on the Services of the Compulsory Health Insurance System.

apprentices conducting work on the basis of assignment, and persons becoming incapable of earning after their employment has terminated are not entitled to sickness leave.

VI.2. Cash benefits available under special and equitable circumstances (based on discretionality)

The health insurance administration may, within the limits of the budget of the Health Insurance Fund and under special consideration, provide sick-pay to the insured person if the insured person does not have the necessary periods of insurance (see details later).

Accordingly, the health insurance administration may – under special consideration – provide home child-care allowance (gyermekápolási táppénz) beyond the designated periods⁵⁹ to the insured person who is taking care of his/her sick children at home.

Sick-pay benefits are provided under special discretionary consideration in the following cases: a) when a parent is providing home care for his/her sick child of the age of twelve or older, but under eighteen years of age, or b) when a parent stays with his/her child between twelve and eighteen years of age in a medical institution providing care for inpatients, for the duration while the child is hospitalized.

VI.3. The assessment of incapacity

Where incapacity for work occurs resulting from sickness, the occupation or job in which the insured person was last employed before the commencement of incapacity for work is taken into account.

Earning capacity is determined by a doctor (GP) of the healthcare service provider indicated in the financing contract and a doctor engaged under contract for the assessment of earning capacity. In cases when employed or self-employed insured parents care for sick children, it is also the family doctor (GP) who must assess and certify the illness of the child.

Incapacity for work may be verified by way of derogation from the date of reporting for examination, for a maximum of five days retroactively. However, by way of derogation from the 5 days, in exceptional cases the board of medical experts may verify incapacity for work for a maximum of six months retroactively from the date of reporting for examination.⁶⁰

The person has to be re-examined regularly (depending on the doctor's decision).

⁵⁹ See in Paragraphs c)-e) of Subsection (1) of Section 46 of Act of LXXXIII.

⁶⁰ Section 45 of Act LXXXIII on the Services of the Compulsory Health Insurance System.

VI.4. The evaluation of legal eligibility conditions

If the period of insurance cover is considered continuous⁶¹ before the first day of eligibility for sick pay, the amount of sick pay is established based on the income acquired during one hundred and eighty calendar days falling chronologically the closest to the last day of the period beginning on the first day of the calendar year immediately preceding the first day of eligibility for sick pay benefits and ending on the last day of the third month immediately preceding the first day of eligibility. If the continual insurance cover is interrupted, the amount of sick pay may not be established based on income earned before the interruption.

If the insured person has no income for one hundred and eighty calendar days during the period, but has income for one hundred and twenty calendar days during the period falling chronologically the closest to the last day of the period provided for in Subsection (1), and he/she has continual insurance cover from the first day of eligibility for sick pay benefits for at least one hundred and eighty days as provided for in Subsection (2) of Section 48/A, the calendar day base of sick pay shall be calculated based on the actual income acquired during that one hundred and twenty days.

VI.5. The types of remuneration/benefit paid during the sickness

There are two types of remuneration/benefit paid to the sick person. One is the *absence fee* paid during the first 15 working days of the sick leave (covered exclusively by the employer, under the provisions of the Labour Code) and the second is the *sick-pay benefit* (covered by the health insurance system).

- a. For the first 15 days of sick periods employees in Hungary have to take sick leave (*betegszabadság*) during which time they receive 70 per cent of their daily gross salary (absence fee), which is paid for by their employer.
- b. After 15 working days, if needed, the employee may then receive sick-pay benefit (*táppénz*) which is funded jointly by the employer and the Health Insurance Fund (*Egészségbiztosítási Alap*).

VI.6. Duration of the sick-pay benefit

Sick-pay is paid for the duration of incapacity for work, within the following limits:

- a. during the duration of the previous (before the date of sickness) social insurance period, but there is a maximum for one year;

⁶¹ According to Sub-section 1, Section 48/A of Act of LXXXIII of 1997, the insurance period is considered continual if it has not been interrupted for any period of thirty days or more. The thirty-day period of interruption should not include the duration when a) drawing sick-pay benefits, b) benefits for accident-related injuries, c) infant care benefits, child-care benefits or d) child-care assistance benefits.

- b. on the grounds of nursing or providing home care for a child below the age of one, or staying with the child in a medical institution providing care for inpatients, for the duration while the child is hospitalized, up to the child's first birthday;
- c. on the grounds of providing home care or staying with the child in a medical institution providing care for inpatients, for the duration while the child is hospitalized for a child between one year and three years of age, for maximum eighty-four calendar days per child and per year;
- d. on the grounds of providing home care for a child between three years and six years of age, or staying with the child in a medical institution providing care for inpatients, for maximum forty-two calendar days per child and per year for the parent, or eighty-four calendar days for single parents;
- e. on the grounds of providing home care for a child between six years and twelve years of age, or staying with the child in a medical institution providing care for inpatients, for maximum fourteen calendar days per child and per year for the parent, or twenty-eighty calendar days for single parents.

If the insured parent requests sick-pay benefits on the grounds of caring for a sick child, it is determined on the basis of the period for which sick-pay was paid between the child's last birthday and the child's next birthday.⁶²

The duration of the payment of sick-pay benefits for nursing a sick child varies according to the age of the child: a) children below 1 year: until the child reaches 1 year of age, b) children between 1-3 years: 84 calendar days/year/child, c) children aged 3-6 years: 42 calendar days/year/child (84 days for single parents), and d) children 6-12 years: 14 calendar days/year/child, (28 days for single parents).

If the insured person eligible for paid sick leave according to the provisions of the Hungarian Labour Code⁶³, shall be entitled to health insurance based sick-pay in connection with incapacity for work mentioned⁶⁴, as of the first day following the expiry of his/her eligibility for paid sick leave.

The sick-pay is – irrespective of the duration of insurance cover – due and payable to a person:

- a. whose incapacity for work commences before reaching eighteen years of age; or
- b. who joins the health insurance scheme within one hundred and eighty days following the termination of his/her studies, and remains insured without any interruption until the commencement of incapacity for work.

⁶² Enacted by Subsection (2) of Section 10 of Act XXXIV of 2016, effective as of 1 July 2016.

⁶³ Act I of 2012 on Labour Code.

⁶⁴ See in Paragraphs a) and f) of Section 44 of Act LXXXIII.

Where an insured person has received sick-pay inside a period of one year immediately preceding the day of commencement of incapacity for work, this duration must be included in the duration of eligibility for sick-pay on the newer grounds of incapacity for work.

In the application of this provision, the time when the insured person was drawing sick-pay on the grounds of: a) nursing a child below one year of age; b) providing home care for his/her sick child, and c) being prohibited from performing his/her job in the interest of public health, or if isolated on public health grounds or if unable to commute to his/her workplace on account of an epidemiological or animal health emergency, will not be included in the duration of eligibility.⁶⁵

The sick-pay is due and payable for each calendar day, including days off, weekly rest days and legal holidays.

However, no sick-pay is paid:

- a. for any duration of incapacity for work during which insurance cover is suspended, if there is no loss of income in the absence of work duty, and also for days off and weekly rest days following the expiry of paid sick leave, if on the following working day (legal holidays) incapacity for work no longer applies;
- b. for any duration of incapacity for work for which the insured person is paid his/her full wages, or if he/she receives only part of his/her income, in respect of the partial income;
- c. for any duration of drawing child-care assistance benefits, not including the sick-pay paid in respect of work performed while drawing the said allowance;
- d. for any duration of pre-trial detention or imprisonment;
- e. for any duration of drawing pension benefits in one's own right;
- f. for any duration of drawing benefits provided before the legal age limit, service emoluments, ballet dancers' annuities and provisional miners' allowances, not including the sick-pay paid in respect of work performed while drawing benefits provided before the legal age limit, service emoluments, ballet dancers' annuities or provisional miners' allowances.

The payment of sick pay benefits must be terminated if the recipient a) failed to attend the medical examination as ordered without reasonable cause, or b) if he/she did not consent to be examined by an expert, or c) by the chief medical supervisor for the purpose of determining his/her earning capacity.

The expert or the chief medical supervisor is authorized to check the patient's earning capacity in his/her place of abode in the presence of the treating doctor. Furthermore, the payment of sick pay benefits is terminated if the person drawing sick pay manifestly fails to abide by the instructions of the doctor designated to review his/her earning capacity, or if he/she deliberately delays his/her recovery.⁶⁶

⁶⁵ Section 46 of Act LXXXIII on the Services of the Compulsory Health Insurance System.

⁶⁶ Section 47 of Act LXXXIII on the Services of the Compulsory Health Insurance System.

VI.7. The amount of the sick-pay benefit

Depending on the time spent in insurance, the rate of sick-pay benefit is 60% or 50% of the daily average salary having an upper limit of daily HUF 8500. Accident benefits are as follows: accident sick pay, accident allowance, and accident health care services. Any event classified as an industrial accident provides entitlement to accident benefit. The interests of young career starters are served by the provision under which, without respect for the time spent in insurance, sick pay is due to anyone who becomes incapable of earning before the age of 18, or becomes insured within 180 days of the end of their school studies (or enters into an employment relationship), and was insured without interruption until the time they became incapable of earning.⁶⁷

The base for sick pay is the earnings upon which the insured was obliged to pay health insurance contribution in the governing period (in general, that is the preceding calendar year if the insured had earnings for at least 180 calendar days during that period). On 1st January 2001, the ceiling on health insurance contribution was abolished.

In case the insured did not obtain earnings for 180 days in the preceding year, the base of sick pay on which he/she shall receive benefits will be the 180 calendar days preceding the incapacity to work. If the insured person does not obtain 180 salaried days, then sick pay is based on the minimum wage valid in the previous 3 months, except in cases when the insured received daily benefits due to accident or any cause, or confinement benefit. In the mentioned cases the base of sick payment equals to the daily benefit received in the previous sick-leave period.

As of 1st January 1996, the first 15 workdays of sickness in any calendar year are no longer covered by the Health Insurance Fund. The employer is required by law to pay 70% of the “income during absence” for those 15 days.⁶⁸

Sick-pay benefit is subject to taxation. There is no special relief for benefits. Absence fee (*távolléti díj*) is subject to all contributions. However, no contributions from sick-pay benefit (*táppénz*) are required.

⁶⁷ <https://www.angloinfo.com/how-to/hungary/money/social-security/benefits-allowances> (04.01.2017)

⁶⁸ https://www.igpinfo.com/igpinfo/public_documents/ss_summaries/Hungary.pdf (04.01.2017)

Table 2

Variations in the design of paid sick leave benefit schedules

Definition of work	Work in public and private sector; Uncovered work usually includes domestic work and work of self-employed or work not provided under an employment contract.
	Limitations might apply regarding minimum working hours per week/month such as in most EU countries.
Wages covered	Effective wages received before the leave or average earnings with or without supplements for dependents
	Coverage might be excluded below or above a certain wage ceiling.
Period of leave	Between 1 day and up to two years.
	Limitations might be applied based on minimum and maximum periods of paid sick leave.
	Often limited to a single disease.
Income replacement rate	Replacement rates vary between lump sums and up to 100 percent of wages.
	A few countries, such as Australia, require means testing.
	Waiting times and differences for short-term and long-term sickness might apply.
Linkages with other benefit schemes	Linkages with benefits from disability, unemployment, old age pension schemes etc. that allow transforming paid sick leave, for example, into disability benefits e.g. in most Nordic countries or other social risks.
Specific conditions and requirements	Waiting periods might apply. Some regulations stipulate that between 3 and 6 days of waiting period are to be reimbursed at a later stage if the period of absence exceeds a specific time period.
	Medical certificates are often required if a certain period of sickness is exceeded e.g. in Germany.

Source: SCHEIL-ADLUNG, XENIA – SANDNER, LYDIA: *The case for paid sick leave. World Health Report (2010) Background Paper. 9. World Health Organization, 2010. 9 p.*

Summary

Hungarian social security is a typical Bismarckian social insurance type system. The state plays a significant role in managing the compulsory sickness-pay insurance as well. As in many of the European continental social security systems, the sickness benefits system is divided into two consecutive elements. First, there is sick leave payment, which is operated under the financial responsibility of the employer. Second, after the expiry of the sick leave period, the employee is entitled to statutory sick pay benefit provided by the Hungarian health insurance system if he/she satisfies the qualifying requirements.

In brief, sick leave is provided for 15 working days per year of the period of incapacity, and 70% of salary is paid for this period. This period is completely financed by the employer and it is subject to personal income tax and social security contributions. The sick leave is regulated in the Hungarian Labour Code.

In the case of an employee who is not able to work for more than 15 working days per year, statutory sick pay may be provided for up to one year by the National Health Insurance Fund of Hungary (OEP) for those who are (i) unable to work; (ii) have an insurance relationship; and (iii) required to pay a monetary health insurance contribution. 30% of the sick pay is reimbursed by the employer to the OEP.

The amount of statutory sick pay depends on the length of the insurance period prior to the incapacity. It amounts to 60% of the daily average salary in the case of an insurance relationship of 2 years or more and 50% if the period of insurance is less than two years

HAJDÚ JÓZSEF

A TÁPPÉNZ-SZABÁLYOZÁS HORIZONTÁLIS
ÉS VERTIKÁLIS ÖSSZEFÜGGÉSEI, KÜLÖNÖS
TEKINTETTEL A MAGYAR SZABÁLYOZÁSRA

(Összefoglalás)

A tanulmány három részből tevődik össze. Az elsőben a táppénzre vonatkozó dogmatikai kérdéseket ismertettük röviden. A másodikban a nemzetközi szakirodalomban leginkább ismert táppénzmodelleket – 1. szociáldemokrata modell, 2. liberális modell és 3. a korporativista modell – mutattuk be az egyes modellekhez tartozó néhány kiválasztott ország szabályozásán keresztül. Végül a korporativista modellhez tartozó magyar szabályozás hatályos normáit mutattuk be részleteiben.

Magyarországon a betegség/keresőképtelenség miatt jövedelmét elvesztő biztosított személy, két forrásból részesülhet pénzbeli ellátásban: 1. betegszabadság (munkáltatói fedezet) és 2. táppénz (társadalombiztosítási fedezet). Nem sui generis magyar szabály ez, hiszen az Európai Unió más tagállamaiban is jellemző, hogy a munkáltatót fizetési kötelezettség terheli a munkavállaló keresőképtelenségének első időszakára, a betegszabadság idejére. A magyar munkajogi szabályozás történetében először 1992-ben jelent meg a betegszabadság jogintézménye, amelynek keretében a munkáltató fedezi a munkavállaló keresőképtelenségének első időszakára (jelenleg 15 munkanap) járó keresetpótló juttatást. Második lépésként, ha az orvosilag igazolt keresőképtelen állapot a betegszabadság lejártát követően is fennáll, akkor a biztosítási jogviszonyban álló személy (aki lehet munkaviszonyban álló, egyéni vagy társas vállalkozó), ha korábban megfizette a pénzbeli egészségbiztosítási járulékot – differenciált mértékű – táppénzre lesz jogosult.

KÉKES SZABÓ MIHÁLY*

Erasmus pedagógiai nézeteinek jellemzői

Rotterdami (Desiderius) Erasmust (1467. v. 1469-1536) a humanizmus és a humanista pedagógia egyik legkiemelkedőbb és egyben legismertebb képviselőjeként tartjuk számon. Munkássága rendkívül szerteágazó volt: oktatási és nevelési kérdésekkel foglalkozó munkái mellett latin nyelvre fordította az Újszövetséget, a korai keresztény egyházatyák (*Szent Ágoston, Szent Ambrus és Szent Jeromos*) írásai mellett a legjelentősebb antik szerzők műveit is kiadásra készítette elő, illetve megismertette kortársaival.¹

Erasmus maga is a humanizmus emberideáljának megtestesítője volt. Németalföldön született, de hazája az egész világ volt: hosszabb-rövidebb ideig tartózkodott Löwenben, Párizsban, Londonban, Cambridge-ben, Rómában, Velencében és Bázelben. Személyes ismeretség fűzte VIII. Henrikhez, I. Ferenchez, V. Károlyhoz, Morushoz, II. Gyula pápához, levelezett (vitázott) Lutherrel, Melanchtonnal, sőt magyar humanistákkal (*Brodarics Istvánnal, Oláh Miklóssal, Verancsics Antallal*) is kapcsolatban állt.² Helyzete – főként élete második felében – szinte egyedülálló volt: „... ő az első író (és hosszú ideig még az egyetlen), aki a félf feudális Nyugat-Európában függetlenül alkot és a maga munkájából él.”³

Egyházi személyként – 1488-ban az Ágoston-rendi szerzetesközösség tagja lett – elutasította a vallásgyakorlás formálissá vált formáit és kereteit (elsősorban a búcsúcédulák árusítását és a kolostori élet erkölcsstelenségeit), s az európai kultúra alapjaihoz, a „régiek” (a görög és római gondolkodók) bölcsességéhez visszanyúlva és arra hivatkozva irányította rá kortársai figyelmét a keresztény tanítás alapjaira és értékeire.

Színes egyénisége külsőségekben is megnyilvánult: II. Gyula pápától felmentést kért és kapott a szerzetesi ruha viselésének kötelezettsége alól; gyenge egészségére hivatkozva mentesült a böjti előírások alól; ha ebédje néhány percet késett elájult; a kályha szagától szédülést kapott; nem volt kicsapongó ember, de gyakran panaszkodott a rossz borokra és nyíltan dicsérte a jó borokat.⁴

* főiskolai tanár, SZTE JGYPK TÓKI Alkalmazott Pedagógia és Pszichológia Tanszék

¹ MÉSZÁROS ISTVÁN – NÉMETH ANDRÁS – PUKÁNSZKY BÉLA: *Bevezetés a pedagógia és az iskolázás történetébe*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999. 68. p.

² PÉTER JÁNOS: *Erasmus élete és művei*, in: Erasmus: A gyermeknek nevelése. A tanulmányok módszere. Budapest, 1913. 38-40. p.

³ KARDOS TIBOR: *Előszó*, in: ERASMUS: A Balgaság dicsérete. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987. 17. p.

⁴ NISARD REZSŐ: *A renaissance és a reformatio*. Budapest, 1875. 30-46. o.

1. Ember- és gyermekszemléletének forrásai

Erasmus fellépése előtt az ókori irodalom tanulmányozása és hatása kimerült a meddő formák, a régiek által kialakított sablonok ismeretében, „...a szavak elfeledtették az eszmét, a betű megölte a szellemet.”⁵ *Erasmus* szorgos munkával kutatta fel és tanulmányozta át az ókori szerzők – köztük az eretnekeknek ítélt görög írók – írásait, megismertette olvasóival a görög és római erkölcsöket, szokásokat, az antik filozófusoktól ránk maradt művek gondolatvilágát. Az emberi lét és a nevelési kérdések iránti érdeklődése több tényezővel is magyarázható. A görög és római szerzők írásainak egyik központi kérdése volt az emberi élet céljának, értelmének, az erkölcsös magatartás jellemzőinek, az erkölcsössé nevelés problematikájának a tárgyalása. *Erasmus* alkotásaiban pedagógiai kérdésekről szólva – olvasmányaiból is adódóan – természetes viszonyítási pontként, tekintélyt sugalló hivatkozási alapként jelentek meg az ókori gondolkodók nézetei, gyermekneveléssel kapcsolatos elképzelései.

Életútjából adódóan (házasságon kívüli gyermekként nőtt fel; korán árvaságra jutott, kolostori iskolákban nevelkedett; hosszú időn át foglalkozott magántanítványokkal, így jól ismerte a magánnevelő és a magánnevelés problémáit) a gyermekek családi és intézményes nevelése területén egyaránt gazdag tapasztalatokkal rendelkezett. Kritikai beállítottsága és kimagasló műveltsége birtokában természetesnek nevezhető, hogy pedagógiai jellegű műveiben visszatérő elem a józanul, bölcsen gondolkodó elődök nevelési nézeteinek a korabeli antihumánus gyermekszemlélettel és pedagógiai módszerekkel történő szembesítése. *Erasmus* humanista gondolkodóként az ókori auktorok nevelési és oktatási eljárásainak a híve, de a pogányok által írt művek igazsága alátámasztása érdekében gyakran utalt a Biblia és az egyházatyák tanítására. Számos pedagógiai jellegű munkát írt, így összességében jól megfogalmazhatóak mind ember- és gyermekszemléletének jellemzői, mind az általa követésre érdemesnek tűnő emberkép, emberideál fontosabb összetevői. *Erasmus* igazi embereszményként, nevelési ideálként a Biblia tanítását mindenben követni akaró és tudó keresztény fejedelem, az ideális személyiségvonásokat egy személyben megtestesítő uralkodó alakját, neveltetését írta le. A fejedelemről őszinte vallásosságot, példamutatást és lemondást várt el. „Nem az a keresztény – írta – aki megkeresztelkedett, aki megbérmálkozott, aki jelen van a szentmisén, hanem az, aki bensőséges érzelmekkel öleli át *Krisztust*, és ezt jámbor tetteivel ki is fejezi.”⁶ A keresztény fejedelem neveltetése című 1516-ban megjelent művében *Erasmus* az 1500-ban született és 1519-től német-római császárrá választott Károly herceg számára fogalmazott meg tanácsokat. A királytükörként is emlegetett könyvben a földi hatalom legfőbb gyakorlója (gyakorlói) iránti elvárásokat fogalmazta meg, amelyeknek lényege:

– amit *Krisztus* tanít, az senkire sem vonatkozik jobban, mint a fejedelemre;

⁵ NISARD 1875. 144. p.

⁶ ROTTERDAMI ERASMUS: *A keresztény fejedelem neveltetése*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987. 27. p.

- *Krisztus* minden erény és bölcsesség tökéletes példája, az uralkodónak mindenben őt kell követnie;
- *Isten* három fő tulajdonsága: a legfőbb hatalom, a legfőbb bölcsesség és a legfőbb jószág, a fejedelemnek is ezeket kell megvalósítani.

Az uralkodó életében, a hatalom gyakorlásában a tökéletességre való törekvés tudatos szándékának is meg kell valósulnia, hiszen „... még jónak sem mondható az, aki nem akar tökéletes lenni.”⁷ Igazi keresztény fejedelemmé akkor válik az uralkodó, ha azt követi, ami helyes, ha nem erőszakoskodik senkivel; ha nem foszt ki senkit; ha nem árulja a hivatalokat; ha semmiféle ajándékkal nem hagyja megvesztegetni magát; ha kincstárában alig van valami; ha mindezekon felül mindenféle módon igyekszik az országról gondoskodni és a népéért való csupa aggodalom lesz az élete. „Vond meg fiatal korodtól az élvezetet, gyötörd magad bűnökkel és munkával, törődj magaddal keveset, és gyönyörködj a tiszta lelkiismeretben” – tanácsolja *Erasmus*.⁸ A fejedelemnek példaképpé kell válnia, a magánembernél magasabb erkölcsi követelményeknek kell megfelelnie: „Ne hidd, hogy azt tehetsz, amit akarsz, ... olyanná formáld magadat, aki csak azt teszi, amit szabad. De vigyázz, nem minden szabad neked, ami a magánembernek szabad. Ami másokban csak botrány, az a fejedelemben már véték... Mindenkor olyan volt a kor erkölce, amilyen az uralkodó élete.”⁹ A keresztény fejedelem neveltetése c. művében megfogalmazott nevelési ideál mellett – elsősorban A gyermekek nevelése c. munkája alapján – ember- és gyermek-felfogásának, gyermekszemléletének egyéb jellemzői is meghatározhatóak.

II. Gyermekszemléletének főbb jellemzői

Erasmus gyermekszemlélete egyik forrásaként az ókori, elsősorban a görög filozófusok munkáit jelölhetjük meg. Az európai gondolkodásban először a görögöknél fogalmazódtak meg karakterisztikusan az emberrel, az emberi lényeggel, az ember nevelhetőségével, az embernek a természetben elfoglalt helyével, az ember és a természet viszonyával, az ember transzcendentális sajátosságaival kapcsolatos kérdések. Erasmus is – hasonlóan a görögökhöz – a természet részének, nevelhető és egyben nevelésre szoruló lénynek tekintette az embert. Felfogása szerint az ember az egyéb élőlényekhez hasonló módon része a természetnek, de a testi (animális) jellemzői mellett sajátos, a többi élőlénytől eltérő vonásokkal is rendelkezik. Megfogalmazása szerint: „A természet, az élő lények szülőanyja, a néma állatoknak több segédeszközt adott ösztönszerű működésük végzésére gyorsaságot, szárnyakat, éles szemet, nagy és erős testet, pikkelyeket és bozontos szőrze-

⁷ ROTTERDAMI ERASMUS: *Krisztus fegyverzetében*. Új Ember Kiadó, Budapest, 2000. 125. p.

⁸ ERASMUS 1987. 29. p.

⁹ ERASMUS 1987. 31. p.

tet, vastag bőrt, szarvakat, karmokat és mérget bocsátott rendelkezésükre, hogy ezekkel egyrészt magukat védelmezhessék, másrészt élelmükről gondoskodhassanak és fiaikat fölnevelhessék; egyedül az embert hozza gyengén, meztelenül és védtelenül a világra, de ahelyett a tanulásra alkalmas ésszel ruházta fel, minthogy ebben az egyben minden benne foglaltatik, ha fejlesztjük.”¹⁰

Az embernek duális lényként való felfogásából következően az ember egyrészt természeti-biológiai lényként más élőlényekhez hasonlóan él, szaporodik, elpusztul, stb., másrészt olyan sajátos transzcendentális jellemzői is vannak (szelleme, tudata, öntudata, szabadsága, halhatatlansága), amelyek megkülönböztetik őt az élőlények más csoportjaitól. Erasmus az ember lényegéhez tartozónak tekintette a szociális kapcsolatok iránti érzékenységét, sokoldalú nyitottságát. Megfogalmazása szerint a Természet „Adott neki barátkozó szemet, a lélek lobogását. Adott kezet, mely átkarol és szívre szorít. Adta a csók érzését. De ez még nem minden. A természet csak neki ajándékozott beszédet és értelmet... Elhintette benne a magány gyűlöletét, a társaság kedvelését... Mindehhez hozzáadta a tudós tanulmányok szenvedélyét és a megismerés szomját”.¹¹ A gyermekekre ható sokféle külső tényező és késztetés mellett Erasmus fontosnak tartotta – miként arra már utaltunk – azokat a belső késztetéseket, átgondolt döntéseket is, amelyeket a tökéletesedésre törekvő embernek meg lehet, illetve meg kell hoznia.

A tanulásra alkalmas ész gondozása, kiművelése a legfontosabb, mert ez az ember lényének azon része, mellyel az állatoktól különbözik és a legközelebb áll Istenhez. „Az őskori emberek, akik törvények és rendszabályok nélkül vadházasságban a berkek lakói voltak, valósággal inkább vadak, mint emberek voltak. Az értelem adja meg az emberi jelleget, ennek azonban nincsen ott helye, hol minden a szenvedélyek szava szerint megy végbe... az olyan ember, aki sem a bölcséletben, sem más tudományágakban nincs kiművelve, sokkal alacsonyabb fokon áll az okatlan állatoknál. Míg ugyanis az állatok csak ösztöneiket követik, addig az ember, ha nincsenek beléje oltva a bölcsélet és a tudomány alapelvei, az állatok ösztöneinél rosszabb szenvedélyeknek hódol... Egyetlen állat sincs vadabb és ártalmasabb, mint az olyan ember, akit becsvágy, kapzsiság, harag, gyűlölet, tobzódás és kéjelgés kerít hatalmába.”¹² Erasmus a nevelés szükségessége problematikája mellett a nevelés lehetősége kérdésével is foglalkozott. Megfogalmazása szerint a „megismerés csiráit” a természet ültette belénk, így a nevelés és oktatás gyermekkori lehetőségét mindenképpen ki kell használni. A kisgyermekkort az alakíthatóság időszakának tekintette. „Azt tartja a közhit – írta –, hogy a medve alaktalan tömeget hoz a világra, amelynek hosszas nyalogatással ad alakot; de egy medveköllyök sem olyan idomtalan, mint amily idomtalan lelkileg az újszülött... A természet fiat adván, csak durva tömeget ad. A te kötelességed, hogy az engedékeny és bármily alakba gyűrhető anyagnak a legjobb formát megadd. Ha

¹⁰ ERASMUS 1913. 48. p.

¹¹ MARKIS SIMON: *Rotterdami Erasmus*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1976. 244-245. p.

¹² ERASMUS 1913. 52-53. p.

késlekedve végzed a munkát, vadállat kerül ki a kezed közül, ha gondos leszel, úgyszólván isteni lény.”¹³

A középkori felfogástól eltérően Erasmus a gyermekkort, a gyermeki természetet romlatlannak tartotta, de nem utasította el teljesen a rosszra való hajlamot sem. A gyermekek nevelése c. könyvében írta: „... a tömeg csodálatos panaszokat hallat, hogy a gyermeki természet milyen könnyen rátér a bűnre, s mily nehezen terelhető vissza az erény útjára. Jogtalanul vádolják a természetet. Az érintett hiba főképen a mi mulasztásunkból ered, mivel hamarabb megrontjuk a bűnökkel a gyermeki lelket, semhogy az erényeket beleoltanók.”¹⁴ A fejedelem neveltetéséről c. művében azonban az idézettekől eltérően ír minderről.: „Mivel a legtöbb halandó természete hajlik a rosszra, s ezt még súlyosbítja az is, hogy senki sem született olyan szerencsés természettel, mely fonák neveléssel nem volna elrontható, semmi mást, csak nagy bajt várhatunk attól a fejedelemtől, akit ... gyermekkorától kezdve bárgyú hiedelmekkel fertőznek meg, buta némberek táplálnak, aki pajzán leányok, elvetemült játszótársak, gátlástalan hízelgők, bohócok és ripacsok, ivócimborák és kockázók, ostoba és semmirekellő élvezethajhászok között serdül fel...”¹⁵

Erasmus az eredendő bűn kérdésében megkísérelte az ókori és a középkori felfogást hasonlónak feltüntetni, összeegyeztetni. A természeti ösztönök az ifjúkorban legyőzhetik az ítélőerőt – írta –, „Ezt észrevették a pogány bölcselők és bámultak rajta, de nem tudták azt az okot kimutatni, melyet a keresztény bölcselet fedezett fel, amely azt tanítja, hogy a rosszra való hajlandóság Ádám apánkról öröklődött át ránk. Amiképpen ez a tanítás hamis nem lehet, úgy az is nagyon igaz, hogy ez a baj jórészt a rossz társaságból és a fonák nevelésből ered, kivált a minden iránt fogékony gyermekeknek fonák neveléséből.”¹⁶

A gyermekekben meglévő hajlam – és általában a gyermekek – megismerését két vonatkozásban tartotta fontosnak. Egyrészt ez alapján vélte meghatározhatónak, hogy az ifjú (a fejedelem) milyen magatartásra hajlamos (pl. haragra vagy önteltségre, kegyhajhászásra vagy dicsőségvágyra, kockázásra vagy pénzszerzésre, bosszúra vagy háborúra, féktelenségre vagy zsarnokoskodásra), másrészt a hajlam megismerése nyomán megállapíthatónak ítélte a természettől meglévő tanulékonytságot és tehetséget. Meghatározása szerint „Az ismeretek megszerzése a tanulékonytságból, megszilárdítása és gyakorlása a szorgalomtól függ.”¹⁷ A nevelés szempontjából az elsődleges felelősséget a közvetlen környezetnek, az (általában iskolázottabb, a nőknél sokkal magasabb társadalmi elismertséggel rendelkező) apának tulajdonította. *Vergiliusra* és *Horatiusra* hivatkozva hangsúlyozta, hogy zsenge kortól kezdve különös figyelmet kell fordítani a gyermekre: „Nyújtsd a viaszt, amíg lágy, alakítsd az agyagot, amíg enged; a legkellemesebb szagú folyadékkal töltsd meg az új edényt; s akkor ferd meg a gyapjat, mikor a kallóستól hófehéren haza kerül és még semmi szenny nem rútitja el.” A pogány szerzők mellett keresztény tekintély szavaival is alátá-

¹³ ERASMUS 1913. 53. p.

¹⁴ ERASMUS 1987. 62. p.

¹⁵ ERASMUS 1987. 15. p.

¹⁶ ERASMUS 1913. 75. p.

¹⁷ ERASMUS 1913. 69. p.

masztotta mondanivalóját: „*Szent Pál* azt írja, hogy a nők üdvösségben részesülnek, ha fiakat szülnek és azokat úgy nevelik, hogy a jámborságban megmaradjanak. A szülőktől veszi számon az Úr gyermekeik bűneit.”¹⁸

A nevelés lehetőségéről, szükségességéről és a szülők, valamint a környezet felelősségéről írva *Erasmus* a tényleges nevelési gyakorlat bemutatásáról és kritikájáról sem feledkezett meg. A gyermekek sorsáért felelősséget érző szülők számára ajánlotta, hogy a kialakult szokásoktól eltérően a gyermekek oktatását káros jóakaratból, asszonyi részvétből nem szabad elhanyagolni, bűnös felelőtlenség serdülő korukig a fiatalokat anyjuk csókjai, a dajkák dédelgetései, a nőcselédek játéakai és kevésbé szűzies bohóckodásai között tartani.

A gazdag szülők is taníttassák gyermeküket, mert minél több vagyona, minél nagyobb elveszteni valója van az embernek, annál inkább szüksége van a bölcsélet nyújtotta tanácsokra.

A gyermekek nevelésében nem szabad a tömegeket és a szokásokat követni: „...ne engedd meg, hogy fiacskádnak első éveit minden tanítás nélkül elmúljanak és csak akkor szorítsd rá a tudományok elemeinek elsajátítására, amikor már koránál fogva kevésbé fogékony és szíve a bűnökre hajlandóbb vagy talán már a makacs rossz szokások hálójába került.”¹⁹

A gyermeket korán egy tanító kezébe kell adni, akit csak egyszer, de jól kell megválasztani, aki általános megbecsülésnek örvend, akinek kiválóságáról a szülő többféleképpen megbizonyosodik.

A humanisták közül *Erasmusnál* keményebben senki nem fogalmazta meg az iskola kritikáját, senki nem ábrázolta a gyermeket folytonosan veréssel fegyelmező és fenyegető tanítót szatirikusabb formában, miként azt *Erasmus* tette *A Balgaság dicsérete* c. munkájában.²⁰ Művében „különleges emberfajtaként” mutatta be az általa grammatikusoknak nevezett tanítókat: „Náluk szerencsétlenebb, nyomorultabb, az istenektől megvetettebb emberfajta nem lenne, ha a hivatásukkal járó bajokat nem kendőzném el balgasággal... Mert mindig éhesek, és az iskolában (iskolát mondtam, pedig inkább kínzókamrárt, szárazmalmot, siralomházat kellett volna) a gyermeknyáj közepette piszokban öregednek meg a munkától, süketülnek meg a zajtól, rothadnak meg a bűztől és a szennyről. És mégis az én jótéteményem folytán elsőnek tartják magukat az emberek között, és roppantul meg vannak elégedve magukkal, ha a félénk sereget fenyegető arccal és hanggal megrémítették, ha a szerencsétleneket vesszővel, bottal, korbáccsal összeszabdálhatják, ha minden módon kényük-kedvük szerint dühönghetnek, mint az oroszlánbörbe bűjt számár. Közben pedig a szennyet ragyogó tisztaságnak látják, a bűzt majoránnaillatnak, rabszolgasorsukat uraságnak tartják... Nem tudom miféle szemfényvesztéssel kimesterkedik maguknak, hogy balga mamák és együgyű papák is úgy vélekedjenek róluk, mint ők önmagukról.”²¹ A grammatikus személyében lefestett negatív nevelői portré ellentétéként a nevelő kíváncsi szemé-

¹⁸ ERASMUS 1913. 54-55. p.

¹⁹ ERASMUS 1913. 45-46, 51. p.

²⁰ NÉMETH ANDRÁS – EHRENHARD SKIERA: *Reformpedagógia és az iskola reformja*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1999. 20. p.

²¹ ERASMUS 1987. 134-135. p.

lyiségjegyeire is számos helyen utalt műveiben. *Senecára* hivatkozva és vele egyetértve fontosnak nevezte, hogy „... tudjon dorgálni sértés nélkül, és tudjon dicsérni hízelkedés nélkül; a tanítvány pedig tisztelje őt szigorúsága miatt, és szeresse erkölcsi kedvessége miatt.”²² Azt tanácsolja, hogy „A gyenge korú gyermek mellé oly tanítót kell választani, aki nyájasságával megnyeri a növendéket, nem olyant, aki zordságával elrémíti. Aztán vannak olyan dolgok, melyeknek tudása kellemes... megtanításuk inkább játékszámba megy, semmint fáradtságba.”²³ *Quintilianushoz* hasonlóan vallotta: „A tanulásban tehát az első lépés a tanító iránti szeretet. Majd elkövetkezik az az idő is, hogy a gyermek, aki azelőtt a tanítója kedvéért szerette meg a tudományokat, azután a tanítóját fogja a tudományokért szeretni.” *Szókratész* nézetét is érdemesnek tartotta felidézni: „... az olyan ember tanul legjobbat, aki tudnivágyó. Örömet pedig azoktól tanulunk, akiket szeretünk.”²⁴

Az általa ajánlott nevelő legfontosabb tulajdonságai: derék, becsületes, megállapodott, nagy tapasztalatú, tiszta életű, képes a tanítványa iránti szeretetre és jóindulatra, „... nehogy a nevelői gorombasággal megsértett fiatal lélek az erényeket előbb kezdje megutálni, mint megismerni; viszont a túlzott engedékenységgel megfertőzött nevelő se rontsa el azt, amit nem kell elrontani.”²⁵ Tanácsa szerint a tanítónak bizonyos értelemben gyermekké kell válnia ahhoz, hogy a gyermekek vonzalmát megnyerje. A tanító az ismeretek közvetítése mellett saját meggyőződését, érzés- és gondolatvilágát is feltárja növendéke előtt, „... önmagából is ad a tanítványának, szellem formálja a szellemet, lélek ömlik át a lélekbe”.²⁶ A nevelésre leginkább alkalmas időszaknak a gyermekkort tekintette (szavai szerint: „... a gyermek életének bármely korai szakaszában fogékony a tanulást iránt”), de a hétéves kor előtti idő fő feladatának a fegyelem, az illem és az erkölcsösség elsajátítását, valamint a szülők és öregek iránti tisztelet, szeretet és engedelmesség kialakítását tartotta. Úgy gondolta, hogy a kisgyermeket bármihez hozzá lehet szoktatni, így az erények alapjait is ebben az életkorban kell lerakni. Mondása szerint „... a kis hibákat megszokni nagy baj, ... az apró erényekhez hozzászokni nagy jó.”²⁷

Hétéves kor előtt nem ajánlotta a rendszeres tanítást: „... ezelőtt az idő előtt a gyermeket nem kell gyötörmé kitartó tanulással, mert ezzel szemben bizonyos ellenérzést le kell győzni, de kivált a könyvnélkülizéssel, felmondással és írással szemben.”²⁸ A szellemi képzéshez viszonyítva a testi nevelést kevésbé tartotta fontosnak. Úgy vélte, hogy „... ha a testi erő némileg gyengülne is (ti. a korai értelmi nevelés miatt), ezt a veszteséget bőségesen pótolják a kitűnő lelki javak.” A külső megjelenésben a ruházkodásban az egyszerűséget hangsúlyozta: „... teljesen elhanyagolni nem lehet, de mértéken túl gondozni nem férfias dolog.”²⁹

²² ERASMUS 1913. 14. p.

²³ ERASMUS 1913. 44. p.

²⁴ ERASMUS 1913. 79. p.

²⁵ ERASMUS 1913. 14. p.

²⁶ MARKIS 1976. 315. p.

²⁷ ERASMUS 1987. 71. p.

²⁸ ERASMUS 1913. 72. p.

²⁹ ERASMUS 1913. 77-78. p.

Erasmus a nevelésnek társadalomformáló jelentőséget tulajdonított, ezért mind a világi, mind az egyházi hatóságok számára fontosnak ítélte a tanítók munkájának felügyeletét. A nincstelenek oktatásáról nem írt, de személyes alkalmasság, érdem alapján (társadalmi és rendi helyzettől függetlenül) mindenki számára elérhető iskoláztatást tartott méltányosnak. Az üdvös és hasznos tudományok elsajátításába a lányok bevonását is szükségesnek gondolta, de a magasabb műveltség megszerzésére a nőket kevésbé tartotta alkalmasnak „... miként a nyereg nem illik az ökörhöz, úgy a tudomány sem az asszonyhoz” – írta Az apát és a művelt asszony című dialógusában.³⁰

III. Az emberi boldogságról és a boldogulásról

Erasmus (Arisztotelészhez hasonlóan) az emberi boldogság három összetevőjét nevezte meg: a természeti adományt, a tudományt és a gyakorlást. (Natura, ratio et exercitatio.) Természeti adománynak nevezte a tanulékonytságot és az erény iránt a lélekben meglévő hajlamot; tudománynak a tanítást, amely intelmekből és szabályokból áll; gyakorlásnak pedig a velünk született tanulékonytságnak és erénynek a tudomány által továbbfejlesztett állapotát. Szavai szerint „...a természeti hajlamot vezeti a tudomány (ratio), a tudományt tökéletesíti a gyakorlat (exercitatio).”³¹

Erasmus – Szókratész nézeteit elfogadva – azt hirdette, hogy a boldogsághoz vezető út legfontosabb eleme és kiindulási pontja önmagunk megismerése. Értelmezése szerint az ember testi természetéből következően hajlamos bizonyos bűnökre, holott lelke szerint bűn nélkül élhetne. „Ha a test nem adatott volna neked a lélek mellé, istenség lennél, ha az értelem nem lenne beleoltva a testedbe, állattá lennél” – írta.³² A test természete megnyilvánul a vérmérsékleti típusban (temperamentumban) is. Bizonyos bűnöket, magatartási és viselkedési sajátosságokat (pl. gyönyörök keresése, harag, vadság, lomhaság, zsémbesség, kapzsiság, stb.) a vérmérséklet típusával, másokat az életkorral (pl. az ifjúkori pazarság, meggondolatlanság, időskori zsémbesség, fukarság, stb.), illetve a férfi és női természet eltéréseivel magyarázott (pl. a férfiakra jellemzőbb a vadság, a nőknél gyakoribb a hiúság, bosszúvágy).³³

Önmagunk megismerése, szenvedélyeink és indulataink megfékezése, a józan és bölcs értelem alapján meghozott döntések és tettek tehetik erényessé az embert, mert „Nem az az erény, ha nélkülözzük, hanem ha legyőzzük a vágyat.”³⁴ Erasmus a keresztény ember igazi lelki békéje és boldogsága forrását a szentek életpéldájának követésében jelölte meg:

³⁰ ROTTERDAMI ERASMUS: *A nőkről és a házasságról*. Lazi Kiadó, Szeged, 2011. 96. p.

³¹ ERASMUS 1913. 62-63. p.

³² ERASMUS 2000. 36. p.

³³ ERASMUS 2000. 43. p.

³⁴ ERASMUS 2000. 56. p.

„Semmilyen tiszteletet nem fogadnak szívesebben a szentek, mint azt, ha azon fáradozol, hogy erényeiket te is megvalósítsd. Meg akarod nyerni magadnak Pétert vagy Pált? Az egyiknek a hitét, a másiknak a szeretetét kövesd, és többet teszel, mintha tízszer körül-futnád Rómát.”³⁵

A Négy öreg c. írásában a kiegyensúlyozott és boldog élet, a békés öregség titkát a bölcs, szerencsés és okos emberek tanácsainak elfogadásában, a megfontolt házasságban, az egyéni képességeknek megfelelő hivatal vállalásában, valamint az emberek iránti jóindulatban, tapintatban és megértésben jelölte meg.³⁶ *Glycion* – a négy beszélgető öreg egyike – a következőképpen foglalta össze békés öregsége titkát: „...én mindig arra törekedtem, hogy ne jussak előnyökhöz mások kárára. A lehetőségekhez képest igyekeztem megvalósítani azt, amit a görögök apraxiá-nak, azaz nyugodt életnek neveznek. Zavaros ügyekbe nem bonyolódtam, s főként azoktól óvakodtam, amelyek sok ember sérelme nélkül nem voltak megoldhatók. A vitáktól mindig távol tartottam magam, ha mégis sor került rá, inkább pénzt veszítek el, mint barátot. Hivatalomat úgy látom el, hogy súlyát az én személyem növelte. Én ezt többre becsülöm, mintha valaki magas hivatala révén tesz szert tekintélyre... senki utasítását vagy tettét nem becsülöm le, senkivel szemben nem vagyok gőgös. Úgy gondolom, hadd éljen mindenki a maga ízlése szerint. Amit a legnagyobb titokban akarok tartani, senkivel nem osztom meg. Mások titkai után nem kutatok, s ha véletlenül megtudtam valamit, nem fecsegem ki... Az emberek közötti ellentétek nagy része onnan ered, hogy nem vigyáznak a nyelvükre. Mások viszályát nem szítom és nem táplálom, ellenkezőleg... csökkenteni igyekezem. Én arra neveltem magam, hogy ne gyűlöljek és semmit ne kívánjak szenvedélyesen. Ennek következtében nem leszek elbizakodott, és nem kapatom el magam, ha valami sikerül, ha meg vesztesség ér, nem sújt le túlságosan.”³⁷

Glycion társaihoz hasonlóan idős ember, de érdeklődő, aktív, barátainál fiatalosabb megjelenésű maradt. Szavaiból kiderült, hogy életpályáját tudatosan tervezte és alakította: párizsi tanulmányai után szülőhelyére, ismert emberek közösségébe tért vissza, ahol igyekezett másokhoz alkalmazkodni és magát másokkal elfogadtatni (ld. az előző kis leírást a „nyugodt élet” alapelveiről). Arra törekedett, hogy megfigyelje a környezetében élők életét, okuljon sikereikből és kudarcaikból. Pályaválasztásakor – saját képességei, lehetőségei mérlegelése, önmaga ismerete mellett – még más személytől is tanácsot kért: „mielőtt valamihez fogtam volna, elmentem egy idősebb és hosszú élettapasztalatánál fogva bölcs polgártársamhoz, aki az egész város véleménye szerint nagyon megbízhatónak, az én megítélésem szerint is szerencsés és boldog embernek számított.”³⁸ *Glycion* kiegyensúlyozott életében párválasztása is szerepet játszott: feleséget hasonló anyagi helyzetű családból választott, döntésében nem a szenvedély, hanem a megfontoltság játszott szerepet. „Én megfontoltan választottam meg, kit szeressek, s inkább utódok céljából nősültem, sem

³⁵ ERASMUS 2000. 85. p.

³⁶ ROTTERDAMI ERASMUS: *Nydjas beszélgetések*. Magyar Helikon, Budapest, 1967. 48-61. p.

³⁷ ERASMUS 1967. 48-50. p.

³⁸ ERASMUS 1967. 68. p.

mint kizárólag a magam gyönyörűségére” – mondta házasságáról.³⁹ Sztoikus életfelfogása nem csak pályaválasztását, családi élete harmóniáját segítette elő, de a gyász elviselését, felesége korai halála elfogadását is megkönnyítette. A mai ember számára szokatlanul érzelemmentesnek tűnő rezignáltsággal szól az öt és négy gyermekét ért veszteségről: „Nem találtam semmi célját, hogy hiábavaló gyásszal emésztsem magam, hisz azzal már nem segíthettem boldogult feleségemen.”⁴⁰

A *Glycion* által vallott sztoikus életfilozófia elviselhetővé tette a nehezen elfogadhatót, lehetővé tette a racionalitás győzelmét az érzelmek és indulatok hullámverésében, biztosította, hogy az értelem győzzön abban, amibe úgy is bele kell nyugodni. Ez az életfelfogás a mindennapok apróbb-nagyobb boldogsága árnyékában rejtőzködő halálfélelmet is legyőzheti. A haláltól éppen úgy nem kell félni – mondja *Glycion* – ahogyan az ember a születése miatt sem búslakodik. „Tudom: meg kell halnom. Az effajta aggodalom csak elvehet néhány napot az életemből, hozzá semmiképpen nem adhat. Ezért ezt a kérdést az istenekre bízom, magam csak azzal törődöm, hogy becsületesen és kellemesen éljek. Nem élhet ugyanis senki kellemesen, aki nem él becsületesen.”⁴¹ A bölcsesség, a józanság, az *Arisztotelész* által ajánlott arany középút elvezethet a boldogsághoz – mondja *Erasmus* nevében *Glycion*.

Az idézett gondolatok kimondottan nevelési célzatúak voltak. A Balgaság dicsérete c. művében azonban – a bolondok csörgősipkáját és a mindent kimondás szabadságát felvállalva – az emberi ostobaság, butaság és korlátoltság józan ésszt elsöprő diadalmenetével, a 16. század legfontosabb szereplőinek (az egyszerű emberektől a költőkön, jogászokon, grammatikusokon át a királyokig, pápákig) szatirikus ábrázolásával szembesíti az olvasót. „Nos, mi más az emberi élet, mint egy nagy szindarab, melyben mindenki önmagától eltérő álarcot borít magára, és úgy járkal és játssza a választott szerepet, amíg a nagy színigazgató le nem szólítja a színpadról” – írta Erasmus, aki – az ókori *Lukianos* hatására – ebben a művében fejtette ki először a „nagy világszínpad” gondolatát.⁴²

Erasmus A Balgaság dicséretében konkrét személyekről (*Szókratész* balga gyermekeiről és *Cicero* iszákos fiairól) szólt ugyan, de rezignált megállapítása általánosabb igazságot is takart: „A természet... gondoskodik róla, hogy a bölcsesség metelye a halandók között szét ne terjedhessen.”⁴³

³⁹ ERASMUS 1967. 69. p.

⁴⁰ ERASMUS 1967. 70. p.

⁴¹ ERASMUS 1967. 75. p.

⁴² ERASMUS 1987. 92., 204. p.

⁴³ ERASMUS 1987. 86. p.

MIHÁLY KÉKES SZABÓ

CHARACTERISTICS OF ERASMUS'S PEDAGOGICAL VIEWS

(Summary)

Erasmus of Rotterdam (1467 or 1469 – 1536) is considered as one of the most outstanding and known representatives of humanism and humanist pedagogy. In his writings returning to the ancient classics' Latin and Greek texts and the pure and honest sources of Christianity he strived to clean the original text of Evangelion from the distortions and misinterpretations spread during the Middle Ages. Objecting everyday manifestations (violence, immorality, extortion, selling indulgences, etc.) that were not reconcilable with practicing formal religion and the Bible, he attempted to implement the establishment of modernistic education, Christian spirited human comprehension connected to the world of antique values, and education of children. In his opinion two basic factors had to be considered in education: on the one hand the personal example and its effect on people by superiors, royals and rulers (including church dignitaries), on the other hand human nature and the behavior and attitude resulting from human behavior. In his book titled *The Education of a Christian Prince* – which he offered to king Charles of Spain (later Charles V, Holy Roman Emperor) – he detailed those moral expectations that the teacher of the future ruler had to establish. In his work titled *The Education of Children* he specified that the education should begin as early as possible, that it was important to learn about the child's abilities, temper, and aptitude. The teacher has to make the learning a playful and pleasant pastime and loving the teacher makes learning more attractive too. In most of Erasmus' books and writings the pedagogic intent and the educational purpose can be noticed: he wrote about what acquiring and practicing religious feelings meant, how science teaching should be performed, what the basic etiquette rules were, how you could develop harmonic relationships with other people, and on what basis it was advisable to choose a profession. Erasmus – by introducing the values of the antique times and early Christianity – provided guidance to his contemporaries and followers to recognize the absurdity and abnormalities of the world surrounding them and to accept the necessity of a new life and values deriving from the wisdom of the ancient times.

KÉRI JUDIT*

A magyar munkanélküli-biztosítás története

I. Bevezetés

Az esetlegesen bekövetkező szociális kockázatok hátrányos hatásai ellen való, jogszabályi úton történő fellépés hazánkban eltérő időszakokban valósult meg. A társadalombiztosítás Magyarországon végbemenő fejlődésében, történetében elsőként a betegség volt az a kockázat, amelynek felmerülése esetén ellátásban részesülhettek a munkások, majd a baleset esetére történő biztosítás¹, amit az árvaság, özvegység, anyaság esetére történő ellátások kialakítása követett.

Egy másik kockázat, a munkanélküliség okozta jövedelem kiesés problémáját nem kezelték állami szinten a többivel együtt, ám már az 1900-as évek elején felfedezték, hogy az rövid- és hosszú távon súlyos következményekkel jár.² A munkanélküliség esetére szóló biztosítás hazai kialakítása, jogi keretének meghatározása iránti igény az 1920-as évek elején jelent meg. Európa több országában³ ekkorra már törvény született a munkanélküli biztosításról, amely hatással volt a magyar jogszabály megalkotására is. Ám mint láthatjuk, a munkanélküliség elleni biztosítás törvényi szabályozására az 1920-as években és azt követően hosszú ideig nem került sor.

Már az 1920-as években összetetten vizsgálták a munkanélküliség problémáját, a figyelem egyrészt a munkanélküliséget kiváltó okok felderítésére, a munkanélküliséget előidéző tényezőkre irányul, emellett a munkanélküliség megoldására, mértékének csökkentésére szolgáló módokat is keresték. Kiváltó okként tekintettek a kivándorlásra, az egyes ipará-

* PhD hallgató, SZTE ÁJK Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék

¹ Hazánkban az állam által működtetett társadalombiztosítási rendszer kiépítésének kezdetét az 1891-ben elfogadott betegségi biztosításról szóló 1891. évi XIV. tc. jelentette. A kötelező baleseti biztosítás bevezetése az 1900-as évek elején valósult meg, ez volt az 1907. évi XIX. tc.

² Dréhr Imre 1926-ban kimondta, hogy a munkahiány kockázat, mert az kockáztatja az állam gazdasági életének megfelelőségét, a munkás és családja megélhetését és bizonytalan légkört teremt a munkaadók számára. DRÉHR IMRE: *A munkahiány esetére szóló biztosítás*. Közgazdasági Szemle, 1926, 1-2. szám, 266. p.

³ Többek között Nagy-Britanniában, Olaszországban született törvény a munkanélküli ellátására. A későbbiekben röviden bemutatnom szoktam a szabályozásokat.

gakban bekövetkező gazdasági válságra és a technikai fejlődésre. Az első világháború is igen komoly negatív hatást gyakorolt a foglalkoztatás alakulására.⁴

Eredményt hozó, a munkanélküliséget csökkentő megoldásként szorgalmazták a köz-munka elterjesztését, a képzéseket, a munkaközvetítés kibővítését és a munkanélküliség elleni biztosítás bevezetését. Ezek közül a megoldások közül voltak, amelyek széles körben elterjedtek, voltak amelyek nem valósultak meg.

Az akkori korban hazánkban igen komoly vitát váltott ki a munkanélküli biztosítás bevezetése, ezáltal pedig a törvény elfogadása is. Ebben a vitában részt vettek a szakszervezetek, a nagytőkések, az állam oldaláról a törvényjavaslat elkészítői és független szakértők is.

Ahogy azt kiemeltem, a tömeges munkanélküliség megjelenésében a történelmi események, a gazdasági helyzet változása nagy szerepet játszott. Ennek rövid áttekintése szükséges, majd bemutatom, milyen érveket sorakoztattak fel a vitában részt vevő felek a tervezett munkanélküli biztosítás ellen, illetve mellett, majd a törvényjavaslat rendelkezéseit emelem ki.

II. A biztosítás társadalmi környezete

Az 1910-es évek elején a munkanélküliség helyzetéről nehéz vállalkozás volt a valós helyzetet bemutató jelentés készítése, mert az azzal foglalkozó szakemberek híján voltak a megbízható adatoknak. Azonban már ekkor kimondták, hogy a munkanélküliség kérdése hazánkban nagyon fontos és figyelmet érdemel. A magyar ipar sajátos gazdasági, politikai jellemzői, a szociálpolitikai törvényhozás⁵ fejletlensége, a munkások egyesülési törekvéseinek megakadályozása is nagyban hozzájárult a magyarországi munkanélküliség növekedéséhez.⁶

A termelés bővülésével a munkanélküliség ideiglenesen csökkent, de a túltermelési válsággal sok munkás elveszítette a munkáját, ezzel növelve a munkanélküliek számát. Emiatt a munkanélküliség minden más társadalmi, gazdasági problémánál jobban sújtotta a munkásosztályt, majd az egész társadalmat is.⁷

⁴ PAP DEZSŐ: *Jegyzetek a munkanélküliség elleni biztosítás kérdéséhez*. Közgazdasági Szemle, 1926, 1-2. szám, 278. p.

⁵ A magyar szociálpolitikai törvényhozás gyökerei az 1800-as évekig nyúlnak vissza, az 1840-ben elfogadott XVII. tc., amely a gyárak viszonyait kívánta szabályozni, munkásvédelemre vonatkozó rendelkezéseket is tartalmazott. KOISS GÉZA: *A magyar iparfelügyelők a törvényes munkásvédelem szolgálatában*. Társadalompolitikai füzetek, 1933, III. kötet, 1-3. szám, 36. p., valamint az 1891. évi XIV. tc.

⁶ FERENCZI IMRE: *A munkanélküliség kérdése Magyarországon*. Közgazdasági Szemle. 1910, XXXIV. évf., 382., 386. pp.

⁷ BAKSAY ZOLTÁN: *A gyáripari munkanélküliség történetéhez Magyarországon*. Századok, 1978, 112. évf., 5. szám, 850.p.

Abból következően, hogy a munkanélküliség elsődlegesen a munkásokat sújtotta a figyelem is rájuk irányult annak kezelésekor. Ám egy másik csoport, a diplomás fiatalok körében megjelenő munkanélküliség is nagy problémát jelentett. Javasolták, hogy a fiatalok csoportját ne szűkítsék le csak a diplomásokra, azt átfogóan vizsgálják, mert az ifjúság körébe minden foglalkozást űző fiatal beletartozik, az ipari munkásifjúság, a parasztfjúság, más foglalkozási ágak fiatal dolgozói. Arányait tekintve, összességében ennek a körnek csak elenyésző része volt diplomás.⁸ Kovács Alajos 1932-ben arról írt, hogy hazánkban óriási túlertermelés van a főiskolai diplomásokból, akik a gazdasági helyzet, valamint az ország területeinek elcsatolása miatt nem tudnak elhelyezkedni. Szerinte az állástalan diplomások ezen jellemzője veszedelmes probléma. Meglátása szerint alig volt remény arra, hogy ezek a diplomások értelmiségi, tisztviselői pályán, szabadfoglalkozású értelmiségként elhelyezkedjenek.⁹

A korabeli megoldási javaslatok és tényleges lépések többfélék voltak. A munkanélküliek megsegítésének fő formáját a munkanélküli segélyezésben látták. Ezt egészítették ki közmunkával, a munkanélkülieknek adható kenyér és liszt vásárlására jogosító igazolvány kiadásával és kedvezményes utazási feltételek biztosításával.¹⁰

A korábban említett szereplők, – szakszervezetek, nagytőkések, az állam – a munkanélküli biztosítás kérdésében – mint lehetséges megoldási javaslat – ellentétes álláspontot képviseltek, a téma feszültséget okozott közöttük.

A munkanélküli ellátások bevezetését a szakszervezetek kezdeményezték és ennek érdekében emelték fel a hangjukat. A szakszervezeti elvárások kezdetben a munkanélküli segélyről szóltak, a munkanélküliség esetére szóló kötelező biztosítás bevezetése csak a későbbiekben jelenik meg követeléseik között.¹¹

1924 elejétől a szakszervezetek ezen követelései állandóvá váltak. A kért pontokból megvalósult a közmunka biztosítása, ugyanakkor a munkanélküliség esetére szóló kötelező biztosítás bevezetése körül országos vita kezdődött. Viszont minden más javaslat, bármilyen reakció nélkül feledésbe merült.¹²

A törvényjavaslat kapcsán akkoriban a Szakszervezeti Értesítőben megjelent cikkben a következőre világítottak rá: „Akik ismerik a magyar közéletet, azok, tudják, hogy mekkora harcot kellett folytatni azért, hogy a közvéleményből, a közigazgatásból kipszúrtsuk azt a

⁸ KÖNYVES-TÓTH KÁLMÁN: *A szellemi munkanélküliség kérdése*. in: HILSCHER REZSŐ (szerk.): Társadalompolitikai Füzetek, 1933, II. kötet, 1-3. szám, 87. p.

⁹ KOVÁCS ALAJOS: *Az állás nélküli diplomások kérdéséhez*. Statisztikai Szemle, 1932, 8. szám, 725. p.

¹⁰ BAKSAY ZOLTÁN: *A munkanélküliség esetére szóló kötelező biztosítás és a munkanélküli-segély kérdése az ellenforradalmi Magyarországon*. Századok, 1983, 117. évf., 4. szám, 749. p. A munka nélkül lévőknek szánt valamiféle ellátás kezdetleges formája már a századforduló után néhány évvel megjelent. Budapesten a szegényügy a fővárosi tanács egy rendeletével nyert szabályozást. Ferenczi 1910, 382. p.

¹¹ BAKSAY 1983, 749. p.

¹² BAKSAY 1983, 752. p.

hitet, hogy a munkanélküliség egyenlő a munkakerüléssel.¹³ [...] A második nehézség volt a kormányt meggyőzni, hogy ez a kérdés tovább már nem halasztható.”¹⁴

A képviselőház 1927. év októberi ülésén a miniszterelnök egy programról tájékoztatta a házat, amelyben szociális természetű javaslatok tárgyalását is előirányozta. A szakszervezet szemében ez egy korábban ígért intézkedés megvalósítása akart lenni, vagyis hogy a kormány nemcsak ígérte, de kívánt szociális törvényeket hozni.¹⁵ A szakszervezet mindezt így értékelte: „Ha közelebbről megnézzük a beterjesztett törvényjavaslatokat, úgy nyomban kitűnik, hogy vagy oly javaslatokról van szó, amelyeknek lényege gyakorlatban már megvan, vagy pedig olyan természetű javaslatok, amelyeknek semmi jelentőségük nincs. Semmi esetre sem olyan javaslatok, amelyek akár az államra, akár pedig a kapitalizmusra valamelyes lényegesebb terhet jelentenek.”¹⁶

A munkások érdekeiért harcoló szakszervezetek érdekes tendenciával találkoztak, rájuk is hatást gyakorolt a munkanélküliség megjelenése tagjaik számának változásán keresztül. Ugyanis feltételezték, hogy azok a munkások, akik válsággal küzdő iparágakban dolgoztak, a szakszervezetek tagjaik számára folyósított munkanélküli segély miatt nagyobb arányban csatlakoztak érdekképviseletekhez.¹⁷

Számokban kifejezve is látni kívánták a munkanélküliség alakulását, a munkanélküliek számának változását, ezért azok statisztikai vizsgálata is megindult.

II.1. A munkanélküliség statisztikája

A munkanélküliség, a foglalkoztatás kapcsán igen fontos szerepet kap annak mérhetősége, így statisztikai adatokra is szükség volt, ám arról az 1900-as évek elején még kevés és nem teljes körű adat állt rendelkezésre.¹⁸

Az 1920-as években a munkanélküliség statisztikai vizsgálatakor nagy arányban a szakszervezetek és a hatósági munkaközvetítők adataira, nyilvántartásaira hagyatkoztak.

¹³ A munkanélküliség kapcsán gyakran felmerült a közveszélyes munkakerülés. Az erre vonatkozó első törvény a közveszélyes munkakerülőkről szóló 1913. évi XXI. törvénycikk volt. A törvénycikk szerint az, aki munkakerülésből csavargott vagy munkakerülő életmódot folytatott, elzárással volt büntethető.

¹⁴ SZAKSZERVEZETI ÉRTESÍTŐ: *Törvényjavaslat a munkahiány esetére szóló kötelező biztosításról*. 1926. június 1., XXIII. évf., 6. szám, 1. p.

¹⁵ SZAKSZERVEZETI ÉRTESÍTŐ: *Szociális törvényjavaslatok*. 1927. november hó XXIV. évf. 11. szám, 1. p. A korabeli szakszervezetek által kiadott sajtóban a leggyakrabban kiemelt problémák a munkanélküliség, a kivándorlás és a jólét kérdése voltak. Az 1910-es években a drágaság kérdése is fontos szerepet kapott. A háború után és a területi elcsatolások miatt a húszas évek közepétől ismét nagy hangsúlyt kapott a munkanélküliség problémája, annak lehetséges kezelési módjai, lehetőségei. KOVÁCS ÉVA: *A gyáriparosok sajtója, melynek olvasóközönsége a magyar közgazdasági élet elítje* 1900-1944. in: VÁGVÖLGYI ANDRÁS (szerk.): Társadalomkutatás, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989, 114-115. pp.

¹⁶ SZAKSZERVEZETI ÉRTESÍTŐ 1927, 1. p.

¹⁷ KOVÁCS NORBERT: *Munkanélküliség Magyarországon az 1924. év szeptember-december havában*. Statisztikai Szemle, 1924, 11-12. szám, 464. p.

¹⁸ KOVÁCS NORBERT: *Munkapiac és munkanélküliség*. Statisztikai Szemle, 1923, 1-2. szám, 8. p.

Ebből adódóan nehéz pontos és megbízható, a valóságot tükröző számot mondani a munkanélküliség akkori alakulását tekintve.¹⁹

A munkanélküliség pillanatnyi arányának, mértékének, a munkanélküliek számának alakulásában több tényező is szerepet játszott. Az akkor készült statisztika kitér arra, hogy az adott évszak nagyban befolyásolta a munkanélküliek számát, így a téli hónapok alatt több volt a munkanélküli, mint az év többi hónapjában. Emellett vizsgálták, mely foglalkozásról van szó, a nemek szerint a munkanélküliség arányát, valamint annak területi megoszlását.²⁰

II.2. Lehetséges megoldások

Ahogy azt fentebb felsoroltam, a munkanélküliség csökkentésére több megoldási javaslat is született. Ilyen volt a munkaközvetítés fejlesztése, kibővítése, a közmunkába bevont munkanélküliek számának növelése és munkanélküliség elleni biztosítás bevezetése. Röviden kitérek a munkaközvetítés és a közmunka néhány jellemző vonására, majd a biztosítást vizsgálom részletesen.

Munkaközvetítés. A szakszervezeti munkaközvetítés mellett az állami munkaközvetítés elterjesztését szorgalmazták, mint a munkanélküliség csökkentésének egyik módját. Balogh Andor is felhívta a figyelmet, hogy Magyarországon a munkanélküliekről a szakszervezetek gondoskodtak intézményesen, ezért nem volt meglepő, hogy azok a saját tagjaik részére biztosították a munkaalkalmakat.²¹

Az állami munkaközvetítő hivatalt miniszteri rendelet hívta életre. A pártatlan munkaközvetítés azt célozta, hogy a munkás és a munkaadó a lehető legkevesebb idő elteltével, minél kisebb pénzvesztés mellett gyorsan, szakszerűen összetalálkozzon.²² A hatósági munkaközvetítésről az ipari, bányászati és kereskedelmi munkaközvetítés hatósági ellátásáról szóló 1916. évi XVI. törvénycikk rendelkezett.²³

Közmunka. A közmunkával és annak széleskörű alkalmazásával sem értett egyet mindenki. Földes Béla szerint „szegénységi bizonyítvány”, hogy nem találtak más módszert a munkanélküliség csökkentésére, mint a közpénzből finanszírozott és fenntartott munkálatokat. Az állam és az önkormányzatok forrásai nem kimeríthetetlenek és bizonyos esetekben a közmunka elvonja az anyagi erőt más felhasználás elől.²⁴

¹⁹ 1927 végén 14368 fő volt munkanélküli, ez a szám az évek múlásával növekedett, 1929-ben már 20288 fő, amely 33,6 százalékot jelentett, 1931-ben több mint 33000 fő volt munka nélkül. Statisztikai Szemle: Összefoglaló helyzetjelentés. 1932., 1. szám, 70. p.

²⁰ FOGARASI ZOLTÁN: *Munkanélküliség és munkapiac*. Statisztikai Szemle, 1927, 3. szám, 211. p.

²¹ BALOGH ANDOR: *A magyar munkapiac: újjászervezése*. Magyar Királyi Állami Nyomda, Budapest, 1926, 22. p.

²² BALOGH 1926, 6. p.

²³ A törvénycikk kimondta, hogy a hatósági munkaközvetítés mind a munkakeresők, mind a munkaadók számára díjmentes. 1916. évi XVI. törvénycikk 3. §

²⁴ FÖLDES BÉLA: *Adalékok a munkanélküliség kérdéséhez*. in.: HILSCHER REZSŐ (szerk.): Társadalompolitikai Füzetek, 1933, II. kötet, 1-3. szám, 7. p.

Munkanélküli-biztosítás. A munkanélküli biztosítás volt a megoldási kísérletek közül az, amely a legnagyobb vitát váltotta ki. A következőkben a munkahiány esetére szóló kötelező biztosításról szóló törvényjavaslat előzményét, annak szövegét, a szabályozás mellett és ellen szóló érveket kívánom összefoglalni.

III. A munkahiány esetére szóló kötelező biztosítás

A munkanélküliség okozta hátrányos következmények enyhítésére a már említett megoldások mellett a kötelező biztosítás bevezetése került előtérbe. A magyar törvényjavaslat megalkotásában példaként szolgáltak más országok már hatályban lévő, a munkanélküliek ellátását körvonalázó törvények. Ezek vizsgálatát követően került sor a magyar jogszabály részletszabályainak kidolgozására. A következőkben a témához kapcsolódó brit törvény szabályait vizsgálom.

III.1. A biztosítás előzményei

A munkanélküli biztosítás kialakításában, megítélésében és értékelésében Nagy-Britannia²⁵ fontos támpontot adott, a magyar törvényjavaslat nagymértékben az angol munkanélküliség ellen való kötelező biztosítás 1911-ben elfogadott intézményét kívánta átemelni.²⁶ Ezt kívánom az alábbiakban röviden összegezni.

Az 1911-es brit biztosítási törvény két részből állt, első része a betegségi biztosítást, második része a munkanélküli biztosítást szabályozta. A témához kapcsolódóan csak az utóbbira vonatkozó rendelkezéseket vizsgálom.

A törvény meghatározta, hogy az lehet jogosult munkanélküli biztosításra, aki:

- bizonyította, hogy olyan vállalatnál dolgozott, ahol biztosítási jogviszonyban volt nem kevesebb, mint 26 hétig a megelőző 5 évben,
- munkanélküli biztosítást igényelt az előírt módon és bizonyította, hogy a jelentkezés napjától kezdve folyamatosan munkanélküli volt,
- képes volt dolgozni, de nem sikerült megfelelő munkát találnia,
- és nem merítette ki a munkanélküli biztosításra való jogát.²⁷

²⁵ Nagy-Britanniában igen korán megkezdődött a törvényhozás a munkások védelme érdekében. Már 1802-ben törvény született a tanoncok éjjeli munkavégzésének tiltására, a textilipar fejlődésével a gyermek és női munka terén történt visszaélések miatt munkavédelmi törvények megalkotása is végbement. Koriss 1933, 34. p.

²⁶ BALÁS KÁROLY: *A munkanélküli biztosítás javasolt módja*. Közgazdasági Szemle, 1926, 1-2. szám, 420. p. Ám Balás szerint ez egy elhibázott és káros szociálpolitikai döntés volt, mert forradalom közelébe sodorta az angol társadalmat.

²⁷ <http://www.sochhealth.co.uk/national-health-service/health-law/national-insurance-act-1911/> (letöltés ideje:

A munkást, aki magatartása miatt vagy önként hagyta el a munkáját, ki kellett zárni a munkanélküli biztosításból a munkahely elhagyástól számított 6 hétig. A munkás, a munkáltató is hozzájárultak a biztosításhoz. Egy hét munkanélküliséget követően a munkás 7 shillinget kapott hetente évi 15 hétig. Bizonyos esetben a munkás nem részesülhetett munkanélküli ellátásban. Ilyen esetek például ha a munkás, aki a munkahelyen bekövetkező munkabeszüntetés miatt – amely a munkahelyi vita miatt történt – veszítette el a munkáját, ki kellett zárni a munkanélküli biztosításból addig, amíg a munkabeszüntetés tartott. A munkást, aki rosszhiszemű magatartása miatt vagy önként, ok nélkül hagyta el a munkáját, ki kellett zárni a munkanélküli ellátásból hat hét időtartamra.²⁸

A munkást ki kellett zárni a munkanélküli ellátás folyósításából, amíg valamely börtön fegyence vagy dologházban vagy más támogatott intézménynél volt, és amíg átmenetileg vagy állandóan az Egyesült Királyságon kívül él. A munkást ki kellett zárni a munkanélküli biztosításból, amíg betegségi vagy rokkantsági ellátásban részesült.²⁹

Dréhr Imre és *Kovrig Béla* a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium tisztségviselői az 1920-as években jelentős munkát végeztek a magyar szociálpolitika terén, nagy hatást gyakoroltak annak gondolkodásmódjára. Elsősorban a törvényhozásban játszottak nagy szerepet, amely a munkanélküliség problémájához is kapcsolódott, *Kovrig Béla* 1922-23-ban az angol és a német társadalom szociális problémáit vizsgálta nyugat európai tanulmányútja során.³⁰ Ezért közös vonások fedezhetőek fel a korábban említett angol törvény és a törvényjavaslat között.

III.2. Érvek a biztosítás mellett és ellen

A biztosítás bevezetésének ötlete fokozta az indulatokat, nagy vitát eredményezett a törvényjavaslat megalkotása.³¹ Mint azt említettem, a szakszervezetek jelentős szerepet vállaltak

2017. január 2.)

²⁸ <http://www.sochalth.co.uk/national-health-service/health-law/national-insurance-act-1911/> (letöltés ideje: 2017. január 2.)

²⁹ <http://www.sochalth.co.uk/national-health-service/health-law/national-insurance-act-1911/> (letöltés ideje: 2017. január 2.) Nagy-Britannia mellett más európai országokban, például Olaszországban is már az 1900-as évek elején, 1919-ben törvény rendelte el a munkanélküliség esetére szóló biztosítást. A munkanélküli biztosítás nemrc, nemzetiségre való tekintet nélkül mindenkire nézve kötelező volt, aki fizetett alkalmazotként dolgozott, elmúlt 15 éves, de a 65. életévét nem töltötte be. Olaszországban is kivételt jelentettek a biztosítás alól a mezőgazdaságban, háztartásban dolgozók. Az ellátás folyósítása a munkaviszony megszűnését követő nyolcadik napon kezdődött. A folyósítás feltétele volt, hogy a megelőző két évben legalább 48 heti járulékot befizetett a biztosított, ebben az esetben legfeljebb 90 napig járt az ellátás. A folyósítás feltétele volt, hogy a megelőző két évben legalább 48 heti járulékot befizetett a biztosított, ebben az esetben legfeljebb 90 napig járt az ellátás. NAGY IVÁN: *A szociális Olaszország*. Athenacum Könyvnyomda, Európa Kiadás, Budapest, 134-135., 140. pp.

³⁰ EGRESI KATALIN: *Viták a társadalompolitika elméletéről és gyakorlatáról a Bethlen-érában*. Századok, 2004, 138. évf., 1. szám, 124. p.

³¹ A törvényjavaslat rendelkezéseinek bemutatására a későbbiekben kerül sor levéltári kutatás alapján.

annak érdekében, hogy törvény szülessen a munkanélküliség elleni biztosításról, ám a nagytőkések ezt nem támogatták.

Hazánkban a munkahiány esetére szóló biztosítás bevezetése igen komoly vitát váltott ki a tekintetben is, hogy az hogyan fogja befolyásolni a politikai viszonyokat. *Balás Károly* szerint gondos odafigyeléssel kellett megvizsgálni a szociálpolitikai javaslatokat, és azt is figyelembe kellett venni, hogy azok mennyire gyakorolnak hatást a társadalmi erőviszonyok alakulására, eltolódására. Szerinte ezzel a biztosítással megnyitották volna és teret engedtek volna a tömegeknek, hogy állandó állami eltartásban részesüljenek.³²

Dréhr Imre a Magyar Közgazdasági Társaság ülésén való felszólalásában a törvényjavaslattal szemben támasztott ellenvetéseit sorakoztatta fel. A törvényjavaslat azokat az intézkedéseket tartalmazta, amelyeket külföldön helyesnek találtak és alkalmaztak. Ezek hazánkban való érvényesítését évekkal korábban szorgalmazta a szakirodalom.³³

Voltak, akik véleménye szerint a minisztérium a törvényjavaslat benyújtásának idejét rosszul választotta meg, a biztosítás gyakorlati megvalósítása tönkre tette volna az ipart, mert újabb terhet rótt volna a gazdaság szereplőire, felhívták a figyelmet, hogy az állam is vegye ki a részét a terhekből, a terhek növekedésével a munkanélküliek száma tovább fog nőni és ellenérvként szolgált, hogy a biztosítás bevezetése a munkakerülést fogja erősíteni.³⁴

A munkanélküli politikában fontos volt, hogy elkülönítsék a dolgozni nem akarókat azoktól, akik szeretnének munkát vállalni, de nem találnak megfelelő állást. A munkanélküliség elleni biztosítás hatása lehetett volna, hogy munkanélkülieket „nevel”, mert voltak, akik inkább nem dolgoztak, de a kevesebb összegű ellátásból éltek.³⁵

Természetesen voltak támogatói is a törvény megszületésének. Más is felszólalt a munkanélküli biztosítás szükségessége mellett. *Pap Dezső* a munkaadók érdekeltsegeiről is beszélt.³⁶

Ebben a korban született egy tanulmány is a munkahiányról és az arra vonatkozó biztosításról. *Szalay Sándor* kitért arra, hogy a munkahiány meghatározása nem könnyű feladat, mert munkahiányban szenved a munkaképtelen és a munkakerülő is. Eszerint a munkahiány ellen való biztosítás esetében „a dolgozni akaró és keresetképes munkások a múlt munkahiány idejére biztosíttassanak.”³⁷

Szalay elkülöníti a munkahiány esetére való támogatást és biztosítást, mert két különböző dologról van szó. A támogatás esetében a munkahiány tényéből indultak ki, figyelmen kívül hagyva, hogy annak bekövetkezése előrelátható volt-e vagy sem, tekintet nélkül annak tartamára és bekövetkezésének valószínűségére. A biztosítás a „véletlen esemény által okozott vagyoni hátrány nagyobb körre való felosztás melletti kiegyenlítését.” jelenti.³⁸

³² BALÁS 1926, 420-421. pp.

³³ DRÉHR 1926, 274. p.

³⁴ DRÉHR 1926, 274-276. pp.

³⁵ FÖLDES 1933, 7-8. pp.

³⁶ PAP 1926, 278. p.

³⁷ SZALAY SÁNDOR: *A munkahiány esetére szóló biztosítás elmélete*. Városi Szemle, 1927, 13. évf., 430. p.

³⁸ SZALAY 1927, 434. p.

Az 1930-as években felismerték, hogy a munkanélküliség megoldása érdekében nagy hangsúlyt kapott a munkanélküli segélyezés megszervezése. Ez azonban az adott gazdasági helyzet mellett megfontolandó volt és a modern munkaszerződési jognak módosulnia kellett úgy, hogy a munkanélküliség lehetősége minél inkább csökkenjen. Ezáltal a prevenció fontosságát emelték ki.³⁹

IV. A törvényjavaslat rendelkezései

A törvényjavaslat felépítését tekintve nyolc nagy részre osztható. Pontosán meghatározta, felsorolta a javaslat, hogy kik azok, akik biztosításra kötelezettek és kik nem. Eszerint biztosításra kötelezettek mindazok a vállalatok, üzemek és foglalkozások, amelyek az ipari és kereskedelmi alkalmazottak betegség és baleset esetére való biztosításról szóló 1907. XIX tc. és az ezt kiegészítő és módosító törvényes rendelkezések alapján betegségi biztosításra kötelezettek.⁴⁰

Ez alól kivételek voltak és biztosításra nem kötelezettek:

- az állam,
- a törvényhatóságok és a községek,
- a törvényesen bevett és a törvényesen elismert vallásfelekezetek hivatalaiból, úgyszintén az általuk fenntartott vagy kezelt intézményeknél, intézeteknél és vállalatoknál,
- a törvény által alkotott testületeknél, a közalapoknál és az alapítványoknál,
- a közforgalmú vasúti és gőzhajózási vállalatoknál, üzeimeiknél, gyáraikban, műhelyeikben és fenntartási munkálataiknál foglalkozó azok a munkavállalók (alkalmazottak), akik jogszabály vagy jogügyleti rendelkezés alapján megállapított nyugdíjigénnyel járó állást töltenek be.⁴¹

A munkahiány esetére szóló biztosítási kötelezettség kezdetére és megszüntetésére a javaslat szerint a betegségi biztosításra vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni. Az ellátás jellegéből adódóan hozzájárulás fizetését írták elő. A járulék mértéke a törvényjavaslat szerint a biztosított napibérének 4%-t nem haladhatja meg. A munkaadót terhelő járulék felét levonhatja a biztosításra kötelezett munkavállalója munkabéréből. A törvényjavaslat nem járadéknak, hanem kártalanításnak nevezte az ellátást. A folyósítás feltétele, hogy az igény bejelentését megelőző két éven belül legalább 52 héten keresztül biztosításra kötelezett volt a munkás és munkahiányának vétlenségét is bizonyítani kellett.⁴²

³⁹ FÖLDES 1933, 1-2. pp.

⁴⁰ Budapest Főváros Levéltára (a továbbiakban BFL) IV. 1407 b. Tanácsi ügyosztály iratai IX. 5074/1926. Ebben a szabályozásban a brit logika tűrköződik vissza.

⁴¹ BFL IV. 1407 b. Tanácsi ügyosztály iratai IX. 5074/1926.

⁴² BFL IV. 1407 b. Tanácsi ügyosztály iratai IX. 5074/1926., A munkahiány esetére szóló kötelező biztosítás

Az idénymunkások esetében is mód volt ellátásra, amennyiben a megelőző két évben huszonhat héten át biztosításra kötelezettek voltak, akkor jogosulttá váltak a kártalanításra.

A javaslat meghatározta, hogy mi minősül munkahiánynak, így ha a biztosításra kötelezett ténylegesen nem folytatott kereső munkát. A munkahiány abban az esetben is megállapítandó, ha a biztosításra kötelezett a szokottnál rövidebb napi munkaidővel vagy a szokottnál kevesebb munkanapon dolgozik és a heti keresete a kártalanítás heti összegét nem haladja meg.⁴³

A törvényjavaslat a munkahiány vétlenségének formáit is felsorolja. Ha az egyén munkáját önhibáján kívül hagyta el és önhibáján kívül nem tud olyan munkát kapni, amely megfelelően díjazott, amely testi, szellemi képességeinek megfelel, egészségét és erkölcsét nem veszélyezteti és az általa tanult mesterségéhez, szakképzett foglalkozásához visszatérését lényegesen nem gátolja. Abban az esetben, ha a biztosításra kötelezett kártalanításban részesült megszakítás nélkül 4 héten át, köteles bármely megfelelően díjazott munkát vállalni, amely testi, szellemi képességét nem haladja meg, egészségét, erkölcsét nem veszélyezteti.

Abban az esetben, ha valamely foglalkozási ágban nagyobb mértékű munkahiány mutatkozott volna, annak tartamára a miniszter elrendelhetette volna, hogy az illető szakmában a biztosításra kötelezett tanult mesterségére vagy szakképzettségére hivatkozással sem utasíthatta vissza a munkát az első négy héten belül sem.⁴⁴

A jogszerű feltételeknek megfelelő munkakínálatot lakhelyén vagy munkahelyén kívül, más belföldi községben is köteles elfogadni, amennyiben ott megfelelő lakásra és ételmezésre módja van, és ha munkavállalása a máshol lakó családjának eltartásában nem gátolja.⁴⁵

A javaslat megadta a kártalanítás mértékét és annak folyósítási időtartamát.

A kártalanítás az igény bejelentésének napjától számított két hét lejártától kezdve a munkahiány tartamára, legfeljebb tizenhárom hétre járt.⁴⁶

A kártalanítás a járulékfizetésre irányadó napibér 40 százaléka. Abban az esetben, ha keresettel nem bíró és háztartásában eltartott gyermeke van, akkor a kártalanítás a napibér 60 százaléka. A biztosításra kötelezett nem igényelhetett kártalanítást arra az időszakra, amely alatt felmondási időre járó jogszerű illetményeket vagy ezeket is meghaladó végkielégítést kapott.⁴⁷

törvényjavaslat 3. §, 5. §, 8. §

⁴³ BFL IV. 1407 b. Tanácsi ügyosztály iratai IX. 5074/1926., A munkahiány esetére szóló kötelező biztosítás törvényjavaslat 10. §

⁴⁴ BFL IV. 1407 b. Tanácsi ügyosztály iratai IX. 5074/1926.

⁴⁵ BFL IV. 1407 b. Tanácsi ügyosztály iratai IX. 5074/1926. A munkahiány esetére szóló kötelező biztosítás törvényjavaslat 11. §

⁴⁶ Ez a szabályozás hasonló volt a korábban bemutatott angol törvény rendelkezéséhez, de a magyar törvényjavaslat szigorúbban szabályozta az időtartamot. BFL IV. 1407 b. Tanácsi ügyosztály iratai IX. 5074/1926. A munkahiány esetére szóló kötelező biztosítás törvényjavaslat 15. §

⁴⁷ BFL IV. 1407 b. Tanácsi ügyosztály iratai IX. 5074/1926. A munkahiány esetére szóló kötelező biztosítás törvényjavaslat 15. §, 19. §

A magyar királyi népjóléti és munkaügyi miniszter bizonyos esetekben elrendelhetette, hogy azok, akik kártalanításban részesülnek, általános továbbképző tanfolyamon vagy szakmai továbbképzésen vegyenek részt. Az, aki a jogszerű feltételeknek megfelelő munkakínálatot nem fogadta el vagy visszautasította, a kártalanítási igényét egy hét időtartamára elveszíti. A törvényjavaslat a szervezeti felépítésre is kitér, az Országos Munkásbiztosító Pénztár látta el a biztosításhoz kapcsolódó feladatokat.⁴⁸

A munkaközvetítés – mint a munkanélküliséget csökkentő egyik megoldás – megszervezését is érinti a törvényjavaslat. Eszerint minden város, község, amely kerületi munkásbiztosító pénztár székhelye, az ipari munka minden nemében, bányászat, kereskedelem körében a munkakereslet és munkakínálat kiegyenlítésére köteles hatósági munkaközvetítőt felállítani.⁴⁹

A törvényjavaslat bizonyos rendelkezéseivel szemben azt módosító, kiegészítő javaslatok is születtek. *Andor Endre* a Közgazdasági Társaságban tartott előadásában ezeket foglalta össze. A költségek viselésével kapcsolatban az volt a véleménye, hogy szükség lett volna a járulék és a kártalanítás minimumának és maximumának meghatározására, szerinte a járulék 1-5 %, a kártalanítás mértéke 30-60% kellett volna, hogy legyen. A szakszervezetek által adható munkanélküli segélyt a biztosításra jogosultak esetében csak 13 hét elteltével adhassák. A biztosításból szerinte bizonyos személyi kör, így a tanoncok, a 16 évnél fiatalabb munkások és munkásnők kizárandók, de a járadékfizetés utánuk is kimondandó.⁵⁰

Javasolta, hogy a kizárólagos állami munkaközvetítés hatályát terjesszék ki az összes foglalkozási ágra, így a mezőgazdaságra is, amely háttérbe volt szorítva más foglalkozási ágakkal szemben. Így ugyanis meg lett volna a lehetőség arra, hogy átlássák az ország teljes munkaerőpiacát és az iparban dolgozók munkahiányban szenvedő részét. Viszont véleménye szerint a kizárólagos állami munkaközvetítés csak akkor éri el a kívánt hatását, ha általános jelentkezési és bejelentési kényszert írnak elő.⁵¹

A munkanélkülieknek nyújtott ellátások kapcsán *Andor Endre* egy megfontolandó tanácsot adott. Átgondolandó a munkaközvetítés szakszervezetek kezéből való kivétele, mert annak következménye az lehet, hogy szankcióként a szakszervezetek a munkanélküli tagjaik segélyezését sem folytatják a továbbiakban, így a közösségnek kell biztosítási teher vállalásával azt kompenzálni.⁵²

Később, 1933-ban is jelen volt a munkanélküliség valamilyen formájú megoldására történő törekvés. Felismerték, hogy a munkanélküliség nem fog teljesen eltűnni, ahogy *Földes Béla* fogalmazott, „elmúlni”. Emiatt a kormányzat azt mondta, hogy a közigaz-

⁴⁸ BFL IV. 1407 b. Tanácsi ügyosztály iratai IX. 5074/1926. A munkahiány esetére szóló kötelező biztosítás törvényjavaslat 22. §, 23. §, 30. §

⁴⁹ Az Állami Munkaközvetítő Hivatal, a hatósági munkaközvetítők, valamint ezek gyűjtőhelyei az 1916. XVI. tc.-ben meghatározott feladataik mellett a munkahiány esetére szóló kártalanítást igénylők részére igazolták, hogy önhibájukon kívül nem tudnak megfelelő munkához jutni. 39.§

⁵⁰ ANDOR ENDRE: *Teherbírás kérdése a munkahiány esetére szóló biztosításban*. Munkaügyi Szemle, 1927. április, I. évf., 4. szám, 113-115. pp.

⁵¹ ANDOR 1927. 111. p.

⁵² ANDOR 1927. 111-112. pp.

gatás részéről „ötletszerűen” nem kezelhető a probléma, hanem gondoskodni kell annak meghatározott keretben történő intézéséről. *Földes Béla* szerint az akkori közigazgatási szervezetben voltak olyan sokkal kisebb fontosságú ügyek, amelyek önálló szervezetet kaptak és még így sem tökéletes azok ellátása.⁵³ Egy szervre van szükség, ami elsősorban a munkanélküliség leküzdésével foglalkozik, mert az csak állandó vizsgálat mellett oldható meg. Ezzel a súlyos problémával intézményesen, állandó jelleggel kell foglalkozni.⁵⁴

V. Összefoglalás

A munkanélküliség kezelése az 1920-as években igen komoly vitát váltott ki az abban érintett felek között. A munkahiány esetére szóló kötelező biztosításról szóló törvény kihirdetésére végül nem került sor. Az 1930-as évek elején hosszabb idő után a fővárosban újra előtérbe került a munkanélküliség problémája, ám igazi előrelépés ekkor sem történt.⁵⁵ Ezt követően a munkanélküliség kezelésének, csökkentésének kérdése háttérbe szorult.

Összességében elmondható, hogy a biztosítás bevezetése érdekében tett erőfeszítések eredménytelenek voltak, mert 1991-ig, a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásáról szóló 1991. évi IV. törvény megalkotásáig nem született törvény a munkanélküliek biztosítására.

⁵³ FÖLDES 1933, 23. p.

⁵⁴ FÖLDES 1933, 22-23. pp.

⁵⁵ BAKSAY 1983, 752. p.

JUDIT KÉRI

HISTORY OF THE HUNGARIAN UNEMPLOYMENT INSURANCE

(Summary)

At the beginning of the 1900s, Hungary had to face a high unemployment rate because of World War I, the changes of economical situation among others. The problems and negative effects of unemployment were discovered, the factors were analysed which could be named as the reasons of unemployment. After these searches, experts tried to find the ways how to reduce the number of unemployed people, because it could not be carried on for a long time.

Among the solutions, how to reduce the level of unemployment, were temporary work, public work, the improvement of the regulation of labour law and unemployment insurance.

The first Hungarian bill of unemployment insurance was created in 1926. In the mentioned period, introducing a bill related to unemployment insurance, resulted in serious debates. Trade unions tried to bring pressure to bear on government to create an act related to unemployment. Finally, the bill was not passed, Hungary had to wait for the first unemployment act till 1991.

LUKÁCS ADRIENN*

Adatvédelmi irányelv és rendelet, avagy hogyan változott a közösségi oldalakra vonatkozó szabályozás az Európai Unió adatvédelmi reformjával?¹

1. Bevezetés

Napjainkban az információs társadalom térnyerése és a rohamos technológiai fejlődés miatt fokozottan merül fel a személyes adatok védelmének kérdése. 2016-ban szemtanúi lehettünk az Európai Unió adatvédelmi szabályozás reformjának, melynek keretében az adatvédelmi irányelvet felváltotta az adatvédelmi rendelet. Ez a reform fontos előrelépést jelent a személyes adatok hatékony védelme felé. A tanulmány bemutatja az irányelv és a rendelet legfontosabb rendelkezéseit, mindezt a közösségi oldalak által előidézett adatvédelmi kihívások tükrében. Napjainkban a közösségi oldalak hihetetlen népszerűségnek örvendenek, használatuk azonban számos adatvédelmi kérdést vet fel. A tanulmány célja, hogy választ adjon arra a kérdésre, hogy az adatvédelmi rendelet valóban megfelelően biztosítja-e a személyes adatok védelmét a közösségi oldalak használata során. Ennek érdekében az irányelv és a rendelet legfontosabb rendelkezéseinek összehasonlítását követően a közösségi oldalak által okozott adatvédelmi kihívásokat elemzem, a tanulmány záró része pedig a kutatás eredményeit tartalmazza.

* PhD hallgató, SZTE ÁJK Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék / Panthéon-Sorbonne Egyetem (Párizs I), Sorbonne Jogi Iskola

¹ A tanulmány az IM kutatás-támogatási ösztöndíj „A közösségi oldalak használata során felmerülő adatvédelmi jogi problémák a munkajog kontextusában” című projekt keretében folytatott kutatás időszakos eredményeire épül.

II. Az adatvédelmi irányelv és az adatvédelmi rendelet

Habár mind az Európai Unió működéséről szóló szerződés,² mind az Alapjogi Karta³ tartalmaz az adatvédelemre vonatkozó rendelkezéseket, az EU-s adatvédelmet illetően a két legfontosabb dokumentum az adatvédelmi irányelv és az általános adatvédelmi rendelet. Az EU-s adatvédelem központi dokumentumának több mint 20 éven keresztül a *95/46/EK irányelv a személyes adatok feldolgozása vonatkozásában az egyének védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról* (a továbbiakban: Irányelv) számított. 2016-ban fontos reformnak lehettünk tanúi, ugyanis elfogadásra került és hatályba lépett az *(EU) 2016/679 rendelet a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet)* (a továbbiakban: Rendelet).

Bár a Rendelet már hatályos, alkalmazni 2018. május 25-től kell majd, így eddig az időpontig az Irányelv marad az alkalmazandó jogszabály.⁴ Mind az Irányelv, mind a Rendelet technológia semleges, azaz hatályuk az alkalmazott technológiától függetlenül valamennyi adatkezelésre kiterjed – a közösségi oldalak adatvédelmére is –, így számunkra elengedhetetlen ezen dokumentumok ismerete. A fejezetben a közösségi oldalak adatvédelme szempontjából leglényegesebb rendelkezéseket ismertetem, összehasonlítva az Irányelvet a Rendelet által biztosított szabályozással.

II.1. Irányelv vs. Rendelet

Az Irányelvet 1995-ben fogadták el, az első adatvédelmi szabályozási körtől időben lemaradva. Az Irányelv elfogadásának indokai között említi az informatikai fejlődést, az egyre könnyebbé váló határokon átnyúló adatfeldolgozást, valamint hogy az eltérő nemzeti szabályozások akadályozhatják az adatok megfelelő áramlását, így szükségessé vált az uniós szintű szabályozás megalkotása.⁵ 15 évvel az Irányelv elfogadása után azonban felmerült az adatvédelmi szabályozás reformjának a szükségessége. Ennek oka, hogy a rohamos technológiai fejlődés, valamint a globalizáció új kihívásokhoz vezetett az adatvédelem területén

² Az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szerkezetbe foglalt változata OJ C 326, 26.10.2012, p. 47–390, 16. cikk

³ Az Európai Unió Alapjogi Chartája OJ C 326, 26.10.2012, p. 391–407, 8. cikk

⁴ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 rendelete (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet) (EGT-vonatkozású szöveg) OJ L 119, 4.5.2016, p. 1–88 (továbbiakban: Rendelet) 99. cikk

⁵ SZÖKE GERGELY LÁSZLÓ: *Az európai adatvédelmi jog megújítása. Tendenciák és lehetőségek az önszabályozás területén*. Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2014, 43–44. pp. és az Európai Parlament és a Tanács 95/46/EK irányelve (1995. október 24.) a személyes adatok feldolgozása vonatkozásában az egyének védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról OJ L 281, 23.11.1995, p. 31–50 (továbbiakban: Irányelv) preambulum (4), (6), (7)

is, valamint a személyes adatok gyűjtése sokkal kifinomultabbá és kevésbé kimutathatóvá vált.⁶ Míg az Irányelv megalkotásának idején megszámlálható mennyiségű adatkezelőről és adatkezelésről volt szó, addig ez a helyzet ma már nem áll fenn.⁷ Példaként elég arra gondolni, hogy míg 1995-ben nem volt jellemző, hogy valamennyi háztartás rendelkezzen internet kapcsolattal (sőt!), addig ma már ez teljesen természetesnek tekintendő, a számítógépek, laptopok, tabletek, okostelefonok, stb. elterjedésével.⁸ Az is problémaként merült fel, hogy az Irányelv nem érte el a kívánt harmonizációs hatást, és így a tagállamok szabályozásai sok esetben különböztek.⁹

Szükségessé vált tehát az adatvédelmi reform annak érdekében, hogy az EU a 21. században is megfelelőképp tudja biztosítani a személyes adatok védelmét. A reform két dokumentumból állt, amelynek egyike a Rendelet.¹⁰ A reform kapcsán annyit fontos leszögezni, hogy az Irányelv alapelvei továbbra is érvényesek, valamint a technológia semleges természetét megtartotta az új szabályozás.¹¹ Az Irányelv módosítására irányuló eljárás már 2009-ben megindult,¹² s végül 2016-ban került elfogadásra a Rendelet. Az első – és talán legszembetűnőbb – változás, hogy nem irányelvben szabályozza többé az EU az adatvédelem kérdését, hanem egy rendelettel, ezáltal egységes európai adatvédelmi szabályozást létrehozva.

11.2. Alapvető definíciók változások és hatály

A rendeleti formában történő szabályozás azt eredményezi, hogy egységes fogalmakat kell majd használni az EU valamennyi tagállamában, és megszűnnek az egyes tagállamok közötti

⁶ *European Commission: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions – A comprehensive approach on personal data protection in the European Union.* Brussels, 4 November 2010. COM(2010) 609 final. 2. p.

⁷ DE HERT, PAUL – PAPA-KONSTANTINOU, VAGELIS: *The proposed data protection Regulation replacing Directive 95/46/EC: A sound system for the protection of individuals.* Computer Law and Security Review Vol. 28. Iss. 2. (2012) 131. p.

⁸ Míg 1995-ben világszerte 16 millió internethasználóról beszélhettünk, 2016 szeptemberére ez a szám 3675 millióra emelkedett. Forrás: Internet World Stats: *Internet Growth Statistics.* <http://www.internetworldstats.com/emarketing.htm> (Letöltés ideje: 2016. december 16.) Viviane Reding, a Bizottság alelnöke is azt nyilatkozta, hogy az Irányelv elfogadásának idején az európaiaknak kevesebb, mint 1%-a használta az internetet. Forrás: European Commission – *Press release: Commission proposes a comprehensive reform of data protection rules to increase users' control of their data and to cut costs for businesses.* 2012. január 25. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-12-46_en.htm (Letöltés ideje: 2016. december 16.)

⁹ DE HERT – PAPA-KONSTANTINOU 2012, 131. p.

¹⁰ Az adatvédelmi reform másik dokumentuma a 2016/680 irányelv a személyes adatoknak az illetékes hatóságok által a bűncselekmények megelőzése, nyomozása, felderítése, a vádeljárás lefolytatása vagy büntetőjogi szankciók végrehajtása céljából végzett kezelése tekintetében a természetes személyek védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 2008/977/IB tanácsi kerethatározat hatályon kívül helyezéséről OJ L 119, 4.5.2016. p. 89–131

¹¹ European Commission: *Communication from the Commission.* 2010. 3. p.

¹² DE HERT – PAPA-KONSTANTINOU 2012, 131. p.

esetlegesen eltérő értelmezések. Az Irányelv értelmében *személyes adat* „az azonosított vagy azonosítható természetes személyre („érintette”) vonatkozó bármely információ”, az érintett pedig az a természetes személy, aki közvetve vagy közvetlenül azonosított vagy azonosítható. [Irányelv 2. cikk a)] Az azonosíthatóság kapcsán pedig példálózó felsorolásban feltünteti, hogy különösen mely tulajdonságok alapján azonosítható az érintett. A Rendelet alapvetően megtartja az Irányelv által meghatározott definíciót, annyi változást hozva, hogy a példálózó felsorolásba belekerült az online azonosító, a helymeghatározó adat és a genetikai adat. (Rendelet 4. cikk 1.) Ugyanakkor fontos változás, hogy a Rendelet preambuluma kifejezetten kijelenti, hogy az IP-cím vagy a cookie-azonosító is azonosítja az érintettet, mely nem mindig volt egyértelmű.¹³ Ezen rendelkezés jelentőségét az adja, hogy rámutat arra, hogy a technológiai fejlődés által lehetővé vált a profilalkotás és az érintett azonosítása, a nominatív identitásának ismerete nélkül.¹⁴ Mind az Irányelv, mind a Rendelet magasabb védelmet biztosít az ún. *különleges adatoknak*. (Irányelv 8. cikk; Rendelet 9. cikk) A Rendelet célja volt továbbá az is, hogy a technológiai és társadalmi fejlődés fényében felülvizsgálja, hogy szükséges-e újabb adatokat különleges adattá nyilvánítani.¹⁵ A Rendelet – az Irányelvvel ellentétben – a különleges adatok között említi a genetikai adatot, a biometrikus adatot és az egészségügyi adatot, valamint definiálja is őket. (Rendelet 4. cikk 13, 14, 15)

A közösségi oldalak használata során a felhasználók számos adatot osztanak meg saját magukról, az e-mail címtől kezdve, a születési dátumon át egészen a családi állapotig. Megváltozni látszik, hogy mi tekinthető az egyén privát szférájának, hiszen manapság a közösségi oldalak felhasználói világszerte osztják meg személyes adataikat a nyilvánossággal, mindezt soha nem látott mennyiségben és minőségben.¹⁶ Ez a különleges adatokra is vonatkozik, hiszen a közösségi oldalak, blogok, fórumok és az online önkifejezés korában a szenzitív adatok (nyilvános) megosztása egyre gyakoribb jelenség.

Az *adatkezelés definíciója* kapcsán sem lehettünk jelentős változásnak tanúi (leszámítva, hogy a magyar fordításban az Irányelv az adatfeldolgozás, míg a Rendelet az adatkezelés fogalmat használja – az angol változat egységes „processing” kifejezésével ellentétben), így az továbbra is az adatokon végzett gyakorlatilag bármely műveletet jelenti. [Irányelv 2. cikk b); Rendelet 4. cikk 2.] A Rendelet továbbra is az adatkezelő és az adatfeldolgozó kettősebből indul ki.¹⁷ Mind az Irányelv, mind a Rendelet értelmében az *adatkezelő* az, aki a személyes adatok kezelésének céljait és eszközeit meghatározza, míg *adatfeldolgozó* az, aki az adatkezelő nevében személyes adatokat kezel. [Irányelv 2. cikk d) e); Rendelet 4. cikk 7, 8] A Rendelet továbbá bevezeti a *közös adatkezelő* fogalmát azokra az esetekre,

¹³ DE HERT – PAKONSTANTINOU 2012, 133. p.

¹⁴ COSTA, LUIZ – POULLET, YVES: *Privacy and the regulation of 2012*. Computer Law and Security Review Vol. 28. Iss. 3. (2012) 255. p.

¹⁵ European Commission: *Communication from the Commission*. 2010. 9. p.

¹⁶ International Working Group on Data Protection in Telecommunications: *Report and Guidance on Privacy in Social Network Services – “Rome Memorandum”*. 3-4 March 2008. (675.36.5.) 1. p.

¹⁷ DE HERT – PAKONSTANTINOU 2012, 133. p.

amikor az adatkezelés célját és eszközeit két vagy több adatkezelő közösen határozza meg. [Rendelet 26. cikk (1)]

A közösségi oldalak kapcsán azonban felmerül a kérdés, hogy hogyan alkalmazható ez a hagyományos adatkezelő – adatfeldolgozó felosztás, amely az Irányelv elfogadása idején még helytálló volt, azonban az internet korában már idejétmúlt, hiszen felhasználók, vállalkozások, kormányok és eszközök milliói kezelnek adatokat világszerte.¹⁸ A 29-es Adatvédelmi Munkacsoport szerint a közösségi oldal üzemeltetője adatkezelőnek minősül, hiszen ő határozza meg az oldal alapvető szolgáltatásait (pl.: hogyan lehet profilt létrehozni), valamint ő dönt arról, hogy milyen célra használhatóak fel az adatok (pl.: hirdetések reklámozása). A különféle alkalmazások üzemeltetői szintén minősülhetnek adatkezelőnek, míg a felhasználó a legtöbb esetben – eltekintve bizonyos esetektől – érintettnek minősül.¹⁹ A kérdés azért lényeges, mivel ha valaki adatkezelőnek minősül, akkor az adatkezelőt terhelő kötelezettségeknek eleget kell tennie. Ugyanakkor *Patrick Van Eecke* és *Maarten Truyens* szerint a közösségi oldal üzemeltetője és a felhasználó egyszerre minősül adatkezelőnek (és adatfeldolgozónak) hiszen mind a két szereplő maga határozza meg az adatkezelésnek a célját és az eszközét. A közösségi oldal üzemeltetője határozza meg az oldal működési struktúráját és a technológiát, míg a felhasználó azt, hogy használja-e a közösségi oldalt, ha igen melyiket, milyen célból, milyen adatokat oszt meg magáról vagy harmadik személyekről. Így a felhasználó által megadott ezen adatok esetében az oldal üzemeltetője adatfeldolgozónak minősül, mivel a felhasználó akaratának megfelelően tárolja és teszi közzé a felhasználó által megadott adatokat. Az alkalmazások üzemeltetői szintén minősülhetnek – a konkrét körülményektől függően – vagy adatkezelőnek, vagy pedig adatfeldolgozónak.²⁰ Jól látható, hogy egy igen összetett adatkezelési folyamattal állunk szemben, melynek megítélése nagyban függ az eset körülményeitől.

A *hozzájárulás fogalma* a Rendeletben sokkal pontosabban került meghatározásra. Az Irányelv annyit szögezett le, hogy a hozzájárulásnak önkéntesnek, kifejezettnek és tájékozottnak kell lennie, [Irányelv 2. cikk h)] ezzel szemben a Rendelet önkéntes, konkrét, megfelelő tájékoztatáson alapuló és egyértelmű kinyilvánítást kíván meg. (Rendelet 4. cikk 11.) A Rendelet értelmében az adatkezelőt terheli a felelősség, hogy bizonyítani tudja, hogy az érintett az adatkezeléshez valóban hozzájárult. [Rendelet preambulum (42)] Annak érdekében, hogy a hozzájárulás valóban önkéntes legyen, nem lehet az adatkezelés jogalapja, ha a felek között egyenlőtlen viszony áll fenn. [Rendelet preambulum (43)] A Rendelet azt is egyértelművé teszi, hogy az internetes oldalakon az előre „bepipált” hozzájárulás az adatkezeléshez nem elfogadható. [Rendelet preambulum (32)] A hozzájárulás iránti kérelemnek érthetőnek és hozzáférhetőnek kell lennie, világos és egyszerű nyelvezettel kell rendelkeznie, [Rendelet 7. cikk (2)] valamint az érintett bármikor visszavonhatja a hozzájárulását. [Rendelet 7. cikk (3)]

¹⁸ VAN EECHE, PATRICK – TRUYENS, MARTIN: *Privacy and social networks*. Computer Law and Security Review Vol. 26. Iss. 5. (2010) 537. p.

¹⁹ Article 29 Data Protection Working Party: *Opinion 5/2009 on online social networking*. 12 June 2009. (01189/09/EN WP 163.) 5-7. pp.

²⁰ VAN EECHE – TRUYENS 2010. 537-541. pp.

A közösségi oldalak vonatkozásában probléma merülhet fel az oldal üzemeltetője és a felhasználó, valamint a felhasználó és felhasználó/harmadik személyek viszonylatában. A gyakorlatban felmerül annak kérdése, hogy az adatvédelmi szabályzat – melynek elfogadása kötelező, amennyiben valaki használni szeretné az adott közösségi oldalt – mennyire biztosít megfelelő tájékoztatást és elfogadása valóban önkéntes-e? Az adatkezelési szabályzatok megfogalmazása sok esetben terjengős, így a felhasználók eleve nem olvassák el, amennyiben pedig elolvassák, nem értik meg a benne foglaltakat, vagy ha megértik, akkor hiányzik a háttértudásuk ahhoz, hogy megfelelő, informált döntést hozhassanak.²¹ Az önkéntesség esetén pedig felmerülhet, hogy mivel sok online szolgáltatásnak nincsen valós alternatívája – például ha az összes ismerősöm egy bizonyos közösségi oldalnak a tagja, ha kommunikálni szeretnék velük, akkor azt az adott közösségi oldalt kell használnom – mennyiben mondható önkéntesnek a hozzájárulás? Problémát okozhat az is, hogy a felhasználók gyakran osztanak meg harmadik személyekre vonatkozó adatokat – legyen szó akár egy másik felhasználóról, akár egy nem felhasználóról – (pl.: közös fénykép közzététele) akár az érintett tudomása vagy hozzájárulása nélkül.²²

Az Irányelv és a Rendelet *tárgyi hatálya* megegyezik: kiterjed valamennyi részben vagy egészben automatizált adatkezelésre, valamint az olyan nem automatizált módon történő adatkezelésre, amely valamely nyilvántartási rendszer részét képezi, vagy annak részévé kívánnak tenni. [Irányelv 3. cikk (1); Rendelet 2. cikk (1)] Tehát az alkalmazott technológiától függetlenül alkalmazandó a szabályozás. A tárgyi hatály alóli kivételt jelentenek bizonyos, az uniós jog hatályán kívüli tevékenységek valamint bizonyos tagállami tevékenységek, valamint a természetes személy által kizárólag személyes célra, vagy háztartási/otthoni tevékenység keretében végzett adatkezelések (pl.: levelezés, címtárolás). [Irányelv 3. cikk (2); Rendelet 2. cikk (2)]

A háztartási kivétel kapcsán fel kell tennünk a kérdést, hogy a jognak hogyan kell reagálnia az internet térnyerése okozta változásra? Az Európai Unió Bírósága (a továbbiakban: EUB) a Lindqvist esetben foglalkozott ezzel a kivétellel és megállapította, hogy ez a kivétel nem alkalmazandó a személyes adatoknak az interneten történő közzétételére, ha a közzététel következtében az adatok meghatározatlan személy számára válnak hozzáférhetővé.²³ A közösségi oldalak kapcsán nem mindig egyértelmű a szabályozás, hiszen habár a legtöbb esetben pusztán személyes célokra használják a közösségi portálokat, a kivételnek a rájuk történő alkalmazása ellentétes lehet a jogalkotói szándékkal.²⁴ A vélemények sem egységesek: a Lindqvist ügy értelmében nem alkalmazandó a kivétel, a 29-es Adatvédelmi Munkacsoport szerint pedig a kivétel csupán *néhány esetben nem*

²¹ SOLOVE, DANIEL J.: *Introduction: Privacy-Self Management and the Consent Dilemma*. Harvard Law Review Vol. 126. No. 7. (2013) 1888. p. (Lásd még: 1888-1893. pp.)

²² SMITH, WILLIAM P. – KIDDER, DEBORAH L.: *You've been tagged! (Then again, maybe not): Employers and Facebook*. Business Horizons Vol. 53. Iss. 5. (2010) 495. p.; GONZÁLEZ FUSTER, GLORIA – GUTWIRTH, SERGE: *Privacy 2.0?* Revue du Droit des Technologies de l'Information (2008) Elérhető: http://works.bcpres.com/serge_gutwirth/12/ (Letöltés ideje: 2016. december 20.) 3. p.

²³ C-101/01 Bodil Lindqvist [2003] ECR I-12971. 46-48 par.

²⁴ VAN ECKE – TRUYENS 2010, 539. p.

alkalmazandó.²⁵ Ugyanakkor a közösségi oldalak sok esetben ma már igen differenciált adatvédelmi beállítások használatát teszik lehetővé a felhasználó számára, így véleményem szerint az adott tartalomra alkalmazott adatvédelmi beállításoktól is függhet, hogy az valóban meghatározatlan személyek számára is hozzáférhetővé vált-e.

Az *Irányelv területi hatálya* az olyan adatkezelőre alkalmazandó, aki letelepedett valamelyik tagállamban vagy nem telepedett le a tagállamban, de a tagállam területén olyan eszközt alkalmaz, amely adatkezelést végez, leszámítva azt az esetet, ha az eszközt kizárólag az EU-n átmenő adatforgalom céljából használja. [Irányelv 4. cikk (1)]²⁶ A Rendelet területi hatálya ehhez képest szélesebb, mivel nemcsak az adatkezelő EU-ban található tevékenységi helye, hanem az adatfeldolgozó tevékenységi helye alapján is alkalmazni kell a szabályozást, attól függetlenül, hogy az adatkezelés az EU területén történik-e vagy sem. Azt is kifejezetten szabályozza, hogy amennyiben az adatkezelő vagy adatfeldolgozó nem rendelkezik az EU-ban tevékenységi hellyel, de az EU-ban tartózkodó érintettek vonatkozó személyes adatokat kezel, akkor milyen esetekben kell mégis a Rendeletet alkalmazni. Ennek értelmében akkor is az EU-s szabályozást kell alkalmazni, ha az adatkezelés az EU-ban tartózkodó érintettek számára történő szolgáltatásnyújtás, vagy az érintettek az EU területén belüli viselkedésének a megfigyeléséhez kapcsolódik.²⁷ Ennek értelmében a közösségi oldal üzemeltetőjének is eleget kell tenniük a Rendelet által megfogalmazott követelményeknek.

11.3. Az adatkezelés jogalapja és az adatkezelés alapelvei

Az adatkezelő felelős azért, hogy az adatkezelés jogalapja és az adatkezelés alapelvei a szabályozásnak megfelelőek legyenek. Az *adatkezelés jogalapját* tekintve az Irányelv és a Rendelet között nincsen szignifikáns különbség. Az adatkezelés jogalapja így lehet (1) az érintett hozzájárulása, (2) ha az szerződés teljesítéséhez szükséges, (3) ha az az adatkezelőre vonatkozó jogi kötelezettség teljesítéséhez szükséges, (4) ha az az érintett (vagy – a Rendelet esetében – egy másik természetes személy) létfontosságú érdekeinek védelméhez szükséges, (5) közérdekből elvégzendő feladat végrehajtásához vagy hivatali hatáskör gyakorlásához/közérdekű vagy közhatalmi jogosítvány gyakorlásához szükséges, vagy (6) az adatkezelő vagy harmadik fél jogszerű érdekeinek érvényesítéséhez szükséges, kivéve, ha ennél magasabb rendűek az érintettnek a személyes adatok védelméhez kapcsolódó alapvető jogai és szabadságai. [Irányelv 7. cikk; Rendelet 6. cikk (1)]

²⁵ Article 29 Data Protection Working Party: *Opinion 5 2009 on online social networking*. 5-7. pp.

²⁶ Ezt tovább árnyalta a Google Spain (C-131/12 Google Spain és Google [2014] ECLI:EU:C:2014:317) és a Weltimmo ügy (C-230/14 Weltimmo [2015] ECLI:EU:C:2015:639), amelyre most terjedelmi okok miatt nem tértek ki.

²⁷ Rendelet 3. cikk (1)-(2); TAYLOR, MISTALE: *Permissions and Prohibitions in Data Protection Jurisdiction*. Brussels Privacy Hub Working Paper, Vol. 2, N° 6, May 2016. Elérhető: <http://www.brusselsprivacyhub.org/Resources/BPH-Working-Paper-VOL2-N6.pdf> (Letöltés ideje: 2017. január 8.) 13. p.

A közösségi oldalak esetében többféle jogalap jöhet szóba. Amennyiben az oldal vagy egyéb alkalmazás üzemeltetője az adatkezelő, akkor a hozzájárulás, szerződés teljesítéséhez szükségesség és az érdekmérlegelésen alapuló jogalap jöhet szóba. Ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy a regisztrációkor kötelezően megadandó adatok köre valóban csak olyan adatokat érint, amelyek szükségesek a szolgáltatás igénybevételéhez (pl.: valós név vagy álnévhasználat). Ha a felhasználó az adatkezelő, akkor a hozzájárulás vagy pedig az érdekmérlegelési jogalap jöhet számításba.²⁸

A Rendelet megtartotta a főbb *adatkezelési alapelveket* – pl.: tisztességesség, adatminőség, célhoz kötöttség, ugyanakkor kibővítette a listát az átláthatóság elvével, valamint beemelte az alapelvek közé az adatbiztonság elvét és az adatkezelő felelősségét. (Iránylev 6. cikk; Rendelet 5. cikk)

A közösségi oldalak kapcsán probléma merülhet fel különösen a pontosság és az átláthatóság kapcsán. A pontosság elve megköveteli, hogy az adatok pontosak és naprakészek legyenek. [Rendelet 5. cikk (1) d.] Ez a követelmény könnyen sérülhet, amennyiben az egyén online profilja alapján hoz valaki – pl. munkáltató, rendvédelmi szervek – döntést, mivel ezek a profilok nem adnak pontos képet az érintettől.²⁹ Az így szerzett adatok az eredeti kontextusukból kiemelve pontatlan képet nyújtanak az egyénről, és a naprakészségük is erősen vitatható, tekintve, hogy sok esetben évekre visszamenő online tevékenységről van szó. Az átláthatóság elve értelmében az érintettnek tisztában kell lennie az adatkezelés legfontosabb jellemzőivel (pl.: ki kezeli, hogyan gyűjtik az adatokat, stb.). [Rendelet preambulum (39)] Ugyanakkor az adatkezelési tájékoztatók a gyakorlatban nem teszik átláthatóvá az adatkezelés a folyamatát.

II.4. Adattovábbítás harmadik országokba

Mind az Iránylev, mind a Rendelet előírja, hogy a harmadik országokba történő adattovábbítás esetén a harmadik országnak megfelelő védelmi szintet kell biztosítania. Ez a követelmény az internet világában kiemelten fontos, hiszen az online világban nem léteznek határok.³⁰ A Rendelet célja volt egyszerűsíteni a Bizottság által végzendő megfelelési határozatnak a meghozását, pontosabb követelményrendszer meghatározása által.³¹ Napjaink egyik aktualitásának tekinthető az USA és az EU közötti adattovábbítások kérdése, amelyet a *Bizottság határozata a 95/46/EK európai parlamenti és tanácsi iránylev alapján, az Egyesült Államok Kereskedelmi Minisztériuma által kiadott „biztonságos kikötő” adat-*

²⁸ VAN EECKE – TRUYENS 2010, 542-543. pp.

²⁹ KAJTÁR EDIT – MESTRE, BRUNO: *Social networks and employees' right to privacy in the pre-employment stage: some comparative remarks and interrogations*. Hungarian Labour Law E-journal, 2016/1. 34. p.

³⁰ Elég az Edward Snowden által 2013-ban kiszivároztatott NSA megfigyelési botrányára gondolnunk. Lásd: The Guardian: *NSA spying scandal: what we have learned*. 10 June 2013. <http://www.theguardian.com/world/2013/jun/10/nsa-spying-scandal-what-we-have-learned> (Letöltés ideje: 2016. február 23.); Pintér Róbert: Yes, we (s)can! Információs Társadalom 2013/3-4. pp. 28-42.

³¹ European Commission: *Communication from the Commission*. 2010. 16. p.

védelmi elvek által biztosított védelem megfelelőségéről és az ezzel kapcsolatos gyakran felvetődő kérdésekről (2000/520/EK) szabályozott több mint egy évtizeden keresztül. Az Európai Unió Bírósága ugyanakkor 2015. október 6-án a *Schrems* ítéletben³² kimondta a határozat érvénytelenségét. A Bizottság 2016. július 12-én³³ elfogadta a transzatlanti adatáramlások kérdését rendező EU-US adatvédelmi pajzsot.

II.5. Érintetti jogosultságok

Az Irányelvben meghatározott érintetti jogosultságokat megtartotta a Rendelet, ugyanakkor erősítette is az érintett pozícióját. Így a Rendelet továbbra is biztosítja az érintett számára a tájékoztatáshoz való jogot, az adathozzáféréshez való jogot, a törléshez, helyesbítéshez, valamint a tiltakozáshoz való jogot.³⁴ A Rendelet céljai közé tartozott, hogy az érintett számára hatékony kontrollt biztosítson a személyes adatai felett, így ezeket a már létező érintetti jogosultságokat részletesebbé, kifejezettebbé, valamint egyértelműbbé tette.³⁵

A Rendeletben a tájékoztatáshoz való jog kapcsán nőtt azon információk köre, amelyre vonatkozóan tájékoztatni kell az érintettet. Megjelent az átláthatóság követelménye, melynek érvényesülése kiemelten fontos, hiszen ez a feltétele annak, hogy az érintettek valóban rendelkezni tudjanak a személyes adataikról. Így az adatkezelésre vonatkozó tájékoztatásnak könnyen hozzáférhetőnek, érthetőnek, valamint világosnak és közérthetőnek kell lennie. Ez különösen fontos az online világban, ahol gyakran nehezen érhetőek az adatkezelési tájékoztatók.³⁶

A már korábban is létező jogosultságok és „alapelvek” mellé a Rendelet újabb jogosultságokat is bevezetett. Mivel az érintetteknek igen kevés kontrolljuk van a személyes adataik felett, a Rendelet célja, hogy megerősítse ezen jogokat, így tisztázza a feledéshez való jogot, valamint bevezeti az adathordozhatósághoz való jogot.³⁷

Az *elfeledtetéshez* való jog (*right to be forgotten*) nem teljesen új jogosultság, mivel már az Irányelvben is megtalálható volt.³⁸ Az érintett jogát jelenti arra, hogy a személyes adatait ne kezeljék tovább és töröljék, amennyiben nem áll fenn többé olyan jogszerű cél,

³² C-362/14 *Schrems* [2015] ECLI:EU:C:2015:650

³³ Európai Bizottság – sajtóközlemény: *Az Európai Bizottság elindítja az EU–USA adatvédelmi pajzsot, amely erőteljesebb védelmet biztosít a transzatlanti adatáramlásoknak*. Brüsszel, 2016. július 12. http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-2461_hu.htm (Letöltés ideje: 2016. december 15.); *A Bizottság (EU) 2016/1250 végrehajtási határozata* (2016. július 12.) a 95/46/EK európai parlamenti és tanácsi irányelv alapján az EU–USA adatvédelmi pajzs által biztosított védelem megfelelőségéről OJ L 207, 1.8.2016, p. 1–112

³⁴ Az érintetti jogosultságokról lásd bővebben: Irányelv IV–VII. szakasz; Rendelet III. fejezet

³⁵ European Commission: *Communication from the Commission*. 2010. 7. p.

³⁶ Rendelet 12–14. cikk; European Commission: *Communication from the Commission*. 2010. 6. p.

³⁷ COSTA – POULLET 2012, 256. p.

³⁸ A témáról lásd bővebben: BUNN, ANNA: *The curious case of the right to be forgotten*. Computer Law and Security Review Vol. 31. Iss. 3. (2015) 336–350. pp.

amely az adatkezelést indokolná.³⁹ Ennek a jogosultságnak két vetülete létezik.⁴⁰ Az első a „hagyományos” törléshez való jog, amely értelmében az érintett kérheti az adatkezelőt, hogy törölje a rá vonatkozó személyes adatot. [Irányelv 12. cikk b); Rendelet 17. cikk (1)] A Rendelet kiegészíti a törléshez való jogot az elfeledtetéshez való joggal, annak érdekében, hogy erősítse az érintett törléshez való jogát az online világban. Ennek értelmében „a személyes adatokat nyilvánosságra hozó adatkezelőnek észszerű lépéseket kell tennie – ideértve a technikai intézkedések alkalmazását is – annak érdekében, hogy az ilyen személyes adatokat kezelő adatkezelőket tájékoztassa arról, hogy az érintett kezdeményezte a szóban forgó személyes adatokra mutató linkek vagy e személyes adatok másolatának, illetve másodpéldányának törlését.” [Rendelet preambulum (66), 17. cikk (2)]⁴¹ A jogosultság mögött az áll, hogy míg az emberi elme korlátozottan képes emlékezni a dolgokra, addig az internet semmiféle korláttal nem rendelkezik.⁴² Ugyanakkor ezen rendelkezésnek a gyakorlatban történő alkalmazása még kérdéses, hiszen maga az internet nem képes felejtetni, nem lehetséges véglegesen eltávolítani róla egy tartalmat.⁴³ Ez a jogosultság jelentős előrelépést jelent az internetes adatvédelem terén, ugyanakkor pontosabb lenne, ha úgy értelmeznénk, mint a meg nem találáshoz való jogot, tekintve, hogy technológiailag nem lehetséges valamit teljesen törölni az internetről.⁴⁴ Ez a jogosultság kiemelkedő fontosságú, hiszen megadja a lehetőséget az embereknek, hogy elmeneküljenek a múltjuk elől. Hiszen mindenki el tud képzelni olyan pillanatot az online életében, amire nem szívesen emlékszik vissza.⁴⁵ *Luiz Costa* és *Yves Poullet* úgy értelmezték ezt a jogosultságot, mint egy speciális Miranda figyelmeztetés elkerülését: hogy ne abban a tudatban éljünk, hogy bármi, amit teszünk felhasználható ellenünk a jövőben.⁴⁶ A közösségi oldalak vonatkozásban ez a jog sok esetben nem érvényesül – méghozzá legtöbb esetben a felhasználó akaratából –, ugyanis számos profilon tipikusan olyan adatok is elérhetőek, melyek adott esetben évekkel ezelőtt kerültek fel és már egyáltalán nem rendelkeznek relevanciával. Elég példaként arra gondolni, amikor a munkáltató a munkaerő felvételi eljárásban hozzáfér a frissen diplomázott jelöltnek Facebook-on elérhető gólyatáboros bulizós képeihez, amelyek miatt végül nem alkalmazza.

³⁹ European Commission: *Communication from the Commission*. 2010. 8. p.

⁴⁰ European Digital Rights: *Key aspects of the proposed General Data Protection Regulation explained*. <https://cdri.org/files/GDPR-key-issues-explained.pdf> (Letöltés ideje: 2015. december 5.) 6. p.

⁴¹ A jogosultság korlátozásáról lásd: Rendelet 17. cikk (3)

⁴² KINDT, ELS: *Privacy and Data Protection Law: An Introduction*. (Conference presentation at the IC1206 Training School: De-identification for privacy protection in multimedia content 07-11 October 2015, Limassol, Cyprus, 11 October 2015)

⁴³ BOLTON, ROBERT LEE: *The Right to Be Forgotten: Forced Amnesia in a Technological Age*. The John Marshall Journal of Information Technology & Privacy Law Vol. 31. Iss. 2. (2014). 133. p.

⁴⁴ International Working Group on Data Protection in Telecommunications: *Working Paper and Recommendations on the Publication of Personal Data on the Web. Website Contents Indexing and the Protection of Privacy*. 15-16 April 2013. (675.46.32.) 1-2. pp.

⁴⁵ BOLTON 2014, 40. p.

⁴⁶ COSTA – POULLET 2012, 257. p.

A másik internet specifikus jogosultság az *adathordozhatósághoz való jog*, mely két részből áll: az első, hogy az érintett másolatot szerezzon a rá vonatkozó személyes adatokról tagolt, széles körben használt, géppel olvasható formátumban, a második pedig, hogy ezeket a személyes adatokat egy másik adatkezelőnek továbbítsa.⁴⁷ Ez a jog gyakorlatilag lehetővé teszi a különböző szolgáltatók közötti interoperabilitást. [Rendelet preambulum (68)] Jó példa erre a közösségi oldalaknak az esete,⁴⁸ ugyanakkor a gyakorlatban problémát vehet fel például a Facebook posztoknak a Twitter-re történő átkonvertálása és fordítva.

11.6. A Rendelet nyújtotta újabb eszközök a személyes adatok hatékony védelme érdekében

A Rendelet a hagyományos jogi védelmen túl új módszereket is bevezet, magának a technológiának az adatvédelem-barátta tételével. Három új elv teszi ezt lehetővé: a beépített adatvédelem (*data protection by design*), az alapértelmezett adatvédelem (*data protection by default*) és az adatvédelmi hatásvizsgálat (*data protection impact assessment*).⁴⁹ A *beépített adatvédelem* értelmében az adatkezelő már az adatkezelés megtervezésének fázisában is „[...] mind az adatkezelés módjának meghatározásakor, mind pedig az adatkezelés során olyan megfelelő technikai és szervezési intézkedéseket – például álnevesítést – hajt végre, amelyek célja egyrészt az adatvédelmi elvek, például az adattakarékosság hatékony megvalósítása, másrészt az e rendeletben foglalt követelmények teljesítéséhez és az érintettek jogainak védelméhez szükséges garanciák beépítése az adatkezelés folyamatába.” [Rendelet 25. cikk (1)] Ennek jelentése lényegében – a beépített magánélet-védelem (*privacy by design*) analógiájára –, hogy az adatkezelésnek már a megtervezés fázisában beépítésre kerülnek az adatvédelem-barát megoldások.⁵⁰

Az *alapértelmezett adatvédelem* értelmében „[a]z adatkezelő megfelelő technikai és szervezési intézkedéseket hajt végre annak biztosítására, hogy alapértelmezés szerint kizárólag olyan személyes adatok kezelésére kerüljön sor, amelyek az adott konkrét adatkezelési cél szempontjából szükségesek. Ez a kötelezettség vonatkozik a gyűjtött személyes adatok mennyiségére, kezelésük mértékére, tárolásuk időtartamára és hozzáférhetőségükre.” [Rendelet 25. cikk (2)] A közösségi oldalak esetében ez azt jelenti, hogy az alapértelmezett adatvédelmi beállításokat privátra kell állítani: aki mégis szeretné nyilvánossá tenni a profilját, az megváltoztathatja a beállításokat nyilvánosra, de alapértelmezés szerint privát beállításokat kell használnia az oldalnak.

Az *adatvédelmi hatásvizsgálat* azt jelenti, hogy az adatkezelés megkezdése előtt értékelni kell az esetleges kockázatokat. Azokban az esetekben, amikor az „[...] adatkezelés valamely – különösen új technológiákat alkalmazó – típusa –, figyelemmel annak jellegére,

⁴⁷ Rendelet 20. cikk; COSTA – POULLET 2012, 257. p.

⁴⁸ DE HERT – PAKONSTANTINOU 2012, 138. p.

⁴⁹ COSTA – POULLET 2012, 259. p.

⁵⁰ DE HERT – PAKONSTANTINOU 2012, 260. p.

hatókörére, körülményére és céljaira, valószínűsíthetően magas kockázattal jár a természetes személyek jogaira és szabadságaira nézve, akkor az adatkezelő az adatkezelést megelőzően hatásvizsgálatot végez arra vonatkozóan, hogy a tervezett adatkezelési műveletek a személyes adatok védelmét hogyan érintik.” [Rendelet 35. cikk (1)] A hatásvizsgálat célja, hogy biztosítsa az adatkezelés biztonságát és bizalmasságát. Ha valószínűsíthető, hogy az adatkezelési műveletek magas kockázattal járnak és az adatkezelő azt nem képes mérsékelni, akkor konzultálnia kell a felügyeleti hatósággal az adatkezelés megkezdése előtt. [Rendelet preambulum (84)] Könnyebben biztosítható a magánszféra és a személyes adatok védelme, ha az azt fenyegető kockázatok az adatkezelés korai fázisaiban kerülnek figyelembe vételre.⁵¹

III. A közösségi oldalak által okozott kihívások az Európai Unió adatvédelmi szabályozásának tükrében

A fentiekben jól látható volt, hogy az általános adatvédelmi szabályok alkalmazása a közösségi oldalakra nem mindig problémamentes. Az alábbi fejezetben röviden áttekintem a közösségi oldalak kapcsán felmerülő leggyakoribb kihívásokat, melyekre még választ kell találni.

A probléma több aspektusból is megközelíthető, melyek közül a felhasználóra és a szolgáltatóra szeretnék kitérni. A *felhasználók részéről megközelítve a kérdést* megállapítható, hogy míg a „hagyományos” adatvédelem arra irányul, hogy megvédje az állampolgárokat a jogszerűtlen vagy aránytalan, harmadik személyek – az állam és vállalatok – általi adatkezelésektől, addig a közösségi oldalak esetében legtöbbször a felhasználó saját maga dönt úgy, hogy közzéteszi az adott információt, méghozzá korábban soha nem látott mennyiségben és minőségben.⁵² Gondot okoz, hogy sok felhasználó nincsen tisztában a közösségi oldalak működésével és gyakran tévednek a közzétett tartalom privát vagy nyilvános voltát tekintve,⁵³ illetve hogy a közösségi oldalak relative új jelenségnek számítanak és nem alakultak még ki egyértelmű társadalmi konvenciók a használatukra vonatkozóan.⁵⁴ Sokszor nem elég tudatosak a felhasználók. Példaként említhető az ismerősként történő visszaigazolás esete.

⁵¹ European Commission: *Comparative study on different approaches to new privacy challenges, in particular in the light of technological developments*. 20 January 2010 JLS/2008/C4/011 – 30°CE°0219363/00°28 http://ec.europa.eu/justice/policies/privacy/docs/studies/new_privacy_challenges/final_report_en.pdf (Letöltés ideje: 2015. december 5.) 131. par.

⁵² International Working Group on Data Protection in Telecommunications: *Rome Memorandum* 2008. I. p.

⁵³ Lásd bővebben: SPRAGUE, ROBERT: *Invasion of the Social Networks: Blurring the Line Between Personal Life and the Employment Relationship*. University of Louisville Law Review, Vol. 50. Iss. 1. (2011) 15. p.; KAJTÁR – MESTRE 2016, 24-25. pp.

⁵⁴ VAN EECKE – TRUYENS 2010, 536. p.

Egy átlag felhasználó akár több száz ismerőssel is rendelkezik,⁵⁵ az ismerősök listájára évek során felkerültek „barátként” a középiskolai osztály- és évfolyamtársak, az egyetemi csoporttársak, kollegák, gyerekkori barátok, akik közül nagy résszel valószínűleg nem maradt fent a kapcsolat, de (az adatvédelmi beállítások használatának hiányában) hozzáférnek az érintett profiljához. Sok esetben idegeneket is visszajelölnek a felhasználók, és a visszajelölés által hozzáférést engednek a profiljukhoz. Erre példa a *Sophos* kísérlete, melyben a megkeresett felhasználók 41 százaléka jelölte vissza a Facebook-on Freddy Staur-t, egy zöld békát, ezáltal hozzáférést biztosítva a személyes adataihoz.⁵⁶ A közösségi profilokon megtalálható személyes adatoknak a kezelésében több egyéb szereplő is érdekelt lehet, úgymint például a munkáltató, egyetemek, rendvédelmi szervek, stb.

Ez a magatartás különösen problémát okozhat, ha a felhasználó harmadik személyek adatait teszi közzé. Ebben az esetben a személyes adatok feletti kontroll valóban kikerül az érintett személy kezéből. Rosszabb esetben tudomása sincs róla, jobb esetben tudomása van róla, de az adott tartalom eltávolítása nem biztos, hogy azonnal megtörténik. A harmadik személyek vonatkozásában felmerült kérdésként, hogy adatkezelőnek tekinthető-e a felhasználó, vagy pedig a háztartási kivétel kerül alkalmazásra. Habár a szabályozás célja, hogy az „ártalmatlan” tevékenységeket kivonja a hatálya alól, a technológiai fejlődés miatt át kell értékelni ezt a kivételt, hiszen manapság egy egyszerű felhasználó is rengeteg adatot képes kezelni, amelyeknek a nem megfelelő kezelése komoly károkhoz vezethet.⁵⁷ Nem egyértelmű, hol kell meghúzni a határt az érintett és az adatkezelő között. A háztartási kivétel általános alkalmazása a felhasználókra nem tükrözné a szabályozás eredeti célját, ugyanakkor az adatkezelőt terhelő kötelezettségek teljes egészében a felhasználóra történő kirovása véleményem szerint szintén aránytalan lenne.

A *szolgáltató felől megközelítve a kérdést* egyértelmű a szerepének fontossága az oldal tervezése és az adatvédelmi szabályzat kapcsán, hiszen a szolgáltató az, aki megszabja a szolgáltatás igénybevételének a feltételeit. Ez kiemelkedő fontosságú napjainkban, amikor az online identitásnak egyre nagyobb szerepe van. *Alison Knight* és *Steve Saxby* számba veszik az online identásra leselkedő veszélyeket,⁵⁸ melyek közül a profilalkotás és a viselkedésalapú hirdetések kiemelendők. Számos felhasználó van abban a tudatban, hogy a közösségi oldalak ingyenesek, valójában viszont a személyes adataikkal fizetnek a szolgáltatás használatáért.⁵⁹ Ennek a magánszféra szempontjából komoly jelentősége van,

⁵⁵ Egy felhasználó átlagosan 338 baráttal rendelkezik. Forrás: Brandwatch: *Marketing: 47 Facebook Statistics for 2016*. May 12th 2016. <https://www.brandwatch.com/blog/47-facebook-statistics-2016/> (Letöltés ideje: 2017. január 7.)

⁵⁶ A kísérletről lásd bővebben: *Sophos: Sophos Facebook ID probe shows 41% of users happy to reveal all to potential identity thieves*. August 14 2007. <https://www.sophos.com/cn-us/press-office/press-releases/2007/08/facebook.aspx> (Letöltés ideje: 2017. január 7.)

⁵⁷ VAN ECKE – TRUYENS 2010, 539. p.

⁵⁸ Lásd bővebben: KNIGHT, ALISON – SAXBY, STEVE: *Global challenges of identity protection in a networked world*. Computer Law and Security Review Vol. 30. Iss. 6. (2014) 617-632. pp.

⁵⁹ „Ha nem fizetsz érte, akkor te magad vagy a termék.” *Forbes: If You're Not Paying For It, You Become The Product*. March 5, 2012. <http://www.forbes.com/sites/marketshare/2012/03/05/if-youre-not-paying-for-it-you-become-the-product/#7c890c90b445> (Letöltés ideje: 2017. január 8.)

különösen a mai globalizált világban, amikor az adatkezelés egy igen komplex folyamattá vált. Hiszen az adatkezelésben számos szereplő vesz részt (pl.: szolgáltató, alkalmazások üzemeltetője, tárhelyszolgáltató, stb.), akik akár a világ különféle részein találhatóak, miközben az adatkezelésre vonatkozó feltételek a felhasználó számára gyakran érthetetlen adatkezelési szabályzatokban vannak lefektetve, mely tényezők azt eredményezik, hogy a felhasználó nem tud kontrollt gyakorolni a személyes adatai kezelése felett.

IV. Összegzés

Összegzésképp tehát megállapítható, hogy habár az Irányelvhez képest a Rendelet nagy előrelépésnek tekintendő, számos kérdést megválaszolatlanul hagyott. A Rendelet az Irányelv alapvető logikáján nem változtatott (pl.: adatkezelő – adatfeldolgozó – érintett felosztása, alapelvek, definíciók, érintetti jogosultságok), hanem főként a meglévő fogalmakat, intézményeket erősítette, pontosította. Ezzel párhuzamosan a közösségi oldalak önmagukban is igen komoly problémákat vetnek fel, mind a szolgáltató, mind a felhasználó felől megközelítve a kérdést. Habár a Rendelet célja reagálni az Irányelv elfogadása óta bekövetkezett technológiai változásokra, kérdéses ugyanakkor, hogy a közösségi oldalak vonatkozásában ezek a változások mennyire lesznek megvalósíthatóak a gyakorlatban. A jogszabályi változás önmagában még nem elég: szükség van még a szolgáltatók felelősségének a tudatosítására, valamint a felhasználók tudatosabb magatartásának elősegítésére. A szolgáltató részéről a beépített adatvédelem és az alapértelmezett adatvédelem elvének *hatékony* alkalmazásával elkerülhetőek lennének a szükségtelen adatkezelések. Lépéseket kell tenni afelé, hogy az adatkezelés a gyakorlatban is átlátható legyen, illetve hogy biztosítsák, hogy a felhasználó valós választási lehetőséggel rendelkezzen a szolgáltatás igénybevételénél. A felhasználók maguk is rengeteget tehetnek a saját személyes adataik védelme érdekében. Az adatvédelmi beállítások használatával, az ismerősök szűrésével, valamint annak átgondolásával, hogy mit és kiről szeretnének közzétenni már sok adatvédelmi probléma megelőzhető.

ADRIENN LUKÁCS

DATA PROTECTION DIRECTIVE AND REGULATION
– HOW DID THE DATA PROTECTION REFORM OF
THE EUROPEAN UNION CHANGE THE REGULATION
APPLICABLE TO SOCIAL NETWORK SITES?

(Summary)

Nowadays in the age of informational revolution and rapid technological development the question of data protection is gaining growing significance. In 2016 we could witness the Data Protection Directive being replaced by the Data Protection Regulation in the frame of the European Union's data protection reform. This reform constitutes an important step towards the effective protection of our data in the 21st century. The paper examines the main dispositions of the Directive and the Regulation focusing on the challenges posed by online social network sites. These sites are extremely popular, and during their use the individuals share personal data in a quality and quantity never seen before. The aim of the article is to examine the changes and improvements brought by the Regulation and to seek an answer to the question whether these dispositions ensure an effective protection against the data protection challenges posed by social network sites. In order to respond to this question, the article compares the most important dispositions – relevant to the subject of social network sites – of the Directive and the Regulation, and then addresses the data protection challenges raised by these sites. As a result of the research, the article acknowledges that the Regulation introduced significant new developments, although several unanswered questions still remain.

MARSOVSZKI ÁDÁM*

A gyermeket vállaló családok tájékoztatása

A családok reprodukciós funkciójának zavara komoly kihívások elé állítja az országot. A fogyó népesség, a megújulni egyre kevésbé képes aktív korú lakosság és a szociális ellátórendszer fenntarthatósági problémái nagy megpróbáltatásoknak teszi ki az egész államot. A helyzet kezelésére szolgáló egyik eszközeként szolgál a gyermeket nevelők támogatási rendszerének működtetése. Ahhoz, hogy megértsük ezen ellátások és kedvezmények szükségességét, – valamint azok maximális határfokon történő működéséhez szükséges tájékoztatást – ahhoz át kell tekintenünk milyen tényezők, milyen negatív tendenciák határozzák meg a gyermekvállalási hajlandóságot.

1. Családszerepek változása

A II. világháborút követően a születésszám tekintetében folyamatos változást figyelhetünk meg. Az 1960-as évek közepén a magyar és európai családok reprodukciós funkciója teljesen megroppant. A születések száma ekkoriban radikálisan csökkent és látványosan növekedett a felbomlott házasságok száma, amelyek némely országban már a házasságkötések számának egyharmadát is eléri, amelyet még a Ratkó Anna nevéhez köthető születésszabályozási eszközök sem tudtak megfordítani.¹

A rendszerváltást követően sem lett jobb a helyzet, sokat változott kedvezőtlen irányba a gyermekvállalással kapcsolatos gondolkodás. A nőknek ítélt szerep is átalakult: a gyermeknevelés mellett a munkahelyen való helytállás is meghatározó szerepet kapott. Az új rendszerhez való alkalmazkodási kényszer miatt, a megélhetés biztosítása és prioritássá vált a családalapítással szemben. A nők sokkal képzetebbek lettek, így mára szerves ré-

* PhD. hallgató, SZTE ÁJTK Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék

¹ SZABADY EGON: *A népesség reprodukciója: a termékenység alakulása az elmúlt harminc évben*. Demográfia, 1975 (XVIII) 2-3. sz. 168. p. <http://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/demografia/article/view/1312/1326> (2016.01.18.); CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ: *A mai magyar családok legfőbb jellegzetességei*. In: CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ (szerk.): *A változó család*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978. 15, 53. p.

szét képezik a munkaerőpiacnak és ezzel – érthető okokból – számukra is fontos lett a munkaerőpiacon való érvényesülés.²

A gyermekvállalási hajlandóság visszaesése számszerűen azt jelenti, hogy a – bár egyre növekvő, de még mindig alacsony – teljes termékenységi arányszám 1,44 volt, vagyis a reprodukció megvalósulásához szükséges 210 gyermek helyett csupán 144-et tudott vállalni 100 nő a 2015-ös évben.³

A 60-70-es években a gyermekek életvitelében is megindult egy változás: egyre nő azok száma, akik a közép és felsőoktatásban történő részvételük miatt a szülői házban élnek egyre kitolva a saját család alapításának idejét.⁴ Ez a tendencia tovább folytatódik jelenleg is, hiszen a munkaerőpiacon való elhelyezkedéshez már-már alapkövetelmény a diploma. Ahhoz, hogy a sok diplomás közül kitűnhessenek a pályakezdők, érdemes elvégezniük a mester és esetleg a doktori képzést, nem is beszélve arról, hogy ezidő alatt években mérhető szakmai tapasztalatot is össze kellene gyűjteniük. Vagyis a karrierépítés és az ehhez szükséges tanulás nagyon megnehezíti a családalapítást. Ideális esetben 20-25 évesen hagyja el az iskolapadot a pályakezdő fiatal, akinek még nincsenek biztosítva a lakhatáshoz szükséges feltételek, nem rendelkezik állandó keresettel és csak ideális esetben rendelkezik stabil párkapcsolattal.

A XIX. század közepéig a nagycsalád volt jellemző, ahol legalább három generáció élt együtt, ami általában háromnál több – akár oldalági – családok közös életvitelét jelentette. Ezekben a nagycsaládokban meghatározó volt a munkamegosztás, mindenkinek meg volt a szerepe abban, hogy biztossíva legyen az életközösség megélhetése.⁵ A kétgenerációs családok előtérbe kerülésével meggyengült a családok megtartó ereje.

Vizonylag új szociális kockázatként jelenik meg az az eset, amikor az idős szülő felügyeletet igényel és nincsenek ott a gyermekek, akik a többgenerációs együttélés során az iskola mellett tudnának segíteni a nagyszülőknek. Azok a munkavállalók, akiknek a szülei tartós gondozásra, ápolásra szorulnak szintén kiesnek a munkaerőpiacról. A nagycsaládok munkamegosztása, hogy az idősek vigyáznak a gyerekekre és a gyerekek besegítenek az idősek gondozásába szinte teljesen eltűnt.⁶

A háromgenerációs családok eltűnésén túl nagy kihívást jelent az egyre gyakrabban előforduló csonka – egy szülő és egy gyerek – család hiszen sokkal inkább jellemző rájuk

² KOPP MÁRIA – SKRABSKI ÁRPÁD: *Női szerepek a mai magyar társadalomban*. <http://vigilia.hu/rcgihonlap/2007/71/kopp.htm> (2016.11.21.)

³ VALUCH TIBOR: *A jelenkori magyar társadalom*. Osiris Kiadó, Budapest, 2015. 34, 37, 38, 48. p.; Magyarország, 2015. KSH, Budapest, 2016, 9. p. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/mo/mo2015.pdf> (2017.02.02.)

⁴ CSEH-SZOMBATHY 1978, 59–60. p.

⁵ H. SAS JUDIT: *A nagycsalád jellegzetességei a mai magyar falusi társadalomban* In: CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ (szerk.): *A változó család*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978. 66-84. p.

⁶ Az idős szülő gondozásával és ápolásával kapcsolatos kérdésekről bővebben: LAJKÓ DÓRA: *A rászoruló szülő iránti gondoskodási kötelezettség felelősségi tartalma* In: HOMOKI-NAGY MÁRIA, HAJDÚ JÓZSEF (szerk.) *Ünnepi kötet Dr. Czúcz Ottó egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2016. 423–432. p. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica; 79)

a sérülékenység és jobban fenyegeti őket az elszegényedés. Az elmúlt 40 év alatt az egy-szülős családok száma majdnem kétszeresére emelkedett.⁷

A fentebb említett változások teljesen átformálták a családok működését, összetételét és funkcióját. Az, hogy nem születik meg a kívánt gyermekszám, idővel ellehetetleníti a nyugdíjrendszert. Minél kevesebb gyermek születik és minél több az idős, annál kevesebb aktív korúnak kell majd eltartania egyre több nyugellátásra jogosult idős személyt. A demográfiai elöregedés az egyik legfőbb oka annak, hogy a szociális ellátórendszer fenntarthatósági problémákkal küzd. Egyre több időskorú személy nyugellátását egyre kevesebb aktív korú, dolgozó embernek kell kitermelnie. A társadalmi elöregedés folyamatát a Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban KSH) dinamikus korfái segítségével legkönnyebb áttekinteni. A 2015-2016-os korfákat nézve, az leginkább egy fejrőlalított piramisra hasonlít, amely a magas számú időskorút és alacsonyabb számú aktív korút reprezentálja.⁸ Ez a tendencia hosszútávon veszélyezteti a szociális ellátórendszer fenntarthatóságát.

II. A gyermeket nevelő családok támogatási rendszere

Az állam természetesen nem nézheti, nem nézi tétlenül a negatív irányba mutató tendenciát, ezért igyekszik a gyermeket vállaló családokat egyre szélesebb körben támogatni az ellátásra jogosultak körének kibővítésével, az ellátások kommulált összegének és az arra való jogosultság idejének növelésével, egyéb kedvezmények megállapításával és a gyermekvállalási kedv előmozdítására tett próbálkozásokkal. Erre példaként szolgálhat a családi otthontermelési kedvezmény bevezetése majd kibővítése, a 2 gyermek után járó adókedvezmény növelése, a babakötvény és a Start-számla bevezetése és így tovább.

A szociális ellátórendszer fenntarthatóságáért való küzdelmen túl számos egyéb pozitív hatása is van a vizsgált támogatórendszer kiépítésének, illetve működtetésének:

A családokat, illetve a gyermekvállalást támogató ellátások egy olyan közösségi beruházásnak lehet tekinteni, amely a gyermekek, vagyis a jövőbeli gazdasági utánpótlást, az adófizető polgárok kinevelését hivatott támogatni. És végső soron elősegíti a gyermek fizikai és szellemi fejlődését az oktatási rendszerben történő részvétel támogatásával, a megélhetéshez szükséges költségek támogatásával. Összességében tehát a családtámogatási rendszer a gyermekszegénységen túl egy közösségi beruházás az emberi tőkébe.⁹

⁷ VÖRÖS CSABÁNÉ- KOVÁCS MARCELL: *A változó család a népszámlálási adatok tükrében*. Statisztikai Szemle, 91. évfolyam 12. szám 1215. p. http://www.ksh.hu/statszemle_archivc/2013/2013_12/2013_12_1213.pdf (2016.01.19.)

⁸ Magyarország népességének száma nemek és életkor szerint <https://www.ksh.hu/interaktiv/korfak/ország.html> (2016.10.16.)

⁹ GÁBOS ANDRÁS: *Családtámogatási rendszer és a családok helyzete* in: KOLOSI TAMÁS - TÓTH ISTVÁN GYÖRGY (szerk.): *Társadalmi riport, TÁRKI*. Budapest, 2008. .) 304-305, 307, 320. p. http://www.tarsadalomkutatas.hu/kkk.php?TPUBL-A-819/publikaciok/tpubl_a_819.pdf (2016.10.18)

Ide kapcsolódóan további érvként merülhet fel a családtámogatás mellett például a házasság intézményének védelme és a nemek közötti esélyegyenlőség biztosítása.¹⁰ Ahogy már a bevezetőben is említettem, a magyar jogszabályi háttérben több esetben is megjelenik a család fontossága, illetve annak védelmére tett erőfeszítések: „Az állam – önmagukban vett méltóságuk és értékük miatt is – védi a család és a házasság intézményét.”¹¹ Az ellátásokon, támogatásokon és a jogi védelmen túl hangsúlyt kapnak azok a családbarát munkahelyek is, amelyek kiveszik a részüket a családok egységének megőrzésében.

A gyermekvállalás támogatása népesedéspolitikai okból is prioritást kell, hogy élvezzen. Az állam, illetve a nemzet jövőjét és fennmaradását határozza meg, hogy a hogyan alakul a gyermekvállalási hajlandóság.¹² KSH adatok szerint már 1980 óta folyamatosan fogy a magyar népesség.¹³

Ahogy korábban is megemlítésre került az előregedő társadalomban egyre nagyobb és nagyobb teher jut az aktív korú egyénekre és egyre nehezebben fenntartható a szociális ellátórendszer is. A gyermekekbe való beruházás tehát hosszútávon elősegíti a szociális ellátórendszer fenntarthatóságát, illetve elnyújtja annak összeomlását.¹⁴

Továbbá a családtámogatási rendszer a gyermekszegénység elleni küzdelem egyik meghatározó eszköze. Egyes vélemények szerint viszont éppen a transzferrendszer az, ami szegénységben tartja a családokat, mert esetenként az ellátástól való függőséget vonja maga után,¹⁵ de ez ma már nem bír meghatározó szereppel az előzetes keresőtevékenységre vonatkozó szabályok léte miatt. Az egy érdekes kérdés viszont, hogy lehet-e gyermekszegénységről beszélni. Egyes szerzők meglátása az, hogy gyermekszegénység önmagában nem létezik és nem különíthető el a családtól, illetve a családok szegénységétől.¹⁶

III. A gyermekvállalás jövedelmi hatásai

Egyes munkákban számításokat találunk arra, hogy mennyibe kerülhet a gyermeknevelés. Gábos et al. munkájában az éves költség meghatározásakor figyelembe vették egyrészt a

¹⁰ IGNITS GYÖRGYI – KAPITÁNY BALÁZS: *A családtámogatások alakulása*. Demográfia, 2006. 49. évf. 4. 385. p. szám 383–401. <http://www.demografia.hu/kiadvanyokonlinc/index.php/demografia/article/viewFile/577/480> (2016.10.19.)

¹¹ A családok védelméről szóló 2011. évi CCXI. törvény I. § (1) bekezdése

¹² IGNITS – KAPITÁNY 2006, 384. p.

¹³ http://www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/tablak/terulet/00/00_1_1_1.xls (2016.11.20.)

¹⁴ IGNITS – KAPITÁNY 2006, 384. p.

¹⁵ GÁBOS ANDRÁS – SZÍVÓS PÉTER: *A gyermekszegénység és néhány jellemzője Magyarországon*. in: KOLOSI TAMÁS – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY – VUKOVICH GYÖRGY (szerk.) *Társadalmi Riport 2006*. Társadalmi Riport 2006. Társadalmi Riport 2006, 220. p.

¹⁶ KRÉMER BALÁZS: *Bevezetés a szociálpolitikába*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2009, 326. p.

gyermek fogyasztásának költségeit, illetve a gyermek felnevelésére szánt idő és munka pénzbeli értékét.¹⁷

Elsőként a gyermek fogyasztásának költségeit számolták össze, amely 2003-ban elérte a 327000 forintot évente.¹⁸

Majd összegezték a gyermek felnevelésébe, felügyeletébe fektetett munka becsült pénzbeli értékét, amely évente 931000 forintot jelentett.¹⁹

A fogyasztási költségek számítások szerint a gyermeknevelés éves költsége átlagosan 1,26 millió forint volt 2003-ban. A cikkből az is kiderül, hogy a második, harmadik gyermek felnevelése már kevesebb költséggel jár évente, viszont a gyermeket egyedül nevelő szülő már több forrást kell, hogy fordítson a gyermek felnevelésére.²⁰

Ez az érték viszont már nem tükrözi a jelenlegi helyzetet, hiszen azóta sokat változtak ezek a költségek. A jelen kutatás keretein belül arra van lehetőség, hogy az infláció figyelembevételével meghatározzunk egy olyan éves költséget, ami már közelebb áll a 2015-os értékekhez. Egy inflációszámító programot segítségül hívva kiszámolhatjuk a 2003 és 2015 közötti infláció mértékét (2016-os értéket még nem lehet kiszámítani a kalkulátorral), amivel megtudhatjuk, hogy körülbelül mennyibe kerülhet egy gyermek felnevelése jelenleg. Mivel 60,4% volt a teljes, kumulált infláció, így a 2003-ban kiszámított fogyasztási költségek 525000 forintra, a gyermeknevelésre fordított munka értéke pedig 1493000 ezer forintra rúgnak, amelyek összege kiadja a gyermeknevelés 2015-re átszámolt éves költségét, ami eléri 2.02 millió forintot.²¹

A becslések helyessége megkérdőjelezhető, hiszen lehetetlennek tűnik a gyermeknevelés összeget pontosan meghatározni, mivel minden családban mások az igények, mások a rendelkezésre álló erőforrások és más elvek mentén történik a gyermek felnevelése. Azt viszont egyértelműen megállapíthatjuk, hogy az új jövevény felnevelése hatalmas plusz kiadást jelent a családnak. Éppen ezért olyan nagy a jelentősége, hogy az állam által biztosított támogatások és kedvezmények célt érjenek és minden arra jogosult megkaphassa azt. Ennek pedig az a feltétele, hogy az egyének tudjanak ezen eszközök létezéséről, legyen az a szociális ellátórendszer része, vagy az attól elkülönülő egyéb kedvezmények.

¹⁷ GÁBOS ANDRÁS – GÁL RÓBERT IVÁN – KELLER TAMÁS: *A gyermeknevelés költsége és a társadalmi kompenzáció*. TÁRKI, Budapest, 2007. 4. p. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjcl/pdf/b003.pdf> (2016. október 18.)

¹⁸ GÁBOS – GÁL – KELLER 2007, 17. p.

¹⁹ A szerzők azt az összeget vették figyelembe, amit átlagosan egy nevelőnőnek, illetve babysitternek kellene fizetni hasonló tevékenységük elvégzéséért, részletes kifejtést lásd: GÁBOS – GÁL – KELLER 2007, 8–15, 17. p.

²⁰ GÁBOS – GÁL – KELLER 2007, 16. p.

²¹ Infláció kalkulátor <http://calculon.info/inflacio.php> (2016.10.24.)

IV. A közigazgatási intézmények ügyféltájékoztatási kötelezettségének megjelenése a jogszabályokban

A biztosítási típusú, a kötelező egészségbiztosítás ellátásairól szóló 1997. évi LXXXIII. törvény (a továbbiakban: Ebtv.) szabályozott ellátásokkal kapcsolatos rendelkezések hiányosnak bizonyulnak az ügyféltájékoztatással kapcsolatban. Egy általános jellegű, egyrészt alapelvként megfogalmazott tájékoztatási kötelezettség jelenik az egészségbiztosító oldalán, aki „tájékoztatja a biztosítottat jogairól és kötelezettségeiről, segítséget nyújt igénye érvényesítéséhez.”²² A törvény szövege alapján csak a biztosítottakra vonatkozik az általános jellegű tájékoztatás, de nem esik szó azokról, akik úgy szereznek jogosultságot, hogy nem, vagy nem elég ideig voltak biztosítottak, mint például a felsőoktatási hallgatók a „diplomás” gyed esetén. A kötelező egészségbiztosítás ellátásairól szóló 1997. évi LXXXIII. törvény végrehajtásáról szóló 217/1997. (XII.1) Kormányrendeletben nem találunk rendelkezést az ügyfelek tájékoztatásáról.²³

A segélyezési típusú, vagyis rászorultsági elven nyújtott ellátásokat szabályozza egyrészt a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról 1993. évi III. törvény (a továbbiakban: Szocvtv.) másrészt pedig A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény (a továbbiakban: Gyvt.).

A Szocvtv.-ben egyértelmű utalást találunk az eljáró hatóság kötelezettségére: „A szociális hatáskört gyakorló szerv tájékoztatást nyújt az e törvény szerinti pénzbeli és természetbeni ellátások igénybevételi feltételeiről és az igényléshez szükséges iratokról...”²⁴ A pénzbeli és természetbeni szociális ellátások igénylésének és megállapításának, valamint folyósításának részletes szabályairól szóló 63/2006 (III.27.) Kormányrendelet az Állami Foglalkoztatási szervet kötelezi, hogy tájékoztassa az aktív korúak ellátásáról azon ügyfeleket, akik kimerítették az álláskeresői támogatásra való jogosultságot.²⁵

A Gyvt. a szülői jogok és kötelezettségek között említi a gyermekvállaláshoz kapcsolódó ellátásokról történő tájékoztatást, illetve a szülő azon jogát, amely alapján részesülhet a gyermek felneveléséhez szükséges valamennyi segítségben.²⁶ A gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról szóló 149/1997. (IX.10.) Kormányrendelet sok esetben említi a tájékoztatási kötelezettséget, de az esetek többségében az intézmények között, a szülők között vagy a szülő kötelelességeként jelenik meg a hatóságok irányába. Vagyis itt nem jelenik meg a hatóság ügyfél irányába történő tájékoztatás.²⁷

²² A kötelező egészségbiztosítás ellátásairól szóló 1997. évi LXXXIII. törvény (a továbbiakban: Ebtv.) 5. §

²³ A kötelező egészségbiztosítás ellátásairól szóló 1997. évi LXXXIII. törvény végrehajtásáról szóló 217/1997. (XII.1) Kormányrendelet

²⁴ A szociális igazgatásról és szociális ellátásokról 1993. évi III. törvény (a továbbiakban: Szocvtv.) 5. § (2) szakasz

²⁵ A pénzbeli és természetbeni szociális ellátások igénylésének és megállapításának, valamint folyósításának részletes szabályairól szóló 63/2006 (III.27.) Kormányrendelet 15. § (7) bekezdés

²⁶ A gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény (a továbbiakban: Gyvt.) 12. § (2) bekezdés

²⁷ A gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról szóló 149/1997. (IX.10.) kormány-

Az univerzális alapon nyújtható ellátásokat szabályozó a családok támogatásáról szóló 1998. évi LXXXIV. törvény (a továbbiakban Cst.) abszolút nem tartalmaz rendelkezést az ügyfelek tájékoztatásáról, viszont a családok támogatásáról szóló 1998. évi LXXXIV. törvény végrehajtásáról szóló 223/1998. (XII.30.) Kormányrendelet előírja, hogy a közigazgatási hatóság a határozatában tájékoztatni köteles az ügyfelet a „családi, illetve biztosítási alapú ellátások legfontosabb jogosultsági feltételeiről.” Ezen túl a jegyzők, illetve a kormányhivatalok biztosítási, illetve univerzális alapon igényelhető ellátásokhoz kapcsolódó tájékoztatóanyagokat és formanyomtatványokat kötelesek elhelyezni a polgármesteri és járási hivatalok épületeiben.²⁸

A gyermekvállalást támogató ellátások és kedvezmények tárgyalása esetén túl kell lépniünk a pénzügyi ellátásokon, sőt a szociális ellátórendszeren keretein is, hiszen számos – a vizsgált kockázati eseményhez kapcsolódó – de rendszertanilag más keretbe tartozó egyéb kedvezményről is beszélni kell:

A gyermekvállaláshoz kapcsolódóan a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (a továbbiakban Mt.) is tartalmaz rendelkezéseket. A munkáltató köteles tájékoztatni a munkavállalót a munkaviszony kezdetétől számított 15 napon belül a „szabadság mértékéről, számítási módjáról és kiadásának ... szabályairól,”²⁹ és ezzel a gyermek után járó, illetve az apát megillető pótszabadságról is.

A gyermekvállaláshoz kapcsolódó közteherviselési kedvezményekről az adótörvényekben találunk rendelkezéseket. Az első házasság kedvezménye, illetve a családi adókedvezmény a személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvényben (a továbbiakban Szja. törvény)³⁰ a családi járulékkedvezmény pedig a társadalombiztosítás ellátásaira és a magánnyugdíjra jogosultakról, valamint e szolgáltatások fedezetéről szóló 1997. évi LXXX. törvényben (a továbbiakban Tbj.) kerül szabályozásra.³¹ A Szja. törvényben nem találkozunk az adóhatóság adókedvezményre vonatkozó tájékoztatási kötelezettségével, a Tbj.-ben viszont megjelenik a munkáltató kötelezettsége, amely alapján a munkavállalót írásban (a bérjegyzékben) tájékoztatnia kell a jövedelméből levont adóról, járulékokról illetve az érvényesített kedvezményekről.³² Ezek szerint a munkavállaló – ha máshol nem is – legalább a bérjegyzékében találkozhat az említett kedvezmények elnevezéseivel.

Az adózás rendjéről szóló törvényben már alapvető szinten megjelenik a hatóság tájékoztatási kötelezettsége a törvényi szabályozásról, az adóbevallásról, adóbefizetésről és a jogok érvényesítési lehetőségeiről.³³ A jogszabályban a személyi jövedelemadó kedvezménnyel

rendelet

²⁸ A családok támogatásáról szóló 1998. évi LXXXIV. törvény végrehajtásáról szóló 223/1998. (XII.30.) kormányrendelet 24. § (5) bekezdés; 27. § (3) bekezdés

²⁹ A munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (a továbbiakban Mt.) 6. § (4) bekezdés; 46. § (1) bekezdés c) pont

³⁰ A személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény (a továbbiakban Szja. tv.) 29/A.-29/C. §-ai

³¹ A társadalombiztosítás ellátásaira és a magánnyugdíjra jogosultakról, valamint e szolgáltatások fedezetéről szóló 1997. évi LXXX. törvény (a továbbiakban Tbj.) 51. §

³² Tbj. 50. § (6) bekezdés

³³ Az adózás rendjéről szóló 2003. évi XCII. törvény 1. § (5) bekezdés

kapcsolatos tájékoztatási kötelezettség nem kerül külön kiemelésre. A munkáltató szociális hozzájárulási adó fizetési kötelezettségével kapcsolatos kedvezményről rendelkező egyes adótörvények és azzal összefüggő egyéb törvények módosításáról szóló 2011. évi CLVI. törvény nem tartalmaz tájékoztatással kapcsolatos rendelkezéseket.³⁴

Amikor az ügyfél egy hitelintézethez fordul új vagy használt lakás vásárlása, illetve a meglévő felújítása miatt és kiderül hogy jogosult lehet a családi otthonteremtési kedvezményre, akkor a hitelintézet köteles az ügyfél rendelkezésére bocsátani a minisztériumtól kapott tájékoztató anyagot és közölnie kell az igényléshez szükséges dokumentumokat. Amennyiben a CSOK iránti kérelem elutasításra kerül, akkor az intézmény köteles az ügyfelet tájékoztatni az elutasítás indokáról, vagyis hogy a jogszabály melyik pontjai nem teljesülnek.³⁵

Utolsóként vizsgáljuk meg a Start-számlát. Az életkezdési támogatás, illetve Start-számla szabályairól rendelkező 2005. évi CLXXIV. törvényben a kiutaló, vagyis a kincstár kötelezettsége jelenik meg. A szerv köteles a start számla megnyitásakor az életkezdési támogatásról tájékoztatást adni. A jogszabályban később ismételten kihangsúlyozásra kerül a tájékoztatási kötelezettség a számlavezető részéről (kincstár és egyéb befektetési szolgáltatók) a Start-számla megnyitását megelőzően, de legkésőbb a szerződés aláírásáig, a számlanyitási feltételeiről és a választható befektetési formákról. Vagyis az eddig ismertett jogszabályok közül ez ad legpontosabb leírást, hiszen többé-kevésbé meghatározásra kerül, hogy ki, kit, mikor és miről kell, hogy tájékoztasson, már csak a hogyan kérdésre nem kapunk választ. Érdekessége az ellátásnak, hogy az nem kérelemre, hanem hivatalból indul meg az eljárás, vagyis az adatküldés a gyermekről, a Start-számla megnyitása és az összeg elutalása a számlára. A hivatalbóliség nem jellemző semmi egyéb ellátásra, csak ennél az egyénél.³⁶

Össességében elmondható, hogy a jogszabályi rendelkezésekből — az esetek többségében — nem olvasható ki az előzetes, hivatalból történő tájékoztatási kötelezettség, annak feltétele valamilyen igénybejelentés, vagy pedig a tájékoztatás kifejezett kérése. A jogszabályok többségénél megjelenő tájékoztatási kötelezettség általános jelleggel kerül előírásra és nincs meghatározva, hogy ki, kit, mikor, hogyan és miről kell, hogy tájékoztasson.

A jogszabályi háttér legnagyobb hiányossága viszont, hogy nem kerül részletes le szabályozásra a közigazgatási hatóságok más intézmények, illetve osztályok hatáskörébe tartozó ellátásokról való tájékoztatás.

³⁴ Egyes adótörvények és azzal összefüggő egyéb törvények módosításáról szóló 2011. évi CLVI. törvény

³⁵ A használt lakás vásárlásához, bővítéséhez igényelhető családi otthonteremtési kedvezményről szóló 17/2016. (II. 10.) kormányrendelet 27. § (2) bekezdés, 28. § (1) bekezdés; Az új lakások építéséhez, vásárlásához kapcsolódó lakáscélú támogatásról szóló 16/2016. (II. 10.) kormányrendelet 41. § (2) bekezdés, 42. § (1) bekezdés

³⁶ A fiatalok életkezdési támogatásáról szóló 2005. CLXXIV. törvény 5. § (1) bekezdés, (2) bekezdés, (4) bekezdés b) pontja

V. A tájékoztatás ideális megvalósulása

Mivel a jogszabályi háttér nem szabályozza, hogy ki, kit, mikor hogyan és miről kell tájékoztatni, ezért a különböző ellátások jogosultsági szabályaiból, az ellátások és kedvezmények megállapításáért felelős személyek és hatóságok figyelembevételével, valamint a kockázati esemény jellegével számolva választ keresek az alábbi öt kérdésre.

V.1. Kit terhel a tájékoztatási kötelezettség?

A magyar családtámogatási rendszer nagyon szerteágazó és az ellátások, kedvezmények igénybevétele számos szakemberen keresztül történhet. A kormányhivatal, az adóhatóság a Magyar Államkincstár, a helyi önkormányzatok és egyes esetekben a gyermekvédelmi hatóság ügyintézői, a gyermekekkel és családokkal foglalkozó szociális munkások, a házi-orvos, illetve a házi gyermekorvos, a szülésznő, védőnő, munkáltató, és a banki ügyintéző az, aki érintett lehet egyes támogatásokkal és kedvezményekkel kapcsolatban. Félő, hogy amennyiben széttagolva hagyjuk a tájékoztatási kötelezettséget, vagyis nincs pontosan meghatározva, hogy kinek miről kell az érintettet tájékoztatnia, akkor nem lesz teljeskörű a tájékoztatás vagy hajlamosak lehetnek az érintettek másra hárítani ezt a kötelezettséget.

Mivel az ellátások többségének megállapításáért a közigazgatási hatóságok felelősek, ezért jogosan gondolhatjuk azt, hogy a tájékoztatási kötelezettség elsősorban az ő feladatuk. A jogszabályi háttérrel áttekintve viszont nem ez a tendencia körvonalazódik. Sok esetben csak általános jelleggel fogalmazódik meg a közigazgatási hatóság kötelezettsége. A jogszabályok alapján sokkal nagyobb szerep jut az egyéb szereplőknek.

Úgy tűnik, hogy e tekintetben legnagyobb felelősség a védőnőnek jut. Amennyiben mögé tekintünk ennek az elgondolásnak láthatunk benne logikát, hiszen a védőnő jelen van már a várandósság kezdetétől egészen a gyermek felnővekedéséig. Ahhoz viszont, hogy jól működhessen a védőnői hálózat tájékoztató képessége, ahhoz olyan teljeskörű – és nem mellelleg hatályos – összefoglaló anyagokat kell számukra rendelkezésre bocsátani, amivel teljeskörűen megvalósulhat az gyermeket vállaló családok tájékoztatása.

Ezen túlmenően kiemelt figyelmet kell szentelni az előzetes tájékoztatásra, vagyis arra, hogy még a várandósságot megelőzően értesüljenek az érintettek a lehetőségeikről, hiszen a gyermek, illetve a pénzügyi háttér tervezésekor csak akkor tud reális döntést hozni a szülő, ha teljes képet kap az állami támogatási rendszerről. Ebben az esetben viszont az állami szerepvállalásnak meghatározónak kellene lennie, hiszen a tervezés időszakában nem találkozik olyan szakemberrel a pár, aki megfelelő tájékoztatást tudna adni, mert nem tudják kihez forduljanak, vagy egyszerűen csak nem teszik közkinccsé, hogy a gyermekvállaláson gondolkoznak. Még ha támogatjuk is azt az elképzelést, hogy a védőnőkre háruljon az egyik legnagyobb szerep a tájékoztatás kapcsán akkor sem vonulhat háttérbe az állam, hiszen a gyermektervezés időszakában lévőket ő tudja a legnagyobb hatékonysággal megszólítani.

V.2. Kit kell tájékoztatni, ki lehet jogosult valamely ellátásra, illetve kedvezményre?

A tájékoztatási kötelezettség másik oldalán – mintegy kedvezményezettként – megjelenik az ügyfél, aki a gyermekvállalás mellett dönt, de pontosan kit is kell érteni ezalatt, kik azok, akik a gyermekvállaláshoz kapcsolódóan bármiféle ellátásban, kedvezményben részesülhetnek? A tájékoztatási kötelezettség személyi hatályának megállapításához meg kell nézni valamennyi releváns jogszabályt, amely gyermekvállaláshoz kapcsolódó ellátást vagy kedvezményt szabályoz.

Valamennyi releváns jogszabályt áttekintve megállapíthatjuk, hogy a jogosulti kör hihetetlenül szerteágazó. Az ellátások jellegéből és jogosultsági szabályaikból eredően más és más személyi kör szerezhet jogosultságot az ellátásokra és esetenként előfordul, hogy a jogosultak felsorolásakor különböző törvények ugyanazon elnevezés alatt más jogosulti kört értenek. Jelen jogszabályi keretek között tehát nem határozhatunk meg egy egységes kört, akit szükséges lenne tájékoztatni.

Egyes jogszabályok a személyi hatályukat olyan széleskörűen határozzák meg, hogy a magyar állampolgárokon kívül, bevándoroltra, letelepedettre, menekültre, oltalmazottra, hontalanra, a szabad mozgás és tartózkodás jogával itt tartózkodókra, a koordinációs rendletek hatálya alá tartozókra, az EU Kék Kártyával rendelkezőkre, illetve az engedéllyel rendelkező harmadik állam polgárára is kiterjednek.³⁷

A szűkebb jogosultsági kör meghatározásakor is hasonlóképpen nehéz dolgunk van, mert egyes jogszabályokban a biztosított, az egészségügyi ellátásra jogosult szerepel,³⁸ máshol az aktív korúak ellátására jogosultak esetén például azok kerülnek megnevezésre, akik 14 éven aluli gyermeket nevelnek.³⁹ A legkimerítőbb felsorolás pedig a jogosultak között említi például a vérszerinti és örökbefogadó szülőt, a velük együtt élő házastársat, a nagyszülőt, nevelőszülőt, gyámot a gyermekotthon vezetőjét és sok más lehetséges jogosultat.⁴⁰

A szociális ellátórendszeren kívüli ellátásoknál még szerteágazóbb a jogosulti kör, hiszen itt találkozhatunk a nem szociális ellátórendszerbe tartozó kedvezményekkel és ellátásokkal is, amelyek jogszabályi háttere abszolút más fogalmakkal és jogosulti körrel dolgoznak. Az a gyermek, aki 2005.12.31-et követően született,⁴¹ munkavállaló és munkáltató,⁴² házaspár, akik közül legalább az egyik fél az első házasságát köti és így tovább.⁴³

Természetesen azokat is megilleti a tájékoztatás, akik még csak tervezik a gyermekvállalást és akik áldott állapotban vannak, hiszen az államnak is érdeke, hogy a tervezett gyermekek megszülessenek.

³⁷ Például a Cst. 2. §

³⁸ Például Ebtv. 1. §

³⁹ Szocvtv. 37. §

⁴⁰ például a Cst. 7. §

⁴¹ A fiatalok életkezdési támogatásáról szóló 2005. CLXXIV. törvény 3. § (1) a) pont

⁴² Mt.

⁴³ Szja. tv. 29/C. §

Mivel ennyire szerteágazó és széleskörű a lehetséges jogosult kör és nem látható, nem elérhető a közigazgatási hatóság, a védőnők és egyéb szakemberek számára a gyermeket tervező családok, ezért a legideálisabb esetben a tájékoztatandó személyek körét úgy kell meghatározni, hogy az valamennyi az ország területén jogszerűen tartózkodó személyre kiterjedjen.

V.3. Mikor esedékes a tájékoztatás?

Amikor azt szeretnénk meghatározni, hogy mikor kell az érintetteket tájékoztatni, megint csak nehéz helyzetben vagyunk. Első lépésként megpróbálhatnánk egy korosztályt meghatározni, akiket érinthet valamely ellátás vagy kedvezmény, de ez tévútra vezethetne, hiszen nem csak a szülőképes korú nők (15-49 év),⁴⁴ hanem ennél idősebb nők – legyen az szülő, örökbefogadó szülő, nagymama, gyám stb – is jogosultak lehetnek felső korhatárra tekintet nélkül, vagyis az életkort nem lehet alapul venni.

Sokkal jobb megoldás lehetne a gyermekvállalás „szakaszaihoz” kötni a gyermekvállalási kötelezettséget. Ezzel a megoldással differenciálni lehet, hogy várandósság ideje alatt, a gyermek megszületésekor és azt követően milyen információkat kell átadni. Ez a megoldás viszonylag jól is működhetne a gyakorlatban, hiszen a várandósság ideje alatt, szülést követően és a gyermek növekedésekor is megtörténhet a tájékoztatás a védőnői hálózaton, a háziorvoson és egyes közigazgatási hatóságokon keresztül. Amennyiben ezekben az időszakokban megfelelően működik a tájékoztatás, akkor ezeken felül van egy olyan szakasz, aminek nagy figyelmet kell szentelni és az a gyermekvállalás tervezésének időszaka. A gyermekvállalás szempontjából ez is nagyon kritikus időszak, hiszen itt dől el – legalábbis tervezett gyermeknél – hogy a pár életkörülményei és várható bevételei elegendőek lesznek-e a gyermek felneveléséhez. Ilyenkor nagyon fontos, hogy a pár pontosan tudjon tervezni, hogy milyen ellátásokra és milyen összegben lehetnek jogosultak. Továbbá vannak olyan biztosítási típusú ellátások amelyek csak előzetes munkavégzéssel nyílnak meg. Ezeknél az ellátásoknál kifejezetten fontos, hogy időben értesüljenek a jogosultsági feltételekről a szülők és ne a gyermek születésének küszöbén tudják meg, hogy bizonyos ellátásoktól elesnek.

Azért hogy a gyermekvállalás még tervezhetőbb legyen a párok számára a gyermekvállalással kapcsolatos ellátásokról és kedvezményekről folyamatosan kell tájékoztatni a teljes lakosságot, továbbá bárkinek, bármikor, könnyedén elérhető és érthető információkat kell közzé tenni, hogy a gyermekvállalást tervező családok is megfontolt döntést tudjanak hozni.

⁴⁴ A gyermekvállalás társadalmi-gazdasági hátterének területi jellemzői 8. p. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regioi/szegedgyermekvallalas.pdf> (2017.01.07.)

V.4. Hogyan valósuljon meg a tájékoztatás?

Az egészségügyi szolgáltatásoknál kifejtett tájékoztatási kötelezettséggel kapcsolatban a teljeskörűség, folyamatosság és személyre szabottság követelménye nem jelenik meg jogszabályi szinten, de vajon ez gondot jelenthet-e a gyermekvállalással összefüggő ellátásokkal és kedvezmények esetén.

A gyermekvállalással kapcsolatos ellátások esetén a személyre szabottságnak közel sincs akkora jelentősége, mint az egészségügyi szolgáltatások esetén. Esetünkben nem beszélünk tájékozott beleegyezésről, közel sincs akkora méretű szakzsargon, nem meghatározóak a latin kifejezések, itt a jogosultsági szabályok azok, amikre figyelni kell, de ezeket az ügyintézők könnyedén át tudják adni és az esetek többségében a formanyomtatványok és a hatósági döntés is tartalmazza. Személyre szabottságnak leginkább a fogyatékkal élőknel van jelentősége, hiszen ők lehetnek azok, akiknek a fogyatékoságuk jellegétől függően más és más módszerekkel kell átadni az információkat.

A jogszabályok a folyamatosság követelményét sem említik, aminek pedig kiemelt jelentősége van ezen kockázati esemény esetén. Már a gyermek tervezésekor fontos szempont lehet, hogy hogyan fog alakulni a család jövedelmi helyzete a gyermek megszületése után. Mekkora plusz kiadást jelent a jövevény, mekkora lesz a kieső jövedelem az otthon maradó félnek és az állam mennyiben igyekszik kompenzálni a megnövekedett terheket. A várandósság ideje alatt is nagy szerep jut a tájékoztatásnak, főleg azoknál, akik először vállalnak gyermeket. Ez egy felkészülési szakasz a gyermek megérkezésére, ez az első alkalom, amikor szakembertől tud tájékozódni az anyuka és ez az első alkalom, hogy nagy bizonyossággal kap egy átfogó tájékoztatást az őket érintő ellátásokról és kedvezményekről. Majd elkövetkezik a gyermekszületés és a gyermek felnevelésének ideje, amikor már „élesben” kellene alkalmazni a megszerzett ismereteket, vagyis ekkor kell benyújtani az igényt a releváns ellátásokra és kedvezményekre.

A várandósgondozásban részt vevő anyuka legalább négy alkalommal találkozik háziorvossal, védőnővel, szülésznővel, szülész-nőgyógyász szakorvossal és lehetőség szerint fogorvossal is találkozik – legalábbis, ha részesülni szeretne anyasági támogatásban.⁴⁵ A várandósgondozás ideje alatt – többek között tájékoztatás szempontjából is – hatalmas szerep jut a területi védőnőknek, hiszen nekik kell felvilágosítaniuk az anyákat az őket megillető ellátásokról, kedvezményekről, az azokat nyújtó intézményekről, illetve a munkavédelmi tudnivalókról.⁴⁶ A védőnők „állami, civil karitatív családtámogatási formákról és lehetőségekről...” valamint a „gyermek jogairól” történő tájékoztatási kötelezettsége megjelenik másik jogszabályban is, ami tovább erősíti a tájékoztatás széleskörűségét.⁴⁷

Ezen túlmenően pedig szükség lenne a közigazgatási hatóság átfogó, valamennyi ellátásra és kedvezményre kiterjedő tájékoztatási kötelezettség előírása az ügyintézők számára. Szükség lenne arra, hogy az ügyintézők más hatóságok hatáskörébe tartozó, de gyermek-

⁴⁵ Cst. 29. § (1) bekezdés a) pont; A várandósgondozásról szóló 26/2014. (IV. 8.) EMMI rendelet 2. §

⁴⁶ A várandósgondozásról szóló 26/2014. (IV. 8.) EMMI rendelet 5. § (1) bekezdés d) pont

⁴⁷ A területi védőnői ellátásról szóló 49/2004 (V.21.) ESZCSM rendelet 3. § gc) és gf) pontjai

vállaláshoz kötődő ellátásokról is tudjanak – még ha nem is részleteiben, csak összefoglaló jelleggel – információt nyújtani az ügyfélnek. Ez a követelmény persze ügyfélszámtól függően tud csak megvalósulni: olyan kormányhivatalokban például, ahol naponta több száz ügyfél fordul meg túl sok időt venne el a valamennyi ellátásra kiterjedő tájékoztatás, éppen ezért szükség lenne olyan szóróanyagokra is, amelyek érthetően, minden szükséges információt tartalmazva összefoglalja az ügyfeleknek, hogy milyen esetben milyen ellátásra vagy kedvezményre lehetnek jogosultak.

V.5. Melyik ellátásokról kell tájékoztatni az ügyfeleket?

A gyermekvállalás támogatását szolgáló rendszer a legjobban kiépített része a szociális ellátórendszernek. Az ellátások széles rétege áll rendelkezésre azoknak, akik a gyermekvállalás mellett döntenek és nem fordulhat elő olyan eset, hogy egy gyermeket válláló család bármilyen oknál fogva támogatás nélkül maradjon. Ezt szolgálja az a megfontolás, hogy a gyermeket nevelő személyeknek nyújtott ellátások járhassanak biztosítási, segélyezési és univerzális alapon is.

A biztosítási típusú ellátásokra jellemző, hogy megelőző munkavégzést várnak el és a munkavégzés során szerzett jövedelem meghatározott százaléka kerül folyósításra az arra jogosultaknak. Ebbe a körbe tartozik a csecsemőgondozási díj, a gyermekgondozási díj és a gyermekápolási táppénz.⁴⁸

A segélyezési típusú ellátások pedig kifejezetten a mélyszegénységben élő családok megsegítésére van. Ilyen típusú ellátásokra jogosult lehet, akik a törvény alapján rászorulóknak minősülnek, vagyis a családot tekintve az egy főre eső jövedelem nem éri el a jogszabályban meghatározott szintet. Ilyen ellátás például a rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény és az ingyenes gyermekétkeztetés és az egészségkárosodási és gyermekfelügyeleti támogatás.⁴⁹

Az univerzális típusú ellátások jellemzője, hogy nem vizsgál sem előzetes munkavégzést, sem rászorultságot, ez jár mindenkinek, akinek született gyermeke. Ilyen ellátás például a családi pótlék (nevelési ellátás, iskoláztatási támogatás), gyermekgondozást segítő ellátás, gyermeknevelési támogatás és az anyasági támogatás.⁵⁰

Ezen túl van számos olyan ellátás, illetve kedvezmény, amely a gyermekvállalást hivatott támogatni, de nem tartoznak a szociális ellátórendszer keretei közé, például a korábban már említett babakötvény,⁵¹ a családi adó és járulékkedvezmény,⁵² a családi otthonteremtési

⁴⁸ Ebtv. 40. §, 42/A. §, 45. §

⁴⁹ Gyvt. 19. §, 21/B. §; Szocvtv. 37. §

⁵⁰ Cst. 6. §, 20. §, 23. § 29. §

⁵¹ A fiatalok életkezdési támogatásáról szóló 2005. CLXXIV. törvény

⁵² Szja. tv. 29/A. §, Tbj. 24/A. §

kedvezmény,⁵³ első házások kedvezménye,⁵⁴ a pót- és az apáknak járó extra szabadság⁵⁵ és a munkáltató által érvényesíthető adókedvezmény.⁵⁶

VI. Összefoglalás

A családtámogatási rendszer nagyon szerteágazó és többcsatornás, éppen ezért nehezen átlátható.⁵⁷ Szerepet kapnak biztosítás, segélyezési és univerzális típusú ellátások és nem a szociális ellátórendszerhez kapcsolódó ellátások és kedvezmények is. Az ellátás és kedvezmény megállapításáért különböző intézmények felelnek, mint például a kormányhivatal, az önkormányzat, a gyámhatóság, az adóhatóság, bankok, a Magyar Államkincstár és a munkáltató is szerepet kaphat.

A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (a továbbiakban OECD) családi adatbázisa szerint Magyarország közte van azoknak az államoknak, amelyek a legmagasabb összegben és a leghosszabb ideig folyósítanak gyermekvállaláshoz kapcsolódó ellátást, illetve ahol a közkiadások figyelemre méltó százalékát költik erre a célra.⁵⁸ A magyar állam nagylelkűségének ellenére is a gyermekvállalás támogatására szánt összegek eltörpülnek annak költségeihez képest.⁵⁹

Mivel előfordul, hogy az ügyfelek nem tudnak valamennyi megigényelhető ellátásról, illetve nem ismerik az ellátások előzetes jogosultsági feltételeit, ezért előfordul, hogy nem minden ellátás ér célta.⁶⁰ Amennyiben a családok, illetve párok nem ismerik a gyermekvállalás esetén őket megillető ellátásokat, akkor azokat nem is tudják figyelembe venni a gyermekvállalás tervezésekor.⁶¹ Minél kevesebb ellátás létezik tud az ügyfél, annál nagyobb jövedelmi kockázatot látnak a gyermekvállalásban, hiszen annál nagyobb lesz a várhatóan kieső jövedelem a kockázati esemény bekövetkezése után, amely következménye lehet a gyermekvállalás elhalasztása avagy annak elutasítása.

⁵³ Az új lakások építéséhez, vásárlásához kapcsolódó lakáscélú támogatásról szóló 16/2016. (II. 10.) Kormányrendelet, A használt lakás vásárlásához, bővítéséhez igényelhető családi otthonteremtési kedvezményről 17/2016. (II. 10.) Kormányrendelet

⁵⁴ Szja. tv. 29/C. §

⁵⁵ Mt. 118. §

⁵⁶ Egyes adótörvények és azzal összefüggő egyéb törvények módosításáról 2011. évi CLVI. törvény 462/D. §

⁵⁷ DARVAS ÁGNES – MÓZER PÉTER: *Kit támogatassunk?* Esély, 2004/6. 83. p.

⁵⁸ OECD Családi Adatbázis, PF2.1.A táblázat és diagramm, valamint PF2.1.B diagramm, 2015 áprilisi adatok és PF2.1.D diagramm 2011-es adatok https://www.oecd.org/els/soc/PF2_1_Parental_leave_systems.xls (2016.10.25.); <https://www.oecd.org/gender/data/length-of-maternity-leave-parental-leave-and-paid-father-specific-leave.htm> (2016.10.25.)

⁵⁹ GÁBOS – GÁL – KELLER 2007, 19–20. p.

⁶⁰ DARVAS – MÓZER 2004, 78. p.

⁶¹ IGNITS – KAPITÁNY 2006, 398. p.

A családtámogatási eszközök ténylegesen akkor tudják támogatni a gyermekvállalást, amennyiben azokat ténylegesen meg is kapják az arra jogosultak. Az említett ellátások túlnyomó többsége közigazgatási eljárás keretein belül kerül megállapításra, vagyis a támogatásokat csakis kérelem benyújtását követően lehet megállapítani. Ahhoz, hogy a kérelmet be tudják nyújtani az arra jogosultak, értesülniük kell az ellátásokról. A tájékoztatáshoz való jog tehát kiemelt jelentőséggel bír a jogok gyakorlása és a családtámogatási eszközök igénybevétele során.

Azt viszont meg kell jegyezni, hogy a tökéletesen megvalósuló tájékoztatás és ennek következménye, hogy mindenki részesülhetne valamennyi olyan ellátásban, amire jogosultságot szerzett sem lenne képes megállítani az elöregedés folyamatát. Egyes kutatások szerint csak 0.3 százalékponttal emelkedne családonként a gyermekvállalási hajlandóság, ha a folyósított ellátások összegét kétszeresére emelnék,⁶² de mégis, az ellátásoknak nagy szerepe van a gyermek, vagyis a családok szegénysége elleni küzdelemben.

A szülők elhelyezkedési és munkahelymegtartási lehetőségének erősítése, gyermek-felügyeleti rendszer minőségi és mennyiségi fejlesztése, valamint egyéb természetbeni gyermekjóléti ellátások biztosítása lenne az, ami számottevő változást tudna előidézni a gyermekvállalás előmozdításáért és az elöregedés ellen folytatott küzdelemben.⁶³

⁶² KÖLLŐ JÁNOS: *A gyermeknevelési támogatások munkaerő-piaci hatásai*. in: NAGY GYULA (szerk.): *Jóléti ellátások, szakképzés és munkakinálat*. KTI Könyvek 10. MTA Közigazgatástudományi Intézet, Budapest, 2008, 44. p.

⁶³ KRÉMER 2009, 330. p.

ÁDÁM MARSOVSZKI

RIGHT TO INFORMATION ABOUT CHILD-CARE BENEFITS

(Summary)

Due to the decrease of childbearing tendency our society has to face ageing which causes sustainability problems in the social security system. The state cannot passively wait the outcome of this tendency, so it tries to encourage families to have more children. According to some calculations raising a child costs 2.02 million forints a year (children's consumption and the time spent with raising the child included). Usually a child is a huge shock to the families' budget, so the child care benefits can be really important in maintaining this unit. Social insurance, assistance universal benefits, tax relief and other benefits are provided to prevent child/ family poverty. In order to help the families with maximum efficiency the state must improve the "informing system" in Hungary. Right to information has a great impact on a family because they can claim a benefit only if they know its existence. In Hungary though, the right to information about child care benefits is not working properly due to loopholes and the lack of responsibility. The state must correct these mistakes and take much more responsibility in informing the population in order to slow the ageing process and delay the collapse of the social security system.

MATOLAY MÁTÉ*

Konzervatívak-e a jogászok? A motiváció és temperamentum hatása az ideológiai elköteleződésre

Bevezetés

Fontosnak gondoljuk elhelyezni tanulmányunkat a pszichológia tudományágai között, ugyanis az a pszichológia alkalmazott irányai közül többet is érint: témája alapján a politikai pszichológiát, a kutatásunk vizsgálati mintáját tekintve a jogpszichológiát, illetve a vizsgálat eredményeinek későbbi felhasználását nézve közvetve a pályalélektant is.

A politikai pszichológia vizsgálódásának tárgya a politika, célja annak pszichológiai sajátosságainak feltárása és megértése,¹ így benne foglaltatik az ideológiai elköteleződés vizsgálata is. Ez általánosabb, konzisztensebb mutatónak bizonyul a pártpreferenciák vizsgálatánál,² ezért is állítottuk az elméleti összefoglalónk és kutatásunk középpontjába az ideológiai – konzervatív – elköteleződés vizsgálatát. A jogpszichológia tudományos módszerekkel vizsgálja az egyén és a jog kölcsönhatásait, így az igazságszolgáltatás egészét felöleli.³ Kutatásunk célkitűzései között szerepelt olyan személyek pszichológiai módszerekkel történő vizsgálata, akik a jogi hivatást választották szakmájuknak – és így az igazságszolgáltatás, a jog rendszerének nélkülözhetetlen részei.

Tanulmányunkban először bemutatjuk a konzervatív ideológia és beállítódás jellemzőit, sajátosságait, majd a kognitív stílus kutatása során, a témában alkotott jelentős elméleteket, amelyek segíthetnek választ adni arra a kérdésre, hogy mi motiválhatja az egyént a konzervatív ideológia melletti elköteleződésben, és ez milyen előnyökkel járhat számára.

* pszichológus, jogász hallgató, SZTE ÁJTK

¹ LÁNYI GUSZTÁV: *A politikai pszichológiáról Magyarországon*. in: LÁNYI GUSZTÁV (szerk.). *Politikai pszichológia*. Balassi Kiadó, Budapest, 1996. 7-15. p.

² MARKUS, GREGORY B.: *A politikai attitűdök szilárdságának és változékonyságának megfigyelése, felelevenítése és „indoklása”*, in: HUNYADY GYÖRGY (szerk.): *Történeti és politikai pszichológia*. Osiris, Budapest, 1998. 252-271. p.

³ BOROS JÁNOS: *Jogpszichológia és kriminálpszichológia* Belügyi Szemle, 2004/6. 5-20. p.

Végezetül a témában folytatott saját kutatásunkat és annak legfontosabb megállapításait mutatjuk be.

1. A konzervatív ideológia jellemzői

Mielőtt összefoglalnánk a konzervatív ideológia jellemzőit, érdemes röviden kitérnünk arra, hogy mit is értünk az ideológia fogalma alatt. Az ideológia meghatározható egy olyan társadalmi jelenségeként, amelyben egy általános eszme köré több, egymással összefüggő meggyőződés és fogalom szerveződik, és amely a társadalom tagjai számára jelentős pszichológiai vetületeket hordoz.⁴ Az ideológia továbbá egy olyan viszonylag koherens eszmerendszert is jelent, amely kifejezi általában nagyobb társadalmi csoportok sajátos világlátását és érdekeit, kijelöli az egyének helyét a társadalomban és rögzíti az értékek hierarchiáját, amelyek értékítéleteink alapjául szolgálnak. Az ideológia fogalmi elemei mentén tisztán elkülöníthető a vallástól és a tudománytól egyaránt.⁵ Végezetül az ideológia értelmezhető értékrendként (értékként), valamint egy személyes, politikai attitűdként is (a konzervativizmus vonatkozásában mint „a meglévőhöz való ragaszkodás általános attitűdjeként”)⁶ Kutatások szerint különálló meghatározó elemei a politikai attitűdöknek az érzelmek és a vélekedések – amelyek akár külön is előre jelezhetnek bizonyos attitűdöket és politikai cselekvéseket. Ez egybeesik a klasszikusnak tekinthető attitűdfelfogással, mely szerint az attitűdök érzésekből, vélekedésekből és viselkedéses válaszokból állnak.⁷

A konzervativizmus ideológiai szempontból hagyományosan a jobboldalhoz kötődik, ami megmutatkozik a társadalmi rend, ezen belül is a vallási és társadalmi hierarchiák elfogadásában. A konzervativizmus a hagyományosan fennálló rendet kívánja megőrizni, részleges, óvatos reformok árán. Általános jellegzetességeinek tekinthető a hagyománytisztelet és a történelmi folytonosság, az előítélet elsődlegessége a ratióval szemben, valamint az erényeken alapuló, korlátozott szabadság elfogadása. Ideológiájában a tekintély és a hatalom a rend alapja, a vallás és az erkölcs a rend legfőbb támasza. Jellemző rá az irracionalizmus hangsúlyozása (általános érvényességgel szemben az egyes és különös előnyben részesítése) és az antropológiai pesszimizmus⁸. A liberalizmussal szemben kevésbé vallja az emberek és a társadalom javíthatóságát, így nem hisz az eszmék mentén véghezvitt változásokban, fenntartással kezeli az absztrakciót és az elméleti megközelítést. Inkább a

⁴ KERLINGER, FRED N.: *A liberalizmus és konzervativizmus mérése: áttckintés*, in: HUNYADY GYÖRGY (szerk.): *Történeti és politikai pszichológia*. Osiris, Budapest, 1998.

⁵ BAYER JÓZSEF: *A politikai gondolkodás története*. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 11-25. p.

⁶ KISS PASZKÁL: *A konzervativizmus pszichológiai és társadalmi kontextusban* *Alkalmazott Pszichológia*, 1 (2), 1999. 75. p.

⁷ IYENGAR, SHANTO – OTTATI, VICTOR: *A politikai pszichológia kognitív nézőpontból*, in: HUNYADY GYÖRGY (szerk.): *Történeti és politikai pszichológia*. Osiris, Budapest, 1998.

⁸ BAYER 1998. 180-223. p.

tapasztalatokban, hagyományokban kikristályosodott tudásban bízunk, ezért is elutasítóbb a gyors változásokkal, újdonságokkal szemben. Fontosak számára a múltban gyökerező értékek, mint a nemzet, a vallás, a hagyomány és a család.⁹ Jost és munkatársai szerint¹⁰ léteznek általános jellegzetességei a konzervatív értékeknek és a konzervatív gondolkodás központi és periférikus elemeinek, amelyek vizsgálhatóak. Megjegyzik, hogy habár egy adott ország politikai kontextusa befolyásolja, pontosan mit is értenek egy adott nép tagjai a konzervativizmus fogalma alatt, a körülírását lehetővé tevő címkék változatlanúsága utal a konzervativizmust meghatározó központi tényezők állandóságára.¹¹

II. A személyiségvonások és temperamentum szerepe az ideológiai elköteleződésben

Jost és munkatársai, valamint Kruglanski szerint a liberális és konzervatív ideológiákkal azonosuló egyének rendelkeznek egy-két specifikus, bejósoló személyiségjeggyel, ugyanis az eszmék és ideológiák elfogadása az egyén félelmeiből és szükségleteiből eredeztethetőek. Ezek a szükségletek különböző mértékben jelentkeznek az egyén késztetéseiben, már gyermekkorban megjelennek, és felbonthatóak egy genetikai és temperamentum-komponensre. Ahogyan korábban már említettük, a konzervativizmus két fő vonása a társadalmi egyenlőtlenség elfogadása és változással szembeni ellenállás. Mindkettő pszichológiai jellegű motivációkra adott válasz: előbbi a meglévő rendszer felbomlásából eredő félelem és fenyegetettség elkerülését segíti, míg utóbbi az új ingerek figyelmen kívül hagyásával a bizonytalanság elkerülését szolgálja. Verhuist, Eaves és Hatemi¹² szerint ahogyan a személyiségvonások, úgy a politikai preferenciáink is genetikailag – legalábbis részben – befolyásoltak. Az ember folyamatosan motivált arra, hogy politikai attitűdöket fejlesszen ki, amelyek képesek a szükségleteinek megfelelő viselkedés és gondolkodás irányítására. Azonban a vonások a politikai attitűdök kialakítását nem okozzák – tehát nem oksági kapcsolat van közöttük –, hanem egy közös genetikai faktor lehet ennek az oka, ami magyarázza a közöttük levő összefüggéseket, korrelációkat. Jonason¹³ is megerősíti, hogy nem egyértelműek az összefüggések a személyiségvonások és a politikai attitűdök között, mégis egyre több kutatás a témában erősít meg egy-egy kapcsolatot. Azonban ennek ellenére továbbra sincs konszenzus abban, hogy a politikai attitűdöket stabil konstrukciónak érdemes-e tekinte-

⁹ BOZÓKI ANDRÁS: *Politikai ideológiák*, in: GALLAI SÁNDOR – TÖRÖK GÁBOR (szerk.): *Politika és politikatudomány*. Aula Kiadó, Budapest, 2005.

¹⁰ JOST, JOHN T. et al.: *A politikai konzervativizmus, mint motivált társas megismerés*, in: JOST, JOHN T.: *Önalávetés a társadalomban: a rendszerigazolás pszichológiája*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 525-616. p.

¹¹ JOST, JOHN T. – AMODIO, DAVID M.: *Political ideology as motivated social cognition: Behavioral and neuroscientific evidence* *Motivation and Emotion*, 36 (1) 2012.

¹² VERHUIST, BRAD – EAVES, LINDON J. – HATEMI, PETER K.: *Correlation not Causation: The Relationship between Personality Traits and Political Ideologies* *American Journal of Political Science*, 56, 1, 2012. 34-51. p.

¹³ JONASON, PETER K.: *Personality and politics* *Personality and Individual Differences*. 71, 2014. 181-184. p.

ni – amiket emiatt a személyiségvonások képesek előre bejósolni -, vagy ahogyan *Jost* és munkatársai is gondolják, a politikai attitűdök maguk is személyiségvonások, így feltételezhetők tartós együttjárások más változókkal. Ezek alapján annyi bizonyosan elmondható, hogy a személyiségvonások hatással – vagy átfedéssel – vannak a politikai attitűdökre. A liberális beállítottságú egyének személyiségvonások szintjén általában nyitottabbak a tapasztalatokra, míg a konzervatív beállítottságú személyek pedig inkább emocionálisan labilisebbek.¹⁴ A jobboldali attitűdök a célirányultsággal, a kötelességtudattal és a renddel lehetnek összefüggésben, míg a baloldali szociopolitikai attitűdök a nyitottsággal, valamint a kreativitással, magas képzelőerővel hozhatók összefüggésbe. A liberálisabb személyek hajlamosabbak eltérni a hagyományoktól és a tradicionális értékektől, míg a konzervatívak könnyebben fogadják el a tradíciókat és az autoritást.¹⁵

A személyiségvonásokhoz hasonlóan – *Jost* és munkatársai, valamint *Kruglanski* elgondolásából kiindulva – elképzelhető, hogy a temperamentumok esetében is megtalálhatóak bizonyos jellegzetes mintázatok, amik bejósolhatják a konzervatív ideológia menti elköteleződést. A klasszikus meghatározása szerint a temperamentum genetikailag részben meghatározott biológiai gyökerekkel rendelkező, az egyénben meglévő alapvető diszpozíciókat jelöli, amelyek alapjául szolgálnak a spontán aktivitásnak, a reaktivitásnak, illetve az emocionalitásnak. A temperamentum egyéni különbségeket mutat az egyén viselkedési reakcióiban, leginkább a szociális interakciók kontextusában jelenik meg és a fejlődés folyamatában megnyilvánulását egyre inkább befolyásolja az adott kontextus és tapasztalat.¹⁶ *Cloninger* a temperamentum fogalma alatt az érzelmi ingerekre adott automatikus válaszokban megnyilvánuló különbségeket érti, amelyek szerinte függetlenek kultúrától és szociális tanulástól, de mérsékletten öröklöttek és időben stabilak (már koragyermekkorban megfigyelhetőek, és a felnőttkori viselkedést mérsékletten bejósolják). Az általa feltárt négy temperamentumfaktor genetikailag független egymástól és a környezeti ingerek specifikus osztályaira adott adaptív válaszokban bejósolható interakciós mintákat jelentik.¹⁷

*Greenstein*¹⁸ felhívja a figyelmet a politikai rendszerek és a személyiségjellemzők összefüggései vizsgálatának problematikájára: nem elegendő csupán a személyiségjellemzők vizsgálatából származó adatokat összefüggésbe hozni a társadalmi és politikai szerkezet jellemzőivel, ugyanis a nézetek rendszere, illetve a személyiségvonások nem következetesen függenek össze egymással, továbbá nem determinálják szükségképpen a

¹⁴ JONASON 2014. 181-184. p.

¹⁵ LUDEKE, STEVEN G. – RASMUSSEN, STIG HEBBELSTRUP R.: *Personality correlates of sociopolitical attitudes in the Big Five and Eysenckian models* Personality and Individual Differences, 98, 2016. 30-36. p.

¹⁶ NAGY LÁSZLÓ – GYÖNGYÖSINÉ KISS ENIKŐ: *A személyiség tipizálása a klasszikus és modern temperamentumelméletekben*, in: GYÖNGYÖSINÉ KISS ENIKŐ – OLÁH ATTILA (szerk.): *Vázlatok a személyiségről*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2007. 42-59. p.

¹⁷ OSVÁTH ANIKÓ: *A személyiség pszichobiológiai modelljének és Cloninger Temperamentum és Karakter Kérdőívének (TCI) bemutatása*, in: KÁLLAI JÁNOS – KÉZDI BALÁZS (szerk.): *Új távlatok a klinikai pszichológiában*. Új Mandátum, Budapest, 2002.

¹⁸ GREENSTEIN, F. I.: *A személyiségjellemzők halmazati hatása a politikai rendszerekre*, in: HUNYADY GYÖRGY (szerk.): *Történeti és politikai pszichológia*. Osiris, Budapest, 1998. 367-382. p.

politikai-ideológia választásainkat, viselkedésünket. A személyiség és a hiedelmek hátterében megmutatkozó pszichés szükségletek, tényezők – így a politikai meggyőződéseink is – sokféle módon megmutatkozhatnak, több alternatív csatornán is kifejeződhetnek. Ezt a megállapítást igazolja a motivált társas megismerés koncepciójában összefoglalt elméletek sokasága. Saját kutatásunkban ezért sem csupán a temperamentumjellemzőkkel próbáltuk magyarázni a mintánkban megmutatkozó politikai-ideológiai elköteleződések mintázatát, hanem igyekeztünk egy magyarázó modell felállításával bejósolni, hogy a temperamentum-jellemzők mellett a kognitív lezárás iránti igény mennyiben befolyásolja a konzervatív beállítódás megjelenését.

III. A kognitív stílus kutatása, a lezárás iránti igény és a motivált társas megismerés elmélete

Az alábbiakban a kognitív stílus kutatása, valamint a motivált társas megismerés elméletének legfontosabb megállapításain keresztül mutatjuk be, hogy a személyiségvonások és temperamentum egyedi szerkezetén kívül mi lehet hatással az egyén ideológiai elköteleződésére, és mi lehet ennek az oka.

A kognitív stílus fogalma arra utal, hogy a (társadalomról való) gondolkodásnak – más és más ideológiákkal telítődve – van egy egyéni jellegzetes módja, szerkezete, formája, amely megragadható és típusba sorolható. A kognitív stílus kutatásának előzményei közül kiemelendő *Adorno* és munkatársainak autoriter személyiségelmélete, amelyben az antiszemitizmus hátterét és megjelenési módjait igyekeztek megragadni az antiszemitizmus tárgyához kötött konkrét attitűd vizsgálatával. Megállapították, hogy a lélektani diszpozíciók és a politikai gondolkodás között összefüggés figyelhető meg: a fasisztoid eszmék elfogadására hajlamosító személyiség szerkezet növeli esélyét a szélsőbaloldali eszmék preferenciájának. *Rokeach* kognitív stílus elméletében kiemeli, hogy gondolkodásmódunk, információfeldolgozási módunk lehet nyíltabb vagy zártabb aszerint, hogy milyen a gondolatok változtathatósága, szerveződése, logikai megalapozottsága. A nyílt gondolkodású egyénre jellemző, hogy bízik a világban és magában, ezek megismeréséhez kompetens forrásból merít, ezeket kritikával illeti, saját tapasztalatai mércéjével méri. Ezen gondolkodásmód olyan eszmékkel párosul általában, mint a liberalizmus és szociáldemokrácia. A zárt gondolkodásmód jellegzetességei között szerepel, hogy a centrális nézetek nélkülözik az öntudatot és derűlátást, főképpen a tekintélybe és külső hatalmakra támaszkodik, azokat tekinti mércének és alapnak, ezek vezérlik tapasztalatszerzéseit, megismeréseit. E nézetrendszer hajlamosít a szélsőséges, akár totalitárius eszmék elfogadásához.¹⁹

A kognitív stílus-kutatás megújítójának tekinthető *Arie W. Kruglanski* lezárás iránti igény elmélete ötvözi a kognitív és motivációs tényezőket, elméletében utóbbiakat helyezve az

¹⁹ HUNYADY GYÖRGY: *Nyílt gondolkodással a kognitív lezárásról: a kognitív stílus fogalmának megújítása*, in: KRUGLANSKI, ARIE W.: *A zárt gondolkodás pszichológiája*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 9-31. p.

előtérbe. Az egyén megismerési motivációi – azaz az adott tudás vonatkozásában kitűzött céljai – nagyban befolyásolják az egyén gondolkodási módját, zártságának, nyitottságának mértékét. *Kruglanski* négyfajta episztemikus motivációt különböztet meg aszerint, hogy az egyén célja a lezárás elkerülése vagy elérése, illetve, hogy a lezárás elérése vagy elkerülése specifikus, tehát konkrét-e, avagy sem. A lezárási igényt a lezárás észlelt haszna, valamint hiányának észlelt költsége válthatja ki, míg a lezárás elkerülésének hajlamát a lezárás hiányának észlelt előnye, valamint annak bekövetkezésének észlelt költsége válthatja ki. Így például olyan tényezők befolyásolhatják – szituációról szituációra – a lezárási igény szintjét, mint a további információfeldolgozás szükségessége, nehézsége, a személy aktuális fizikai és pszichológiai állapota, a környezeti hatások, továbbá a személy olyan nemspecifikus lezárás iránti motivációs attitűdjei, amelyeket befolyásolhat az egyén diszpozíciója, vagy akár az adott társadalmi közeg hagyományai, kultúrája.²⁰ Ezek alapján a magas lezárási igényű személyek döntéseiket általában gyorsabban, kisebb körütekintéssel, így pontatlanabbul hozzák meg, de ezekben biztosabbak és mellettük jobban kitartanak. Ezzel szemben az alacsony lezárási igényű személyek több alternatíva figyelembevételével, lassabban hozzák meg döntéseiket.

Jost és munkatársai²¹ motivált társas megismerés megközelítésükben igyekeznek egye-
síteni a politikai konzervativizmus pszichológiai jellegzetességeivel kapcsolatos eredményeket, azaz összefüggéseket találni a kognitív és motivációs szükségletek és állapotok, valamint a politikai attitűdök között. A hiedelemrendszerek – mint a konzervativizmus – álláspontjuk szerint részben kielégít bizonyos pszichológiai szükségleteket, így szubjektíven racionálisnak tekinthetők, azonban a valóság bizonyos aspektusaitól függenek. A motívumok az információfeldolgozás mértékére vannak hatással, így befolyásolhatják a hiedelmeink kialakulását. *Jost* és munkatársai feltételeznek egy megfeleltetési folyamatot, amely valószínűsíthetően afelé az ideológia felé irányítja az egyént, amely a jellegzetességeinél fogva a legmegfelelőbb számára (így például az egyén kielégíti a kognitív zárás iránti szükségletét azáltal, hogy a konzervatív ideológia nézetrendszerét elfogadja). Az episztemikus motívumok arra vezérlik az egyént, hogy olyan nézeteket sajátítsanak el, amelyekben biztosak lehetnek. Ezek segítik eligazodni a fenyegető – kétértelmű, komplex és újdonságokkal átszőtt – társas és fizikai világban, befolyásolva azt, hogy hogyan küzd le a személy a bizonytalanságot és az ismeretlen ingerektől való félelmét. Ezek közé a motívumok közé tartozik a dogmatizmus, a kétértelműséggel szembeni intolerancia, a bizonytalanságkerülés, a kognitív komplexitás, a zárt gondolkodás, a lezárás iránti szükséglet. Az egzisztenciális motívumokban – mint a terrorkezelés, félelem, harag, önbecsülés és pesszimizmus – is megjelenhet a biztonság iránti szükséglet – és így a változás elutasítása -, ezáltal ezek is befolyásolják a tudás és jelentés keresésének folyamatát. A motivált társas megismerés elmélete lehetőséget kínál a politikai konzervativizmust kialakító különböző motívumok elméleti integrációjára. A korábban említett motívumok mind kapcsolódnak a konzervativizmus két alapeleméhez – az egyenlőtlenség elfogadásához, valamint a változás-

²⁰ KRUGLANSKI, ARIE W.: *A zárt gondolkodás pszichológiája*. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 42-63.p., 220-251.p.

²¹ JOST et al. 2003. 525-616. p.

sal szembeni ellenálláshoz -, különösen, ha a status quo azonosítható az egyenlőtlenséggel. Így azok a személyek, akiket az egzisztenciális, episztemikus és ideológiai motívumainak rendszere arra ösztönöz, hogy elfogadjanak egy biztonságot és kiszámíthatóságot jelentő ideológiát mint a konzervativizmus, ennek belsővé tételével könnyebben küzdenek meg a félelmet kiváltó ingerekkel, a bizonytalan helyzetekkel. A konzervatív beállítottságú emberek előnyben részesítik a strukturáltabb, egyértelmű információt a kétértelművel szemben, ezért az információk szűrésénél inkább az egyértelműségekre törekednek, míg a liberális beállítottságú személyek alkalmazkodóbbak és jobban reagálnak a komplexebb információkra.²² Ahogyan korábban már említettük, a tradicionális értékek elfogadása a konzervativizmussal, míg a modern világnézettel való azonosulást – eredményezik. A magas lezárási igényű személyek pedig inkább preferálják a tradicionális világnézettel kapcsolatos értékeket, hisznek egy végtelen igazságosságban és a természetes értékekben. Továbbá kiemelendő, hogy a konzervatív ideológiai elköteleződésben valószínűleg kiemelt szerepe van a vallásnak (ami nem kifejezetten konkrét egyházhoz kötődik).²³

IV. A jogászok és jogász hallgatók körében végzett kutatás összefoglalása

A témában folytatott saját vizsgálatunkban²⁴ a korábbi kutatási eredmények megismétlésén felül célul tűztük ki a lezárási iránti igény és a konzervatív elköteleződés kapcsolatának feltérképezését a temperamentumjellemzőkkel, valamint a jogi hivatást választó személyek esetében esetlegesen megmutatkozó jellegzetességek megfigyelését.

IV.1. Hipotézisek

Kutatásunkban a fentebb felvázolt elméletek alapján fogalmaztuk meg hipotéziseinket. Többek között feltételeztük, hogy a jogászok összességében magasabb lezárási iránti igényt mutatnak – ami kifejezetten a rend és szervezettség iránti igényben mutatkozik meg -, mint a nem jogot gyakorló vagy tanuló személyek, továbbá emiatt feltételeztük, hogy a konzervatív, jobboldali politikai-ideológiai elköteleződés válik esetükben is a jellemzőbbé.

²² AMODIO, DAVID M. et al.: *Neurocognitive correlates of liberalism and conservatism* Nature Neuroscience, 10, 2007. 1246-1250. p.

²³ ZAVALA, AGNIESZKA G. – BERGH, AGNIESZKA V.: *Need for cognitive closure and conservative political beliefs: Differential mediation by personal worldviews* Political Psychology, 28, 5, 2007. 587-608. p.

²⁴ MATOLAY MÁTÉ: *A lezárási iránti igény és a temperamentum összefüggéseinek vizsgálata a politikai konzervativizmussal*. Szakdolgozat, SZTE BTK Pszichológia Intézet, 2016.

IV.2. Módszerek

IV.2.1. Az eljárás menete

Az adatfelvételre 2016 tavaszán került sor elektronikus formában online felületen és papír-ceruza módszer segítségével. A kérdőív kitöltése önkéntes és anonim volt, ellenszolgáltatás nem járt a kutatásban való részvételért. A kitöltéshez átlagosan 20-25 percre volt szüksége a kutatásban résztvevőknek.

IV.2.2. A minta jellemzői

A kérdőívcsomagot összesen 150 fő töltötte ki (érvénytelen 18 kitöltés), a minta statisztikai elemzés alá vett elemszáma 132 fő. A minta átlagéletkora 25,59 év, a legfiatalabb kitöltő életkora 18 év (1 fő), legidősebb életkora 64 év (1 fő). A foglalkozás szerinti eloszlás alapján az egyetemi hallgatók csoportja a mintában felülreprezentált (egyetemi hallgatók elemszáma: 99 fő, ebből jogász hallgató: 70 fő), illetve jelentős a szellemi munkát végzők száma (51 fő, ebből jogász végzettségű: 7 fő). A minta 25,8 %-át férfiak, 74,2 %-át nők alkotják.

IV.2.3. A kutatásban alkalmazott mérőeszközök

Vizsgálatunkban a kutatás szempontjából lényeges demográfiai adatok – nem, életkor, végzettség, foglalkozás, egyetemi hallgatók esetében szak és évfolyam – felmérése után a kutatásban részt vevő személyek a Lezárási Igény Kérdőív²⁵ (LIK) rövidített változatát,²⁶ a Cloninger-féle Temperamentum és Karakter Kérdőív (TCI) temperamentum-skáláihoz tartozó tételeket,²⁷ illetve a Gáspár-féle Konzervativizmusskálát²⁸ töltötték ki. Végezetül az ideológiai orientációra és értékpreferenciákra kérdeztünk rá.

A LIK öt legerősebb faktorsúlyú alszkálája – vagyis a lezárás iránti igény öt főbb megjelenési módja – a Rend és Szervezettség Igénye (a strukturált, átlátható környezet és élet iránti igény), a Döntéskészség (ami a minél gyorsabb és határozottabb döntések meghozatalára sarkallja az egyént), a Több szempontúság Igénye/ Kerülése (megmutatja, mennyire motivált az egyén alternatív nézőpontok figyelembevételére), a Bizonytalansággal Szem-

²⁵ CSANÁDI ANDRÁS – HARSÁNYI SZABOLCS GERGŐ – SZABÓ ÉVA: *Lezárási Igény Kérdőív – A Need For Closure Scale magyar nyelvű változatának tesztelése egyetemista mintán*, in: *Alkalmazott Pszichológia*, 11(1-2), 2009. 59-83. p.

²⁶ HARSÁNYI SZABOLCS GERGŐ: *Politikai-ideológiai preferenciák a lezárás iránti igény, a tekintélyelvűség, a szorongás és az értékpreferenciák tükrében*. Doktori disszertáció, ELTE PPK Pszichológiai Doktori Iskola, 2014.

²⁷ BÁNKI M. CSABA et al.: *Temperamentum és karakter: Cloninger pszichobiológiai modellje*. Medicina Könyvkiadó Rt., Budapest, 2005. 77-83. p.

²⁸ GÁSPÁR MIHÁLY: *Kísérlet a konzervativizmus konstrukciójának újraértelmezésére: egy új konzervativizmusskála bemutatása, valamint megbízhatóságának és diszkriminatív érvényességének a vizsgálata*, in: *Alkalmazott Pszichológia*, 8(4), 2006. 85-106. p.

beni Ellenérzés (a bizonytalan, előre ki nem számítható helyzetekkel szembeni ellenállást fejezi ki), illetve az Újdonságkeresés/-kerülés (az új, ismeretlen ingerekkel, helyzetekkel, személyekkel szembeni érzéseket foglalja magában). *Gáspár* olyan kérdőívet szerkesztett, amely alkalmas a konzervativizmus, mint személyiségvonás több szempontú mérésére, tekintettel arra, hogy a konzervativizmus megnyilvánul az értékrend és a viselkedés főbb területein is. A Konzervativizmusskálát a TCI skáláival vetették össze, amelyek segítségével pontosították a kérdőív és skálái tartalmát. *Cloninger* a temperamentumfaktorok mérésére alkotta meg eredetileg – majd egészítette ki a karakterfaktorokkal – a TCI-t. Pszichobiológiai modellje valamint a TCI alkalmas az általános személyiségjellemzők leírására, a személyiségzavarok bejósolására és megállapítására, valamint a temperamentum- és karakterdimenziók kombinációival megállapíthatóak az egyénre jellemző karakter- és temperamentumtípusok. A kérdőív hét dimenzió mentén – négy temperamentum és három karakter dimenzió – térképezi fel a személyiséget, ezek: Jutalomfüggőség, Ártalomkerülés, Újdonságkeresés, Kitartás, valamint az Önirányítottság, Együttműködési készség, Transzcendenciaélmény. A Kitartás temperamentumfaktor kivételével mindegyik faktor további alskálákra bontható.

A politikai irányultságot és ideológiai elköteleződést Likert-skálákon alapuló önjelölésmódon mértük fel. A kérdések a baloldali-jobboldali beállítottsággal, négy politikai-ideológiai irányzattal (radikális jobboldal, konzervatív, liberális és szocialista ideológiák), valamint kilenc konzervativizmushoz köthető fogalommal (vallás, nemzet, társadalmi egyenlőtlenség, demokrácia, politikusok, hagyomány, jogbiztonság, Alaptörvény, törvény előtti egyenlőség) kapcsolatos érzésekre, azokkal való egyetértés mértékének feltárására irányultak. A vallás, nemzet, társadalmi egyenlőtlenség, hagyomány, politikusok mint értékek – a korábbiakban kifejtettekkel összhangban – a konzervativizmushoz köthető fogalmak, ahogyan a demokrácia is, csak negatív értelemben: a klasszikus demokráciafogalom alapelvei közé tartozik a népszuverenitás, a kormányzók és kormányzottak azonosságának elve, ami az öngazgatás eszmei alapja.²⁹ Magyarország Alaptörvénye határozottan foglal állást a nemzeti hagyományok és értékek időtállósága és jelentősége mellett, így erősen kötődik a konzervatív eszméhez. A jogbiztonság magában foglalja a jog egyértelműségét, érthetőségét, megismerhetőségét és bizonyosságát,³⁰ ezért feltétlenül köthető a konzervativizmus értékrendjéhez. A törvény előtti egyenlőség – a társadalmi egyenlőtlenség elfogadásából levezetve – fordítottan viszonyul a konzervativizmus alapszellemiségéhez.

²⁹ Bozóki 2005.

³⁰ TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ: *Alaptanok*, in: TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ – SCHANDA BALÁZS (szerk.): Bevezetés az alkotmányjogba. HVG-ORAC, Budapest, 2014. 21-75. p.

IV.3. Eredmények

IV.3.1. A konzervativizmus, a lezárás iránti igény és a temperamentumváltozók közötti általános összefüggések

Eredményeink részben megerősítették a nemzetközi és hazai vizsgálatok tapasztalatait. A minta eloszlási mutatói alapján inkább jobboldali, de liberális ideológiát preferáló személyek vettek részt a kitöltésben. Az idősebbek inkább a konzervativizmus, a fiatalabbak inkább a szélsőjobboldal mellett köteleződnek el. A magasabb lezárási igényű egyének konzervatívabbak és inkább jobboldali beállítottságúak, ami kifejezetten a rend és szervezettség igényében mutatkozik meg. Vélhetően különböző pszichológiai szükségletüket a konzervativizmus nyújtotta biztonság, kiszámíthatóság és stabilitás keretei között érik el. Eredményeink szerint a konzervatív elköteleződés fokozottabb újdonságkereséssel, ellenben alacsonyabb szintű kitarással párosul. Az általunk felállított modell alapján elmondható, hogy a vizsgált változók közül a konzervatív elköteleződést a rend és szervezettség igénye iránti szükséglet, valamint az újdonságkeresés mértéke befolyásolja nagymértékben, míg legbiztosabb előrejelzőjének a vallásosság és a minél magasabb lezárási igény bizonyult.

IV.3.2. A jogászok és jogász hallgatók körében megmutatkozó különbségek

A jogász és nem-jogász végzettségű, diplomás személyek csoportjai közötti összehasonlítás nem mutatott ki jelentős eltéréseket a lezárási igény, a temperamentumfaktorok, valamint a konzervativizmus és jobboldali-baloldali elköteleződés tekintetében, így vonatkozó hipotéziseinket elvetettük.

A joghallgatók és egyéb tanulmányokat folytató egyetemisták eredményei a konzervativizmus és a jobboldaliság-baloldaliság változók vonatkozásában nem térnek el jelentősen az egyéb szakon tanulók eredményeitől, azonban a lezárási igény vonatkozásában – kifejezetten a Rend és Szervezettség Igénye alskálán – a joghallgatók eredményei szignifikánsan magasabb eltérést mutatnak. Ezen eredmények alapján a vonatkozó hipotézisünk részben teljesült. Habár nincs kimutatható különbség a két csoport között a konzervativizmus tekintetében, azonban a szintén feltételezett szignifikánsan magasabb lezárási igény a joghallgatók körében megmutatkozott.

IV.4. Az eredmények értelmezése, megvitatás

Ezen utóbbi eredmény megerősíti előzetes elképzelésünket, hogy a jognak kiemelt szerepet tulajdonító, azt tanulmányaiknak is választó személyeknek fokozott igényük van a világos, egyértelmű ingerekre és információkra, amit esetükben – feltételezhetően – a jogszabályok keretei nyújtanak számukra. Amennyiben ez az elképzelés helytálló, úgy érthetővé válik, hogy a konzervativizmus viszonylatában nem jelentkeztek különbségek. Feltételezhetjük, hogy a joghallgatók többségének – valamint általában a jogászok – esetében a magasabb lezárási igény a jellemzőbb, ami nem feltétlenül a konzervatív ideológia

menti elköteleződést és konzervatív értékek preferálását vonja maga után, hanem inkább a jog és a jogi normák által nyújtott keret és szabályok azok, amik kielégítik a pszichológiai igényeiket, szükségleteiket. Tehát kutatásunk lényegesnek tűnő eredménye véleményünk szerint magyarázható azzal a feltevessel, hogy a jogászok azon igényeit, amelyeket a politikai konzervativizmus elégít ki más magas lezárási igényű csoportokban, esetükben ezt a funkciót a jogszabályok és jogi normák által szabályozott és az élet minden területét minduntalan átszövő szabályok – és ezek követése, valamint a valószínűsíthetően a jog elsőbbségbe vetett bizalmuk – látják el.

Az eredmények megfelelő értelmezéséhez és keretbe illesztéséhez további kutatásokat lenne érdemes végezni a témában mind a temperamentumjellemzők, mind a speciálisnak tekinthető csoportok vonatkozásában. Mind az ideológiai elköteleződés, mind a lezárási iránti igény olyan általános, a mindennapi életünkben folytonosan jelenlevő jelenség és viselkedésünket befolyásoló tényező, amely érdekes információkat szolgáltathat önmagunkkal, választásainkkal kapcsolatban. Ezzel pedig – esetünkben a jogászokra nézve – közelebb kerülhetünk például olyan kérdések megértéséhez, hogy milyen sokféle tényező befolyásolhatja és alakíthatja közvetve akár az egyén pályaválasztását.

Összefoglalás

Tanulmányunkban röviden összefoglaltuk a legjelentősebb elméleteket és eredményeket a politikai konzervativizmus kutatásával kapcsolatban, igyekezve felvázolni azokat a pszichológiai tényezőket, amik nagy hatással bírhatnak megjelenésére. Ezek alapján látható, hogy széleskörűen kutatott és több esetben ellentmondásos területe ez a pszichológiának, azonban az utóbbi évek kutatásai és a motivált társas megismerés elméleti koncepciója egyre közelebb visz minket az ideológiai elköteleződés kognitív és motivációs elemeinek minél pontosabb megértéséhez.

A címben felvetett kérdésre a kutatásunk eredményei alapján az a válasz adható, hogy úgy tűnik a jogászok más csoportokhoz viszonyítva hasonló mértékben preferálják a konzervatív értékeket és eszmét. Azonban a jogász hallgatók lezárási igényében érdekesnek tűnő eredmény körvonalazódik, ami egyrészt alapot adhat további, szélesebb körű vizsgálatok tervezésére, másrészt viszonylag apró, de újabb adalékkal szolgálhat a jogpszichológia és a pályalelektan számára a jogi hivatáshoz szükséges vagy ahhoz járuló személyiségjellemzők felrajzolásához.

MÁTÉ MATOLAY

ARE THE JURISTS CONSERVATIVE? THE INFLUENCE
OF MOTIVATION AND TEMPERAMENTUM
ON IDEOLOGICAL COMMITMENT

(Summary)

In our study we summarize the connections appeared between the political conservatism, the need for closure and certain personality characteristics (temperament), partly based on our own research results. The ideological commitment satisfy several psychological needs, among others, the need for avoidance of insecurity and the need for increase existential security. Mapping the unique personal characteristics, the concept about the open and closed mentality, the need for closure and the theory about the motivated social cognition could account for commitment for conservatism ideology, thus we present those psychological facts which take an important part in their thinking and in their decision making process, through these theoretical concepts. In our research we examined the connection between the need for closure, the characteristics of temperament and the ideological commitment, particularly among the ones who chose legal profession. 150 people took part in our research sample, mainly university (law) students and white-collar workers (lawyers). Our measuring instruments were the Inventory of Temperament and Character, the Need for Closure Scale, as well as the Gaspar's Conservatism Scale. It seems like the most important research result shows, law students have a higher need for closure – particularly in need of order and organization – however, they are not committed more for conservative ideology and values. We assume this result could be explained by the hypothesis which states the ones who choose law to accept unconditionally, to study and to do as a profession, satisfy their higher need for closure by the characteristics afforded by the law itself.

MÉSZÁROS GABRIELLA*

Várandós nőkkel szembeni hátrányos megkülönböztetés a munkaviszony megszüntetés alatt

Bevezetés

A tanulmány vizsgálatának tárgya a várandós nők jogi védelme szempontjából releváns diszkrimináció tilalma, amely a női munkavállalók terhessége miatt következik be. A cikkben áttekintjük a várandós munkavállalókkal szembeni diszkriminatív munkáltatói magatartásokat a munkaviszony megszüntetés során. Továbbá vizsgáljuk az Európai Bíróság azon ítéleteit, valamint az Egyenlő Bánásmód Hatóság eseteit, amelyekben a várandós nővel szemben diszkriminációt állapítottak meg. Kiindulásként leszögezhető, hogy a nőket – nemük miatt – a munkavégzésük során számtalan helyzetben diszkriminálják. Tovább súlyosbodhat a hátrányos helyzet, ha a nő várandós lesz. A terhes nők sebezhetőségét tovább növeli az a tény, hogy a terhesség egy ideiglenes állapot, amely egzisztenciálisan végtelenül kiszolgáltatottá teszi a várandós nőt. Ezzel egyidejűleg a terhességről tudomást szerző munkáltatóban számtalan téves félelem indukálódik, ami gyors és rendszerint jogellenes (diszkriminatív) intézkedésben ölt testet. Ugyanakkor a megnövekedett egzisztenciális kiszolgáltatottság miatt a jogszabálysértő munkáltatói intézkedéseknél nagy a látencia, hiszen a munkavállalók még az általánosnál is ritkábban fordulnak a jogaik védelme érdekében hatósághoz vagy bírósághoz. Ennek hátterében több tényező állhat (pl. jogismeret hiánya, félelem, idődimenzió, stb.). Ezek közül kiemeljük az idődimenzió kérdését, ami alatt azt érti a szakirodalom, hogy amire az eljárás – akár a hatósági, de még inkább a bírósági – véget ér, addigra az adott jogszabálysértő magatartásra okot adó helyzet a gyermek születésével (terhesség vége) okafogyottá válik.¹

A terhes munkavállaló munkaviszonyának jogellenes megszüntetése esetén indokolt a munkavállaló és a munkáltató szemszögéből az elbocsátás következtében keletkező hátránnak a vizsgálata. Amennyiben a terhes munkavállaló munkaviszonyát szünteti meg a

* PhD hallgató, SZTE ÁJTK Munkajogi és Szociális jogi Tanszék

¹ PUSKÁS ÁGNES: *A várandós nők jogainak érvényesülése, különös tekintettel az egészséget nem veszélyeztető biztonságos munkafeltételekre*. Gazdaság és Jog, XXIV. évfolyam, 2016. szeptember. 24. p.

munkáltató, az erkölcsi és anyagi (egzisztenciális) veszteséget jelent számára. Abban az esetben, ha a munkáltató jogellenesen mond fel a terhes munkavállalónak, akkor az anyagi következményeket neki kell viselnie.²

A tanulmányban azt az alapvető kérdést vizsgáljuk, hogy a munkáltató magatartása miért és milyen esetekben válik diszkriminatívá, amikor a női munkavállaló terhes lesz. Azon eseteket ismertetjük, ahol a közvetlen és közvetett hátrányos megkülönböztetés, zaklatás és mobbing fordul elő a terhes munkavállaló vonatkozásában.³ A témánk szempontjából releváns a munkavállaló terhességének bejelentését követő munkáltatói magatartásoknak a vizsgálata, például terhessége miatt nem köt vele munkaszerződést, vagy a próbaidő alatt a terhessége miatt szünteti meg a munkaviszonyát⁴ a terhes munkavállaló határozott idejű munkaszerződését nem hosszabbítja meg.⁵ Jelen cikkben azon esetek bemutatására törekszünk, amelyekben a várandós munkavállaló munkaviszonyának megszüntetése⁶ a terhességének bejelentését követően történt. A női nemhez tartozás, az anyaság és a terhesség együttesen jelennek meg a diszkrimináció alapjaként.⁷

Az elbocsátás egy női munkavállaló várandóssága miatt, vagy alapvetően a terhességen alapuló elbocsátása csak a nőket érinthet, ezért nemi megkülönböztetésnek minősül.⁸ A nemi alapú diszkriminációhoz sorolhatjuk a várandósság miatti diszkriminációt, mivel ez nőket érinti.⁹ Akkor jelenik meg, amikor a munkáltató a várandós munkavállalót másképp kezeli a többi munkavállalóval¹⁰ szemben.¹¹

A munkáltató hátrányos megkülönböztető magatartásának a háttérében általában az a feltételezés áll, hogy a terhes munkavállaló kevesebbet fog dolgozni és már a terhessége

² Több országban – ahol a CSR (vállalatok társadalmi felelősségvállalása) elterjedt, vagy a vállalati etikai kódexeket alkalmazzák – a munkáltatókat ilyen helyzetben erkölcsi hátrány is éri, hiszen a tisztességes piaci magatartása megkérdőjeleződik.

³ Jelen tanulmány vizsgálata nem terjed ki a várandós nő vonatkozásában a viktimizációra és a szegregációra.

⁴ MAJTÉNYI BALÁZS: *Lejtős pálya, Antidiszkrimináció és esélyegyenlőség*, L'Hartman, Budapest, 2009. 77. p.

⁵ Határozott idejű munkaszerződés esetén a szerződésben rögzített határidőt követően a munkáltatót további kötelezettség nem terheli. Abban az esetben viszont, amikor a munkavállaló a várandósságát bejelenti a munkáltatónak, feltételezhető, hogy az új szerződés megkötésére a várandóssága miatt nem kerül sor.

⁶ Az Egyesült Királyságban évente harmincezer nő munkaviszonya a várandóssága miatt kerül megszüntetésre, és ezeknek csak három százaléka fordul bírósághoz az Equal Opportunity Commission szerint. Arturo Bronstein: *International and Comparative Labour Law, current challenges*, International Labour Organization, 2009. 142.p.

⁷ ROGER BLANPAIN: *Comparative Labour Law and Industrial Relations in Industrialized Market Economies*, Kluwer Law International, 2014. 443. p.

⁸ ANNICK MASSELOT, EUGENIA CARACCILO DI TORELLA AND SUSANNE BURRI: *Fighting Discrimination on the Grounds of Pregnancy: Maternity and Parenthood*, The application of EU and national law in practice in 33 European countries. European Union 2012. 6. p.

⁹ <https://www.maternityaction.org.uk/advice-2/mums-dads-scenarios/pregnant/pregnancy-discrimination/> (2017.01.01.)

¹⁰ Várandós nő- nő, Várandós nő- férfi

¹¹ <http://www.nolo.com/legal-encyclopedia/pregnancy-discrimination-lawsuits-what-you-have-prove.html> (2016.12.22.)

alatt átmenetileg kiesik a rendszeres munkavégzésből, vagy egyáltalán nem tudja ellátni a meglévő munkakörét. Mivel a munkáltató a vonatkozó munkajogi szabályok értelmében a várandós munkavállalónak köteles biztosítani az orvosi vizsgálatokon való részvételt,¹² valamint az egészségi állapotának megfelelő munkakört (ha a terhessége miatt nem tudja az eredeti munkakörét ellátni) és adott esetben távolmaradása esetén a helyettesítéséről szükséges gondoskodnia. Előfordulhat olyan eset is, amikor várandóssággal összefüggő betegség¹³ következtében egyáltalán nem tud munkát végezni a terhes munkavállaló. Ezekre példaként említünk két esetet – Hertz és a Brown esetek – az Európai Unió Bíróságának gyakorlatából.

„Az egyenlő bánásmód elvének alkalmazása a munkaviszonyban különösen nagy jelentőséggel bír, hiszen a munkajogviszonyban alapvetően függő munkavégzés történik, vagyis a munkavállaló a munkáltató irányítása, ellenőrzése és felügyelete mellett végez „önállótlanul” munkatevékenységet, ezért igen nagy tere lehet az olyan munkáltatói intézkedéseknek, amelyek különbséget tesznek a munkavállalók között. Hogy ez a különbségtétel indokolt, avagy indokolatlan, illetve jogszerű vagy jogszerűtlen-e, ennek megítélése Magyarországon az erre a célra létrehozott Egyenlő Bánásmód Hatóság és a bíróságok feladata. A Hatóság és a bíróság eljárására csak akkor kerülhet sor, ha a munkáltató nem tartja be a munkahelyen az egyenlő bánásmódra vonatkozó jogszabályokat. Ugyanakkor bizonyos szempontból nincs jelentősége annak, hogy a munkavállaló mely védett tulajdonságára alapítva sújtja őt munkáltatója valamilyen diszkriminációval, hiszen a legfőbb feladat ilyenkor a jogsérelem feltárása és orvoslása. Abban a vonatkozásban természetesen van jelentősége a különbségtétel alapjául szolgáló védett tulajdonság vizsgálatának, mivel az egyenlő bánásmód megsértése esetén a munkavállaló emberi méltósága is sérül, ezt hogy éli meg a munkavállaló, milyen hatással lehet ez a jogsértés a személyiségére, további munkavégzésére.”¹⁴

„A felperesnek kell valószínűsíteni a védett tulajdonság és az elszenvedett hátrány közötti ok-okozati összefüggést, és ezen valószínűsítést követően lehet helye a munkáltató oldalán az Ebktv. szerinti kimentésnek. Az ok-okozati összefüggés bizonyítottsága szorosan összekapcsolódik az összehasonlítható helyzet fogalmával, márpedig hátrányos megkülönböztetés kizárólag összehasonlítható helyzet fennállta esetén állapítható meg. A diszkriminációval sújtott munkavállaló összehasonlítható helyzetben van a diszkriminációval nem sújtott többi munkavállalóval, akkor az oksági kapcsolat gyakorlatilag fennáll. Ennek magyarázata az, hogy mivel a védett tulajdonságot és a hátrányt köteles valószínűsíteni a munkavállaló, ezek sikeressége esetén van csak helye munkáltatói kimentésnek, melynek keretei között pedig bizonyíthatja, hogy nem áll fenn összehasonlítható helyzet, illetőleg

¹² A várandósság ideje alatt a női munkavállaló rendszeres orvosi vizsgálatokon vesz részt. A munkavállaló mentesül munkavégzési és rendelkezésre állási kötelezettsége alól a jogszabályban előírt kötelező orvosi vizsgálat idejére. A vizsgálatok idejére a munkavállalót távolléti díja illeti meg. Mt. 55. § (1)

¹³ A táppénzre jogosultság szempontjából keresőképtelennek minősül, aki várandóssága, illetve szülése miatt nem tudja munkáját ellátni, és csecsemőgondozási díjra nem jogosult. 2014. évi CXI. törvény, 48. § i), r)

¹⁴ ZACCARIA MÁRTON LEÓ: *Az egyenlő bánásmód elvének érvényesülése a munkajog területén a magyar joggyakorlatban*, HVG Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2015. 34. p.

a hátrány nem a védett tulajdonságon alapul. Megjegyzendő, hogy a felperesnek az összehasonlítható helyzetet nem kell valószínűsítene, hanem mindössze meg kell jelölne azon munkavállalót vagy munkavállalókat, akikkel ő összehasonlítható helyzetben van. Vagyis a sikeres munkavállalói valószínűsítés eredménye az is, hogy az oksági kapcsolat fennálltát – tekintettel az összehasonlítható helyzetre – vélelmezni kell, hiszen ha az összehasonlítható helyzetben lévő munkavállaló nem szenvedte el a hátrányt, akkor a hátrány oka logikusan csak a védett tulajdonság lehet.”¹⁵

„Egyenlő bánásmód a hátrányos megkülönböztetéstől mentes élethez való jogot jelenti. E fogalmat negatív oldalról definiálva a diszkrimináció tilalmát kapjuk.”¹⁶ „Az egyenlő bánásmód követelménye másképpen a hátrányos megkülönböztetés tilalmát jelenti.”¹⁷

„Diszkrimináció tilalma az egyenlő bánásmód negatív irányú definiálása során jutunk el a diszkrimináció tilalmához. A diszkrimináció pedig nem más, mint a hátrányos megkülönböztetés. Ebből adódik, hogy szemantikailag nem szerencsés a „pozitív diszkrimináció” kifejezés használata – annak ellenére, hogy a hazai és nemzetközi irodalom bővelkedik e kifejezés használatában –, hiszen a diszkrimináció önmagában azt jelenti, hogy hátrányt okozó megkülönböztetés, azaz önmagában hordozza a negatív előjelet. Így kétséget kizáróan belátható, hogy logikailag nem sok értelme van egy negatív tartalmú „pozitív diszkriminációnak”. A pozitív diszkrimináció helyett talán célravezetőbb az előnyben részesítés gondolatát használni. Bár egyes szerzők a „pozitív” jelzőn csupán az állami aktivitást értik.”¹⁸

A tanulmányban röviden ismertetjük a hátrányos megkülönböztetés megjelenési formáit:¹⁹ a közvetlen hátrányos megkülönböztetést, a közvetett hátrányos megkülönböztetést, a zaklatást a várandós munkavállaló vonatkozásában. Továbbá a mobbingot (pszichoterror), amelynek a zaklatással közös vonása, hogy szintén emberi méltóságot sértő hatások érik a várandós munkavállalót.

Közvetlen hátrányos megkülönböztetés

Várandós nő esetében kettős diszkriminációról beszélhetünk, mivel a neme és anyasága miatt egyaránt diszkrimináció éri.²⁰

Közvetlen megkülönböztetés akkor történik, ha – egy személlyel kedvezőtlenül járnak el, – ahhoz képest, ahogyan másokkal szemben hasonló helyzetben eljárnak,²¹ vagy

¹⁵ ZACCARIA MÁRTON LEÓ: *Áldozatvédelem vagy tényleges bizonyítás? A fordított bizonyítási teher megítélése a foglalkozási diszkriminációs ügyek hazai gyakorlatában*, Pro Futuro 2015/2. 130-131. p.

¹⁶ BERKI GABRIELLA: *Szabad mozgás és az Európai Unió szociális joga*, Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2016. 198. p.

¹⁷ MAJTÉNYI: *Lejtős pálya, Antidiszkrimináció és esélyegyenlőség*, L'Harmattan, Budapest, 2009. 69. p.

¹⁸ BERKI: *Szabad mozgás és az Európai Unió szociális joga*, Iurisperitus Kiadó, Szeged, 2016. 198. – 199. p.

¹⁹ Jelen tanulmányban nem térünk ki a jogellenes elkülönítés és a várandósság kapcsolatának a vizsgálatára.

²⁰ 2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról (Ebkvt. 8. §)

²¹ Az összehasonlítási alap objektív alapon történik a munkáltató kedvezőtlenebb bánásmódban részesíti a vá-

eljárásnak, – ennek oka az adott személy egy bizonyos tulajdonsága, amely a védett tulajdonságai közé tartozik.^{22,23} Közvetlen, más néven nyílt diszkriminációról beszélünk, amikor a neme alapján történik a különbségtétel.²⁴ „Azaz nem a személyes tulajdonságok, képességek, vagy objektív mérlegelés alapján bánnak valakivel hátrányosan, hanem azért, mert a munkavállaló nő.”²⁵ Közvetlen diszkrimináció, amely azt jelenti, hogy nem lehet várandóssága miatt kedvezőtlen bánásmódban részesíteni. Nem kell bizonyítania, hogy kedvezőtlenebb bánásmódban részesült egy férfival vagy egy nem terhes nővel szemben,²⁶ csupán elegendő, hogy a várandóssága miatt keletkezett hátránya.²⁷ „A munkáltatói döntés megítéléséhez az szükséges, hogy az abban érintett személlyel szemben felállítható legyen egy másik személy (csoport) akivel a helyzete összemérhető.”²⁸

Az alábbiakban az Európai Bíróság Webb, Hertz és Brown eseteit ismertetjük, ahol a terhes munkavállalókkal szemben a közvetlen nemi alapú hátrányos megkülönböztetés a várandósságukkal összefüggésben következett be, majd ezt követően a munkaviszonyuk megszüntetésére került sor.

Webb asszony esetében hozott ítéletben megállapították, hogy a terhesség nem hasonlítható össze egy beteg állapotával. Még kevésbé hasonlítható össze azzal, ha valaki nem orvosi okokból nem áll rendelkezésre munkavégzésre. A Webb²⁹ úgy speciális esetnek tekinthető, mivel szülési szabadságon lévő munkavállaló helyettesítésére egy másik munkavállalót alkalmaznak. A helyettesítésre felvett munkavállalót pedig várandóssága miatt bocsátják el, mivel azon feladatok ellátására, nem képes, amelyek felvételét indokolták. A tényállás szerint Webb asszony és az EMO Air Cargo (UK) Ltd között vita merült fel. A behozatali ügyekkel foglalkozó részleghez 4 alkalmazott tartozott. Az egyik munkavállaló, Stewart asszony volt, aki 1987 júniusában terhes lett. Az EMO nem kívánt a helyettesítő személy felvételével Stewart asszony szülési szabadságának kezdetéig várni, ezért a szülési szabadságot megelőzően hat hónappal Webb asszonyt már alkalmazták. Webb asszony alkalmazásának oka, hogy a próbaidő letelte után Stewart asszonyt helyettesíti. A munkáltató Stewart asszony visszatérését követően is alkalmazni akarta az EMO-nál.

randós nőt egy másik nővel szemben vagy a várandós nőt a férfival szemben.

²² Kézikönyv az európai megkülönböztetés mentességi jogról, p. 24. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1510-FRA_CASE_LAW_HANDBOOK_HU.pdf (2016. 12. 09.)

²³ http://www.debreceenijogimuhely.hu/archivum/3_4_2014/a_munkajog_teruletben_megvalosulo_cgyenlo_banasmod_kovetelmenye_valamint_megsejtessenek_modjai_az_europai_birosag_cs_a_magyar_biroi_gyakorlat_tukreben/ (2016. 12. 16.)

²⁴ Kiss GYÖRGY szerk.: *Az Európai Unió Munkajoga és a magyar munkajog a jogközelítés folyamatában*, Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 141. p.

²⁵ MONORI GÁBOR: *A nők hátrányos munkahelyi megkülönböztetése – különös tekintettel az Európai Unióban*, p. 347. in IUS EST ARS Ünnepi tanulmányok Visegrády Antal professzor 65. születésnapja tiszteletére, Szerkesztette: NOCHTA TIBOR, MONORI GÁBOR, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2015.

²⁶ Várandós nők esetében nincs összehasonlítási alap. DAVID CABRELLI: *Employment Law in Context. Text and Materials*, Second Edition, Oxford University Press, 2016. 378. p.

²⁷ <http://www.acas.org.uk/media/pdf/d/8/Equality-and-discrimination-understand-the-basics.pdf> (2016. 12. 16.)

²⁸ HAJDÚ JÓZSEF – KUN ATTILA: *Munkajog*. Patrocinium, Budapest, 2014. 89. p.

²⁹ C-32/93 Webb v EMO Air Cargo [1994] ECR I-3567.

A munkaszerződés aláírásakor Webb asszony még nem tudott várandósságáról. Webb asszony 1987. július 1-jén az EMO-nál kezdett dolgozni. Két héttel később Webb asszony terhesnek vélte magát. Munkáltatója közvetett módon tudomást szerzett várandósságáról, magához hívatta és közölte vele, hogy elbocsátja. Webb asszony terhességét az orvosa egy héttel később megállapította. Webb asszonynak 1987. július 30-án a munkáltatója felmondott. Webb asszony keresetet nyújtott be az Industrial Tribunalhoz. A vonatkozó nemzeti jogszabály az 1975. évi Sex Discrimination Act. Webb asszony nem hivatkozhat az 1978. évi Employment Protection (Consolidation) Act 54. cikkére, amely tiltja a tisztességtelen elbocsátásokat, sem a 60. cikkre, amely szerint a terhesség miatti elbocsátás tisztességtelen elbocsátásnak minősül, mivel a 64. cikk értelmében azon munkavállalók nem hivatkozhatnak a védelemre, akik két évnél rövidebb ideje állnak foglalkoztatásban. Webb asszony keresetét az Industrial Tribunal elutasította, mivel úgy ítélte meg, hogy nemen alapuló közvetlen megkülönböztetésre nem került sor. Az elbocsátás indokának a munkaszerződésben megállapított feladat elvégzésére irányuló alkalmatlanságát tekintette, amely Stewart asszony szülési szabadság idejére való helyettesítése volt. Sikertelenül fellebbezett az Employment Appeal Tribunalhoz és a Court of Appeal-hez. A House of Lords megállapította, hogy az elbocsátott várandós nőt, azért vették fel, hogy olyan munkavállalót helyettesítsen, aki maga is szülési szabadságon volt. Kérdésként merülhet fel, hogy az elbocsátás jogellenes volt-e Webb asszony várandóssága miatt, vagy a felvétele indokait is meg kell vizsgálni. A bíróság megállapította, hogy elítéli, azon munkavállaló elbocsátását, akit azzal a céllal vettek fel határozatlan időre, hogy kezdetben egy szülési szabadságon lévő munkavállalót helyettesítsen, de felvételét követően várandóssága miatt ezen feladatok elvégzésére nem képes, ezért ezzel összefüggésben elbocsátják.³⁰

A Hertz³¹ ügyben a munkavállaló veszélyeztetett terhessége miatt betegszabadságot vett ki a munkáltató hozzájárulásával. Ezen felül Hertz asszony beteg lett, amely a terhessége és szülése következtében alakult ki. Végül Hertz asszony sorozatos hiányzásai vezettek oda, hogy a munkáltató elbocsátotta.³²

Tényállás szerint Hertz asszony 1982. július 15-én részmunkaidős pénztárosként és értékesítőként dolgozott az Aldinál. 1983-ban várandós lett, és várandóssága alatt komplikációk merültek fel, ezért a munkáltató engedélyével betegszabadságra ment. 1984 júniusáig semmilyen egészségügyi problémával nem rendelkezett. 1984. június és 1985. június közötti időtartamban egy alkalommal 100 munkanapon keresztül betegszabadságra ment. A felek nem vitatták, hogy a munkavállaló betegsége a várandósság következtében alakult ki. 1985. június 27-én az Aldi megszüntette a munkavállaló munkaviszonyát 4 hónapos felmondási idővel. Hertz asszony sorozatos hiányzásait tekintette az elbocsátás okaként. Az Európai Bírósághoz a következő kérdést intézték a nő elbocsátása terhesség, szülés illetve terhességből vagy szülésből származó betegségből adódó hiányzásai miatt- a betegség bekövetkeztekor bármikor- ellentétes az egyenlő bánásmód alapelveivel. A Bíróság hatá-

³⁰ K. HERVEY, O'KEEFE 1996, 52-62. pp.

³¹ C-179/88 Handels-ogKontorfunktionærernesForbund i Danmark (Hertz) v DanskArbejdsgiverforening [1990] ECR I-3979.

³² BARNARD, CATHERINE: *EU Employment Law*, Fourth Edition, Oxford University Press, Oxford, 2012. 407. p.

rozatában megállapította, hogy a betegség a szülési szabadságot követően következett be, ezért nem volt szükséges különbséget tenni, hogy a betegség a várandósság következménye vagy más betegség következtében alakult ki. Másrészt felmerül, hogy a munkáltatónak nem tiltható meg, hogy többszöri betegszabadsága miatt elbocsásson egy női munkavállalót, csak azért mert a betegsége terhességből vagy szülésből adódik. Ilyen ok miatti elbocsátás nem elegendő az egyenlő bánásmód alapelve megsértésének megalapozásához. Az irányelv szerint egy női munkavállalónak a terhessége miatt történő elbocsátása közvetlen, nem alapuló megkülönböztetést jelent. Az irányelv nem vonatkozik a terhességből vagy szülésből származó betegség esetére. Szülési szabadság ideje alatt – amelyre a nemzeti jog értelmében joga van – a nő védett a hiányzásából adódó elbocsátással szemben. Minden tagállam meghatározza a szülési szabadság időtartamát, lehetővé téve a női munkavállalók számára, hogy a terhességgel vagy szüléssel járó zavarok fennállása alatt, azon időszak alatt hiányozzanak. Első kérdésre a Bíróság a következő választ adta: 1976. február 9-i 76/207 tanácsi irányelv 2. cikkének (3) bekezdése, az irányelv 5. cikke (1) bekezdésének és 2. cikke (1) bekezdésének kombinált rendelkezései nem akadályozzák a terhességből vagy szülésből származó betegségből adódó hiányzás miatti elbocsátásokat.³³

*A Brown esetben*³⁴ egy női munkavállaló elbocsátása a terhessége következtében kialakult betegsége miatt történt. A Bíróság álláspontja szerint ilyen betegség a terhességben rejlő kockázatnak minősül (pl. magas vérnyomás, stb.), és ezért a terhesség tényén alapulónak tekinthető. A tényállás szerint Mary Brown és a Rentokil Initial Ltd. között jogvita merült fel a terhesség ideje alatti elbocsátás kapcsán. Brown asszony sofőrként állt alkalmazásban a vállalatnál. 1990. augusztusában Brown asszony értesítette a Rentokil vállalatot a terhességéről. 1990. augusztus 16-tól a terhességgel kapcsolatos rendellenességeket igazoló 4 hetes igazolást nyújtott be. 1990. augusztus közepétől már nem tért vissza dolgozni. Rentokil vállalat munkaszerződése egy olyan kitéletet tartalmazott, amely kiköti, hogy ha egy alkalmazott több mint 26 hétig folyamatosan hiányzik betegség miatt, az alkalmazott legyen nő vagy férfi elbocsátható. 1990. november 9-én Brown asszonyt a Rentokil képviselői értesítették, hogy a 26 hét fele eltelt, és a munkaviszonya 1991. február 8-án megszűnhet, ha egy független orvosi vizsgálatot követően nem tér vissza dolgozni. Ezen tényeket levélben is közölték Brown asszonnyal, aki ezt követően sem tért vissza dolgozni. 1991. január 30-án kelt levélben, amely 1991. február 8-án lépett hatályba, a terhessége alatt elbocsátották. 1991. március 22-én megszületett gyermeke. Az Employment Protection Act 1978. 33. szakasza értelmében a munkavállaló, aki egészben vagy részben terhesség, illetve szülés miatt hiányzik, bizonyos feltételek között joga van visszatérni dolgozni. A női munkavállalónak különösen munkaviszonyban kell állnia egészen a szülés várható ideje előtti 11. hét kezdetéig, és a 11. hét kezdetén nem kevesebb, mint két év folyamatos munkaviszonnyal kell rendelkeznie. Brown asszonynak nem volt joga visszamenni dolgozni, mivel 1990. december 30-án nem állt két éves munkaviszonyban, ami lehetővé tette

³³ K. HERVEY, TAMARA, O'KEEFFE, DAVID: *Sex Equality Law in the European Union*, John Wiley & Sons Ltd, Chester, 1996. 52-54. pp.

³⁴ C-394/96 *Mary Brown v Rentokil Initial UK Ltd* (a korábbiakban *Rentokil Ltd*) [1998] ECR I-4185. Paragrafus 16.

volna, hogy hiányozzon a munkából a szülés előtti 11. hét kezdetétől. 1991. augusztus 5-i végzésével az Industrial Tribunal elutasította Brown asszony keresetét. A határozat kimondta, hogy a terhességgel kapcsolatos betegség miatti távollét – amely azonban még jóval azelőtt kezdődött, hogy a szülésre vonatkozó rendelkezések alkalmazhatók lennének, és azt követően is fennállt – elbocsátás követi, az ilyen elbocsátás nem esik automatikusan a megkülönböztető elbocsátások kategóriájába, mert terhességnek köszönhető. 1992. március 23-i végzéssel az Employment Appeal Tribunal elutasította keresetét. Az Európai Bírósághoz a következő kérdést intézték. Ellentétes-e az egyenlő bánásmódra vonatkozó irányelvvel, ha egy női munkavállalót a terhességének ideje alatt, a terhességből eredő betegségnek tulajdonítható távollét miatt bocsátanak el. A Bíróság a kérdés kapcsán megállapította, hogy a női munkavállalót azon körülmények miatt bocsátották el, hogy hiányzott, ezáltal feladatai ellátására képtelen volt a várandósság következtében. Az elbocsátás egy női munkavállaló terhessége miatti, vagy alapvetően a terhességen alapuló elbocsátása csak a nőt érinthet, és ezért nemi megkülönböztetésnek minősül.³⁵ A Bíróság hangsúlyozta, hogy a nők biológiai állapotának védelme kiemelten fontos a terhesség ideje alatt és azt követően is, másrészt a nő és gyermeke közötti kapcsolat védelme a terhesség és a szülést követő időszakban. Káros hatással van az elbocsátás veszélye a terhes, nemrégiben szült vagy szoptató nők fizikai és mentális egészségi állapotára. Ennek megfelelően, a közösségi joggyakorlat (jogi normák és a bírói gyakorlat egyaránt) tiltja a várandós-, a gyermekágyas-, vagy szoptató munkavállalók rendes felmondással történő elbocsátását. Ezt a célkitűzést is szolgálja a munkahelyi biztonságának és egészségvédelmének javítását ösztönző intézkedések bevezetéséről szóló irányelv értelmében.³⁶

Egy további – nem EUCJ – eset, amelyben a vilniusi Román Nagykövetség egykori dolgozója, Litvániában bírósághoz fordult³⁷ a diszkriminatív elbocsátása miatt. Az ügy tényállása szerint L. S.³⁸ 2008 májusa óta dolgozott a Román Nagykövetségen, és ugyanezen év júliusában nyújtott be egy terhességi igazolást a munkáltatójának. Másnap elbocsátották, amit a munkáltató semmivel sem indokolt. Az elbocsátott munkavállaló azt állította, hogy nemi alapú diszkrimináció következtében veszítette el az állását.³⁹ A 2014. szeptember 4-i ítélet L. Š. panaszosnak adott igazat, megállapítva, hogy az elbocsátott terhes dolgozót nemi alapú diszkrimináció érte. L. Š.-nek 50,000 lita anyagi kártérítést ítelt meg a bíróság.⁴⁰

³⁵ ANNICK MASSELOT, EUGENIA CARACCILO DI TORELLA and SUSANNE BURRI: *Fighting Discrimination on the Grounds of Pregnancy: Maternity and Parenthood*, The application of EU and national law in practice in 33 European countries, European Union 2012. 6.p.

³⁶ <http://www.equalrightstrust.org/crtdocumentbank/brown%20and%20rcntokil%202.pdf> (2016. április 21.)

³⁷ Litván Fellebbviteli Bírósághoz.

³⁸ NB: L. Š. az egyik első nő Litvániában, aki bíróságra merete vinni diszkriminatív elbocsátásának ügyét. A litván Fellebbviteli Bíróság ítélete precedenst teremtett, ami más terhes dolgozók jogainak védelmét is elősegíti.

³⁹ „A nemi alapon elkövetett, közvetlen diszkriminációnak minősül, ha terhesség okán kevésbé előnyös bánásmódban részesítenek egy dolgozót.

⁴⁰ <http://www.liberties.eu/hu/news/nemi-alapu-diszkriminacios-eset-litvaniaban> (2017. 01. 02.)

2. Közvetett hátrányos megkülönböztetés:

Közvetett hátrányos megkülönböztetésnek minősül az a közvetlen hátrányos megkülönböztetésnek nem minősülő, látszólag az egyenlő bánásmód követelményének megfelelő rendelkezés, amely az előbb felsorolt tulajdonságokkal rendelkező egyes személyeket vagy csoportokat más, összehasonlítható helyzetben lévő személyhez vagy csoporthoz képest lényegesen nagyobb arányban hátrányosabb helyzetbe hoz.⁴¹ „Közvetett diszkrimináció valósul meg, ha a hátrányos megkülönböztetés nem közvetlenül a nemi (életkor, faji) hovatartozásra tekintettel történik, mégis egy adott intézkedés⁴² az egyik nemet, vagy munkavállalói csoportot hátrányosan sújtja.”⁴³ A várandósság miatti diszkrimináció közvetett nemi diszkrimináció azokban az esetekben, amelyekben a várandós nővel szembeni bánásmód különbözik a nem várandós személytől, aki lehet akár nő vagy férfi.⁴⁴

A Habermann – Beltermann ügyben⁴⁵ a várandós nő határozatlan idejű munkaszerződésének megszüntetésére azért került sor, mivel a továbbiakban a terhessége miatt képtelen.⁴⁶

A tényállás szerint a munkáltató éjszakai műszakban történő munkavégzésre munkaszerződést kötött egy ápolónővel – Habermann-Beltermann asszonnyal –, aki egy idősek otthonában került alkalmazásra. A munkaszerződést 1992. március 23-án írták alá, amely 1992. április 1-vel lépett hatályba. A munkaszerződés csak éjszakai munkavégzésre jött létre. A munkavállaló betegség következtében 1992. április 29- től 1992. június 12 között hiányzott a munkahelyéről. Az orvosi igazolás 1992. május 29-én megállapította, hogy 1992. március 11. óta terhes. A munkavállaló terhességéről egyik fél sem szerzett tudomást. A munkáltató számára a várandósság jelei nem voltak előre láthatóak, ezért a munkáltató

⁴¹ https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/1510-FRA_CASE_LAW_HANDBOOK_HU.pdf (2016. 12. 09.)

⁴² A munkáltató olyan foglalkoztatási feltételeket garantál, a várandós nőnek, mint a nehéz fizikai munka, sugárzás, éjszakai munka, amelynek következtében a várandós nő tekintettel saját és magzata egészségi állapotára nem tudja a munkavégzést ellátni. „Vegyi anyagok, amelyek az anya testébe jutva eljutnak a magzathoz is, és a fejlődés korai szakaszában születési rendellenességeket vagy vetélést okozhatnak. Fizikai hatások, mint a túlzott zaj, rezgés és szélsőséges hőmérséklet, ionizáló és nem ionizáló sugárzás, anyagmozgatás, mozgás és testtartás, utazás, lelki és fizikai fáradtság és egyéb fizikai terhelés, pl. a hosszan tartó állás és ülés. Biológiai tényezők, például vírusok, gombák, spórák, baktériumok, melyek károsíthatják a termékenységet mind a férfiak mind a nők körében, illetve születési rendellenességet okozhatnak. A szorongás pedig önmagában is károsíthatja anyát és születendő gyermeket egyaránt. Az olyan pszicho szociális tényezők, mint a stressz a terhesség alatt általában károsak mind az anyára, mind a magzatra.” https://oshwiki.eu/wiki/S%C3%A9r%C3%BC1%C3%A9keny_csoportok (2016. 12. 19.)

⁴³ MONORI GÁBOR: *A nők hátrányos munkahelyi megkülönböztetése – különös tekintettel az Európai Unióban*, p. 347. in IUS EST ARS Ünnepi tanulmányok Viscgrády Antal professzor 65. születésnapja tiszteletére, Szerkesztette: NOCHTA TIBOR, MONORI GÁBOR, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2015.

⁴⁴ ROBERT WINTEMUTE: *When is pregnancy discrimination indirect sex discrimination?*, Industrial Law Journal, Vol. 27, No. 1, March 1998. 30-31. p.

⁴⁵ C-421/92 Gabriele Habermann-Beltermann v Arbeiterwohlfahrt, Bezirksverband Ndb./Opf. c.V.[1994] ECHR I-1657

⁴⁶ http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011_0001_548_EUjog/ch06s06.html (2016.12.19.)

ezen körülményekről a munkavállalót nem kérdezte.⁴⁷ A német jogszabályok is tiltják a terhes munkavállaló éjszakai munkavégzését.⁴⁸ A vizsgált kérdések a határozatlan idejű szerződésre vonatkoztak. A várandós nők éjszakai munkavégzésének tilalma a szerződés teljes idejéhez képest csak korlátozott ideig érvényesül. Határozatlan idejű munkaszerződés érvénytelenné nyilvánítása vagy elállással történő megszűnése, nem lehet oka arra, hogy az éjszakai munka ellátásában, a terhesség miatt képtelen a munkavállaló.⁴⁹ A munkáltató a terhes munkavállaló elbocsátását azzal indokolta, hogy éjszaka dolgozó munkavállalóra volt szüksége. A jogszabályi tilalom miatt, az állapotos nő ilyen feltételek mellett nem alkalmazható. A Bíróság elutasította a munkáltató kérelmét.⁵⁰ A Bíróság két kérdést vizsgált, az első, hogy a munkaszerződés határozott időtartamra jött létre a felek között. A másik kérdés pedig, hogy a munkáltató és a munkavállaló sem tudott a munkaszerződés megkötésekor a várandósságról. A Bíróság megállapította, hogy a várandós nők védelme az éjszakai munkavégzéstől kétségtelenül összeegyeztethető a 76/207 irányelv 2 (3) cikkével.⁵¹

Zaklatás és Mobbing

A diszkrimináció egyik formájának minősül a zaklatás, amelynek következtében a munkavállalót a várandóssága vagy azzal összefüggésben éri megkülönböztetett bánásmód a nem terhes munkavállalóval szemben. A zaklatás módja megnyilvánulhat gúnyos és sértő megjegyzésekben vagy akár érintésben.⁵² A mobbing fogalmát jogszabály nem szabályozza, azonban hatása pszichésen van hatással a várandós munkavállalóra.

A zaklatás fogalma az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról szóló törvényben található meg.⁵³ Még a mobbing fogalma a hazai jogszabályokban nem szerepel. A zaklatás és a mobbing összefüggésével kapcsolatban nem alakult ki egységes

⁴⁷ BARRY FITZPATRICK and CHRISTOPHER DOCKSEY: *Pregnancy as Grounds for Dismissal Case C-421/92. Habermann-Beltermann v Arbeiterwohlfahrt Bezirksverband Ndb/OpfeI'*. Industrial Law Journal 1994/4. 355.p.

⁴⁸ 92/85 irányelv 7. cikk 1 bekezdése értelmében A várandós és szoptató munkavállalók nem kötelezhetők éjszakai munkára a várandósságuk alatt és a szülés időtartama alatt. Éjszakai munkavégzés hátrányos lehet a munkavállaló egészséges és biztonságos munkavégzésére.

⁴⁹ BLUTMAN LÁSZLÓ: *Az Európai Unió joga a gyakorlatban*. Második, átdolgozott kiadás, HVG orac Lap-és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2013. 384. p.

⁵⁰ GYULAVÁRI TAMÁS: *Egyenlő bánásmód és esélyegyenlőség*, 120.p. www.ligaakademia.hu/news/337/III._Egyenlo_banasmsd_is_csilycg.pdf (2016.03.18.)

⁵¹ ARNULL, ANTHONY: *The European Union and its Court of Justice*, Second Edition, Oxford University Press, Oxford, 2006. 584.p.

⁵² *Pregnancy and Human Rights in the workplace a guide for employers*, Canadian Human Rights Commission, http://www.chrc-ccdp.ca/sites/default/files/pregnancy_grossesse-eng_0.pdf (10.01.2017)

⁵³ 2003. évi CXXV. törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról 10. § (1)

álláspont: egyesek a zaklatás egyik alesetének tartják a mobbingot, míg mások szerint az utóbbi tekinthető tágabb fogalomnak.⁵⁴

Zaklatásnak nevezzük azokat a helyzeteket, amikor nemkívánatos magatartásra kerül sor valamely védett tulajdonság alapján (terhessége miatt), azzal a céllal vagy hatással, hogy egy személy méltóságát sértse, és vagy megfélemlítő, ellenséges, megalázó, megszégyenítő vagy támadó környezetet alakítson ki.⁵⁵ Formája: (szóbeli, nem verbális vagy fizikai bántalmazás) és potenciális hatása (az emberi méltóság megsértése) miatt. A zaklatás esetében nem beszélhetünk összehasonlítási alapról. Zaklató magatartás megnyilvánulhat a munkáltató vagy kollégák részéről egyaránt.

A tanulmányban egy olyan eset kerül bemutatásra, amelyben a várandós munkavállalóval szemben vezetője tanúsított zaklató magatartást.

Az Egyenlő Bánásmód Hatóság előtt a kérelmező azt sérelmezte, hogy a munkáltatói jogkör gyakorlójával közölte várandósságát, a vezető megalázó, megszégyenítő módon nyugtázta a bejelentését, és minősíthetetlen módon, fenyegető stílusban beszélt vele. A vezető a kérelmező tudára adta, hogy terhessége anyagi jellegű problémát okoz a cégnek, amiért kártérítéssel tartozik. A munkáltató magatartása sértette a munkavállaló emberi méltóságát, valamint egészségére is káros hatással volt. A kérelmező saját telefonjával hangfelvételt készített, amivel igazolta, hogy a munkáltató vele szemben sérelmes, arrogáns, megszégyenítő hangnemet és megalázó kijelentéseket tett. A hangfelvétel igazolta, hogy az ügyvezető és üzleti partnere a kérelmezővel szemben a terhességét és annak a vállalkozásra vetített negatív következményeit taglaló beszélgetés során lekezelő, és tisztetlen hangnemet használt a panaszossal szemben. A hatóság az ok-okozati összefüggést egyértelműen megállapíthatónak ítélte, miszerint a kérelmezővel szembeni hozzáállás annak következtében fordult át támadóvá, amint nyilvánvaló vált, hogy egy időre kiesik a munkavégzésből a terhessége miatt. A hatóság megjegyzi, hogy a zaklatás megállapításához elengedő akár egyszeri sérelmes élethelyzet beigazolódása, nem kritérium az, hogy egy folyamat legyen, és állandósuljon a zaklató magatartások sora.⁵⁶

Egy másik esetben az Egyenlő Bánásmód Hatóság előtt a kérelmező azt sérelmezte, hogy reprodukciós eljárásban vett részt és emiatt az iskola – ahol nyelvtanárként dolgozott – igazgatója vele szemben zaklató magatartást tanúsított. Kérelmében előadta, hogy miután a munkáltatói jogkör gyakorlója tudomást szerzett arról, hogy munkajogi értelemben a meddőségi kezelések miatt anyasági védelem alatt áll, és ezáltal munkaviszonyát jogszerűen megszüntetni nem tudja; igyekezett munkavégzését ellehetetleníteni.⁵⁷

⁵⁴ VAJDA RÓZA: *A munkahelyi pszichoterror (mobbing) és a kapcsolódó szolgáltatások Magyarországon*, MONA Alapítvány 2006. 11. p.

⁵⁵ Várandós nőt a várandósságával összefüggésben váratlan, nem kívánatos megalázó észrevételekkel illetik, amely arra kényszerítheti, hogy munkaviszonyát önmaga mondja fel. Equality and Human Rights Commission: *Pregnancy and Maternity – Related Discrimination and Disadvantage, Experiences of Employer*, 24-25. p.

⁵⁶ EBH/805/2011.

⁵⁷ EBH/ 301/2011.

Mobbing/ pszichoterror

„A mobbing más néven pszichoterror olyan magatartás, amely a munkahelyhez is kötődik. A zaklatás és a mobbing közös vonása, hogy ebben az esetben is emberi méltóságot sértő hatások érik az érintettet. Szélsőséges esetben a munkahelyi terror olyan következményekhez vezethet, mint például a munkavégzésre vagy a munkába visszatérésre való képtelenség. Megnyilvánulási formái a szociális kirekesztés, az áldozat elszigetelése a munkahelyen, a munka minőségének a folyamatos becsmérése, kirúgással fenyegetés, alaptalan pletykák terjesztése, a sértett folyamatos és nyilvános kritizálása. Az alapvető különbség a munkahelyi zaklatás és a mobbing között, hogy utóbbi esetben nincs védett tulajdonság, amely miatt a zaklatás történik, míg az Ebktv. szerinti megvalósulási feltétele az Ebktv. 8. §-ában foglalt, valamely vélt vagy valós tulajdonság, és annak összefüggése a zaklató magatartással. Amennyiben tehát a zaklató magatartást nem védett tulajdonsággal összefüggésben tanúsítják, hanem egyéb okból (irigységből, pusztán ellenszenvből, vagy akár ok nélkül), akkor nem minősül Ebktv. szerinti zaklató magatartásnak, még akkor sem, ha a magatartás egyébként megfelel a törvényben előírt feltételeknek.”

A mobbing⁵⁸ során a lelki inzultus van előtérben, ezért a terhes munkavállaló oldaláról ennek felismerése és megakadályozása is sokkal nehezebb szemben a zaklatással. Tekintettel arra, hogy semmilyen törvény nem szabályozza, ezért annak bizonyítása nagyon nehéz, hogy a várandós munkavállalóval szemben mobbing történt. A fentiekben megnevezett két álláspont közül azzal a véleménnyel értek egyet, hogy a zaklatás egyik formájának tekinthetjük.

A mobbing,⁵⁹ vagy munkahelyi pszichoterror, egy olyan konfliktus sorozatot jelent, amely során egyes munkavállalókat gyakori támadások, bírálatok, piszkálódás ér kollégái és/ vagy vezetői részéről. Pszichoterrorról akkor beszélünk, ha a támadásnak kitett munkavállaló legalább fél éve keresztül és hetente minimum egyszer kénytelen elszenvedni kollégái, illetve főnökei felől érkező bántó magatartásokat. Az érintett munkavállaló folyamatosan feszült, szorong, vérnyomás és alvásproblémákkal küzd, majd sorozatos megbetegedéseken esik át. A várandós munkavállalóra nézve a fenti tényezők mind a saját és magzata egészségi állapotára nézve káros hatással lehetnek ennek következtében 3 eset fordulhat elő: 1.) a várandós munkavállaló munkaképtelenné válik 2.) várandós munkavállaló felmond 3.) várandós munkavállaló munkahelyet vált.⁶⁰

⁵⁸ A nemzetközi szakirodalmak a mobbingra a következő kifejezéseket használják: bullying, bossing, moral harassment, psychological violence, emotional abuse.

⁵⁹ Heinz Leymann szerint „A mobbing mint fogalom egy olyan szituációra vonatkozik, amikor egy vagy több ember (munkavállaló) a munkahelyen ellenségesen viselkedik, inzultusokat követ el leggyakrabban csak egy munkavállalóval szemben nagy gyakorisággal (legalább heti rendszerességgel) és hosszú ideig (hónapokig vagy évekig), ezzel elnyomva őt. HEINZ LEYMAN: *Mobbing and Psychological Terror at Workplaces, Violence and Victims*, Vol. 5, No. 2. 1990. 119 – 126. p.

⁶⁰ <http://www.lekititkaink.hu/mobbing.html> (2016. 12. 23.)

Következtetések összegzése

Összegzésként megállapítható, hogy a diszkrimináció tilalma szempontjából nem teszünk különbséget, hogy a munkavállalóval szemben folytatott diszkriminatív magatartás hogyan és milyen formában nyilvánul meg. Megállapíthatjuk, hogy a munkáltató a terhességről való tudomásszerzést követően – rendszerint – azonnal el akarja bocsátani az érintett munkavállalót. A várandósság egy olyan – társadalmilag is kiemelten – védendő állapot, amely miatt senkit nem lehet diszkriminálni. A diszkriminatív magatartás több formában is megnyilvánulhat: 1. munkavállaló terhesség miatti elbocsátása, 2. zaklatás és 3. mobbing. A tanulmány első részében bemutattuk a hátrányos megkülönböztetés – elsősorban terhes nőkre vonatkozó – fontosabb dogmatikai összefüggéseit. Ezt követően olyan európai bírósági eseteket (Hertz, Brown) mutattunk be, amelyekben a várandós munkavállalókat – terhességük miatt bekövetkező – betegségük következtében érte hátrányos megkülönböztetés a többi munkavállalóval szemben. A Webb esetben a szülési szabadságon lévő munkavállaló helyettesítésére egy másik munkavállalót alkalmaztak, és a helyettesítésre felvett munkavállalót pedig a várandóssága miatt bocsátották el. A Habermann-Beltermann ügyben a várandós nő éjszakai munkavégzése következtében történt a munkaviszonyának megszüntetése. A várandós munkavállalók esetében az éjszakai munkavégzés tilalma azt jelenti, hogy olyan pozíciókban, amelyekben a munkavégzés éjszakai műszakban lehetséges nem végezhetnek munkát. Az említett esetek segítségével vizsgáltuk, hogy milyen és hogyan nyilvánul meg a munkáltató diszkriminatív magatartása.

A cikk második részben az Európai Unió Bírósági esetek és a magyar Egyenlő Bánásmód Hatóság vonatkozó eseteinek vizsgálata során megállapítottuk, hogy sem közvetlen, közvetett hátrányos megkülönböztetés, zaklatás és mobbing esetén sem lehet a munkáltató magatartása diszkriminatív a várandós munkavállalókkal szemben. A felmondás okaként csupán a várandósság nem szolgálhat. Végül arra a következtetésre jutottunk, hogy a várandós nők az elbocsátással szembeni védelemre feltétlenül jogosultak.

GABRIELLA MÉSZÁROS

DISCRIMINATION OF PREGNANT WOMEN IN
THE TERMINATION OF EMPLOYMENT

(Summary)

In this paper the legislation regarding to pregnant employees and the main legal protections during the term of employment guaranteed by various measures will be examined. The article will highlight those relevant case law of the European Court of Justice where the employer was discriminated with the pregnant women, when she informed him/her about her pregnancy. EUCJ examined the circumstance of the pregnant women dismissal. Pregnancy-related illness was mentioned in (Brown, Hertz). Pregnant women night-working (Habermann-Beltermann). Replacement of pregnant women (Webb). At this field the bona fide cooperation between the pregnant employee and her employer should be emphasized. The main problem is when employer will aware that the employee is pregnant. Immediately he or she wants to dis miss her. The reason of her dismissal because of her pregnancy. According to European Union Directive, the ECJ case law established the principle of labour protection of pregnant women which is very important. In this study I will focus more on the labour law aspects including to non-discrimination of pregnant women such as direct discrimination, indirect discrimination, harassment and mobbing. My final conclusion is what I would like to highlight that pregnant women will get protection when the employer behaviour is discriminatory because of her pregnancy.

NAGY FERENC*

Megjegyzések a negatív generális prevenció teóriájáról

I. Bevezető gondolatok a prevenció teóriáról

A preventív teóriák a büntetést a társadalomra történő hasznos hatásuk révén igazolják. A büntetést eszerint a konkrét büntetési célhoz való *relációban* kell nézni/vizsgálni, amiért is „relatív” büntetési teóriáknak nevezik. A közös büntetési cél a bűncselekmény megakadályozása/megelőzése (prevenció). Ennek előterében nem morális koncepció áll, hanem a fókusz a büntetés praktikus hatásaira, mindenekelőtt a társadalom védelmére irányul. A preventív teóriák nem a múlt feldolgozására és meghatározott igazságossági kritériumok szerinti megítélésre vannak tekintettel, hanem a figyelmet a jövő problémáira irányítják.¹

Az abszolút büntetési teóriáknál –így Kantnál és Hegelnél is – a megbüntetés központi törekvése a büntetett személyétől elválasztott megtorlás volt és a célgondolat csak a büntetés eszméjén kívül játszott szerepet. A relatív büntetési teóriák képviselőinél viszont a cél gondolata a centrumba került, és az állami büntetés a legitimációját abból a feladatból kapta, hogy a társadalmat a jövőbeni bűncselekmények megakadályozása révén védje. Az egyes bűnelkövető megbüntetésének célja is a bűncselekmények megelőzése. A relatív büntetési teóriák törekvése rövid latin formulával: *punitur, ne peccetur*, azaz megbüntetés, hogy ezáltal ne kövessenek el bűn (cselekmény)t.²

A relatív teóriák nem egységesek abban, hogy a kívánt célt, az újabb bűncselekmények megelőzését miként lehet a leghatásosabban elérni. Ennek megfelelően alapvetően két irányzat különíthető el, az általános megelőzés (generális prevenció) és a különös vagy individuális megelőzés (speciális prevenció) elsőbbségét hangoztató elméletek. Az utóbbi esetben a büntetett, az előbbi esetben pedig a társadalom többi tagjának befolyásolása és az újabb bűncselekményektől való visszatartása a büntetés célja. A *negatív* generális prevenció

* egyetemi tanár, SZTE ÁJK Bűnügyi Tudományok Intézete

¹ SPYER, DANIEL: *Die Legitimität der retributiven Kriminalstrafe*. Verlag Driesen, Taunusstein, 2013. 147. p.; NAGY FERENC: *A magyar büntetőjog általános része*. Második kiad. HVGORac. Budapest, 2010. 264-265. p.

² JESCHECK, HANS-HEINRICH – WEIGEND, THOMAS: *Lehrbuch des Strafrechts, Allgemeiner Teil*. 5. Aufl. Duncker&Humblot, Berlin, 1996. 71. p.

a büntetés, a büntetéssel fenyegetés elrettentő hatására épít. A pozitív/integrációs generális prevenció teóriája viszont a büntetőjogi szankcionálás normastabilizáló funkcióját emeli ki.³

II. A generális prevenció fogalmáról, eredetéről

A (generál)prevenció teóriájának eredete az az eszme, hogy a tettes megbüntetésével más/másokat hasonló tettek elkövetésétől elrettentsenek, Kr. előtt az 5. században a görög filozófus, a szofista Protagorasz⁴ (Kr. e. 480-411.), Periklész és Euripidész barátja fogalmazta meg először. Ez – Platon – Protagorasz dialógusában jelent meg, amely később latin fordításban Senecanak⁵ (Kr. e. 4. – Kr. u. 65.) köszönhető: *Nemo prudens punit quia peccatum est, sed ne peccetur*. Ez a (generál)prevenció eszméje. Platón (Kr. e. 427-347) ebből a Törvények (Nomoi) c. kései művében a prevenció, a javítás gondolatát vezette le.⁶ Platón ismételtlen megfogalmazza, hogy „nem a már elkövetett gonosztett miatt kell a büntetést lerónia – hiszen a megtörténtet úgysem lehet meg nem történné tenni –, hanem azért, hogy a jövőben vagy egyáltalán meggyűljön a bünt ő maga is és mindazok, kik látták a bűnhődést; vagy legalábbis nagymértékben alábbhagyjanak az ilyen gyászos cselekedetekkel.”⁷ A generálprevencióról később Aristotelés „A retorika” c. művében azt a hipotézist állította fel, hogy bűncselekményt mindenek előtt akkor követnek el, ha megbüntetéssel nem számolnak; vagy olyannal, amit a bűncselekményből származó haszon (nyereség) nem ellensúlyoz/nem ér fel vele.⁸

³ GROPP, WALTER: *Strafrecht Allgemeiner Teil*, 4. Aufl. Springer, Berlin, Heidelberg, 2015. 45. p.; NAGY FERENC: *Anyagi Büntetőjog Általános rész II.* Jurisperitus Bt. Szeged, 2014. 118. p.; NAGY FERENC: *Megtorlás kontra megelőzés gondolata a német büntetési elméletekben.* Magyar Jog 2015/4. sz. 233-234. p.

⁴ PLATÓN: *Protagorasz*. In: Platón válogatott művei (Ford.: Faragó László). Európa Könyvkiadó. 1983. 28-29.

⁵ „Már Platón is megmondta, hogy a bölcs nem azért büntet, mert bünt követtek el, hanem hogy a jövőben ne vétkeszenek: a múltat ugyanis már nem lehet visszacsinálni, de a majdani bűnöket meg lehet akadályozni. (Törvények 934a) Akik esetében tehát a megrogzított gonoszságuk miatt példát akar statuálni, azokat nyilvánosan végezteti ki, nem csupán azért, hogy ők maguk elpusztuljanak, hanem hogy haláluk elrettentéssel szolgáljon mások számára is.” SENECA, LUCIUS ANNAEUS: *A haragról* (De ira) (Ford.: Kovács Mihály). Generál Press Kiadó. Budapest, é.n. 62-63.

⁶ Platónnál nézetváltozás tapasztalható élete során. Fiatal korában, a Gorgiasban a büntetés céljának a bűncselekménnyel szennyezett lélek tisztítását és a rossz magatartással megzavart harmónia helyreállítását tekinti. A mintegy 50 évvel később megjelent törvényekben az előbbi teóriával felhagy és büntetési célként jelenik meg az elrettentés és a javítás. Vö.: HIPPEL VON ROBERT: *Deutsches Strafrecht*. Band I. Berlin, 1925. 462; továbbá: JAKAB ÉVA: *Prevenció és szankció Platon törvényeiben*. In: Tokaji Géza Emlékkönyv (Szerk.: Tóth Károly). Acta Jur.et Pol. Szeged, Tomus XLVIII. (1996) 125-135. p.

⁷ PLATÓN: *Törvények*. 11. Könyv. 934 a (Ford.: Kövendi Dénes) In: Platón összes művei. Harmadik kötet. Európa, Budapest, 1984. 957. p.; HUGO GROTIUS (1583-1645) az 1625-ben közzétett *De Iure Belli Ac Pacis* című munkája II. könyvének XX. Fejezetében a büntetéscsokról idézi mind Platón híressé vált kijelentését, mind Seneca megfogalmazását.

⁸ „Ha úgy vélik: a tettet el lehet követni, és ők el tudják követni, ha eltitkolhatják, vagy ha nem tarthatják is

III. A generális prevenció elméletéről

A *generálpreventív céltételezés* a büntetés három funkcióján alapul: jog biztosítása/megtartása (Rechtsbewährung), az általános elrettentés (Abschreckung) és a tabuvá tétel (Tabuisierung).⁹ Más nézet a megnyugtatósi funkciót emeli ki, vagyis az elrettentés és a normaerősítés mellett a társadalmi béke biztosítását a büntetési igények kanalizálása/békés megoldása és megfékezése által.¹⁰

A *jogmegtartási funkció* abban áll, hogy minden olyan büntetés, amely erkölcstelen és büntetést érdemlő magatartásra igazságosan és jogosan reagál, szociálpszichológiailag hat. Azaz fenntartja és megerősíti az együttélés társadalomban elismert normáinak empirikus érvényességét és ezáltal a társadalmi jogtudatot.

Az *elrettentési funkció* abból adódik, hogy minden megbüntetés az emberek számára a büntetőhatalom területén a jövőbeni bűncselekmények esetére megfelelő büntetéssel fenyegetést tartalmaz és bizonyos fokig a büntetéstől való félelmet vált ki. Ennek révén mindenkor fel/megújítja azt az általános fenyegetést, hogy a társadalomra káros magatartást szükség és törvényi szabályozás alapján megbüntetik és így sok embert megszámlálhatatlan alkalommal visszatart a bűnelkövetői magatartástól, amelyhez különben vágyódása vezetné. Sok bűncselekményt a büntetéssel fenyegetés ellenére mégis elkövetnek, azonban a büntettek nyílt elkövetése messzemenően elmarad – bizonyos kivételektől eltekintve. Az elrettentés korlátozott hatásosságára azonban számtalan példa adódik.

A *tabu funkciót* abban kell látni, hogy a jogsértő a bűncselekményét a büntetéstől való félelem miatt messzemenően titokban követi el és rendszerint a jogsértését utólag sem ismeri be. Ez a titokban tartás ahhoz járul hozzá, hogy a mindenkor megsértett norma empirikus érvényessége átfogóbbnak tűnjön, mint az a valóságnak megfelelné, így a normák tényleges elismerését ez csak növelheti.¹¹ Az első és részben a harmadik a jog-biztosítási, jog-megtartási, illetve a tabu és a megnyugtatósi funkcióval hozható összefüggésbe a *pozitív generális prevenció* elmélete. A második, az elrettentési funkció adja a *negatív generális prevenció* teóriáját.

A generális prevenció teóriája a következőket tartalmazza:

- minél súlyosabb/szigorúbb az elrendelt büntetés, annál kevésbé szegnek meg egy tilalmat;
- minél valószínűbb, hogy a fenyegetett büntetést ténylegesen elrendelik, annál kevésbé szegnek meg egy tilalmat.

titokban, de a büntetést elkerülhetik; vagy ha nem is kerülhetik el, de a büntetés kisebb lesz a nyercségénél, akár saját, akár szeretteik nyercségénél.” ARISZTOTELESZ: *Rétorika* (Ford.: Adamik Tamás). Gondolat. Budapest, 1982. I. könyv 12. Fejezet. 64-69. p.

⁹ SCHMIDHÄUSER, EBERHARD: *Strafrecht Allgemeiner Teil*. Studienbuch 2. Aufl. J.C.B. Mohr, Tübingen, 1984. 18. p.

¹⁰ STRENG, FRANZ: *Strafrechtliche Sanktionen* 2. Aufl. W. Kohlhammer, Stuttgart, 2002. 13-14. p.

¹¹ Schmidhäuser, 1984. 18. p.

Mindkét állítás egy általánosabb, az emberi magatartás *hedonisztikus teóriájára* vezethető vissza, ami szerint az emberek az előnyeiket keresik és a hátrányokat elkerülni törekednek.¹² A generálpreventív teória értelmében a büntetés fő célja a társadalomra/közösségre gyakorolt bűncselekményt gátló/akadályozó pszichológiai behatás (elrettentés).¹³

A generális prevenció teóriája mindenekelőtt a 18-19. századi törvényhozót befolyásolta. Racionális emberképből kiindulva azt hitték, hogy elegendő bizonyos cselekményeket büntetéssel fenyegetni, súlyos(abb) büntetéseket előírni és ugyanennek nagy valószínűséggel az elrendelését biztosítani, ha ezt a büntetési „tarifát” előtte nyilvánosan ismertté teszik. Innen keletkezett az az idea is, hogy a törvényeket szélesebb körben közzétegyék, miként ez a különböző országokban még ma is gyakorlat.¹⁴

IV. A (generál) prevenció büntetés felvilágosodás kori úttörője – Beccaria

Az elrettentésen alapuló generális prevenció teóriája valójában az újkorban a felvilágosodás gyermeke. Az akkori kor emberképét a társadalmi szerződés partnereként az értelem, a racionalitás, sőt a kalkuláció jellemezte.¹⁵

Beccaria a „*Dei delitti e delle pene*” (1764) c. klasszikus művében a *prevencióra alkalmazott büntetőjogi reform* zárt rendszerét alkotta meg.¹⁶ Kötetének gondolatmenete az utilitarizmus alapelveire épül: a kormányzati intézkedéseknek az emberek javát kell szolgálniuk: „[...] a legnagyobb jó a legtöbb ember közt szétosztva [...]”.¹⁷ Ma is igaz ama megállapítása, hogy „Jobb megelőzni a bűntetteket, mint büntetni azokat”.¹⁸

A büntetés célja kapcsán pedig kiemeli, hogy „A cél tehát nem más, mint megakadályozni a bűntét abban, hogy polgártársainak további károkat okozzon és elejét venni annak, hogy mások így cselekedjenek. Azon büntetéseket [...] kell tehát előnyben részesíteni, amelyek megtartván az arányosságot, a legmélyebben és legtartósabban hatnak az emberek lelkére és a legkevesebb gyötrelmet okozzák a bűnös testének”. [...] „a büntetések célja nem az,

¹² KERNER, HANS-JÜRGEN: *Generalprävention*. In: KERNER, HANS-JÜRGEN (Hrsg.): *Kriminologie*. Lexikon. 4. Aufl. Kriminalistik Verlag, Heidelberg, 1991. 116-119. p.

¹³ WELZEL, HANS: *Das Deutsche Strafrecht*. 11. Aufl. Walter de Gruyter, Berlin, 1969. 241-242. p.

¹⁴ KILLIAS, MARTIN: *Grundriss der Kriminologie*. Stämpfli Verlag, Bern, 2002. 441-442. p.

¹⁵ HASSEMER, WINFRIED: *Einführung in die Grundlagen des Strafrechts* 2. Aufl. C. H. Beck, München, 1990. 309. p.

¹⁶ BECCARIA, CESARE: *A bűnökről és a büntetésekről*. (Ford. Madarász Imre) Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 1998., NAGY FERENC: *Régi és új tendenciák a büntetőjogban és a büntetőjog-tudományban*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 2013. 96-98. p.

¹⁷ BECCARIA, 1998: Bevezetés 14. p.

¹⁸ BECCARIA, 1998: 62. p. (XLI. §)

hogy kínozzanak és gyötörjenek egy érző lényt, se nem az, hogy semmissé tegyenek egy már elkövetett bűntényt.”¹⁹

Növeli *Beccaria* szerint a büntetés hatásosságát, ha sikerül a büntetés elkerülhetetlenségének a meggyőződését kialakítani, ugyanis „a bűnök egyik legerősebb fékje nem a büntetések kegyetlensége, hanem azok elmaradhatatlansága”.²⁰ Továbbá *Beccaria* a megbüntetés gyorsaságának és valószínűségének jelentőségét emelte ki: „Minél gyorsabb a büntetés és minél közelebb esik az elkövetett bűnhöz, annál igazságosabb és annál hasznosabb.”²¹

Beccaria célirányos büntetőjogának, preventív büntetési felfogásának a jogigazolása nem elsődlegesen a polgárok szabadságában vagy a liberalizmus és a humanizmus eszményében található, hanem inkább az erős államban.²²

V. Feuerbach pszichológiai kényszerelméletéről

A generálpreventív célt illetően a 19. században *Anselm von Feuerbach*²³ pszichológiai kényszerelmélete (*die psychologische Zwangstheorie*) volt a leghatásosabb és a legelterjedtebb.

Feuerbach szakmai életpályája²⁴ három egymástól egyértelműen elválasztott fejezetbe tagolható. Az első az egyetemi tevékenysége (Jena, Kiel és Landshut) 1796-tól, az egyetemi tanulmányai kezdetétől egészen 1805-ig. A második a müncheni igazságügyi departement-bani tevékenysége 1814-ig. A harmadik a vezető bírói megbízatása és tevékenysége Bambergben és Ansbachban az 1833. évben bekövetkezett haláláig. A tudományos tevékenységének legrövidebb időszaka a leginkább és a legjobban kutatott. Ezen időszakban mindenekelőtt a nulla poena sine lege elve, továbbá büntetési felfogásának megfogalmazása és interpretációja áll a kutatás középpontjában. Megjegyzendő, hogy

¹⁹ BECCARIA, 1998: 26. p. (XII. §)

²⁰ BECCARIA, 1998: 42. p. (XXVII. §)

²¹ BECCARIA, 1998: 35. p. (XIX. §)

²² ALBRECHT, PETER-ALEXIS: *Kriminologie. Eine Grundlegung zum Strafrecht*. 4. Aufl. C.H. Beck, München, 2010. 11-12. p.

²³ FEUERBACH, VON P. J. ANSELM (1775-1833) a modern német büntetőjog-tudomány megalapítója, a filozófus Ludwig v. Feuerbach (1804-1872) apja; és a festő Anselm v. Feuerbach (1820-1880) nagyapja. Vö.: ROXIN, CLAUDIUS: *Strafrecht Allgemeiner Teil*. Band I. 4. Aufl. C. H. Beck, München, 2006. 78-79.; NAGY FERENC: *Feuerbach büntetési és törvényességi teóriája* (Főszerk. Homoki-Nagy Mária). Acta Jur. et Pol. Szeged, Tomus LXXI. (2008.) Fasc. 12., 347-386. p.

²⁴ Feuerbach életpályájáról, munkásságáról lásd: LÜDERSEN, KLAUS: *Feuerbach, Paul Johann Anselm v.* In: ERLER, ADALBERT – KAUFMANN, EKKEHARD (Hrsg.): *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. HRG. Band. Erich Schmidt Verlag, Berlin, 1971. 1118-1123. Spalte (hasáb); KLEINHEYER, GERD – SCHRÖDER, JAN: *Deutsche Juristen aus fünf Jahrhunderten*. 3. Aufl. C. F. Müller, Heidelberg, 1989. 82-87. p.; BLEI, HERMANN: *Strafrechtl. Allgemeiner Teil*. 18. Aufl. C. H. Beck, München, 1983. 16-17. p.; ROSBACH, OLIVER: *Strafrecht und Gesellschaft bei Anselm von Feuerbach*. Forum Historiae Iuris 2000.; GROPP, WALTER: *Strafrecht Allgemeiner Teil*. 3. Aufl., Springer, Berlin, Heidelberg, 2005. 43. p.

Feuerbach lényegesen hosszabb ideig volt minisztériumi alkalmazásban és vezető bíró, mint egyetemi oktató. A müncheni, a bambergi és az ansbachi időszak során a szakirodalmi produkciójának terjedelme és súlya nem áll a jenai, kielői és a landshuti időszak mögött.²⁵

Feuerbach büntetéstudományának „kiindulópontja” és meghatározó sarokköve az államfelfogása, amelyet a büntetőjogi tankönyvében (is) összefoglalt.²⁶ „Az egyes erőknél és akaratnál az egyesülés mindenki kölcsönös szabadságának biztosítása érdekében alapozza meg a polgári társadalmat. A közösségi akaratnál történő alávetés és a szervezett polgári társadalom szerveződése révén létesült az állam. Célja a jogállapot megteremtése, azaz az embereknek a jog törvénye szerinti együttes fennmaradása. Mindennemű jogsértés ellentmond az állami célnak, ennél fogva teljességgel szükséges, hogy az államban jogsértések egyáltalán ne történhessenek. Az állam tehát jogosult és kötelezett olyan intézmények létesítésére, ami által a jogsértések elkövetése lehetetlenné válik. Az állam követelt intézményeinek szükségképp kényszerintézményeknek kell lenniük. Először is ide tartozik az állam fizikai kényszere. A fizikai kényszer azonban a jogsértések megakadályozásához nem elegendő...”²⁷

Így a kívánt siker érdekében nem marad más hátra, minthogy a lehetséges tettest pszichológiailag kell lehetetlenné tenni jogellenes cselekmények elkövetésére. Ez kényszerítő rossz, azaz jogsértés esetére büntetés fenyegetése révén történik. Hogy az ezen jellegű pszichológiai befolyásolás a tételezett cél, a generális prevenció elérésére hatékony eszköz, ezt *Feuerbach* sok helyütt igyekezett magyarázni.

Feuerbach alapgondolata a következő: minden cselekménynek, a bűncselekménynek is a keletkezési alapja az érzékelhetőségben, az érzéki jellegben (Sinnlichkeit) van. Az igény és azon „elkedvetlenítés” (Unlust), hogy az igény még nem kielégített, cselekményre ösztönöz. Ezen cselekményre indító érzéki mozgatóerőt meg kell szüntetni, ami csak egy másik erőteljesebb érzéki mozgatóerővel történhet. Az eszköz/mód, ami egy bűncselekményre elhatározott emberben erőteljesebb érzéki mozgatóerőt hív elő, az a büntetéssel fenyegetés. Ez a fenyegetés ugyanis fájdalom elképzelését okozza, ami a szándékolt tettel szükségképp összekapcsolódik. És ha a fenyegetett büntetés elég szigorú, úgy az abból következő fájdalomra vonatkozó elképzelés elég nagy azért, hogy emellett a tette ösztönző erő kielégítetlenségéből származó kellemetlen érzés csekélynek tűnhessen. Akkor a fájdalomtól való félelem túlsúlyban van, ami a jogellenes kívánságot megszünteti. A tervezett sértés elmarad.²⁸

²⁵ NAUCKE, WOLFGANG: *Paul Johann Anselm von Feuerbach. Zur 200. Wiederkehr seines Geburtstags am 14. November 1975.* Zeitschrift für die gesamte Strafrechtswissenschaft (ZStW) 87 (1975) 864-865. p.

²⁶ FEUERBACH, VON P. J. ANSELM: *Lehrbuch des gemeinen in Deutschland gültigen peinlichen Rechts.* (1. Aufl., 1801, 10. verb. Aufl. 1828, 14. Aufl., 1847. C. J. A. Mittermaier megjegyzéscével). In: VORMBAUM, THOMAS (Hrsg.): *Strafrechtsdenker der Neuzeit.* Nomos, Baden-Baden, 1998. 327-337.p. (a továbbiakban Lehrbuch)

²⁷ FEUERBACH: *Lehrbuch*, 10-11. §. (a szerző fordítása); Feuerbach államfelfogásáról lásd továbbá NAUCKE, WOLFGANG: *Fragen an Feuerbachs Staatsbegriff.* In: GRÖSCHNER, ROLF. – HANEY, GERHARD. (Hrsg.): *Die Bedeutung P. J. A. Feuerbachs (1775-1833) für die Gegenwart.* Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 2003. 41-48. p.

²⁸ Összefoglalás erről: FEUERBACH, P. J. ANSELM: *Revision der Grundsätze und Grundbegriffe des positiven peinlichen Rechts.* Teil I. Erfurt, 1799. (Neudruck Scientia Verlag, Aalen 1966.) 43-46. p. (a továbbiakban

V.1. Feuerbach és a halálbüntetés

fenyegetéssel akadályozható meg.³⁰

Feuerbachnak a halálbüntetésre vonatkozó állásfoglalása egyértelműen pártoló/támogató.³¹ *Feuerbach* úgy gondolta, hogy a halálbüntetésről mint korának szükséges büntetéséről nem lehet lemondani. Hosszas pszichológiai vizsgálatok után úgy találja, hogy a halál valóban a legszigorúbb és legelrettetőbb rossz, ami egy tettesnél egyáltalán számításba jöhet. „A gondolat, hogy neked a hóhér bárdjánál kell állni, hat, ha még valamely gondolat hatni képes.” Ezzel minden más csaknem magától következik. Ha a halállal fenyegetés célszerű, úgy az is célszerű, hisz a fenyegetés célja (az állami cél garanciája) a jogalapja; a halálbüntetéssel fenyegetés – miként minden más büntetéssel fenyegetés – nem avatkozik senki jogaiba. A halálbüntetésbe a tettesnek – miként minden más büntetésbe – jogilag szükségképp bele kell egyeznie és a halálbüntetés – miként a pszichológiai kényszerelmélet követeli – kategorikusan törvényben a tettel összekapcsolt, így a büntetett kivégzése büntetés valódi értelemben, „mert azt a tettes a cselekményének büntethetősége által meg-

³⁰ 1830 októberében Feuerbach, mint bírósági elnök Nürnbergben nyilvános kivégzést készített elő és irányított.
Vö: KIPPER, EBERHARD: *Johann Paul Anselm Feuerbach. Sein Leben als Denker, Gesetzgeber und Richter.*
Carl Heymanns Verlag, Köln, Berlin 1969. 164. p.

³¹ KIPPER 1969. 167. p.

érdemelte”.³² További argumentum *Feuerbach* tana szerint nem szükséges azért, hogy a halálbüntetés – miként minden más büntetés – igazoltként jelenhessen meg.

V.2. Hegel és Mittermaier Feuerbach büntetési teóriájáról

„A feuerbachi büntetési teória, a büntetést a fenyegetésre alapozza és úgy gondolja, ha valaki ennek ellenére büntettet követ el, úgy a büntetésnek be kell következnie, mert azt a büntetett korábbról ismerte. De miként áll a fenyegetés jogszerűsége?” *Hegel* válasza a következő: „Ez az embert nem szabadként feltételezi, és rossznak a képzele révén akarja kényszeríteni. A jog és az igazságosság helyének azonban a szabadságban és az akaratban kell lennie, és nem a szabadság hiányában, amelyhez a fenyegetés irányul. A büntetés ezen módon való megalapozása azt jelentené, mintha valaki kutya ellen botot emel és az emberrel nem a méltósága és a szabadsága szerint, hanem kutyaként bánt.”³³

Mittermaier szerint a büntetési teóriák fő hibája az, hogy mindent csak külső célra vonatkoztatnak és a büntetés lehetséges hatását fő céllá emelik. Nincsenek tekintettel a büntetéssel fenyegetés belső igazságosságára és minden eszközt igazoltnak tekintenek, amelyek az elrettentési cél elérését szolgálják. Ez a cél a büntetés fő céljaként sohasem helyeselhető, mivel a büntetéssel fenyegetés és a büntetés alkalmazása csak az ember érzéki természetére épít. Továbbá azért sem helyeselhető, mivel a teóriát következetesen csak az elrettentő büntetések fenyegetése és alkalmazása révén kell célszerűnek tekinteni, ugyanakkor csaknem mindenütt a tapasztalat révén hatástalannak bizonyul. A büntetéssel fenyegetést fő kérdéssé teszi, a polgárnak a fenyegetett büntetési rosszról meglévő pontos ismeretére épít, így azt feltételezi, hogy a bűncselekmény elkövetése megfontolás produktuma. A bűncselekmények ugyanakkor nagyon különböző mozgatórugóval bírnak. E teória nagyon szigorú büntetéssel fenyegetésekhez jut el és a bűncselekményre ösztönzés ellen komoly szigorral kell hatnia. E teória szigorú büntetési rendelkezésekhez is vezet, amelyeknek a megléte a büntető törvénykönyvekben ellentétes hatású mindannak, amit az elmélet elérni akar.³⁴

V.3. Pitaval és Feuerbach érdekes bűnesetei

Az 1734-1743. években tette közzé a francia ügyvéd és író Francois Gayot de *Pitaval* (1673-1743) 20 kötetben a „Causes celebres et interessantes” c. főművét, amely az olvasóknál közkeletűségnek örvendett. *Pitaval* nem csak a jogászokat, hanem valamennyi érdeklődőt meg akarta szólítani. Arra törekedett, hogy a büntetőjogi szakmai írásokból (ítéletekből...),

³² Idézi: NAUCKE 1962. 60-61. p.; NAGY 2008. 371-372. p

³³ HEGEL, G. W. F.: *Grundlinien der Philosophie des Rechts*. (1821) Erster Teil. § 99 Zusatz (a szerző fordítása). In: VORMBAUM, THOMAS (Hrsg.): *Strafrechtsdenker der Neuzeit*. Nomos, Baden-Baden, 1998. 362. p.; magyarul ld. HEGEL, G. W. F.: *A jogfilozófia alapvonalai*. Második kiad., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983. 119-120. p.

³⁴ FEUERBACH: *Lehrbuch* 14. Aufl. (1847) A Herausgeber, azaz MITTERMAIER megjegyzése a 20. §-hoz. 335. p.

amelyeket ő megjelentetni kívánt, átfogalmazás/átszerkesztés révén elbeszélő irodalmat hozzon létre. Ezt a célkitűzést nem mindig sikerült elérnie, de a bűnesetek, védőbeszéd, ítéletek gyűjteményéből bizonyos fokig művészeti ábrázolással, irodalmilag a kriminális (bűntető) novella előképét teremtette meg. A németeknél 1792-1795-ben négykötetes válogatás jelent meg „Merkwürdige Rechtsfälle als ein Beitrag zur Geschichte der Menschheit” címmel és ehhez Friedrich Schiller írt előszót. Ezen bűneset-gyűjtemények készítéséhez Feuerbach is hozzájárult. Már 1808-ban közzétette a „Merkwürdige Kriminalrechtsfälle” c. összeállítást, amit 1811-ben a második kötet követett. A bemutatott bűnesetek Feuerbachnak a müncheni igazságügyi minisztériumi időszakából, az ott rendelkezésére álló kegyelmezési gyakorlatából származtak.

Feuerbach 1817 óta volt Ansbach-ban a fellebbviteli bíróság első elnöke, ennél fogva közel tudott kerülni a figyelemre méltó, különös, érdekes esetekhez. Így 1827-ben tette közzé az „Aktenmäßige Darstellung merkwürdiger Verbrechen” cím alatt a korábbi esetgyűjteménye első kötetének újonnan átdolgozott, bővített második kiadását. Ezt 1829-ben a második kötet követte, amely Feuerbachnak az ansbachi időszaka új eseteiből állt össze. Az összeállítása előszavában Feuerbach megjelölte a célkitűzését, amit a megjelentetéssel követni akart. Röviden kriminálpolitikai és büntetőjog-tudományi célokat említett, a fő törekvése azonban a kriminálpszichológia. Az egyes bűncselekmények bemutatása kapcsán a büntetésre méltó cselekmények fejlődési, kialakulási folyamata szellemi, lelki hátterének ábrázolása állt az előtérben. Így nem véletlen, hogy Feuerbachot a kriminálpszichológiának, mint tudománynak a megalapítójaként is nevezik és tisztelik.³⁵

V.4. Feuerbach büntetési/büntetéssel fenyegetési teóriájának értékelése

Feuerbach annyiban követi Kantot, hogy a büntetés alapja a bűncselekmény marad. Az elrettentési célt viszont nem a büntetéssel, hanem a büntetéssel fenyegetéssel kapcsolja össze (hogy az ember ne keveredjen a dologi jog tárgyai közé). Ebből következik, hogy a malumnak a bűncselekménnyel történő összekapcsolása törvény által fenyegetett kell, legyen. A büntetés a bűncselekmény jogilag szükséges következménye. A büntetés és bűncselekmény egymást feltételezi, senki sem tudja az egyiket a másik nélkül akarni.³⁶

A törvény és a benne foglalt fenyegetés célja, a malummal a feltételezett tilalomba ütköző cselekmény elrettentése.

A generális prevenció, amiről Feuerbach szól, büntetéssel fenyegetési prevenció, a büntetéssel fenyegetés teóriája büntető törvények révén.³⁷ Következmény-hatásában azonban szükségképp a büntetés elrendelésének és végrehajtásának teóriája is, mert attól (is) függ

³⁵ SEIFERT, FEDOR: *Schöne Literatur und Feuerbach – Die Anfänge der Kriminalpsychologie*. Neue Juristische Wochenschrift (NJW), 1985 Heft 28. 1591-1595. p., különösen 1592. p.

³⁶ FEUERBACH: *Revision* 63. p.; SCHREIBER, HANS-LUDWIG: *Gesetz und Richter*. Metzner, Frankfurt/M. 1976. 102-105. p.

³⁷ LESCH, HEIKO H.: *Zur Einführung in das Strafrecht: Über den Sinn und Zweck staatlichen Strafens* (1. Teil). Juristische Arbeitsblätter. 1994. II. 516-517.

a fenyegetés hatékonysága. *Feuerbach* szerint, mivel a törvény minden polgárt elrettent, a végrehajtás viszont a törvénynek érvényt kell, hogy szerezzen, így a kiszabás közvetett célja (végcélja) éppúgy a polgároknak törvény általi pusztá elrettentése.³⁸

Megállapítható, hogy ez az elképzelés már kiindulásában megkérdőjelezhető és nem nagyon gyakorlati jelentőségű, mert a bűnelkövető potenciális előnyét méri és ezt az előnyt a malum kapcsolása révén törekszik kiegyenlíteni, emellett a bűncselekmény sérelmét a társadalmi rendre teljesen elhanyagolja. Ha minden bűncselekmény *Feuerbach* értelmében kalkulációból indul ki, abból előfeltételezett, úgy a bűncselekményi tényállásokat nem a deliktum súlya, nem a védett jogtárgyak fontossága alapján kellene megfogalmazni, hanem a tette, a bűncselekményre ösztönzés súlya szerint.

További alapvető kifogás, hogy nem minden bűncselekmény elkövetése nyugszik racionális számításon, sőt inkább ez a kivétel. A racionális mérlegelés pedig, ha van, nem az absztrakt büntetéssel fenyegetésre vonatkozik, hanem a felderítési kockázatra, tehát a tényleges esélyre: megbüntetnek vagy a büntetést ki tudom kerülni.³⁹

Feuerbach teóriájának hibája, hogy a bűncselekmények létrejöttében nem tipikusak az érzelmi vágyak, de az eltérő személyiségi sajátosságokra sem volt tekintettel. *Feuerbach* elméletének következetes végigvitele esetén a büntetés jórészt nem a bűncselekményhez, annak súlyához igazodna, hanem az érzelmi vágy intenzitásától függne. Ez pedig értelmetlen, túlzottan szigorú büntetésekhez vezetne, hiszen minél nagyobb és szigorúbb a rosszal való fenyegetés, annál valószínűbbnek látszik a bűnelkövetési vágy megszüntetése.⁴⁰

Téves továbbá az az elképzelés, hogy a büntetőjogi norma az érintett egyén cselekményére közvetlenül hat. Valójában nem közvetlen hatásról van szó, hanem számos közvetítői fokon keresztüli feldolgozásról és így szükségképpen bekövetkező változásokról.⁴¹

Amíg azonban *Feuerbach* a büntetés alkalmazásának pszichikai hatásmechanizmusára volt elsősorban tekintettel, az angol J. *Bentham* ennek társadalmi tartalmát igyekezett feltárni.

VI. Bentham utilitarista megközelítése

Bentham, Jeremy (1748-1832) jogfilozófus, közgazdász. Jogfilozófusként az utilitarizmus képviselője, alap gondolata a hasznosság és az érdek. Az utilitarista elvre *Beccaria* és *Helvétius* vezette rá, őket tekintette legfontosabb elődeinek. *Bentham* a hagyományos common law-gondolkodás és gyakorlat bírálatával végeredményben az igazságszolgáltatás, a bíraskodás önkényességének megszüntetését tűzte ki célul. Ezt a célt szolgálták a jogi

³⁸ ROXIN, 2006. 79. p.

³⁹ JAKOBS, GÜNTHER: *Strafrecht Allgemeiner Teil*. 2. Aufl. Studienausgabe. Walter de Gruyter. Berlin, 1993. 20-22. p.

⁴⁰ VÖ. NAGY FERENC: *Gondolatok a generális prevencióról*. In: NAGY FERENC (szerk.): *Büntetőjog és humánus*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2007. 61-63. p.

⁴¹ HASSEMER 1990. 312. p.

reformokat előkészítő, aprólékos, szabályrendszerű művei is. Hatalmas életművének egy része csak halála után, gyűjteményes életműkiadásokban jelent meg. *Bentham* munkásságának magyar nyelvű feldolgozása azonban különösen elhanyagolt.⁴²

Az öröm (boldogság, élvezet, előny) és a fájdalom (szenvedés, baj) az emberi cselekvés hatalmas forrásai. Az öröm és a fájdalom kapcsolatának lényege a *hasznosság princípiumának* benthami megfogalmazása szerint: „A hasznosság princípiumán azon princípium értendő, amely bármiféle cselekedetet ama tendenciának megfelelően helyesel vagy helytelenít, amellyel az ama fél boldogságát növelni vagy csökkenteni látszik, kinek érdeke szóban forog.” A hasznosság maga pedig az a tulajdonság, „ami jótéteményt, előnyt, élvezetet, jót, vagy boldogságot [...] létrehozni hajlamos, illetve [...] hajlamos megakadályozni azt, hogy bármiféle kár, fájdalom, rossz, vagy boldogtalanság érje azon felet, akinek érdeke szóban forog [...]”.⁴³ Kinek az érdekéről van szó, kinek a boldogságát jelenti az elv megvalósulása kérdésre, *Bentham* válasza: ez a fél a közösség és az egyes személy is egyaránt lehet.⁴⁴

Kissé meglepőnek tűnhet az a megállapítás, miszerint „semmi új nincs” *Bentham* elméletében, amelyet szokásosan utilitarizmusnak neveznek. Ugyanis ezt a tant Francis *Hutcheson* (1694–1746) angol filozófus, a cambridgei platonikus iskola tagja már 1725-ben meghirdette és *Locke* tanításaiban is ez az elv lényegében már benne van.⁴⁵ Más megítélés szerint *Bentham* az angol jogbölcselet egyik legjelesebb gondolkodója, aki „a haszonelvűség elméletének egyik legfőbb kidolgozója [...]”.⁴⁶ *Von Hirsch* is *Benthamet* az utilitarizmus megalapítójának tekinti.⁴⁷ *Bentham* érdeme – XX századi nagy hatású honfitárs gondolkodójának véleménye szerint – nem is az utilitarizmus elméletének megfogalmazásában áll, hanem abban, ahogyan azt különféle (jog)gyakorlati problémákra alkalmazta.⁴⁸

Bentham arra a következtetésre jutott, hogy az öröm és a fájdalom kapcsolatában minden büntetés rossz, fájdalmas válasz az elkövetett bűncselekményre. Ha az ember felismeri, vagy vélelmezi, hogy fájdalom lesz cselekvése következménye, úgy ez befolyásolja őt abban, miként alkalmas saját erőfeszítéssel a cselekménye elkövetésének visszatartására. Ha ezen fájdalom látható, illetve érzékelhető súlya vagy értéke nagyobb, mint az öröm látható/érezhető nagysága vagy súlya, úgy az egyént biztonsággal attól visszatartja,

⁴² Vö. BENTHAM, JEREMY címszó in: LAMM VANDA – PESCHKA VILMOS (főszerk.): *Jogi Lexikon*. KJK-KERSZÖV, Budapest, 1999. 71. p.; HORVÁTH NÓRA: *Az ismeretlen Jeremy Bentham*. Világosság, 2008/9–10. 55., 67. p.

⁴³ BENTHAM, JEREMY: *Bevezetés az erkölcsök és a törvényhozás alapelveibe*. In: MÁRKUS GYÖRGY (szerk.) *Brit moralisták a XVIII. században*. Ford.: Fehér Ferenc. Gondolat, Budapest, 1977. 680–774., iii. 682. p.; BENTHAM, JEREMY: *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*. (1789); HEGYI SZABOLCS: *Bentham utilitarizmusa*. Sectio Juridica et Politica, Miskolc, Tomus XXIV. 2006. 31–48. p.

⁴⁴ BENTHAM, (1789) 1977. 682. p.

⁴⁵ Vö. RUSSEL, BERTRAND: *A nyugati filozófia története*. Göncöl Kiadó, Budapest, 1996. 634. p.

⁴⁶ HORVÁTH 2008. 55. p.

⁴⁷ VON HIRSCH, ANDREW: *Die englischsprachige Strafrechtstheorie – von Interesse für die deutsche Strafrechtsdiskussion?* In: HEFENDEHL ROLAND (Hrsg.): *Empirische und dogmatische Fundamente, kriminalpolitischer Impetus*. Carl Heymanns Verlag, Köln, Berlin, München, 2005. 260–261. p.

⁴⁸ RUSSEL, 1996. 634. p.

hogy azt elkövesse.⁴⁹ A büntetés kiszabását/alkalmazását pedig egyedül az igazolja, hogy valamely nagyobb rossz elkerülését ígéri. Az egyén a saját boldogulására törekszik, ám el kell jutnia annak belátásáig, hogy ezt a célt akkor szolgálja a legjobban, ha saját törekvéseit összeegyezteti az általános céllal.⁵⁰ A törvényhozó feladata tehát az, hogy összhangot teremtsen a közérdek és a magánérdekek között. A közösség, a köz érdeke azt kívánja, hogy az emberek tartózkodjanak a büntetendő cselekmények elkövetésétől, de ez nem feltétlenül esik egybe az egyes egyén érdekeivel, hacsak nincs hatékony büntetőjog. A büntetőjognak tehát azt kell elérnie, hogy az egyén érdekei egybeessenek a közösségével, ez adja a létjogosultságát. Vagyis azért büntetjük az embereket a büntetőjog eszközeivel, hogy megakadályozzuk a bűnelkövetést, nem pedig azért, mert gyűlöljük a bűnösöket. Fontosabb tehát, hogy a büntetés határozott legyen, mint az, hogy szigorú.⁵¹

VI.1. Bentham utilitarista büntetési felfogása

Az utilitarista szemlélet szerint a büntetés legfőbb célja a közjó biztosítása, a büntetéseket pedig társadalmi hasznosságuk igazolja. Ennek megfelelően *Bentham* a büntetés céljának olyan hatás elérését tekinti, hogy általában semmiféle bűncselekményt ne lehessen elkövetni.⁵² *Bentham* szerint, ha a büntetés célja a megelőzés, és ha a büntetés több kárt/hátrányt okoz, mint amennyi jót tesz, akkor a büntetésnek csak egy kicsit kell meghaladnia azt az örömet, amit a bűncselekmény elkövetése okozhat. A törvény azért van, hogy a közösség számára boldogságot teremtsen. Mivel a büntetés fájdalmat, boldogtalanságot okoz, csak akkor igazolható, ha az általa okozott rossz egy még nagyobb rossz megelőzésére szolgál. Így *Bentham* szerint, ha egy ember jelképes felakasztásának ugyanolyan megelőző hatása van, mint ha magát az embert akasztják fel, semmi okunk arra, hogy az embert akasszuk fel.⁵³

Bentham értelmezése szerint meghatározott személy tekintetében a bűncselekmény (meg)ismétlését háromféle módon lehet megakadályozni:

1. az elkövető fizikai képességének elvesztése révén, mivel úgy bűncselekményt nem tud elkövetni;
2. az elkövető a bűncselekményre irányuló vágyát veszti el;
3. a bűncselekmények elkövetésétől való félelem által.

⁴⁹ BENTHAM, JEREMY: *The Rationale of Punishment*. (A büntetés ésszerűsége), London (Heward R.) 1830. In: VORMBAUM, THOMAS (Hrsg.): *Strafrechtsdenker der Neuzeit*. Nomos, Baden-Baden, 1998. 387-389. p.

⁵⁰ STÖRIG, HANS JOACHIM: *A filozófia világtörténete*. Helikon Kiadó, Budapest, 2005. 382-383. p.

⁵¹ VÖ. RUSSEL, 1996. 634-635. p.

⁵² VÖ. HORVÁTH TIBOR: *A büntetési elméletek fejlődésének vázlata*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981. 67-68. p.; NAGY FERENC: *Anyagi büntetőjog. Általános rész II.* Iurisperitus Bt. Szeged, 2014. 121. p.

⁵³ VÖ. ADLER, FRED A. – MUELLER, GERHARD O. W. – LAUFER, WILLIAM S.: *Kriminológia*. Osiris Kiadó, Budapest. 2000. 93-94. p.

Az első esetben fizikai képtelenné tételről van szó, a másodikban morális javításról, míg a harmadik esetben megfélemlítésről vagy törvény általi elrettentésről.⁵⁴ Generális prevenció a büntetés főcélja, az jelent valószínű jogigazolást (justification). Amennyiben az elkövetett bűncselekményt egyszeri tényként képzeljük el, amely ilyen módon sohasem ismétlődik, úgy a büntetés céltalan lenne. Azonban ha azt képzeljük el, hogy büntetlen(ül maradt) bűncselekmény a bűncselekmények útját nem csak ugyanazon büntetett, hanem mindenki számára nyitva hagyja, legalábbis akik ugyanolyan motívumokkal és tulajdonságokkal rendelkeznek. A büntetés tehát, amelyet az egyes egyénnel szemben alkalmaznak, így a biztonság forrása lesz mindenki számára.⁵⁵ A generális prevenció a hatását a büntetés kihirdetésével és alkalmazásával nyeri el, amely elterjedt kifejezéssel, példaként szolgál. A büntetés, amelyet a büntetettnek el kell szenvednie, mindenkinek példát szolgáltat arra, hogy ő maga is el kell szenvedje azt, ha ugyanazon bűncselekményért bűnösnek nyilvánítják.⁵⁶

Bentham a börtönöket is meg kívánta reformálni. Mintabörtön tervét is közzétette 1787-ben. Az ő tervezetének hatására alakult át a börtönépítészeti gondolkodás annyira, hogy megalapozta a 19. századi terveket.⁵⁷ Ezzel összefüggésben rögzíthető az is, hogy *Bentham*-nél rajzolódott ki a legnagyobb precizítással a jelenlegi életünket meghatározó hatalmi formák képe, neki köszönhetjük társadalmunk kicsiny modelljét: a panoptikumot, a teljes és megszakítás nélküli felügyeletet.⁵⁸

Az utóbbi időszakban is gyakori feltevés, hogy az utilitárius gondolatmenet, a költség-haszon elemzés az angol nyelvű térségben uralkodó, míg például a németben sokkal kisebb befolyással rendelkezik. A jelenlegi angol nyelvű büntetőjog-filozófia azonban inkább antiutilitárius irányzatot hangsúlyoz, utalva több problémakörre. Ezek közé tartozik az utilitarizmus aggregációs karaktere, amely megengedi, hogy a különböző egyének „terhei” összeadva lehessenek terhelőek. Következésképpen néhány egyén érdekeinek és jogainak drasztikus csorbítása más, nagyobb számú társadalmi tag haszna által igazolt lehet. Különösen a büntetőjogban lehetséges, hogy a büntetettek fairness követelményeit a kriminalitás elleni küzdelem érdekében feláldozzák. Egy másik problémakör, hogy az utilitarizmus konzekvens hangsúlyozása akadályozza az egyéni felelősség és a személyes bűnösség adekvát koncepciójának megfogalmazását: a káros/hátrányos következményekért való felelősség mikor és milyen körülmények mellett számítható be valakinek fair módon. Például a büntetőjog hatókörének az absztrakt veszélyeztetésre nem elégséges beszámítási korlátokkal történő kibővítése.

A következmények hangsúlyozása végül a retrospektive – visszatekintően – orientált értékelések, nevezetesen a büntetőjogi értéktelenségi- és helytelenítő ítéletek elhanyagolásához vezet(nek). Ezáltal a büntetőjog-elméletben a bűnösség-fogalom elemzése elszegé-

⁵⁴ BENTHAM, (1830) 1998. 390. p.

⁵⁵ BENTHAM, (1830) 1998. 390. p.

⁵⁶ BENTHAM, (1830) 1998. 390. p.

⁵⁷ VÖ. MEZEY BARNA: *A fenytöházak forradalma*. Második kiad. Gondolat Kiadó, Budapest, 2012. 294-296. p.

⁵⁸ VÖ. FOUCAULT, MICHEL: *Az igazság és az igazságszolgáltatási formák* (Ford.: Sutyák Tibor). Latin Betűk, Debrecen, 1998. 74-75. p.; BENTHAM, JEREMY: *Panopticon or the Inspection House*. 1791. (Panoptikum, vagy a felügyelt ház, 1791)

nyedik.⁵⁹ Ebben az összefüggésben az utilitarista büntetési célteóriák pedig a büntetőjogot kényszerűen elválasztják az etikai alapjaitól.⁶⁰

VII. A negatív generális prevenció vizsgálatáról és értékeléséről

A pozitivista kriminológia, a Liszt-féle büntetőjogi iskola hatására a generális prevenció veszített a jelentőségéből. Hasonlóképpen háttérbe került az utóbbi pár évtizedben a kezelés-ideológia szellemét követő országok büntetőjogában. A kezelési eszme krízisével azonban az általános megelőzésre irányult mindinkább a figyelem, s jelenleg is ez állapítható meg. Viszont az elméleti, hipotetikus tételek, feltevések hangoztatásán túlmenően az általános megelőzés empirikus vizsgálata valójában csak az 1960-as évek elején kezdődött egyes külföldi országokban. Az 1970-es és 80-as évtizedekben végzett német vizsgálatok arra az eredményre jutottak, hogy az absztrakt büntetéssel fenyegetés súlyának/szigorának nincs felismerhető generálpreventív hatása. A felderítési rizikó azonban a csekélyebb súlyú ún. mindennapi deliktumoknál bizonyos generálpreventív jelentőséggel bír.⁶¹ Ennek következtében lényegében még ma is hiányzik az empirikusan igazolt, átfogó és megbízható ismeretanyag a generális prevenció tekintetében.

Mindemellett főként norvég és amerikai szerzők vizsgálatai alapján több fontos megállapítás jelentősége vitathatatlan. Így kezd uralkodóvá válni a *generális prevenció* elvének tágabb értelmezése. Ma már a törvényi büntetéssel fenyegetés mellett generálpreventív hatást várnak magától a büntetőeljárástól, a bírói ítélet kihirdetésétől és a kiszabott büntető szankció végrehajtásától is. E szerint az általános megelőzés nem egyszerűen a büntetés megelőző hatásához fűződik, hanem szélesebb értelemben a *büntetőjogból és az igazságszolgáltatás működéséből fakadó visszatartó hatás*. Továbbá a generálpreventív hatás hagyományosan felfogott (mások törvényi fenyegetéssel való) elrettentésen túl *erkölcsei gátlásokat is erősíthet*, és elősegítheti a törvénytisztelő, jogkövető magatartást. Ez a *pozitív generális prevenció*nak nevezett felfogás, amely a bűncselekményt nem azáltal akarja megakadályozni, hogy potenciális bűnelkövetőket elrettentsen, hanem a lakosság jogkövetésének és jogkövető beállítódásának erősítésével.⁶² Ugyancsak fokozott figyelmet érdemel a generális prevenció korlátozottságának és differenciált megítélése szükségességének a felismerése és bizonyítása.⁶³ A számos probléma ellenére azonban a megoldás

⁵⁹ VON HIRSCH 2005. 260-261. p. (257-266. p.)

⁶⁰ WELZEL 1969. 241-242. p.

⁶¹ HASSEMER, 1990, 310-316. p.; KUNZ, KARL-LUDWIG: *Kriminologie*. 4. Aufl. Haupt Verlag. Bern, Stuttgart, Wien, 2004, 319-321. p

⁶² NAGY FERENC: *A generális prevenció teóriájáról pozitív megközelítéssel*. Jogtudományi Közlöny. 2016. 5. sz. 249-256. p

⁶³ STRENG 2002. 33. p.; NAGY 2014. 122. p.

értelmesen nem így szól: a generális prevenció alternatívái, hanem csak így: alternatívák a generális prevención belül.

A *generális prevenció elméletére vonatkozó bírálat* szerint nyitva marad az a kérdés, hogy milyen magatartásoktól jogosult az állam elrettenteni polgárait a büntetés eszközével. Továbbá hiányzik az elmélet alkalmazásakor a kiszabandó büntetés megbízható mértéke is. Ugyanakkor veszélyes kriminálpolitikai következtetésekhez vezethet, mert ez a felfogás azt sugallja, hogy a bűncselekmények megelőzésének alapvető módozata a büntetések szigorának a fokozása. A valóságban viszont nem a lehetőleg szigorú, hanem az elkövetett bűncselekményekkel és a bűnösséggel arányban álló igazságos büntetés az, amely a lakosság jogtudatát is a helyes irányba fordítja. A szigorú büntetés követelése másfelől pedig magában rejtje az állami kényszer-beavatkozás korlátlan lehetőségét. Etikailag sem igazolható és indokolható meg, hiszen a bűnelkövetőt nem önmagáért, hanem másokért büntetik meg, vagyis miért kell valakinek rosszat okozni azért, hogy mások rosszat ne kövessenek el. A büntetés általános megelőző hatása számos bűncselekmény és bűnelkövető-típus vonatkozásában nem bizonyítható, ily módon kriminálpolitikailag is kétes.⁶⁴

⁶⁴ NAGY 2014. 122. p.

FERENC NAGY

BEMERKUNGEN ÜBER DIE THEORIE DER
NEGATIVEN GENERALPRÄVENTION

(Zusammenfassung)

Dieser Beitrag zielt darauf ab, einen kurzen Überblick über die Straftheorie der negativen Generalprävention zu geben. Die negative Generalprävention sieht den Zweck der Strafe in der Abschreckung der Allgemeinheit. Feuerbach, der Begründer der modernen Strafrechtswissenschaft hat diese Theorie zum ersten Mal als „Theorie des psychologischen Zwanges“ formuliert und ausführlich begründet.

Feuerbach verband die Generalprävention mit der Strafdrohung und stellte in den Mittelpunkt seines Systems.

Gegenüber der negativen Generalprävention ist insbesondere einzuwenden, dass der Abschreckungsgedanke dazu verleitet, nach oben hin maßlose Strafen anzudrohen und zu verhängen.

Das Prinzip der Nützlichkeit (Utilitarismus) ist Grundlage der Abhandlungen von Jeremy Bentham. Nach seiner Auffassung muss Generalprävention das Hauptziel der Strafe sein.

Aber der Utilitarismus der Zwecktheorien löst das Strafrecht zwangsläufig von seiner ethischen Grundlage los.

Eine empirische Überprüfung des auf psychologischen Annahmen beruhenden Abschreckungsgedankens ist erheblichen Schwierigkeiten unterworfen und bis heute noch nicht überzeugend gelungen.

RÉVÉSZ BÉLA*

Pszichológiai elemek a titkosszolgálati munkában

I. Pszichologizáló szervek

Minden politikai rendszerben az államvédelmi szolgálatok tevékenysége a „szigorúan titkos” tevékenységek körébe tartozik. Ha nem tartanák őket titokban, nem is lenne értelme a szolgálatoknak. Így érthető, hosszú időn keresztül „sikeresen megúszták”, hogy tudományos kutatás tárgyai legyenek. Érinthetetlenységüket a titkosság biztosította, amelyet a belügyi munka nélkülözhetetlen elemeként határoztak meg.¹ Az viszont elkerülhetetlen volt, hogy önmaga megismerésére – saját hatékonyságának, tehát az állam biztonságának védelme érdekében – ne fordítsa a legnagyobb figyelmet. A hetvenes–nyolcvanas évek állambiztonsági kutatásainak témalistájából citálva is szembevetendő a pszichológiai-szociálpszichológiai vonatkozású kutatások és tanulmányok erőteljes jelenléte:²

- A belső ellenséges erők szerepe és tevékenysége az imperialista fellazító taktika pszichológiai alkalmazásában és hatásuk a gazdasági és társadalmi élet egyes területein.
- A bomlasztás, leválasztás, elszigetelés mint realizálás.
- A katonai behívásra kerülő ifjúság mint a fellazító pszichológia egyik célrétege.
- A kiszivárogtatásnak mint titkos pszichológiai tevékenység egy típusának vizsgálata.
- A suttogó propaganda pszichológiai szerepe az aktív intézkedések rendszerében.
- Az imperializmus fellazítási politikájának lényege, összefüggései a nemzetközi téren folyó politikai, ideológiai és lélektani osztályharccal.
- Amerika fegyverei a lélektani hadviselésben.

* egyetemi docens, SZTE AJTK Politológiai Tanszék

¹ FINSZTER GÉZA: *Rendőrségek a XXI. században*. Belügyi Szemle, 2000. 1.

² A Rendőrtiszti Főiskolának a rendszerváltásakor megszüntetett Állambiztonsági Tanszék Dokumentumtára szinte teljesen szét hullott, csekély része a Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanszék különgyűjteményében még megtalálható. Egyes töredékesen fennmaradt jegyzékek alapján azonban ha nem is rekonstruálható, de még megtalálható. Egyes töredékesen fennmaradt jegyzékek alapján azonban ha nem is rekonstruálható, de még megtalálható. Lásd még: ÚJHELYI GABRIELLA (szerk.): *A belügyi tudományos tanulmányok és cikkek válogatott bibliográfiája* (1974–1983). BM Könyvkiadó, 1984. 138.; kiegészítésc: *Belügyi Dolgozók doktori disszertációi* (1959–1984.) BM Tudományszervezési Osztály, 1985. 25. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára [továbbiakban: ÁBTL] Könyvtár 33/1567.

- Az ellenség felforgató tevékenységének pszichológiai ismertető jegyei.
- Az ellenséges propaganda.
- Az ideológiai diverzió mint az imperialista fellazítási politika lélektani módszere és eszköze. Feladatok az ellene folyó harcban.
- Az álobjektív információ szerepe a lélektani hadviselésben.
- A speciális szolgálatok szocialista országok elleni ideológiai diverziójának lélektani karakterisztikája.
- Fellazítási taktika mint az imperialista hírszerző szervek pszichológiai módszere.
- Imperialista fellazítás és lélektani hadviselés hazánk és a szocialista tábor országai ellen.
- A pszichológiai hadviselés megnyilvánulási formái, módszerei az imperializmus fellazítási tevékenységének szolgálatában.
- Az ideológiai diverzió és pszichológiai hadviselés mechanizmusa, csatornái, objektumai.
- Az imperialista propaganda és lélektani hadviselés eszközeiről.
- Az USA II. világháború utáni antikommunista lélektani hadviselése, módszertani törvényszerűségeinek hasznosítása az állambiztonsági szolgálatok módszereinek fejlesztésében
- Pedagógiai és pszichológiai ismeretek a hálózatot tartó operatív tisztek számára.

A pszichológia kitüntetett szerepe azt követően erősödött meg a belügyi kutatások irányai és módszerei körében, amikor a hatvanas évek elején lassú, de stratégiai jelentőségű változás kezdődött a klasszikus hidegháború (1947–1962) felől a békés egymás mellett élés irányába. A „kooperatív konfrontáció” (1962–1969), majd az enyhülés-détente (1969–1975) korszaka egyértelművé tették, hogy a nukleáris periódus a végső határához ért. Dulles amerikai külügyminiszter 1956-os kijelentése – „A művészet éppen az, hogy a háború szélére kerüljünk, de ne sodródjunk bele!”³ – pontosan ezt a cezúrát érzékeltette, és ez az alapelv érvényes maradt a berlini fal, a kubai rakétaválság vagy a vietnami háború globálissá eszkalálódott konfliktusainak idején is. A détente viszont nem azt célozta meg, hogy a kelet–nyugati ellentétet véglegesen felszámolja, hanem azt, hogy stabilabb, békésebb nemzetközi klímát teremtsen egy új típusú szabályozás – ahogyan Brzezinski, Carter elnök nemzetbiztonsági tanácsadója fogalmazott – a „kooperatív krízismenedzselés” keretében.⁴ Ezzel tulajdonképpen a másik fél is egyetértett, ha ellentétesen is anticipálták a helyzet történelmi kimenetelét: „A békés egymás mellett élés nem azt jelenti, hogy a két társadalmi rendszer közötti konfrontáció megszűnt. A harc tovább folyik a proletariátus és a burzsoázia, a világszocializmus és az imperializmus között a kommunizmus világ-méretű győzelméig.”⁵ Ha pedig a „forró” háború eszközei már régen kizárattak ebből a

³ Idézi: SALGÓ LÁSZLÓ: *A szuezi háromszög* 1956. Bp., Kossuth, 1977. 136.

⁴ Idézi: BOBKOV, F. D. – SZIDORENKO, A. G.: *Az imperialista titkos szolgálatok szocialista országokkal szembeni ideológiai diverziója. Az állambiztonsági szervek ellenük folytatott harca.* (Moszkva, 1973. Nyersfordítás.) Bp., RTF, 1978. 90. RTF 15-472/1978. ÁBTL Könyvtár 33/1393. ÁBTL ÁB-anyag 186 (308). 23.

⁵ A Pravda a békés egymás mellett élésről, 1973. aug. 22. Idézi BOBKOV, F. D. – SZIDORENKO, A. G., i.m.; 25.

küzdelemből, és a klasszikus hidegháború is elért lehetőségei határáig, akkor nem maradt más, mint az államok szintjéről a társadalom szintjére áthelyezni az akciók fókuszát, azaz: az állampolgárt tenni a belső politikai változások legfontosabb szereplőjének.⁶ Ez tette kiemelkedően fontossá a II. világháborúbeli háborús propagandából továbbfejlesztett „psychological warfare”⁷ módszereinek kidolgozását és alkalmazását az egyik oldalon, illetve az „ideológiai diverzió”, a lélektani hadviselés elhárításának és a totális ellenpropaganda kifejlesztésének gyakorlatát a másik oldalon.⁸

A globális konfrontáció fő irányának pszichológiai síkra terelése csak az egyik momentum volt az állambiztonsági tevékenység és vizsgálódás „pszichologizálódásának”. A másik magyarázatot Andropov⁹, a KGB akkori elnöke adta meg a központi apparátus előtt mondott beszédében: „Miért van szükség elhárításra, ha az csak a már befejezett bűncselekmények tényeivel foglalkozik? Erre elegendő egy vizsgálati szerv megléte, amelynek kizárólagos feladata a befejezett bűncselekmények vizsgálata. Letartóztatni tud a rendőrség, az ügyészség, a bíróság is, de az állami lehetővé teszik a bűncselekmények csírájában való elfojtását, lokalizálását, végrehajtásának megakadályozását.”¹⁰

⁶ Lásd: RÉVÉSZ BÉLA: *Manipulációs technikák a hidegháború korai időszakában. (Magyarország és a Szabad Európa Rádió 1950–1956.)* Szeged, SZTE, 1996.

⁷ Az amerikai hidegháborús diplomáciának a közelmúltban, 102 éves korában elhunyt nagy alakja, George F. Kennan a szervezett politikai hadviselésről szóló memorandumában már 1948 májusában javasolta a nemzetbiztonsági bizottságnak a kiterjedt politikai és propaganda-hadjárat beindítását: „Nyilvános és titkos hadműveletekre egyaránt szükség van. A nyilvános akciók sorába tartozik a szövetséggkötés, a gazdasági intézkedések és a fegyverpropaganda [vagyis az amerikai értékeket, életformát népszerűsítő pozitív kampány, például a Truman elnök által 1951-ben meghirdetett Igazság Program], míg a fedett akciók sorába a velünk szövetséges külföldiek [kelet-európai politikai emigránsok] támogatása, a fekete pszichológiai hadviselés, és az ellenséges országokban az ellenállási mozgalmak bátorítása.” Idézi: MINK ANDRÁS: „Fekete könyv”. *Antikommunista kampány az 50-es években.* Beszélő, 2002., 7–8. sz. 42.

⁸ Lásd: VOLKOGONOV, D., i. m.; továbbá: SZELEZNYEV, L. A.: *Háború – ideológiai háború.* Bp., Zrínyi, 1965.; TARDOS ANDRÁS: *Nyugati rádióadók a lélektani hadviselés szolgálatában.* Bp. (Rádió Szakkönyvtára), 1966.; PANFILOV, A. F.: *Az USA rádiója a lélektani hadviselésben.* Bp. (Rádió Szakkönyvtára), 1968.; DARVASI ISTVÁN (szerk.): *Az imperialisták fellazítási taktikája.* Bp., Kossuth, 1968.; GÜNTER HEYDEN (szerk.): *Manipulation (A tudatparrról).* Bp., Kossuth, 1969.; RÁKOSI SÁNDOR: *Júliustól – júniusig. Dokumentumok 1956–1957.* MSZMP KB PTI, 1981.; PÁLOS TAMÁS: *Antikommunista törekvések ideológiai koncepciói.* Társadalomtudományi Közlemények, 1975. 4.; *Az ideológiai diverzió szerepe az imperialista államok fellazítási politikájában.* BM Tanulmányi és Propaganda Főcsoportfőnökség, 1978.; VACSNADZE, G. N.: *Keletre irányított antennák.* Bp., Kossuth, 1979.; TÓTH JÁNOS (szerk.): *Fellazítás.* Bp., Zrínyi, 1977.; *Tőkés országok információs és propagandarendszere.* MÜOSZ Újságíró Iskola kézikönyvei. Tankönyvkiadó, 1979.; BALÁZS JÓZSEF: *Célpont: Magyarországra.* Bp., Zrínyi, 1978.; LARIN, V.: *A nemzetközi kapcsolatok és az ideológiai harc (az 1960–1970-es évek).* Bp., Kossuth, 1978.; KASLEV, J.: *Ideológiai harc vagy lélektani hadviselés.* Bp., Kossuth, 1987.; BURJÁN JENŐ: *Propaganda az ideológiai diverzió szolgálatában.* Belügyi Szemle, 1988. 11.

⁹ Andropov, J. V. 1953 és 1957 között a Szovjetunió magyarországi nagykövete, 1967–1982 között a Szovjetunió Állambiztonsági Tanácsának elnöke, Breznyevet követően haláláig (1982–1984) az SZKP KB főtitkára.

¹⁰ Idézi: *Az állambiztonsági szervek megelőző intézkedéseinek formái és módszerei.* ANDREJ GEORGIEVICS Szidorenko ezredes, a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő Állambiztonsági Bizottság Vörös Zászló Renddel kitüntetett F. E. Dzerzsinszkij Főiskola tanszékvezetőjének a Rendőrtisztai Főiskolán 1977. május 24-én megtartott előadása. 160-514/1979. I. sz.: 15-359/1979. RTF, Bp., 1979. ÁBTL Könyvtár 33/1400.

A politikai vezetés Magyarországon is hasonlóképpen határozta meg az osztályharc új stratégiájának irányát, kiemelve az ideológiai harc, a lélektani hadviselés növekvő szerepét. Az MSZMP Politikai Bizottsága – kapcsolódva az 1966. február 1-jei ülésén „Az imperialisták fellazító politikájával kapcsolatos intézkedések”-ről szóló korábbi határozatához¹¹ – április 26-án „Az imperialisták fellazító politikája elleni harc néhány kérdéséről” címmel hozott határozatot¹². Ennek nyomán a Belügyminisztérium arra hívta fel a figyelmet, hogy mivel „az imperializmus az eddiginél nagyobb intenzitással és anyagi eszközökkel igyekszik a kibővült érintkezési területet rendszerünk fellazítása érdekében hasznosítani”, ezért ez a harc „a jelentős politikai, ideológiai feladatok mellett jelentős állambiztonsági feladatokat is foglal magába”.¹³ A PB-határozat belügyi feladatainak végrehajtásáról szóló miniszteri parancs pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy „ez a határozat Pártunk helyes politikai irányvonalának töretlen továbbfolytatása, az osztályharcban bekövetkezett változások és a harc tapasztalatai figyelembevételével történő alkalmazása.”¹⁴ Egyben felhívta a figyelmet arra is, hogy a belügyi munka továbbfejlesztése érdekében intézkedéseket kell tenni „az imperializmus »fellazító« taktikája hatásának csökkentésére, a népgazdaság fokozott védelmére, valamint az állambiztonsági operatív munka színvonalának növelésére, tudományos megalapozottságának növelésére”.

De a nemzetközi körülmények változásán túl a hazai állambiztonsági munkában is lezajlott az az átalakítás, amire Andropov mint „a bűncselekmények csírájában való elfojtása”-ra utalt. A korábban, az ötvenes években és '56 után is domináns represszív-kriminalizáló jellegű állambiztonsági munkát – a Kádár-rendszer stabilizálódásával – fokozatosan felváltotta a túlnyomórészt preventív-operatív tevékenység: „Az operatív úton végrehajtott megelőző és bomlasztó intézkedések – fogalmazott egy korabeli szakanyag – politikailag értékesebbek, mint az időben alkalmazott differenciáltan megoldott adminisztratív megtorlás.”¹⁵ E megállapítás indoklása a következő:

¹¹ Lásd: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár [a továbbiakban MNL OL] M – KS – 288. f. 5/386. ö. c.

¹² Lásd: MNL OL M – KS – 288. f. 5/393. ö. c.; a határozatnak a BM területén való végrehajtására a Politikai Bizottság 1966. szeptember 20-ai ülésén visszatért. Lásd: MNL OL M – KS – 288. f. 5/405. ö. c.

¹³ Az imperialisták fellazító politikája és a fellazítás elleni harc néhány problémája. 1966. június 28. BM KI Belügyminiszteri iratok / 1966. 3308. I-a-1299/1966. A PB-határozatok minisztériumi szintű végrehajtásáról a 14/1966. és a 24/1966. számú belügyminiszteri parancsok rendelkeztek. Lásd még: „A határozottabb intézkedések, valamint az ellenséges tevékenységet leleplező propaganda fokozódásának hatására tapasztalhatók találgatások, »értékelések« mind nyugaton, mind az ellenség részéről. Ezek inkább a politikai vonal változására, megszorításokra, »visszakanyarodásokra« vonatkozó találgatásokban, híresztelésekben fejeződnek ki. (...) Nyugaton az ilyen jellegű ellenséges propaganda (pl. SZER) az utóbbi időben fokozódott.” Tájékoztató az MSZMP Politikai Bizottság 1966. február 1-i és április 26-i határozatai végrehajtásának tapasztalatairól. BM KI Belügyminiszteri iratok / 1966. 3403. sz.

¹⁴ „A belső ellenséges erők tevékenységéről, elhelyezéséről, az ellenük folyó harcokról” szóló 1966. február 1-i párthatározatból adódó belügyi feladatok végrehajtása. Belügyminiszter 0014/1966. sz. parancsa. BM KI Parancsgyűjtemény (továbbiakban: Pgy.) 95. doboz (továbbiakban: d.) 10-21/14/1966.

¹⁵ GERÉB SÁNDOR: *Az illegális szerzetesrendek operatív ellenőrzésének tapasztalatai*. Tanulmányok 55. BM Tanulmányi és Kiképzési Csoportfőnökség 1969. I. sz.: 13-41/27/68. ÁBTL Könyvtár 33/1773.; továbbá: – Az operatív munka feladatai az ifjúság körébe behatolt ellenséges elemek elleni harcban. Átdogozta: Zalai Emil. Lektorálta: BM II/5. Osztály munkaközössége. Bp., BM Dzerzsinszkij Tisztiképző Iskola Operatív

„A parancsnokok és beosztottak körében meg kell érteni, hogy az operatív megelőző intézkedések és helyes operatív lépések egyenértékűek – politikai kihatásában gyakran értékesebbek – a bírósági eljárásoknál, vagy egyéb adminisztratív intézkedéseknél. Az eredményes operatív megelőző intézkedéseket a jól megoldott ügyszerű munka rangjára kell emelni.

Az operatív megelőző intézkedések megérdemlik az ilyen rangot, mert eredményességük feltételei nem kevesebbek, mint a nyílt intézkedéseknek.

- a. Mély felderítést és pontos helyzetismeretet követel. Az adott vonalon meglevő jelentős ismereteink lehetővé teszik, hogy az adatok elemzése alapján viszonylag gyorsan eldöntsük van-e kizáró oka az operatív megelőző intézkedések alkalmazásának. Az operatív megelőző intézkedéseket úgy kell alkalmazni, hogy a további ellenőrzés és az esetleg szükségessé váló mélyebb felderítéshez a feltételeink javuljanak.
- b. Az operatív megelőző intézkedés a legkritább esetben állhat egyetlen aktusból. Az esetek többségében csak az operatív lépések és kombinációk sorozatától várható a kívánt cél elérése. Ezért operatív megelőzés csak jól kidolgozott realizálási terv alapján hajtható végre, amely összeállítása gyakran nagyobb kombinációs készséget igényel, mint egy nyílt realizálási terv elkészítése.
- c. Az operatív megelőzés mind a felderítés, mind a végrehajtásban, az egyéb realizálásokhoz hasonlóan, több szerv folyamatos, jó együttműködését igényli és nem nélkülözheti a központi koordinációt.
- d. A megelőzést nagy határozottsággal és időben, különösen az ifjúság körében végzett ellenséges munka megakadályozása érdekében kell alkalmaznunk. Egyik legfontosabb feladatunk, hogy az ellenséges tevékenységet elszigeteljük az ifjúságtól: lehetetlenné tegyük az utánpótlásukat.
- e. Az illegális tevékenységek felszámolásában igényelnünk kell a társadalmi és az állami szervek segítségét is. Bátrabban és nagyobb számban kell alkalmazni a szignalizációt. Az elmúlt évek tapasztalatai bizonyítják, hogy felderítést és realizálást sikeresen végrehajtani csak politikailag és operatív jól megalapozott, perspektivikus tervek és az érintett szervek aktív együttműködése alapján lehetséges.”

Ettől kezdve az állambiztonsági munka súlypontja a büntetést vagy intézkedést eredményező büntetőeljárás szabályozási kereteiből egy szublegális szintre helyeződött át. A „jogalattiség” nem csupán eljárásjogilag értendő, vagyis hogy az „alapos gyanú” hiánya

Tanszékc, 1959. január 21. I. sz.: 15-118/959. ÁBTL Könyvtár 33/2.992. ÁBTL ÁB KA 865.;

– HARANGOZÓ SZILVESZTER: *A belső ellenség módszereiről és tevékenységéről. A felderítésre, félbeszakításra folytatott operatív elhárító munka feladatairól.* A BM Rendőrtiszti Akadémia Politikai Nyomozó Tanszékcénc kiadványa. Bp., 1963. Sz. t.! BM16-188/1963. ÁBTL Könyvtár 33/1515.;

– CSAPÓ LÁSZLÓ – ANTAL JÓZSEF: *A BM állambiztonsági szerveinek speciális bűnmegelőző tevékenysége.* Állambiztonsági tanulmány, 1973. I. sz. 13-41/5/73. Bp., BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség. 1973. ÁBTL Könyvtár 33/2842.;

Vázlat a megelőzés elmélete és gyakorlatának érvényesülése a vizsgálati munkában c. előadáshoz. Leadva: BM III/IV. Csoportfőnökség operatív állománya részére. 1978. augusztus 31. 34-509/19/80. ABTL 4.1. A-2090.

miatt még a nyomozati szakaszba sem jut el az ügy, tehát erre még a – N. B. szocialista – törvényességet felügyelő ügyészség figyelme sem terjedhet ki. Lényegesebb vonása azonban a szublegalitásnak a jogi normativitás teljes hiánya, amellyel a szabályozás teljes egészében – és éppen ezért ellenőrizhetetlenül – az állambiztonsági szervek önmagukra vonatkozóan alkotott, alacsony, belső és titkos parancsainak szintjére került.¹⁶ A bűncselekményre utaló tevékenység valószínűségének, tehát a gyanú legalacsonyabb szintjének kialakulása már indokoltá tette a felderítő-szűrő kutatómunkát, az előzetes ellenőrzést, illetve a bizalmas nyomozás megkezdését.¹⁷

Ugyanakkor az „egyszerű gyanú” alapján valószínűsített állam elleni bűncselekmény vonatkozásában az állambiztonsági szerveknek csupán egyik feladata volt az ezek felderítésére irányuló tevékenység kifejtése.¹⁸ A korábbi gyakorlat akkor tekintette eredményesnek az állambiztonsági szervek munkáját, ha minél több, lehetőleg növekvő számú politikai perben született elmarasztaló ítélet (ahogyan a tervgazdaságban a statisztikaelvűség ezt egyébként is megkövetelte). A megelőző munka hatékonyságát viszont éppen az a – kevésbé látványos – következmény jelezte, ha a büntetőeljárás kezdeményezése, illetve a bizalmas nyomozás megszüntetése helyett úgy fejeződik be az állambiztonsági szervek munkája, hogy megelőző, akadályozó, korlátozó vagy pedig operatív megszakító célú intézkedések nyomán válik politikailag indifferensé a helyzet. Az operatív megelőző munka pedig lényegét tekintve operatív pszichológiai munkának tekinthető.

Ezen a ponton viszont éles választóvonal húzható meg a politikai rendőrséghez viszonyított külső és belső pszichológia között. A „világi” pszichológia könnyen le tudott mondani a titkokkal terhelt, ráadásul politikai kockázatait tekintve kiszámíthatatlannak látszó kutatási objektum vizsgálatáról. Bizonyos értékválasztási preferenciák is elősegítették az ilyen döntést, amely az ember felfedezését, az emberek egymáshoz való viszonyának a megértését tekinti a pszichológiai kutatások céljának „az egyén, illetve a társadalom segítése, az egészséges fejlődés érdekében”.¹⁹ De amennyiben értékszempontok alapján

¹⁶ „A szocialista törvényesség (»mindent a jogszabály szerint teszünk«) kettős jogi valóságot intézményesített: a teljes jogtalanság és az ideológiai konstrukcióként létező »homlokzatjog« ellentmondását. Ez a hazugság több évtizedre teljesen ellepte a jogi diskurzust, jókora »normatív káoszt« teremtve.” FLECK ZOLTÁN: *Jogszolgáltatási mechanizmusok az államszocializmusban. Totalitarizmus-elméletek és a magyarországi szocializmus*. Bp., Napvilág, 2001. 94.

¹⁷ Belügyminiszter 0010/1978. sz. parancsa az állambiztonsági szervek előzetes ellenőrző és bizalmas nyomozó munkájának szabályozása. 10-21/10/1973. BM KI Pgy. /1973. 140. d.

¹⁸ „Az előzetes ellenőrzés illetve a bizalmas nyomozás megindításának előfeltétele a bűncselekmény gyanúja. Egyszerű gyanú is elegendő tehát ahhoz, hogy a feldolgozó munka meginduljon. Ez az első lényeges különbség a nyílt büntetőeljáráshoz képest, ahol a nyomozás elrendelésének előfeltétele a bűncselekmény alapos gyanúja. Az egyszerű gyanú azt jelenti, hogy a rendelkezésre álló tények, adatok, jelzések csak arra adnak lehetőséget, hogy a valószínűség alacsonyabb fokán következtethessük arra, hogy bűncselekmény történt. (...) Az előzetes ellenőrzés és bizalmas nyomozás célja, annak operatív úton történő dokumentálása, hogy bűncselekmény történt és hogy ki, vagy kik voltak a bűncselekmény elkövetői. Büntetőjogi felelősségre vonás akkor történhet, ha az operatív felderítés eljut a bűncselekmény illetve az elkövetői alapos gyanú megállapításához.” (–) A büntetőeljárás megindításának jogi előfeltételei. Az alapos gyanú értelmezésének elvi és gyakorlati kérdései az állambiztonsági munkában. Előadás. Leadva 1978-ban. BM III/1. o. ABTL 4.1. A-2086.

¹⁹ MÜNNICH ÁKOS: *A matematikamodellek szerepe a pszichológiában*. Alkalmazott pszichológia, 2000. 1. 57.

a „jó” világ pszichologikumára szűkülne a lélektani kutatások tárgya, akkor nem csupán a „politikai bűnözés”, de jószérével mindenféle deviancia kívül rekedne a pszichológia érdeklődési körén. Mindenesetre az állambiztonsági látásmód mintegy „könnyítésképpen” maga húzta meg azt a – nem diktátúraspecifikus – cezúrát, amely a biztonsági szolgálatok belső titkait vizsgálat, elemzés tárgyává tehetette, és ahonnan kizárta a laikus kutatókat.

A belső, szolgálati pszichologizálásra természetesen – nem lévén róla semmi lényeges információ – könnyen lehetett kívülről azt mondani, hogy a szakma perifériájának kudarcos alakjai vállaltak kétes szerepet a tudományosnak mondott operatív pszichológia művelésének során. Valójában az államvédelem mindig is törekedett a „belső körbe” bevonni a sajátos kutatási igényeinek kielégítésére alkalmas szakembereket a „külső körből”, és ez – ha nagyon akarták – többnyire sikerült is. Ráadásul tudományszociológiai szempontból ugyanazokkal a paraméterekkel jellemezhető az operatív pszichológia szakmai professzionalizációja, mint a külső ágazati pszichológiák bármelyike. A szakmai kvalifikáció, az alap- és továbbképzés, a graduációs rendszer éppúgy jellemezte fejlődését, mint az oktatási intézményesülés, a szakmai publikációk, a könyv- és folyóirat-kiadás vagy a hazai és nemzetközi tudományos életben való részvétel. Csak éppen ahogyan a kutatás tárgyának egészét, úgy a teoretikus következtetéseket is a titkosítás homálya vette körül, amint a gyakorlat területén megvalósítható/megvalósítandó operatív pszichológiai eszközöket, erőket, módszereket és rendszabályokat is.

II. Operatív pszichológia

Az „operatív pszichológia” mint alkalmazott pszichológia felhasználásának előzményei a szovjet állambiztonsági szervek gyakorlatában (a cári Ohrana nyomdokain haladva) nagy hagyományokra tekintett vissza. Nem feltétlenül a hírhedt politikai pszichiátriára, a „szocialista lélekgyógyászat gyilkos kaland”-járá²⁰ kell gondolni, hanem a pszichológiai ismeretek – nem kis mértékben szintén diktatórikus célú – alkalmazására az állambiztonság operatív gyakorlati területén. Marxistának mondott ismeretelméleti magyarázatát – egyéb

²⁰ A politikai pszichiátria magyarországi művelőinek – főleg Bálint István és Szinczár Ernő – tevékenységére lásd: LÁNYI GUSZTÁV: *Álruhás politikai pszichológiák*. In uő: *Lélektan és politika. Bevezetés a politikai pszichológiába*. Bp., Jósöveg Tankönyvek, 2001. 63.; szamizdatirodalomban: HARASZTI MIKLÓS: *„Ilyesmi nálunk nem fordulhat elő.” Politikai pszichiátria Magyarországon*. Párizs, Magyar Füzetek 7. sz., 1981.; PÁKH TIBOR: *Moszkva pszichiátriai visszaéléseinek hatása a magyar igazságszolgáltatásban*. Égtájak között, 1987. október; a szovjet politikai pszichiátria vonatkozásában: HARMAT PÁL: *Kezelésre szorulsz, elvtárs. A pszichiátria a politikai megtorlás szolgálatában*. Valóság, 1990. 7.; továbbá: GOZMAN, L. – ETKIND, A.: *The power of mystification: The mythology of totalitarianism*. In uő: *The Psychology of Post-totalitarianism in Russia. The Centre for Research into Communist Economies*. Enfield, 1992. 13–7. Újabban az Államvédelmi Hatóság vezetőivel és beosztottjaival készült életút-interjúk pszichológiai elemzése kvalitatív módon kíván hozzájárulni az írott történeti források kiegészítéséhez. KOZÁK GYULA: *Az identitás nélküli ember*; UDARNOKY VIRÁG: *„Van már nekem anyai élettörténetem ...!”* In *Magyarország a jelenkorban*. Évkönyv. Bp., 56-os Intézet, 2003.

tudományterületekhez hasonlóan – az az ideologikus alaptétel jelentette, miszerint a polgári pszichológia válságban van, hiszen „félreértésen alapul”, ugyanis „csak a szocializmus országában lehetséges a valóban tudományos pszichológia, amely az egyetlen helyes módszertan – a dialektikus materializmus – szerint jár el”.²¹

Amikor a szovjet állambiztonsági szervek már az 1920-as években alkalmazott pszichológiaként kezdték kimunkálni az operatív pszichológia „tudományos diszciplináját”, a fenti társadalmi meghatározottsága mellett²² főként felhasználásának nélkülözhetetlenségét hangsúlyozták: „Napjainkban, amikor a fegyverek minden fajtájánál új, nem mindennapi felfedezések és találmányok jelentek meg, nem szabad elfeledkezni egy olyan régi, de nem előregedett, örökké megújulni kész, élő fegyverről, mint a pszichológia. (...) A fő tétel, amely egy elhárítótól megkövetelhető, az emberek lélektanának ismerete. Az alapvető motívumot mint mindig, így a titkos munkatársak beszerzése során is, a pszichológia, a pszichológia és még egyszer a pszichológia jelenti.”²³ (Hasonló ideologikus megfontolások a későbbi, magyarországi kutatásokat is jellemzik.)²⁴

Bizonyos „pánpszichologizálási” szándék is megfigyelhető abban a szemléletben, amely a KGB mindenfajta tevékenységét szociálpszichológiai jellegűnek minősítette: „az ügynök és az operatív tiszt nem csak két egyszerű ember, hanem speciális mikrocsoport, ahol igen lényeges személykapcsolatok vannak. Ez a sajátosság abban foglalható össze, hogy az operatív tiszt az ügynök felé saját közvetlen szolgálati kötelezettségei teljesítésének

²¹ TJEPLOV, B. M.: *A szovjet pszichológia harminc éve*. Bp., Szikra, 1949. 8.

²² Bővebben lásd: TUGARINOV, V. P.: *Az öntudat filozófiája*. Bp., Gondolat, 1971., 191. passim.

²³ TURLO, SZ. SZ. – ZALDAT, I. P.: *Hírszerzés*. Moszkva, 1924. 21. Idézi: IVANIN, G. I.: *Az operatív pszichológia néhány kérdése*. Készült az állambiztonsági szervek gyakorlati munkásai, valamint a csekista tanintézetek speciális tudományokkal foglalkozó tanárai számára. Moszkva, 1973. Magyar fordítás. BM 45-17/36/80. ÁBTL Könyvtár 33/2826. ÁBTL ÁB-anyag 280.

²⁴ BALÁZS TIBOR – SZIKLAI ISTVÁN: *A belső reakció elhárítási területén foglalkoztatott ügynök vezetésének és nevelésének néhány pszichológiai sajátossága*. Állambiztonsági tanulmány, 1975. 2. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség 1975. 13-68/90/75. ÁBTL Könyvtár 33/2.536.

BALÁZS TIBOR – LÁNG GYÖRGY: *Az állambiztonsági operatív tevékenység néhány pszichológiai sajátossága*. ÁB Tanulmányok, 1986. I.

BALÁZS TIBOR – SZIKLAI ISTVÁN: *A belső reakció elhárítási területén foglalkoztatott ügynökök vezetésének és nevelésének néhány pszichológiai sajátossága*. Bp., BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1975.

KIS GÉZA: *A pszichológiai kutatások helyzete a Belügyminisztériumban*. Belügyi Szemle, 1988. 12.

KOVÁCS KÁROLY: *Pszichológiai és szociológiai tényezők a katonai elhárítás információszerző munkájában*. Állambiztonsági tanulmány, 1976. I. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség 1976. 13-68/82/75. ÁBTL Könyvtár 33/3.032.

LÁNG GYÖRGY: *A hálózati személyek vezetésének és nevelésének szociálpszichológiai kérdései. I–2. k.*, BM Kk., 1983.

LÁNG GYÖRGY: *Büntetőeljárást megelőző felderítés eszközei, felhasználásuk nyomozástaktikai és lélektani problémái. (A terhelő alapon történő beszerzés és taktikájának lélektani sajátosságai.)* Kandidátusi értekezés tézise. Bp., RTF, 1973. 15-141/1973. ÁBTL Könyvtár 33/3.020.

RAPCSÁK MIHÁLY: *A külső (operatív) figyelés pszichológiai kérdései*. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1975.

RAPCSÁK MIHÁLY: *Pedagógiai és pszichológiai ismeretek a hálózatartó operatív tisztek számára*. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, 1977.

érdekében lép fel. Az ügynök az operatív tiszt felé bizonyos értelemben csak morális jellegű kötelezettségek alapján lép fel. Az operatív tiszt és az ügynök együttműködése ezért empátiát, kölcsönös befolyásolást, szakmai és egyedi sajátosságaik specifikus megjelenítését tételezi fel.”²⁵

Terminológiai problémát vetett fel az „operatív” jelző használata az állambiztonságban alkalmazott pszichológiai vizsgálatok során. Az általános pszichológia ugyanis már „lefoglalta” az operatív jelzöt az emberi gondolkodás problémamegoldó képességének leírásakor.²⁶ A pontosabbnak tűnő „hírszerző és elhárító munka pszichológiá”-ja helyett azonban mégis az „operatív pszichológia” elnevezés vált elterjedté.²⁷

Kutatási tárgyát azok az emberek képezik, akiket „az állambiztonsági szervek bekapcsolnak az operatív tevékenységbe, pontosabban ennek a tevékenységnek az egyénei, illetve az ellenség felforgató tevékenységének szubjektumai. Az operatív tevékenység szubjektumai az elhárító szervek operatív munkásai, a legális és illegális vonalban dolgozó hírszerzők, a titkosszolgálatok munkásai, az ügynökök stb. A felforgató tevékenység szubjektumai közé tartoznak az ellenség hírszerzői és ügynökei, intézmények és szervezetek, valamint egyes olyan állampolgárok, akik bűnös tevékenységet folytatnak az imperialista hírszerzőszolgálatok hatása alatt. Az ellenséggel szemben megnyilvánuló operatív tevékenység folyamata során az operatív tevékenység alanyai tárgyakká válnak, azáltal, hogy az operatív ellenőrzés, feldolgozás, nyomozás, figyelés objektumaivá válnak.” Összefoglalva tehát „az operatív pszichológia az általános lélektan alkalmazott területe, amely azon személyek pszichikumának törvényszerűségeit és mechanizmusát vizsgálja, akik a KGB operatív tevékenységének és az ellenség konfliktusokkal terhelt felforgató tevékenységének alanyai, konkrét társadalmi-történelmi feltételek között.”²⁸ Fontosabb témakörei a következők:

– a beszerzési jelölt személyisége tanulmányozásának pszichológiai aspektusai,

²⁵ IVANIN, G. I., i. m., 228.

²⁶ BENESCH, H.: *Pszichológia. SH-atlasz*. Budapest etc., Springer-Verlag, 1994. 183.

²⁷ Az „operatív pszichológia” kifejezés keresésére az internet jobbra indifferent találatokat produkál. Ráel viszont Opál Sándor ny. rendőr alezredes nevére, aki – a Magyar Hadtudományi Társaság honlapja szerint – „1993-ig hivatásos rendőrtisztként a BM különböző központi szerveinél teljesített szolgálatot. 1975–1993 között a Rendőrtiszt Főiskola, azt követően pedig esetenként több hazai egyetem és főiskola vendégelőadójaként is tevékenykedett. (...) A lélektani és a különleges hadviselés, újabban pedig az információs hadviselés mellett kutatja a világ különféle titkos szervezeteinek (pl. titkosszolgálatok, ellenállási mozgalmak, egyéb illegális szervezetek) történetét, valamint a biztonságpolitika és a közbiztonság stratégiai fontosságú kérdéseit. A szociálpszichológia, az operatív pszichológia s a tudományszervezés elméleti kérdéseiről is több tanulmányt publikált. Munkássága során több száz bel- és külpolitikai, továbbá közel száz tudományos témájú cikket, tanulmányt, valamint önállóan egy, társszerzőként pedig hat titkosított könyvet írt. Ugyancsak több belügyi és hadtudományi könyvnek a társszerzője.” http://www.zmka.hu/kulso/mhtt/opal_sandor.html [letöltve: 2012. 02. 16.]

Kandidátusi disszertációja az ÁBTL anyagai között is megtalálható: Az USA második világháború utáni antikommunista lélektani hadviselés ideológiai és filozófiai aspektusainak figyelembevétele a szakszolgálat által alkalmazott módszer tökéletesítésében. Kandidátusi értekezés, 1978. Aspiránsvezető: Rajnai Sándor ny. r. vezérőrnagy BM III/I. Csfség. I. sz.: 67-87-86/5/1978. ÁBTL 4.1. A-2065.

²⁸ IVANIN, G. I., i. m., 30–34.

- az ügynök és az állambiztonsági szervek titkos együttműködésének motivációja,
- az ügynök szerepalakító tevékenységének pszichológiai alapjai,
- az operatív információ megszerzésének pszichológiai módszerei és eljárásai,
- az ellenség felforgató tevékenységének pszichológiai ismertető jegyei,
- a KGB szervei operatív tevékenységének szociálpszichológiai aspektusai,
- a pszichológiának az ellenséges hírszerző és elhárító szervek által történő felhasználása.²⁹

Az ügynök szerepalakító tevékenysége pszichológiai alapjainak kidolgozása központi része az operatív pszichológiának, hiszen az egyén szerepjátszásának hatékonyságától függ az információszerző tevékenység egészének eredményessége. Ennek elősegítésére alkalmazzák a titkosszolgálatok a „legendát”. A „legendázás” alapozza meg az ügynök titkos és nyílt szerepének összhangját. A legendában hihetőnek tűnő események logikus módon kapcsolódnak valóságos történésekhez, figyelemmel az individuális sajátosságukra, mint az ügynök karaktere, életének különböző eseményei, szociális kapcsolatai, életútja. A személyiség típusnak, a személyiségjegyeknek meghatározó jelentőséget tulajdonítottak a szerepalakítás szubjektív feltétele körében – Sztanyiszlavszijt idézve: „Az átalakulás nem abban áll, hogy kilépünk önmagunkból, hanem abban, hogy a szerepjátszás során körül vesszük magunkat a feltételezett körülményekkel és úgy átéljük azokat, hogy már nem is tudjuk, hol az »én« határa és hol a szerepé. Ez az igazi, ez az átalakulás, a szereppel való azonosulás folyamata.”³⁰

A nyugati hatalmak operatív pszichológiai eszközeinek leírásakor és azok bírálata során olyan – nyilván a KBG által is alkalmazott – módszerekre hívják fel a figyelmet, amelyek a „sötét információszerzés” megjelölés alá tartoznak. A pontos emberismeretre építkező módszer alkalmazása során egy semleges beszédhelyzetben például pontatlan vagy tudatosan hamis közlést helyez el a hírszerző, tájékoztatlanságot imitál, azért, hogy szakértő beszélgető partnere önkéntelenül is kijavítsa, pontosítsa a mondottakat. Az ügynök szerepalakító tevékenységének vizsgálatakor pedig a következő szubjektív változók együttes figyelembevételét javasolják:

- a hírszerzéshez való belépés oka; morális állapot, érdeklődés a feltételezett munka iránt;
- vitalitás és kezdeményezőkészség; az aktivitás szintje, érdeklődési irányok;
- a stratégiai célok kiválasztásának és az azok eléréséhez szükséges leghatékonyabb eszközök kiválasztásának képessége; gyors gyakorlati felfogókészség, ötletesség, találékonyság, rugalmas gondolkodás;
- érzelmi stabilitás: a saját emóciók feletti kontroll képessége, nyugalom, önuralom, türelem és bátorság nehéz helyzetekben; az idegeskedésre való hajlam hiánya;

²⁹ Uo., 258.

³⁰ Uo., 116.

- szociális jellemvonások: jó kapcsolatteremtési, a közösségbe való beilleszkedési képesség;
- irányítóképesség: közösségi kezdeményezés, az emberek integrációjának, a szervezésnek és a felelősség vállalásának képessége;
- konspirációs hajlam: a titkok megőrzésének, mások megtévesztésének, zavarba hozásának képessége;
- megfigyelőképesség: lényeges események kiválasztásának, megfigyelésének, emlékezetbe vésésének és az információ értékelésének képessége;
- a propaganda művészete: az ellenség sebezhető pontjainak felderítésére, tanulmányozására, a bomlasztás alkalmazására irányuló készség, meggyőző beszéd- és íráskészség.³¹

Az ellenséges pszichológiai kutatások tanulmányozására természetesen elsősorban azért van szükség, hogy a KGB szakemberi az ellenintézkedések kidolgozásával időben felkészülhessenek az ellenséges tevékenység elhárítására, de – a behaviorizmusra és pragmatizmusra épülő, ezért elfogadhatatlan – nyugati módszertan kiiktatásával a KGB szervei is fel tudják használni ezeket munkájuk során. Az elméleti megállapítások kritikai feldolgozása pedig teljesebbé teheti az operatív pszichológia tudományos tételrendszerét. Mindeközben hasonló megfontolások motiválták a nyugati pszichológusokat is a szovjet operatív pszichológia elméleti tételeinek és ezek alkalmazási lehetőségeinek megismerése területén.³²

Személyiséglélektani indikátorokat vesz figyelembe az a belügyminiszteri parancs³³ is, amely a Kádár-rendszer egészében modellálta – a hálózati személy operatív lehetőségei mellett³⁴ – az állambiztonsági számára kedvező tulajdonságokkal rendelkező hálózati személy, a „jó ügynök” ideáltípusát. A sokoldalúan előnyös tulajdonságok egybeesése ugyanis módot nyújt a meglévő operatív lehetőségek távlati fejlesztésére, ugyanakkor ezek negatív túltengése lerontja az adott lehetőséget is, esetleg teljesen használhatatlanná teszi.

A hálózati munkában tehát a következő személyi tulajdonságokat kell szem előtt tartani:

- Értelmi képesség:
Ide tartozik az ismeretek megszerzésének képessége, emlékezőtehetség, problémamegoldási (kombinatív) készség stb.

³¹ Uo., 246–51.

³² Lásd: HOOK, S.: *Basic Strategy*. New York Times, 11 March 1951. In SUMMERS R. S., i. m., 259–62.

³³ A belügyminiszter 005/1972. sz. parancsa az állambiztonsági szervek hálózati munkájának alapelveit tartalmazó szabályzatról. BM KI PGy 130. d. 10-21/5/1972.

³⁴ – Operatív lehetőség: azon feltételek, körülmények összessége, amelyek lehetővé teszik, hogy a hálózat az operatív tiszt vezetésével, irányításával végre tudja hajtani az állam biztonságára veszélyt jelentő bűncselekmények felderítését, megelőzését, megakadályozását, korlátozását, megszakítását, operatív bizonyítását.
– Operatív lehetőség konkrét feltételei: 1. ellenséges személyekkel, csoportokkal, szervekkel meglévő vagy felújítható kapcsolatok; 2. az állambiztonsági szervek célobjektumaiban az ellenőrzés szempontjából előnyös beosztás, illetve felderítésre felhasználható munka- vagy személyes kapcsolatok. Uo.

- Képzettsége:
Politikai és általános műveltség, nyelvtudás, szakképzettség, speciális ismeretek.
- Világnézet, politikai meggyőződés.
- Jellembeli tulajdonságok:
Becsületesség, igazságszeretet, felelősségtudat, fegyelmezettség, következetesség, nyíltság-zárkózottság, udvariasság-figyelmetlenség, önkritika, munkaszeretet, lelkiismeretesség a munkában, kezdeményezés stb.
- Kialakult szenvedélyek, hajlamok:
Szenvedéllyé vált speciális szakmai, tudományos, kulturális, sport stb. érdeklődés; „hobbyk”, italozás, felfokozott szexuális élet; általában: hasznos és káros szenvedélyek, hajlamok.
- Kialakult és jellemző szokások:
Életmód, munkavégzésben, szórakozásban, viselkedésben stb.
- Vérmérsékleti adottságok (temperamentum):
Alaptípusai: ingerlékeny, lobbanékony, heves vérmérsékletű, türelmes.
- Akarati tulajdonságok:
Céltudatosság, elhatározókészség, akaraterő stb.
- Személyi körülmények:
Családi viszonyok, munkakör, társadalmi kapcsolatok, anyagi biztosítottság, elért eredmények, sikerek, kudarok stb.
- Egészségi állapot:
Fizikai és szellemi terhelhetőség.
- Megjelenés:
Milyen elsődleges benyomásokat gyakorol új környezetére.

Az alkalmasság elbírálásakor a fentiek közül elsősorban a képességek, a képzettség, a jellemvonások, az egészségi állapot, valamint a személyi körülmények számbavételéből és értékeléséből kellett kiindulni. A többi tulajdonság ismerete a hálózati személy (illetve előtte a jelölt) alaposabb tanulmányozását, megismerését és személyiségének fejlesztését tette lehetővé. Az alkalmasság megállapításakor a pozitív és negatív személyi tulajdonságokat a megoldandó hálózati feladatokkal összevetve kellett mérlegelni.

A magyar kutatások közül figyelemre méltó az az empirikus vizsgálat, amely során a terhelő alapon történő beszervezés³⁵ taktikájának lélektani sajátosságait kívánták feltárni.³⁶ A beszervezés mellett és ellene ható pszichológiai és szociológiai tényezők vonatkozásában a következő elemeket vették figyelembe:

³⁵ A beszervezési alap fogalmán olyan adatok, tények, körülmények meglétét, esetenként megteremtését értjük, amelyek a jelöltben megalapozzák, kialakítják az együttműködés iránti hajlandóságot, illetve lehetővé teszik a jelölt bevonását a titkos munkába, és biztosítják a tartós kapcsolatot.

1. Hazafias (eszmei, politikai) alap:

A jelölt olyan eszmei, politikai és erkölcsi beállítottsága, illetve a szocialista hazaszeretetének olyan foka, amely arra indítja, hogy a szocialista vívmányaink erősítése és védelme érdekében mindennapi tevékenységén és általános állampolgári kötelességei teljesítésén túl vállalja az állambiztonsági munkával járó nagyobb leterheltséget, felelősséget és kockázatot. (005/1972. BM parancs) A hazafias alap az állampolgári kötelességtudat átlagos színvonalánál magasabb erkölcsiséget feltételez. Tartalmát a szocialista haza vívmányainak védelme és a szocializmus eszméi iránti odaadás határozza meg.

2. Terhelő vagy kompromittáló adatok alapján

Kellően dokumentált bűncselekmény alapos gyanújának megállapítására, tehát büntetőeljárás kezdeményezésére alkalmas, vagy olyan adatok, amelyek felhasználása a jelölt anyagi, erkölcsi érdekeit más módon súlyosan veszélyeztetheti. (Súlyos bűncselekmény elkövetőinek, a bűncselekmény kezdeményezőjének, vezetőjének beszervezése tilos.)

– Terhelő adatok lehetnek: Az imperialista országok hírszerző szervei és a központok megbízásából ügynöki, vagy más, az ellenséges tevékenységben való részvételt, a Btk. által büntetendő állam elleni, politikai jellegű vagy más bűncselekmények elkövetésének bizonyító anyagok. A büntetőeljárás kezdeményezésétől csak akkor vagy más bűncselekmények elkövetésének alapját képező bűncselekményben rejlő társadalomra való veszélyesség, illetve az okozott kár mértékét meghaladó pozitív tevékenységet fejt ki.

– Kompromittáló adatok lehetnek:

A kompromittáló adatok körébe azok a tények tartoznak, amelyek nyilvánosságra kerülése a jelölt erkölcsi helyzetének megítélését negatívan befolyásolják, egzisztenciáját gyengítik, megrendíthetik. A téves szemléletből fakadó, az erkölcsi, politikai és magatartásbeli hibákra utaló adatok azonban csak különleges esetekben, a beszervezési jelölt személyiségének alapos ismerete mellett és várható reagálásának felmérése után használhatók fel.

3. Anyagi érdekeltség alapja

Olyan anyagi és egzisztenciális érdekek, igények vagy szükségletek részben, vagy egészében való teljesítésének felajánlása, amely a jelöltet a titkos együttműködés vállalására ösztönzi, vagy készíti. Az anyagi érdekeltség döntően külföldi állampolgár vagy külföldi viszonyok között tevékenykedő jelölt esetében lehet a beszervezés alapja. Ezzel az alappal belföldön élő magyar állampolgár beszervezésére – a szocialista társadalmi rend sajátosságaiából eredően – ritkán kerül sor.

4. Beszervezési alapok kombinációja: A hazafias alap megléte esetében még az anyagi érdekeltséget is lehet alkalmazni. Az alapok nem mindig jelentkeznek tisztán a személyiség és a körülmények bonyolultságából adódóan.

Lásd: LAKATOS SÁNDOR – MULIK LÁSZLÓ: *Az állambiztonsági munkában felhasználható operatív erők, eszközök és alkalmazott módszerek. A hálózat szervezése*. Jegyzet a BM Tartalékkostiszt-képző Iskola hallgatói részére. 16-67/216/87. BM Könyvkiadó, 1988. ÁBTLL Könyvtár 33/2.982., továbbá: Operatív alapismeretek. Hálózati rész. ÁBTLL Könyvtár 33/3.350.; ÁBTLL ÁB-anyag 1195.

³⁶ LÁNG GYÖRGY: *Büntetőeljárás megelőző felderítés eszközei, felhasználásuk nyomozástaktikai és lélektani problémái*. I. m.; a téma további vonatkozásairól: LÁNG GYÖRGY: *A hálózati személyek vezetésének és nevelésének szociálpszichológiai kérdései*. I. m.; KOVÁCS KÁROLY: *Pszichológiai és szociológiai tényezők a katonai elhárítás információszerző munkájában*. I. m.

Együtműködés vállalása mellett ható motívumok:

- félelem (szabadságvesztéstől, szociális státus elvesztésétől);
- szabadulás a büntudati feszültségtől (főleg első büntettesnél);
- morális felmentés elnyerése;
- deliktum kompenzációja;
- önbüntetés;
- meglévő erkölcsi normák feladása;
- szabadulás az aktuális szorongatott helyzetből;
- agresszió-kiélés, hatalomvágy;
- kriminális aktivitás szocializált levezetése;
- szerepjátszás igénye; feszültség igénye;
- haszonszerzés vágya;
- kriminális aktivitás fokozásának lehetősége;
- személyes biztonság megteremtése;
- bűntársak védelme;
- hatalmi helyzet biztosítása a kriminális szubkultúrán belül;

Együtműködés vállalása ellen ható motívumok:

- ellenséges érzelmek és bizalmatlanság a rendőrséggel szemben, „az erőszakos szervezetek irányába meglévő előítéleteket a fellazítási politika is erősíti”;
- ellenszenv és szembenállás a beszervezést végző személlyel;
- társadalmi és egyéni előítéletek az ügynöki munkával szemben (tradicionális előítéletek);
- lelepleződéstől (intellektuális, egzisztenciális hátrány, interperszonális kapcsolatvesztés) és a bűnözők bosszújától (primitívebb körben) való félelem;
- jogkövetkezmények alábecsülése (első büntettesnél fontos);
- a büntudat és a társadalmi visszailleszkedés igényének hiánya, illetve ragaszkodás a kriminális szubkultúrához (antiszociális szubkultúrákban).

A tanulmány a jelölt személyes tanulmányozása mellett különös jelentőséget tulajdonít a beszervezési beszélgetés során várható magatartása felmérésére: „A beszervezési jelöltnek az állambiztonsági szerv csak fogalom. Az operatív tiszt jelenti számára a konkrét élményt. A jelöltek többségében az erőszakos szervezetekkel kapcsolatban – így az állambiztonsági szervekkel is – bizonyos fenntartásai lehetnek. Ezért az operatív tiszt iránti rokon- vagy ellenszenv mértékét semmiképpen sem szabad alábecsülni, éppen az együtműködés érdekében. Az operatív tiszt magatartásával, első fellépésével rokonszenvet válthat ki, vagy a kezdeti antipátiát konzerválhatja. Az állambiztonsági szervekkel való közvetlen, személyes kapcsolatba kerülés általában szorongást, feszültséget válthat ki a hazafias alapon történő beszervezésnél is. A bűncselekményt elkövetett személynél ezek a félelmek reálisak, ezért az ő szorongása eltér az ártatlan személyétől. A szorongás mértéke tehát a személy bűnösségétől, kompromittáltságától is függ. A beszervezésre kerülő személy potenciálisan mindenképpen kiszolgáltatottnak érzi magát, mert helyzete nem egyenrangú az operatív tiszttel. A beszervezési beszélgetés alá-, illetve fölrendeltséget jelent számára, amelyből

fokozatosan tud csak szabadulni az operatív tiszt segítségével. (...) A beszervező magatartásának, mondanivalójának mindenben meg kell felelnie az állambiztonsági szervek szocialista humanista jellegének, haladó célkitűzéseinek.”

III. Beszerzés

A hazafias alapon történő beszerzés esetén a jelöltet rá kell vezetni, meg kell győzni a bűnözés elleni harc szükségességéről, törvényszerűségéről. Fokozatosan kell rátérni az állam elleni, az állam biztonságát veszélyeztető egyéb bűncselekményekre. E kérdésekkel kapcsolatban ki kell kérni a jelölt véleményét, állásfoglalását. Érvelése, okfejtése, nézetei lehetőséget adnak személyiségének, megbízhatóságának sokoldalú tanulmányozására. Következtetni lehet, hogy mennyire ítéli el a társadalomra veszélyes magatartásokat, a konkrét ellenséges tevékenységet. Mindezek alapján pedig kész-e segítséget nyújtani a bűnözés elleni harc egyes feladataihoz. A meggyőzéssel el kell jutni addig, hogy végül a jelölt maga vesse fel az együttműködés gondolatát.

A terhelő adatok alapján történő beszerzés esetében a személyi adatok felvétele után a gyanúsított kihallgatása veszi kezdetét, amit a szokásos büntetőeljárás szabályoknak megfelelően folytatnak le. Itt a teljes és felderítő jellegű vallomás az, ami alapul szolgál arra, hogy tovább lehessen lépni a beszerzés folyamatában. Ha a jelölt nem tesz önmaga és társai, illetve cselekményükre nézve felderítő jellegű, beismerő vallomást, akkor nem szabad a beszerzést végrehajtani. A terhelő vagy kompromittáló adatok felhasználásával történő beszerzés esetén külön figyelmet kell fordítani a kihallgatási helyzet pszichológiai sajátosságaira, hiszen ekkor csak a beszerzés alapját képező bizonyított tények, körülmények bírnak kényszerítő erővel a jelöltre. Az operatív tiszt mesterségesen fokozhatja a kihallgatási szituáció okozta feszültséget, és ennek érdekében felhasználhatja a gyanúsított előzetes tanulmányozásának egyes adatait is. Ezek jól csoportosított és hatásos exponálása azt a benyomást kelti a jelöltben, hogy életének alakulását régóta figyelemmel kísérik, múltját alaposan felderítették. A jelöltben orientációs zavart idéz elő az általa elkövetett cselekménnyel kapcsolatos bizonyítékok fokozatos feltárása, amely szilárdnak vélt védelmi pozícióinak feladására kényszeríti. Ilyenkor alkalmazza az operatív tiszt – a szükségnek megfelelően – a meggyőzés, a jobb belátásra bírás, az érzelmi ráhatás, a hangulatkeltés eszközeit, melyek a jelöltet a megbánás és a jóvátétel irányába vezetik.³⁷

A kihallgatási szituáció fenti forgatókönyvének konkrét megvalósítási körülményeit igen pontosan rekonstruálta Tar Sándor egy interjúban: „1976-ban a hazai szamizdat előzményének számító Profilban Kenedi Jancsi révén megjelent a díjnyertes szociográfiám, miután a Mozgó Világból az Alföldi Nyomdában ki lett cenzúrázva. Nem sokkal utána a gyári (akkori és későbbi munkahelye a Medicor) rendőrségi összekötő felkeresett ott-

³⁷ l. m., 68–69.

hon – lázasan feküdtem, tele gyógyszerekkel –, hogy fáradjon már velem, Tar elvtárs, be a rendőrségre, van egy kis probléma, valami gyári lopás, nem nagy ügy. Az épületben kinyitott egy ajtót, előre engedett, csak mikor becsukta, akkor vettem észre, hogy ő kint maradt. Aztán – a rendőri szakzsargonnal szólva – kézrátétel történt; a bal fülemre azóta is nagyot hallok. Mire magamhoz tértem, már fészültek, majd átvittek egy másik helyiségbe, lelőttek egy székre, velem szemben a parancsnok III/III-as helyettese, B. L. őrnagy ült, és mosolygott. Mögötte a falon Felix Dzszerzsinszkij arcképe díszelgett, az életben nem felejtem el. Innen csak két ajtón lehet kimenni, Tar elvtárs, közölte, miután ismertette az előbb említett vádpontokat. A baloldali ajtón, mutatott rá, amelyik a börtönbe vezet, vagy azon, amelyiken bejött ide hozzánk, ehhez viszont alá kell azt írnia, amit most diktálni fogok. Mert, folytatta, nem csak az van, hogy homoszexuális és ellenforradalmár vagyok, ez magánügy, míg ki nem derül, ugyebár, de a fő bűnöm, hogy én felelős beosztású művezetőként, alapszervezeti titkárként ilyen Kenedi- és Csalog-féle jöttment, ellenzéki csöcseléssel tartom a kapcsolatot. Előtte a Profil feküdt az asztalon, sorolta a büntetési tételeket. Rám nézett és megkérdezte: Na, Tar elvtárs, akkor hogy legyen? Diktálhatom?”³⁸

IV. A beszerzés után

A beszerzést követő időszakban a következő pszichológiai problémákat regisztrálta a kutatás:

- pszichomotorikus nyugtalanság vagy enervált cselekvésképtelenség;
- szorongás, amelynek eredménye:
- aktuális tehetetlenség;
- azonnali szerepjátszástól való félelem;
- lelepleződéstől való félelem;
- önértékelési válság;
- nyílt önmegvetés az ügynöki munka miatt;
- a büntetést az együttműködés helyettesíti; terhelő adatok motivációjának elfojtása, szociális belátás felerősítése;
- interperszonális kapcsolatok zavarai:
- családi életben (izolációs helyzet a permanens konspiráció következtében; családi szerepek megingása);
- családon kívül (kapcsolatok redukciója; kapcsolatok intenzitásának erőltetett fokozása; kapcsolatok rapszodikus hullámlása);
- motivációs harc reprodukciója újraelétele:
- eredeti elhatározás fenntartása;
- szimulált fenntartása;

³⁸ TAR SÁNDOR: „Ebből nem lehet kijönni”.. Magyar Narancs, 2002. január 24.

Az ügynök és az operatív tiszt interperszonális kapcsolatára vonatkozó további kutatás³⁹ a két személy közötti viszony vizsgálata során a hálózattartásban létrejövő állandóságok adaptálását, illetve a speciális helyzetből adódó különbségeket elemezte. A hálózattartó tiszt a kiválasztástól kezdve a tanulmányozás, a beszervezés, a vezetés, a nevelés és az ellenőrzés processzusában folyamatosan tanulmányozta az ügynök személyiségét annak érdekében, hogy a feladatát minél eredményesebben oldja meg. Kiderült, hogy nem egy esetben az ügynöktartás speciális jellemzőinek – az ügynöknek mint speciális helyzetbe került személyiség pszichikai struktúrájának – figyelmen kívül hagyása vezetett az ügynök árulásához, ún. „kétkulacsos” magatartásához, vagy ahhoz a furcsa helyzethez, amikor szinte az ügynök „vezette az operatív tisztet”. A „szerepjátszás” veszélye annál nagyobb, minél kifejezettebb a műveltségi szintkülönbség az ügynök javára, illetve a hálózati személy minél alaposabban megismeri az operatív tiszt módszereit, előítéleteit, személyiségét.

Mivel az operatív tiszt saját tényismereteiből csak annyit közöl az irányítása alatt álló ügynökkel, amennyi éppen rá tartozik, illetve amennyi a konkrét feladat végrehajtásához szükséges, ezért ez a körülmény objektíve növeli az irányító fölényérzetét. A visszatartott információk alátámasztják, megerősítik, pontosabban kielégítik tekintélyérzetét, vagyis önérvényesítő szükségletét. Ugyanakkor nem szabad, hogy mindezt az alá rendelt ügynök is érezze. Helyette inkább lehetőséget kell adni, hogy az ügynök önérvényesítő szükséglete is helyet kaphasson, ami csak úgy lehetséges, hogy az operatív tiszt az adott feladat megoldásához kikéri véleményét, elismeri jó elgondolásait, megdicséri a feladat megoldásában tanúsított kezdeményezéseért, esetleg leleményességeért.

A vizsgálat arra is felhívta a figyelmet, hogy „mivel az osztályharcban az adminisztratív eszközök alkalmazása is megengedett”, ezért az ellenséges körből beszervezett, politikailag gyakran ellenséges ideológiai nézeteket magáénak valló ügynök vezetésében a befolyásolásnak van döntő szerepe. Az ügynök sajátos körülményeit figyelembe véve természetesen arra kell törekedni, hogy az együttműködésnek mielőbb legyenek meg „az ügynök egyéniségének, körülményeinek megfelelő meggyőződéses alapjai”. Az ügynök ugyanis akkor dolgozik eredményesen, ha sajátos helyzetéhez viszonyítva sem érzi magát emberi önérzetében megbántottnak. Ezért alapvető követelmény, hogy az operatív tiszt és az ügynök

³⁹ BALÁZS TIBOR SZIKLAI ISTVÁN: *A belső reakció elhárítási területén foglalkoztatott ügynök vezetésének és nevelésének néhány pszichológiai sajátossága*. I. m.; további idézetek innen.

között kiegyensúlyozott, harmonikus kapcsolat legyen. Az összeköttetés – interperszonális interakció – az agitációs folyamat szerves része, és az ügynökre gyakorolt nevelő, meggyőző tevékenység a kommunikációs kapcsolatokon keresztül realizálódik. Ennek célja a meggyőzés, illetve az, hogy az operatív tiszt számára kedvező nézetek, viszonyok alakuljanak ki az ügynökben. Különösen jelentős szerepe van az érzelmi ráhatásnak a kulturális és a művészeti élet területén dolgozó ügynököknél, továbbá az egyházi személyek körében és a nőknél – állapítja meg a vizsgálati jelentés –, akiknél az érzelmi befolyásolás „természetes tartozékát” képezi az értelmi, logikai ráhatásnak. Az operatív tiszt ezt a bonyolult és igen összetett feladatot, vagyis meggyőző tevékenysége hatékonyságának emelését két tényező: a) személyiségének a párbeszéd során is érvényesülő pozitív tulajdonságai; b) a pozíciójából eredő hatás (presztízs) igénybevitelével oldhatja meg.

Az emberek általában – intelligenciafokukkal fordított arányban – könnyebben viselik el azt, hogy más dönt – s ezzel vállalja a felelősséget, mint az ellenőrzést vagy a felelősségre vonást. Ezért az irányítás során a ráhatás és az ösztönzés követelményeinek érvényesítése a döntéssel és a feladat-meghatározással kapcsolatban nyilván könnyebb, mint az ellenőrzés esetében. A (kezdetben főként autokratikus vezetésből) fokozatosan demokratizálódó vezetés az ügynök számára egyre nagyobb önállóságot ad, egyre jobb közérzetet biztosít, egyre fokozottabban érzi személyének megbecsülését. Természetesen bizonyos indokolt esetekben, megfelelő körülmények között a vezetés demokratikus vonásait szűkíteni, illetve teljesen mellőzni is lehet – „helyes, ha az ügynöknek ezeket az összefüggéseket óvatossággal értésére is adjuk”. Az ügynök eredményes vezetéséhez jelentős mértékben hozzájárul az a kimondottan szubjektív tényező, hogy az operatív tiszt az ügynök számára mennyire szimpatikus vagy antipatikus. Ha kellemetlen az első benyomás, tanácsos a kapcsolattartó személyében cserét végrehajtani. Az operatív tiszt akkor vezeti helyesen az ügynököket, ha emberi közelségbe, munkatársi kapcsolatba kerül vele. Ennek érdekében minden alkalmat meg kell ragadnia annak bizonyítása céljából, hogy együttműködésük alapja a bizalom és az őszinteség. Ahogyan egy miniszteri parancs megfogalmazta: „Nevelés közben az operatív tiszt köteles figyelembe venni, hogy az adott hálózati személy milyen alapon vesz részt az együttműködésben, milyen politikai képzettséggel, világnézettel és műveltséggel rendelkezik.”⁴⁰

A meggyőzésen azt a ráhatást értjük, amelyet az operatív tiszt gyakorol az ügynök értelmére, személyére, beállítódására azzal a céllal, hogy nézetét átalakítsa, összhangba hozza a szakmai feladatok követelményeivel. A meggyőzés, a politikai átnevelés – a vizsgálat szerint – a ráhatás egyik módszere, melynek segítségével „a helytelen viszonyok megváltoznak és folyamatosan a szocialista erkölcs követelményeinek megfelelően átalakulnak. Csak akkor beszélhetünk a ráhatás meggyőző erejéről, amikor az ügynök – az operatív tiszt részéről megértést és jóakaratot tapasztalva – végiggondolja mindazt, amit az operatív tiszt konkrét tényekre alapozva, találkozási pontokról mond.” A meggyőzésnek ezért minden körülmények között következetesnek, logikusnak és maximálisan bizonyító erejűnek kell lennie, ezért az operatív tisztnek, ha ügynökét meg akarja győzni,

⁴⁰ Az állambiztonsági szervek hálózati munkájának alapelveit tartalmazó szabályzat. Belügyminiszter 005/1972. sz. parancsa. 10-21/5/1972. BM KI PGy/1972. 130. d.

„mélységesen hinnie kell abban, amit mond”. Amíg a meggyőzés során az operatív tiszt az ügynök beállítódását, szemléleti módját igyekszik megváltoztatni, addig a befolyásolás során az ügynök magatartását közvetlenül igyekszik formálni. Ezért az operatív tisztnek speciális feladata, hogy a kommunikációs eszközök segítségével kiválassza, kiemelve az ügynökre zúdult információkból mindazokat, amelyek az ügynök személyisége, illetve a titkos együttműködés szempontjából jelentősek. Ezeket az ügynök személyiségéhez igazítja, és elmagyarázza őket. Segítenie kell továbbá leküzdeni azokat a „gátlásokat”, amelyek – osztályhelyzeténél, egyéniségénél fogva – az ügynök számára akadályozzák bizonyos információk befogadását, ténykörülmények elfogadását. Az operatív tisztnek tehát arra kell törekednie, hogy a „kommunikációs eszközök társadalomnevelő tevékenységével összhangban, a napi politikai eseményekből az ügynök személyiségének alakítása szempontjából jelentős tényezőket kiemelve, és ezekről speciális elemzést adjon. A ben-sőleg magalapozott politikai magatartás kialakulása után az ügynök tevékenységét már nem a beszerzése alapjául felhasznált kompromittáló vagy terhelő adatok, esetleg az egzisztenciális érdek, hanem a valóság törvényszerűségeinek ismerete és az ebből adódó társadalmi elkötelezettség érzete határozza meg.”

V. Az operatív játszma

Az operatív pszichológia állambiztonsági alkalmazásának legkifinomultabb/legrafináltabb működési területe az operatív kombinációk⁴¹ szférája. Ez a titkos információszerezés, az ellenséges tevékenységet folytató személyek felkutatása, a preventív védelem, az operatív ellenőrzés, valamint a fogdai felderítés mellett a hálózat legfontosabb funkciója. Az operatív kombinációk különféle akciók végrehajtását jelentik, mint az ellenséges körbe történő beépülés, operatív játszma kezdeményezése és lefolytatása, aktív intézkedések végrehajtása, titkos operatív akciók foganatosítása, kutatás, figyelés. Ennek során lehetőség nyílik dezinformációs akciók megszervezésére, ellenséges szervezetek, csoportok bomlasztására, személyek leválasztására, elszigetelésére, az ellenséges személyek pozitív befolyásolására, az ellenséges kör bővítésének korlátozására vagy a tervezett cselekmény elkövetésének megakadályozására, megszakítására.

A játszma legáltalánosabb megközelítésben is tartalmazza az utalást a csapdás vagy trükkös lépések sorozatára, azaz olyan konfliktusmegoldási formáról van szó, amikor az erőszak alkalmazása vagy ennek kilátásba helyezése helyett a felek túl akarnak járni egymás eszén.⁴² Ennek folyamán tudatosan összeállított viselkedésstratégiát követnek, amely

⁴¹ LAKATOS SÁNDOR – MULIK LÁSZLÓ: *Az állambiztonsági munkában felhasználható operatív erők, eszközök és alkalmazott módszerek. a hálózat szervezése.* I. m.

⁴² „A játszma kiegészítő, rejtett tranzakciók folyamatos sorozata, amely pontosan meghatározott, előre látható kimenetel felé halad. (...) nemegyszer ismétlődéskbe bocsátkozó, rejtett indítékú tranzakciók ismétlődő képlete.” BERNE, E.: *Emberi játsszák.* Bp., Gondolat, 1987. 61.; továbbá: HANKISS ÁGNES: *A bizalom anakéslzte.*

során az igazmondás keveredik a megtévesztéssel és a hazugsággal – az ellenfél várható lépéseinek előzetes felbecsülése függvényében. Ezért minél hitelesebb és pontosabb információkat kell begyűjteni a másik szándékairól, helyzetéről, közben pedig védeni, takarni, leplezni a saját célok, szándékok valódi tartalmát, irányait. Ez a leírás már önmagában is implicálja a hírszerzés és az elhárítás alapvető játékszabályait.

Az operatív játszma – szakmai meghatározása szerint – „operatív intézkedések sorozata a külső ellenség megtévesztésére, hogy annak szervezetében, apparátusában vagy ügynökségében felderítést biztosító pozíciókat szerezzünk”.⁴³ Lényegét tekintve hírforrás létesítése az ellenséges hírszerzés Magyarország ellen dolgozó ügynökségében, olyan hazai bázison szervezett és tartott hálózati személy által, aki az ellenség megtévesztésével, magyarországi kémfeladatok látszólagos végrehajtásával eléri, hogy az ellenséges hírszerzés saját ügynökének tekintse. Tehát nem „beépülés”, mivel az „külföldi bázison” történik, és látható az is, hogy az operatív játszma – szemben az operatív kombinációval – tipikusan a hírszerző erők, eszközök és módszerek alkalmazási körébe tartozó intézkedéssorozatot jelent. Az alapszabály szerint, a játszma nem azért valósul meg, hogy dezinformáljunk, hanem azért dezinformálunk, hogy az ellenség olyan lépésre kényszerüljön, amely a mi szempontunkból előnyösebb felderítő pozíciót eredményez.⁴⁴

Természetesen az operatív játszma⁴⁵ mint az operatív erők, eszközök és módszerek együttes alkalmazási formája az állambiztonsági szervek működésének „rendszersemleges” tényezője. Így nem csak a diktatúrák állambiztonsági szerveinél, de a demokráciák nemzetvédelmi szolgálatainál is megtalálható a komplex operatív módszerek körében – a dezinformáció, a csapda, az intézkedés, valamint a kombináció mellett – az operatív játszma, amely továbbra sem nélkülözheti az operatív pszichológia alkalmazott ismeretanyagát.

A rendszerváltás idején egy korábban nem ismert, új problémakör merült fel, és kívánt sürgős megoldást: az átalakulás lélektani hatásai a belügyminisztériumi állomány körében. Az operatív állománynak fokozottabban kellett szembesülnie azzal az új kihívással, hogy hol húzódnak a jogállamban a politikailag jóváhagyható magatartások toleranciahatárai. Ilyen probléma a tekintélyelvű társadalmi berendezkedés természetéből adódóan a korábbi belügyi magatartás zárt szabályrendjében fel sem merülhetett. A rendszerváltás során az egész társadalom súlyos egyéni és tömeglélektani megrázkódtatásokon ment keresztül. A valódi, személyes drámákkal viszont azok küszködnek igazán, akiket valamilyen oknál fogva nem igazolt a történelem, akik a zsákutcának bizonyult történelmi kísérlet tudatos vállalói és hívei voltak. Nem kevesen kerültek ki az ilyenek az operatív állomány köréből, akiket szocializációjuk, identitásuk, teljes életútjuk a párt, a proletárdiktatúra védelméhez kötött.⁴⁶

tómiája. Bp., Magvető, 1978.

⁴³ Az állambiztonsági szervek előzetes ellenőrző és bizalmas nyomozó munkájának szabályozása. Belügyminiszter 0010/1973. sz. parancsa. 10-21/10/1973. BM KI PGy/1973 140. d. 18. b) pont.

⁴⁴ BÁLINT ISTVÁN – GERGELY ATTILA: *A hálózati operatív játszma. Az ellenség megtévesztése*. RTF, 1979. 54. RTF 15-480/1978. ÁBTL Könyvtár 33/1396. ÁB-anyag 207. 23.

⁴⁵ KOMÁROMI ISTVÁN: *Az operatív munka alapelvei*. Belügyi Szemle, 1991. 2.

⁴⁶ A rendszerváltás évében egy régi belügyi dolgozó még az „ideológiai-tudati zavarokra” hívta fel a figyelmet, amely helyzet leküzdéséhez a lenini gondolatok tényleges figyelembevételét és gyakorlati hasznosítását ja-

A dilemmából két úton volt lehetséges kitörni: az egyik a racionális döntésen és választáson alapuló kritikai önrevízió. A másik a teljességgel érzelmi alapú, önigazoló hűség jegyében történhetett, amely viszont az életút további folytatása szempontjából jelentett zsákutcát.⁴⁷ A viharos változások közepette a belügyi állomány jelentős hányada vált bizonytalanná. Kérdés lett – ideológiai beállítódásuk és politikai elkötelezettségük irányától és intenzitásától függő mértékben –, hogy milyen újszerű gondolkodást és cselekvésformákat tesz szükségessé számukra a társadalom életében bekövetkezett totális fordulat. Nem véletlen, hogy a kilencvenes évek elején gyakoribbá váltak a belügyi állomány soraiban a lelki és pszichoszomatikus betegségek, növekedett a lelki okokra visszavezethető alkoholizálás, és a kóros szokásokban megnyilvánuló életvitel is széles körben vált jellemzővé.⁴⁸

vasolta. „Eszmei és politikai módszerekkel törekednünk kell a marxizmus hegemóniájának helyreállítására.”
BARANYÓ GYÖRGY: *A marxizmus védelmezéséről*. Belügyi Szemle, 1988. 10. 67.

⁴⁷ PATAKI FERENC: *Társadalomlélektani tényezők a magyar rendszerváltásban*. In uő: *Rendszerváltás után: társadalomlélektani terepszemle*. Bp., Scientia Humana, MTA PI, 1993. 46–47.

⁴⁸ BALÁZS ISTVÁN: *A rendszerváltás lélektani hatásairól*. Rendészeti Szemle, 1991. 7. 61–62.

BÉLA RÉVÉSZ

PSYCHOLOGICAL ELEMENTS OF
THE INTELLIGENCE WORK

(Summary)

Values, because of their opened or closed character, theoretically, as a standard, help to direct ideas and actions, and to rank positions, instruments and purposes." (Heller, Á.) So all types of political power try to persuade, even to force the citizens to identify with its own official political values, totally. When a state can not gain this result, the growing confusion of values leads to the crisis of the state. After the fall of the revolution, the restoration of the communist movement resulted in the foundation of the state security services. Nevertheless, the contents of the security work did not undergo basic changes since the ideological bases were left untouched. The organization operated until 1990 under the direct control of the state party, ruled by secret internal directives and commands. This period of the history of secret services created a great number literature of operative psychology as an interdisciplinary academic field that emphasizes the psychological dimension of secret services. Its practitioners use psychological constructs, such as personality, attitudes, beliefs, values, needs, goals, and expectations, to explain behaviour and to examine the complex and reciprocal relationship between secret politics and psychology. Operative psychologists presume that political actions, like all other forms of human behaviour, are the result of interplay between the individual and the secret services. Because the scientific study of secret investigates relations and interactions among individuals behaving as secret actors, it is inevitably linked with psychology, which is concerned with human thinking and behaviour. It's still a semi-known segment of psychology.

BALÁZS ROSSU*

Energy Policy in the EU – Regulations of the EU 20-20 Strategy

1. Theoretical Background

1. Opening Thoughts

The subject is very much innovative and most listeners/ readers are likely not to be familiar with it at all. Although it certainly is an issue we must pay attention to, as the questions being dealt with are indeed actual. The possible solutions and regulations are primarily (but not exclusively) focused on Community level, but it is not an exaggeration to claim that it also has its effects on a global scale. Basically the question of 'Energy', and through it the need for the (possibly full) transformation of the Energy Sector as a whole and on a smaller scale, the Energy "Market" arose in the 21st Century.

The reason for the need of such (sometimes dramatic) changes are served by general "threats" that should be considered on a global scale. These include the common question of global warming, or the more recently defined 'climate change'. The reason these were referred to as "threats" is that not long ago they were thought by most people to be only well-prepared 'weapons' of environmental activists, but since then, they were proven to be true. Other circumstances further enhance the need of creating regulations and conducting researches on this field. These include the fact that the fossil-fuel supplies are running low worldwide and are nearly drained and exhausted completely. The life standards of today's "modern man" uses such fuels on a much larger scale and with an increased speed that nature cannot keep up with it. The replenishment of such fuels take thousands of years. Taking into consideration only the economic effects the exhaustion of fossil-fuels would cause, the consequences would be drastic. Especially in countries that have not enough natural supplies on their own, or the amount they have is insufficient to cover their needs. What further worsens the situation is that the recent economic crisis, most countries had to face has proven that most markets are not to be stable enough to overcome such a situation.

* assistant lecturer, University of Szeged

Other factors make it even harder to face such challenges, for example if the country also has a relatively large national debt.¹

2. Energy Policy – Alternate Energy as Solution?

The need for an alternate method is of no question. The question is: What could this alternate method be? The possible answers are many, but one among them seems to be the most logical, but more importantly the most achievable. And that is to change the resources of energy used currently to a more sustainable one, to change towards 'renewables' (renewable energy sources). Hence the importance of the issue, the question of renewables has been on discussion by influential international bodies such as the UN or the European Union itself.²

The European Union set it as a goal to develop a common, Community level energy policy that is gradually achievable for all member states and would result in creating a sustainable internal energy market for each state. These markets would be based on a common standards but would suit the specific needs of the given country and as a result these energy markets would become and stay competitive on the long-run. By accomplishing this, not only the safety of energy supply could be guaranteed for every country, but considering long-term effects, the possibility to reduce the amount of import-dependency and in a most optimal case even achieving energy-independency would become possible. According to EU experts this could only be possible through increasing the use of renewable energy sources.³

2.1 Developing EU Programs

In the process of developing a program, the European Union takes several factors into consideration concerning each and every member states. The EU determines the required deadlines (also known as "checkpoints" or "key-dates") 10 years in advance. Setting such checkpoints requires preliminary surveys for each member states and as a result, expectancies and required goals to accomplish may vary from state to state. The reason for this lies in the abovementioned fact that numerous factors are examined preliminary, so that each member state will have to fulfil requirements that are suitable for and adapt to their specific "abilities and capabilities" making it undoubtedly possible for them to

¹ ROSSU, BALÁZS: *The Past 12 Years of the Renewable Energy Sector with Special Regard to the Situation in Hungary - All for One! One for All?* – p. 1 (under publication)

² ROSSU, BALÁZS *Ibid* p. 1

³ Regulation of Renewables in Hungary, in Your Legal Key to Hungary Newsletter BPV Jádi Németh 2010/8 1/3 (http://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=meg%C3%BAjul%C3%B3%20energia%20szab%C3%A1llyoz%C3%A1sa&source=web&cd=2&ved=0CCoQFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww.bpv-jadi.com%2F_site%2F100714_cnergy_newsletter_final_honlapra.pdf%3FPHPSESSID%3D6721517c701f86a5cf780a-b985ce5ab6&ei=6Qc4T6u_C9HgtQat_aSzDA&usg=AFQjCNHy-r6bhGmxBS8aMQcl7AQPnkc9g&cad=rja downloaded: 18.01.2012.)

make the required changes and or improvements by the time given. This system works in accordance to the flexible security (flexicurity) principle of the European Union.

Factors that must be taken into consideration regarding each member states primarily include the following:

- political,
- economical and
- social situation⁴ of the given country must always be examined, but regarding the given topic, (renewables) the following factors must be analysed with special regard:
- environmental abilities and capabilities of the state, meaning
 - does the country have (actually or at least potentially) access to renewable energy sources, and if the answer is yes,
 - of what kinds
 - in what quantity and proportion;
 - what is the level of usage and utilisation of these at the moment,
 - how much time would it require to increase it to the required level, and
 - what financial investments would this require;
- the level of technological development (considering the field of renewables); and last but possibly of the most importance:
- what (level of development) does the state of the given country guarantee⁵

EU Programs within the topic of development and support of the renewable energy sector are most commonly set for ten-year intervals, and so determine the goals and expectations to be fulfilled and achieved by then.

2.2 Programs for Renewables – 20-20 Strategy and its Background

The first Program directly set in this field of research and theme has closed in 2010, but the process itself has not ended and is far from fulfilment yet. As a follow-up program, to guarantee the continuity, by the coordination of certain members of the European Union, those who are ahead of the rest considering the topic of renewables, such as Germany and Spain, a Summit was organised in March 2007. During this summit, the fundamentals of the follow-up EU program, serving as the next step towards renewable energy sources were laid down. This Program is considered the biggest (and most renown) among all Community level initiatives within this topic. Just as its predecessor, this Program also sets the new achievable goals for a ten-year period. This initiative requires the member states to commit everything necessary to be able to achieve or even exceed the predetermined 20 percent proportion of the total energy demand of the country to be utilised from renewable sources of energy by year 2020. As mentioned above, the program closed in 2010 could

⁴ TÓTH FERENC: *System and Development of Industrial Relations*. Published by Szent István University, Gödöllő-Budapest 2008., p. 45

⁵ ROSSU BALÁZS Ibid p. 3

be considered a predecessor of this initiative, although there are some significant changes. Primarily that Program only concentrated on a certain sub-sector of the renewable energy sector and as such, determined the requirements much narrower. The numbers and ratios decided were limited only to RES-E. RES is the widely accepted, official abbreviated form of the Renewable Energy Sector, the “-E” identifies a sub-sector within, meaning electricity, or any kind of electric power. This altogether means that RES-E stands for a special kind of electric energy, that was produced by using only renewable sources, that is, instead of coal-, or fossil-based energy sources or atomic energy, solar-, wind-, hydro-, or geothermic energy or possibly biomass was utilised.

This Program however is more complex than the previously discussed one. It did not only set the goal to achieve a 20 percent proportion of the total (annual) energy demand of the member states to be solely produced from biomass, but also to cut down the carbon-dioxide and other greenhouse gas emission (again taking into consideration the annual emission levels to determine the proportion). The initiative was aptly named (Europe) 20-20, or 20-20-20 Program, or Strategy. This name was given as a result of amount of the set goals and the pronunciation of the key-date are similar. The Program is also different from its predecessors in that it did set exact, personalised goals for every member state, basically the minimum requirement was set as a common 20 percent and achieving less or receiving any allowances to differ in any other way is only possible in special circumstances (supported by proofs). This Program is very complex and as such, extremely punctual planning and organisation is required to precede its actual practical fulfilment. As a result, the European Union expected every member state to prepare and assemble a so called National Renewable Action Plan by 30. June 2010. Since some countries already reached or even exceeded the 20 percent ratio, the EU set higher goals for them to achieve by the deadline.⁶

The Strategy essentially aims to raise the living standards of citizens of the European Union, and to do so also aims to fight unemployment by creating more jobs, this being a strategic tool (if not the only possible way) to fight and ease this problem on the long-run.⁷

However, an initiative launched only “on paper” is not enough. People should be made to understand the importance of these changes, they themselves, both as individuals and as members of the society (both families, smaller communities and whole nations) must want to take steps in order to achieve the common goals. People should be made aware of the real reasons, since they will play a significant role in the process. The creation (or in some countries the growth) of a new sector will result in significant changes. To be able to meet the labour requirements of the renewable energy sector, a diverse restructuring is/will be needed in the labour market. During this process (in the optimal case) a large proportion of unemployed people will have a chance to re-enter the labour market. However, the opinion

⁶ *Environmentally Conscious Work (Green Jobs), in the Reflection of the Relationship between Female Workers and the Renewable Energy Industry* in: *Opuscula Szegediensia 4 The Fourth Conference of PhD Students on the field of Labour- and Social Law*, p. 213, ed.: GABRIELLA BERKI, Szeged, 2011

⁷ Europe 2020 strategy – p. 2

[http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:HU:PDF\(downloaded:22.03.2012.\)](http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:HU:PDF(downloaded:22.03.2012.))

of experts on this matter differ. It is an undeniable fact that the paradigm shift, will result in the termination or at least the decrease in the use of old, high carbon-emitting technologies which will lead to the growth of the number of unemployed persons.

According to a group of experts on other opinions, the number of jobs created in the new sector is negligible, and as such, it will be unable to offer as many jobs as it would be needed to rehire the vast numbers of employees who lost their jobs as a result to the cuts made to old, high carbon-emitting workplaces.

On the other hand, a third study, based on analysis of available data and figures on steps taken so far, shows that it is expected that both the number of new, green jobs, and the number of unemployed people in the old sector(s) will be high, and approximately the same, and as such the two “impacts” will simply cancel each other out.⁸

2.3 The European Commission on the Subject

According to the European Commission, there are five main areas that must be developed during the upcoming years as a priority. These areas are:

- employment,
- research and innovation,
- climate change and energy,
- education, and
- fighting poverty

the ones where setting up measurable and accountable, mostly quantitative goals on a Community level is possible and achievable, and to be able to move onward towards the long-term goals, necessary to be developed and be cleared of faults.

For true achievability these development schemes should be converted into national goals either in advance. The Strategy is linked to the name of Juan Manuel Barroso (President of the European Commission).

Apart from the previously mentioned economic crisis, the European Union constantly has to face hardships caused by the result of the aging of societies, less and harder accessibility of resources and a growing tension as their result, or the negative effects of globalisation.⁹

Within the strategy, three principles were formed that constantly strengthen and aid each others’ effects and thus help the fulfilment of the Strategy. These are:¹⁰

- “Intelligent growth”, which means to create an economy based on knowledge and innovation,

⁸ BALÁZS ROSSU 2011 p. 214

⁹ Europe 2020 Strategy – Summary p. 6

¹⁰ Europe 2020 Strategy – Summary p. 6

- “Sustainable growth (or development)”, aims to make the economy more competitive and make growth possible by providing access to resources in an easier and just as importantly a more environment aware, environmental friendly way
- “Inclusive growth”, including the expansion of the ratio of employed people as well as inspiring regional and social cohesion and strengthening and stabilizing economy true these instruments

The goals for battling climate-change and set within the topic of energy are of top priority within the Europe 20-20 Strategy. As such, the Commission constantly works on and proposes newer and newer initiatives and propositions and prominently supports programs and projects that aim to develop or encourage development within the most important areas of these issues. These include:

- the creation of a “resource-efficient Europe”,
- separation of economic growth and the use of resources,
- supporting the change towards a low(er) carbon-dioxide emitting economy,
- the increasing use of renewables, and
- modernisation of the transportation sector.¹¹

2.4 The Treaty of Lisbon

Considering the question of renewable energy sources and utilisation of renewable energy, it was the Treaty of Lisbon that meant the first true milestone. It was signed on the 13th of December in 2007, and it's primary goal was to find a common, standard solution to the pressing questions of climate change and energy supplies applicable for all EU member states (as mentioned above). The leaders of the member states have realised that these issues are global, and as such cannot be countered effectively by one country due to their complexity. According to Article 6 of the Treaty, came into force after a relatively long period of time (almost two years) for preparation, on the 1st of December in 2009. Since all member states participated in the creation of the Treaty all 27 of them ratified the text of the Treaty.¹² The Treaty is considered unique in several aspects. For example it was the first legal regulation to mention the question of energy as a separate title on Community level and also the first to officially mention the issue of inspiring renewable energy sources. Title XX of the Treaty bears the name “Energy” and Article 176 A states the following:

In the context of the establishment and functioning of the internal market and with regard for the need to preserve and improve the environment, Union policy on energy shall aim, in a spirit of solidarity between Member States, to:

- a. ensure the functioning of the energy market;

¹¹ Europe 2020 Strategy – Summary p. 7

¹² For the 21st Century Europe: http://europa.eu/lisbon_treaty/take/index_hu.htm (downloaded: 10.01. 2012.)

- b. ensure security of energy supply in the Union; and
- c. promote energy efficiency and energy saving and the development of new and renewable forms of energy; and
- d. promote the interconnection of energy networks.¹³

As a result, the European Union encourages its member states to act together in solidarity for each other. It also emphasises the importance of member state and Community level responsibility as it has a specifically great significance within the question of energy.¹⁴

Clearly the question of renewable energy is still a new and highly innovative area, directly regulated by law since no more than one and a half decades. Although question of energy itself or how would it be possible to make it accessible for a wider range, or how to use it more effectively are not new (though still innovative) questions at all, and as such, the legislators have the opportunity to turn to these cases for basic approaches, concepts, problems and questions. On this field of research for example, the ECSC (European Coal and Steel Community), and the EURATOM have already achieved significant results and their power and influence on the sector are still not negligible.

II. Interpretation of the Theory in Practice

1. How Support Programs work in the Renewable Energy Sector

1.1. The Beginning

2001 was the year when global intention to actually open towards the renewable energy sector took a greater impetus which made it form a possible new option to one of the primary goals of the EU. Practice shows that on this topic EU programs and directives tend to set achievable 'checkpoints' for ten-year intervals (in advance). 2010 was the first major deadline of this kind, which mostly concentrated on the economically influential countries among the (then) newly joined states. Namely; Slovakia, the Czech Republic, Poland and Hungary were the countries towards whom expectations have been laid down regarding the topic. Upon their respective accession these countries guaranteed their obligations to the topic. The fulfilment of EC Directive 2001/77. The directive discusses the so-called RES-E target to be met by 2010 and defined specific values for each of these four abovementioned countries.

The 2001/77 EC Directive specified these values as follows:

¹³ The Official text of the Treaty of Lisbon: <http://eur-lex.europa.eu/JOhtml.do?uri=OJ:C:2007:306:SOM:HU:HT-ML> (downloaded: 01.02.2012.)

¹⁴ Summary of the Treaty: http://europa.eu/lisbon_treaty/glance/index_hu.htm (downloaded: 01.02.2012.)

- Slovakia: 31%;
- Czech Republic: 8%;
- Poland: 7,5%;
- Hungary: 3,6%

The percentage means a ratio towards the total energy supply of the given country or state. When the values were set up, different factors were taken into consideration, to ensure the actuality of the calculations and to guarantee a fitting value for each state. Geographical and technological capabilities, the achievement of the countries up to that point considering renewable and each country's own opinion and prognosis on the issue were all taken into account, which explains the (sometimes significant) differences.¹⁵

The objectives were clear, but the to achieve it was far from simple, as the construction of a complex support-system or support scheme was needed on the part of each individual state. This was especially important as only on their own could they construct a system capable of achieving and sustaining such goals and take the given country's special requirements (strengths and weaknesses) into consideration in the same time. In this case, interpreting the term 'scheme' strictly as 'financial aid' is not sufficient.

Apart from creating economic opportunities regarding the renewable energy sector, a stable, supportive legal and institutional background needed to (and in most places still needs to) be developed. This should have the means and instrument necessary to make the change towards renewables (primarily in the area of electricity generation) most importantly potentially possible and to make the process as smooth and rapid as possible. The directive also contains essential requirements in respect to the support scheme which by all means have to be met. These include the following (for example):

- The support scheme should be perfectly compatible with principles of the domestic (internal) electricity market;
- The schemes must be in accordance with community (level) guidelines, with special regard to those on state financed aids and programs for environmental protection;
- They must take it into account that geographic differences may result in different needs in technologies, as well as the specificities (vast amounts or complete lack of some or) of each renewable energy sources;
- Schemes must also be Economically feasible (should be able to guarantee that projects will benefit);
- If possible, the emphasis should be placed on winning the confidence of investors;

¹⁵ Based on the presentation by Tamas Toth: http://www.szc.hu/ctk/_konferencia/publikacio/Net/cloadas_toth_tamas.doc

- Schemes should also be kept as simple and transparent as the given situation allows it to be;
- Cost-effectiveness and public acceptance should always be considered as the most important criteria.¹⁶

1.2 Initiatives and their Effects on the Present (and Future) of the Energy Sector

According to the plans, the process of a socio-economic transformation has noticeably started. Which has shown to have had a significant impact on the energy sector over the past one and a half/ two decades, by starting to transform it through both incredible technological advancements (either by finding new ways of cultivating renewable energy by domestic inventions or by adapting methods experimented by others), and through the use of liberalisation and privatisation, to achieve and ensure the necessary financial instruments. It is difficult to evaluate their success however, as the process has not yet stopped and is even currently taking place, but it is beyond doubt that there were quite a few results in this area, such as the introduction of a new concept and scientific term (which was unclear till this very point), the concept of 'sustainable energy management'.

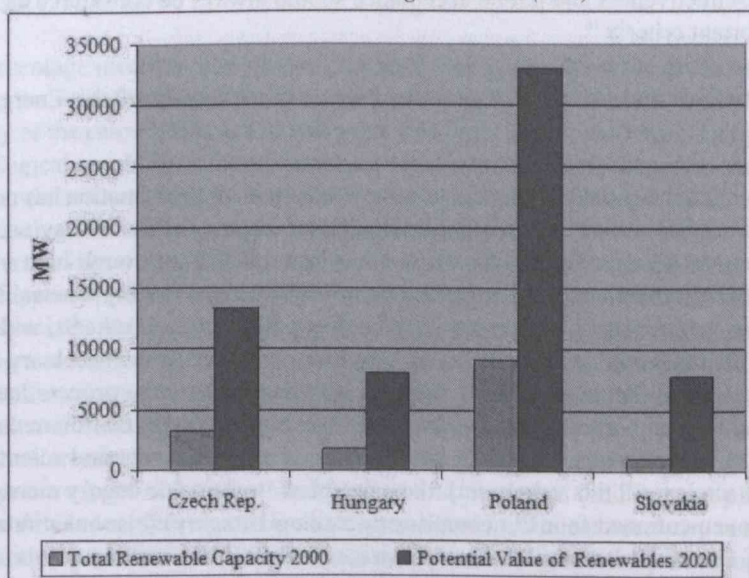
The abovementioned four EU countries (including Hungary) (also mentioned by the 2001/77 EC Directive) were said to already possess a remarkable potential towards renewable energy usage, in the year 2000 and furthermore they have already been actively utilised) to some extent at least) The capacity of each of these four countries is illustrated in Figure 1. The Figure also shows a possible (projected) value based on prognosis after taking the determinative factors into consideration. The Prognosis shows the most feasible values the given country is expected to reach by the year 2020. The EU legislation and regulations both tend to achieve a positive feedback regarding the use of renewable. In some countries the expectations are indeed very positive due to these instruments whereas others just seem to be left behind.¹⁷

¹⁶ Based on the presentation by Tamas Toth: http://www.szc.hu/ctk/_konferencia/publikacio/Net/cloadas_toth_tamas.doc

¹⁷ Based on the presentation by Tamas Toth: http://www.szc.hu/ctk/_konferencia/publikacio/Net/cloadas_toth_tamas.doc

Figure 1

Renewable Energy Sources Currently in use by the Electricity Sector (2000) and the Potentially Possible Values Based on Technological Advance (2020)

Source: WWF: The Eastern Promise (2004)

1.3. The Most Commonly Used Supporting Instruments of RES-E

A large variety of supporting instruments are available to be able to make introduction of renewable energy in the electric power sector possible and spread it's area of use as wide as possible. Here is a non-exhaustive list of possible examples (the following ones are among the most influential instruments):

- It is a possible method to support the investments themselves directly. This tool does not target production, or the operation of the enterprise, but its launch. In this scheme, the state offers support for starting up the entrepreneurship, to bear the costs of fixed assets. To achieve this, any usual method, (usually carried out by the state to help entrepreneurs on other fields) might be applied. For example:
 - After presenting an invoice for the expenses, the State fully compensates the investor or repays a portion of the investment costs, or
 - The State may offer added interest-rate subsidies to the loan issued for the start of the investment;
- The State may also offer a so called “subsidized purchase price” for the product produced using the supported method or technology. This means that the State guarantees to purchase the given product (in this case) to take over the ‘green

electricity' on a longer term for at least one of the predefined prices (commonly these are settled within legal framework), or, if necessary, the operator of the Central system is obliged to do so. This model is suitable for regulating the quantity being produced through regulation of the price.

- It is also possible to determine different "quotas". In this case, the quota is to be understood as a non-negative boundary, its role being the regulation of the production of green electricity through quantity. In this model, in addition to the producers consumers and service providers may also be requested by the regulatory authority to purchase or produce a given quantity of green electricity over a specified period of time, which is usually one year. The given quantity is predetermined as a percentage of their total consumption in advance in most cases.
- The State may also provide various tax incentives to support investors and producers or in some cases even consumers. In this model the State may decide to decrease the amount of the value-added tax on green power produced or completely relieve it, or makes it possible for producers to ask for a total refund at a later date.

In practice, it is common that countries choose to apply more of the possible models at the same time, or differentiate between various sectors or sub-sectors. But it is also possible that a given country does not choose to completely use any of the pre-established models but combines some of their characteristic to form new, mixed models, which might be more suitable for their specific needs.¹⁸

2. How CSR interprets Environment¹⁹

2.1 Defining Environment

Anyone who has or plans to have children (should) feel it their personal responsibility to take measures to ensure the stability of the current state of environment or in an optimal case even make steps towards restoration. But apart from the moral issues, environment is linked very much to business. Someone who is utilising his/her environment in the best way possible, not only has the best way to use raw materials but also sees through and is capable of monitoring the best practices throughout the entire system and process of supply or production.

2.2 Connecting to Business

The basic question that needs to be answered regarding environment is no other than the use of energy. The basic idea is that the more the type of energy used by the company

¹⁸ Based on the presentation by Tamas Toth: http://www.sze.hu/etk/_konferencia/publikacio/Net/cloadas_toth_tamas.doc

¹⁹ Based on: <http://www.mallenbakker.net/csr/Environment.html> (downloaded: 30.04.2012.)

contributes to global concerns such as global warming, greenhouse-effect or climate change, the more cost they will mean to the company as different forms of environmental 'compensations' will have to be paid or the state may even put increased taxes on these type on resources to encourage companies to shift to renewable. But the type of energy is not always the lone factor responsible for high operational costs, but also the amounts used of these resources or of water for example.

2.3 Possible Benefits

2.3.1 Achieving Customer Satisfaction

Not only suppliers, but customers are also changing. They are becoming more and more demanding. They are no longer satisfied by being able to get the best ranking brands on the market, sometimes even the lowest price is not enough. Since environmental awareness is a key concern these days, customers are globally looking for suppliers and companies who can offer quality for a reasonable price without having to worry about compromising their own, or their children's future.

2.3.2 Cut down on operational costs

Switching the production methods or updating them to be energy efficient always pays off on the long run, even if investment seems costly in the beginning. Even if the energy, water or raw materials go to waste, they had to be paid for, and in this sense the company gets nothing in return for their money only one more concern as sometimes these wastes and unused resources have to be disposed of, and should the company choose to do it legally it will become an extra expense. On the other hand, if the company chooses to take to illegal storing or dispensing methods, the risk of getting a fine and damaging company reputation arises.

2.4 Environmental Issues

- A company always has to face the risk of potential environmental accidents. These accidents (may not always be accidental at all) include
 - the release of pollution or pollutants into
 - water,
 - land, or
 - air
 - or the storage of these materials using illegal methods
- During production, undisputedly, but also during everyday life one can regulate the amount of contribution to greenhouse gas emission by updating parts of (production) processes and the kind and amount of energy used
- The use of raw materials (and different transportation methods), is always a significant and central question in the life of a company

- the use of non-renewable sources are increasingly costly as by definition they are not sustainable in the long term,
- on the other hand renewable energy sources might be (by definition) sustainable, using them could not be considered sustainable for the company, as the methods used to produce them are way too expensive and inefficient in most cases.

ROSSU BALÁZS

ENERGIA POLITIKA AZ EU-BAN - AZ EU 20-20 STRATÉGIA ELŐÍRÁSAI

(Összefoglalás)

Az „energia” és ezen keresztül az energia szektor (valószínűsíthetően teljes körű) átalakulásának, vagy az energia „piac” átrendeződésének szükségessége csak a XXI. században jelentkezett. Ennek okául pedig olyan általános „fenyegetettségek” és potenciális veszélyforrások szolgálnak, melyeket már nem elégséges lokálisan kezelni, globális szintű válaszlépések váltak szükségessé. A mai „modern életvitel” fenntartásához olyan mértékben szükséges az energia, melynek előállításához a tradicionális (üzem)anyagok nem tekinthetők gazdaságosnak, hiszen felhasználásuk mértékével azok újratermelődése, azaz maga a környezet nem képes lépést tartani. Különös nehézségek elé néznek azon országok és államok, melyek nem rendelkeznek a saját energiaigényük kielégítéséhez szükséges mennyiségű nyersanyaggal. Az ebből (is) eredő nehézségeket pedig a közelmúltban bekövetkező gazdasági válság tovább mélyítette, hiszen az államoknak szembe kellett nézniük a ténnyel, hogy gazdaságuk nem elég stabil az ilyen kaliberű kihívások leküzdésére. A „környezet” több szempontból előtérbe kerül, így annak vizsgálata és teljes körű megértése különösen jelentős, nem pusztán a gazdaság, hanem például a vállalatok társadalmi felelősségvállalása (CSR) megközelítéséből is annak érdekében, hogy az esetleges lehetőségek időben felszínre kerüljenek és az érintettek azokkal élhessenek.

RUSZOLY JÓZSEF*

Egy lappangó jegyzőkönyv nyomában

(Hatvan év múltán)**

A Délmagyarország 1957. július 9-i számában a Művelődésügyi Minisztérium mindössze 12 soros közleménye fölött terjedelmesebb cikkhez illő, három sorba szedett címre pillant-hatott a hasonló hireken akkoriban meg nem lepődő olvasó: *Ellenforradalmi tevékenységért megfosztottak állásától két egyetemi tanárt*. A közlemény a Szegedi Tudományegyetem két professzorára: Fodor Gáborra, a Szerveskémiai Intézet igazgatójára és Bónis Györgyre, a Jogtörténeti Tanszék vezetőjére vonatkozott; a minisztérium mindkettőjüket „ellenforradalmi cselekményeikért állásukból fegyelmi úton azonnali hatállyal elbocsátotta”. Özv. Bónis Györgyné másolatban 1989. november 18-án küldte meg – a Csákány Béla rektor által indított rehabilitációs eljárásokhoz kapcsolódóan – néhai férje gondosan megőrzött életút-dokumentumait, melyek közül maga a fegyelmi határozat hiányzik. Megvan viszont Bónis Györgytől annak az általa 1957. június 6-án gépelt egylapos iratnak a másolata, mely *észrevételeket* tartalmaz Jakab Zsuzsanna és Sarlós Márton vallomására. (Ezekre még visszatérek.)

Ugyanitt található – a bizonyosan Szabolcsi Gábor tollából származó – *Egy jegyzőkönyv margójára* című cikk a Délmagyarország 1957. június 5-i számából. E jegyzőkönyv pedig az 1956. november 2-i, a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán tartott *professzori értekezletről* készült, melyből PÉTER László *A Szegedi Tudományegyetem az 1956-i forradalomban* című közleményének (Szegedi Műhely, 2001/3. sz.)¹ 1–6. s talán még a 7. sz. dokumentumai – Schultheisz Emil dékán 1956. november 3-i fölterjesztései – is erednek. Maga e jegyzőkönyv a kari tanács bekötött protokollumaiból hiányzik; formailag indokoltan, hiszen „csak” professzori értekezletről készült. Tüzetes és szerencsés kutatással reményeim szerint még talán föllelhető. Magának az értekezletnek a ténye is kimondhatni máig *tabu* a karon, noha a résztvevők közül már senki nem él. Miként a „jóteköny feled(tet)és” homályába veszett mindaz, ami akkor történt a karon. Az 1989/90-i

* emeritus professzor, SZTE ÁJTK Európai Jogtörténeti Tanszék

** E közlemény szerkesztett változata: RUSZOLY JÓZSEF: *Egy lappangó jegyzőkönyv nyomában*. In: Szegedi Műhely. 2002. 1/2. sz. 60–86. Jelen közlése elektronikusan rögzített kéziratából történik; az ebben való szíves közremunkálást Antal Tamásnak köszönöm. Szövegekőzi hivatkozásaimon, melyek közleményem esszé-jellegéhez igazodnak, nem változtattam. Újabb jegyzeteim így is kiegészítik azokat.

¹ Kötetben: PÉTER LÁSZLÓ: *1956 előtt, alatt, után*. Belvedere. Szeged. 2006. 35–72.

rehabilitációk is a jogkövetkezmények alóli mentesítést jelenthették csak; három esetben *professor emeritus* cím adományozásával. Magam a hatvanas-hetvenes években egyet s más többektől, leginkább Both Ödöntől és Pólay Elemértől hallhattam a történekekről.

A Bónis György pályafutásáról írtakat későbbre hagyom; az ominózus cikkben ezek olvashatók az 1956. november 2-án 12 órakor tartott professzori értekezletről.

„Az intrikus professzor

Ezen a kari ülésen mindössze öt professzor vett részt. Az elnöklő dékán terjesztette elő a napirendi javaslatot, mely a budapesti jogi kari tanács kommunistaellenes intézkedéseiről számol be. A professzorok többsége óvatosan fogadta a beszámolót. Úgy vélték, hogy a kar tagjai közül négyen Budapesten tartózkodnak, így az ülés nem határozatképes. Mások azt vetették föl, hogy mindenkit, akinek ügyében határozatokat hoznak, meg kell hallgatni. Az elején főképpen Bónis György volt ingerült, céltudatos és erőszakos. Kifejtette, hogy »forradalmi időkben a helyzethez illő komolysággal kell megvitatni a kar megtisztításának kérdését. Hírek értekeznek az üzemekben, a falvakban történő népitéletekről, elbocsátásokról. A kar nem akar ezen az úton járni, de azt nem szeretné, ha az ifjúság nyomása kényszerítené olyan lépésekre, amelyeket magunknak kell megtenni.«

Nyílt támadás

Ezután a bevezetés után hosszadalmas rágalmozó és kifejezetten aljas támadást intéz Antalffy professzor, Horváth-Zsíkó László és más, a karon dolgozó kommunisták ellen. A hosszú, rágalmozó és fröcskölő felszólalás végén Bónisnak még nem volt bátorsága határozati javaslatokat tenni. Úgy vélte, hogy ez a rágalmozó eszmefuttatás fel fogja kollegáit annyira hevíteni, hogy [nem] neki kell megtenni az elbocsátására vonatkozó határozati javaslatot. Úgy látszik azonban, az expozé nem volt eléggé gyújtó hatású. A kar több tagja felszólalásában csak kerülgette a kérdést, mint macska a forró kását. – Igaza van Bónisnak – mondogatták –, de hát mit lehetne tenni ilyen nehéz kérdés megoldására? Történetek utalások arra is, hogy jobb volna az egész dolgot elnapolni, mert Isten tudja, mit hoz a holnap. Az óvatos és a kérdést látszólag elkerülni akaró felszólalások után ismét Bónis György pattant föl. Azonnali elbocsátásra tett javaslatot.

Bónis heves és saját politikai nézeteit is leleplező támadást intézett Kovács István professzor ellen is, aki, mint Bónis mondja: »könyvében, mely külföldre is kikerült – a burzsoá országokat nagyon egyoldalúan mutatta be«. Ez aztán világos beszéd. Kovács István bűne az, hogy a burzsoá országokról megmondta, hogy azok burzsoá országok. Bónis György javaslata szerint ezért a főbenjáró bűnért a kar »Kovács István egyetemi tanárt egyetemi professzori teendőinek ellátása alól azonnal függeszse fel, mert kétségtelen képességei mellett sem jogirodalmi munkásságának iránya, sem emberi magatartása nem nyújt biztosítékot arra, hogy a forradalomból folyó új feladatok ellátására képes legyen«.

Az ellenforradalom nem habozott

[...]

A másik tanulság a »magas erkölcsi testület« egyik tagjának alig kétórás működését bemutató jegyzőkönyvből az, hogy az *ellenforradalom habozás nélkül elbocsátotta azokat, akikkel szemben az ellenforradalom mellé való odaállíthatóságban kételyei voltak.* [...] A kommunistaellenes kirohanásokkal, rágalmakkal, ellenforradalmi jelszavakkal tarka jegyzőkönyvet Perbiró József, az úgynevezett Néptanács volt elnöke 1956. december 10-én (tessék a dátumra ügyelni!) a következőkkel vette tudomásul: »A jegyzőkönyvben foglalt határozati javaslatokkal egyetértek.«

Azt hisszük, ehhez nem kell kommentár.”

Bónis György 1957. június 5-i, címzéssel és aláírással együtt is mindössze 22 soros helyreigazító nyilatkozatot küldött a szerkesztőségnek, melyben hét pontban válaszolt e cikk, valamint előzményében (*Az átszívargás ellen.* DM 1957. máj. 31.) őt ért támadásra. A közlés és válasz nélkül hagyott helyreigazításában az idézett vádakra ezt írta:

„4. Az Antalffy György ügyében 1956. nov. 2-án tett javaslatomban kiemeltem, hogy a kar kommunista oktatóinak nagy többségét becsületesnek tartom. Javaslatomat nem politikai, hanem szakmai és emberi szempontok vezették.

5. A Kovács István elleni javaslatot nem én tettem meg az ülésen.”

Az 1956. november 2-án tartott professzori értekezletről ez idő szerint nincsenek más forrásaink. A lényegét talán ezek is tartalmazzák. A távollévőkre és a résztvevőkre csak következtethetünk. Bizonyosan nem volt ott Perbiró József tanszékvezető egyetemi docens; a fővárosban tartózkod(hat)ott: Antalffy György (családjával Budán lakott), Halász Aladár, Kovács István és – föltehetően – a szintén Budapesten lakó Horváth Róbert. Egészen biztosan jelen volt: Schultheisz Emil dékán, Bónis György, valamint nagy bizonyossággal: Buza László, Martonyi János és Pólay Elemér. Nem lehetett ott Bólya Lajos, a kar tagja sem, aki tanszékvezető egyetemi docens volt.

Both Ödön elbeszélése nyomán írom meg, egyelőre minden más forrás általi megerősítés nélkül, hogy 1956. október végén–november 1-jén vagy 2-án az Oktatási Minisztériumból állítólag fölszólítás érkezett – talán csak telefonon – az egyetemre: mindhárom karról két-két, leginkább *sztálinista* professzor elbocsátására tegyen javaslatot. Ez az „ukáz” képezhetette e kari ülés előzményét is. Kétségbe nem vonhatom létét; azt mégis elgondolkoztatónak e kari ülés előzményét is. Kétségbe nem vonhatom létét; azt mégis elgondolkoztatónak tartom, hogy a többi kar nem tett hasonló határozott lépéseket, a jogi kar pedig „túlteljesítette” e fölszólítást. Miként az egész ügy, ez is további kutatást igényel.²

Schultheisz Emil dékáni előterjesztései – mint legtöbb személyi előterjesztés – egyedi jellegűek ugyan, ám a jegyzőkönyv ismerete nélkül is jól körülhatárolhatók, „bokrosíthatók” a tanszéki összefüggések.

Az egyetemi „fordulat” éveiben (1948–1951) a jogi karon a tárgyak és tanszékek nevesítésében is több-kevesebb változás történt; leginkább így volt ez két elméleti stúdiummal

² Vö. újabban: BÁLINT LÁSZLÓ: *Rektor a forradalomban és a megtorlásban. Baróti Dezső (1911–1994).* (1956/2016 a magyar szabadság éve.) EFO Nyomda, Százhalombatta. [2016.], passim, különösen: 34–89.

és katedrájával: a jogfilozófiával és a politikával. Ráadásul katedráik – bizonyos tekintetben – még gazdátlanok is voltak. A jogfilozófiai tanszékre Horváth Barna 1945-ben újra elnyerte ugyan a kinevezését, ám nem foglalta el, ezért négy akadémiai éven át helyettesítették: előbb Schneller Károly, a statisztika professzora, a kart újrászervező dékán (1945–1947), majd az alkotmányjogra kinevezett tanítványa, Szabó József, egyidejűleg maga is dékán, majd prodékán (1947–1949). A politika tanszékét az első tanévben a közgazdász ifj. Boér Elek látta el (1945/46); ide kapott kinevezést a Horváth- és Buza-tanítvány Bibó István (1946–1950), aki első tanévében még a nemzetközi jogot is gondozta (1946/47), utána azonban csak kiskollégiumokat tartott; a *Szegedi egyetemi almanach* (1996) szerint főkollegiumát Schneller Károly vitte tovább (1947–1949).

Bibó, mint másutt már megírtam, a *politika* előadásával 1947-ben politikai és ideológiai okokból hagyott föl, ellentétben az almanachbeli táblázattal: „ez 1948/49. tanév II. félévétől a tárgyat már a karon egyébként meghívottként működő Antalfy György gondozta tanszéki jogú előadóként, változott néven (*államtan a politikai rendszerek történetével*) és új, ideologizált tartalommal” (RUSZOLY József: „Mérték és minta sokak számára...” *Bibó István, a szegedi jogi kar professzora. 1946–1950.* = Szeged, 1997. március, 28–31., idézet: 30.). Bizonyosság erre a következő tanévre már el is készült jegyzete is: *Államtan a politikai rendszerek történetében* [-vel!] *1949/50. tanév.* Szeged, 1950. (*Antalfy György tudományos munkáinak jegyzéke. = Emlékkönyv dr. Antalfy György egyetemi tanár oktatói működésének 40. és születésének 70. évfordulójára.* Acta Jur. et Pol. Szeged, Tom. 29. 1990. 279–290., hiv. 283. [III/1. tétel]).

A *Szegedi egyetemi almanach* (1996) a két említett tanszék helyébe lépő tanszékét az első tanévben Általános Állam- és Jogelméleti Tanszékként veszi föl (1949/50), melynek nevéből a fölösleges ‘általános’ jelző lemaradva, az 1990/91-i tanévvel bezárólag Állam- és Jogelméleti Tanszékként működött; az 1991/92-i tanévtől Jogbölcseleti és Jogszociológiai Tanszék, élén Pokol Béla professzorral. Az államelmélet 1991 óta a Paczolay Péter vezette Politológiai Tanszék hatáskörébe tartozik.

Ám maradnak az 1949–50-i „fordulatnál”!

Bibó Istvánnak a politika tanszékről való elmozdításához a Magyar Tudományos Tanács személyzeti osztálya 1949. november 3-án járult hozzá. A Huszár Tibor által közölt egyik – keltezés nélküli – előkészítő dokumentum (*Bibó István (1911–1979). Életút dokumentumokban.* Összeállította: Huszár Tibor. Bp., 1995. 372. [148. sz.]), amely akár „a feljegyzés műfajának” gyöngyszeme is lehetne, így hangzott:

„Feljegyzés Toplák elvtárs részére

A Magyar Tudományos Tanács 903/1949. sz. átiratában dr. Antalfy György elvtársat a Szegedi Egyetemre a Politikai tanszékre [így!] nyilván[ános] rendk[ívüli] tanárnak fogadta el.

Ez a tanszék pillanatnyilag Bibó Istvánnal van betöltve. Bibó az utóbbi években a Kelet-európai Intézetben volt berendelve szolgáltatételre. Ez az Intézet megszűnt. Bibó Istvánról az az információk, hogy haladó gondolkodású, demokratikus érzésű ember. Nem volna méltányos tehát őt a szegedi tanszékéről elmozdítani, mielőtt valami más megfelelő helyet nem tudunk számára biztosítani. Antalfy elvtárs kinevezésével kénytelenek leszünk Vas Tibor elvtársat, aki Szegedre Debrecenből lett áthelyezve, a politika és jogelmélet előa-

dására, Pécsre áthelyezni, viszont Pécsről Szegedre kell áthelyeznünk Ruttkay Györgyöt, akit nem rég helyeztünk Pécsre a jogbölcselet előadására.

A V[allás- és] K[özügy- és] M[inisztérium] úgy gondolja, hogy célszerű lenne, ha a Tanács ebben a kérdésben meghallgatná Ries [István], Beér [János], Hajdú [Gyula] és Szabó [Imre] elvtársakat.

Székács Istvánné”

Mindez a jogakadémiák megszüntetése és a debreceni jogi kar „szüneteltetése” után történt. Ruttkay Györgyöt Miskolcra helyezték Pécsre. Bibó István szegedi helyzetét nehezítette az is, hogy a főkollégiumát első tanéve után helyettesek – köztük éppen a tanszékre törekvő Antalffy György is – tartották. Antalffy egyébként – föltehetően Bibó elhelyezésének megoldatlansága miatt – 1949 szeptemberében egyelőre Pécsre nevezték ki, ahonnan azonban éppen a hivatkozott dokumentum folyamánként is 1950. február 1-jén hazakerült Szegedre.

Huszár ezúttal is közli e kis félhivatalos dékáni levélkét, amely mintegy bevezette Bibó István eltávolítását. Ám immáron nem pontozza ki, mint korábban az aláíró dékán nevét, hanem Szabó József föltüntetésével nevesíti (Uo. 416. [157. sz.]).

„Kedves Barátom!

Illetékes helyről nyert felhívás alapján felhívlak, hogy nyugdíjazás iránti kérvényed mielőbb nyútsd be karunk dékáni hivatalába.

Szeged, 1950. szeptember 8.

Baráti üdvözléssel

e. i. dékán”

A sors fintora, hogy Szabó József professzor, aki az 1948/49-i tanévben dékán, 1949/50-ben prodekán volt, éppen ezen a napon kapta meg az ezzel azonos tartalmú felszólítást, ám nem levélben, hanem telefonon. A Bibónak szóló fölhívást korábbi föltételezésem szerint maga Antalffy György írhatta alá, hiszen az 1950/51-i tanévben a kar dékánja ő volt. Valójában az ekkor dékánhelyettesi föladatokat ellátó Perbíró József volt az aláíró. Erre következtethetünk az ellene is benyújtott 1957. évi vádiratból, amely szerint: „1950 őszén a dékáni teendőket látta el dékánhelyettesi minőségben”. (Vö. FEJÉR Dénes – MICHELLER Magdolna: *Bűnhődés büntetlenül*. Bp., 1996. 520. – Ezt az adatot Szabó Enéhnek, Szabó József professzor lányának köszönöm.)

Csizmadia Andor arról ír, hogy a pécsi jogi kar ülésein is megjelentek – először 1949. szeptember 12-én – a tanszéki jogú előadók, köztük Ruttkay György és Antalffy György. „Antalffy Györgyöt később – pár hetes pécsi működés után – a minisztérium a szegedi jog- és közigazgatástudományi karra helyezte. Az 1949. november 16-i kari ülésen megjelent Vas Tibor, akit a minisztérium a karra kinevezett, ugyanakkor az elnök bejelentette Ruttkay György tanszéki jogú előadó Szegedre áthelyezését, aki ott »Az államtan a politikai rendszerek történetével« és »Az általános állam- és jogelmélet« főkollégiumok előadására kapott

megbízást.” (CSIZMADIA Andor: *A jog- és államtudományi kar. 1923–1951. = Fejezetek a pécsi egyetem történetéből.* Szerk. Csizmadia Andor. Pécs, 1980. 35–64., idézet: 60–61.)

Kavart és zavart, alig követhető volt ez a helyzet. Bibó István, az 1947/48-i tanévtől szabadságoltan s az 1949/50-i tanév II. félévétől már kiskollégiumot sem hirdetve, távol volt a kartól, tárgya jellegét megváltoztatva tanszékét egyszerűen „kiszervezték” alóla, ám ő így is – közszolgálati jogilag – 1950. december 31-éig a kar professzora maradt; az utolsó négy hónapban rendelkezési állományban. A szintén Horváth-tanítvány, a szerencsétlenségére gyermekkorában megvakult, 1945 után egyre balosabb Vas Tibor Debrecenből jövet meg sem melegegdedett Alma Materében, már Pécsen találta magát. (Innen meg Budapestre került.)

Antalfy György egyelőre az államtant vitte, az állam- és jogelméletet pedig Ruttkay György, ám miután az államtan az utóbbi tárgyba olvadt, mint 1950. február 1-jével kinevezett rendes egyetemi tanár, maga vette át.

Ruttkay György, aki festő is volt, vágsellyei jogászcsaládban született 1898-ban. Gimnáziumi és jogakadémiai tanulmányait Kassán végezte. Szikszón, majd Göncön (Abaúj-Torna vm.) volt szolgabíró. Munkatársa volt a fiatal miskolci értelmiségiek lapjának, a *Termésnek* (1937) is. (E folyóiratról: ZIMONYI Zoltán: *Irodalmi lapok, lapkisértetek Miskolcon. 1880–1956.* Miskolc, 1987. Ruttkayról: 95., 170.; KÁRPÁTI Béla: *Miskolci irodalom, irodalom Miskolcon.* Miskolc, 1989.) Az 1940-es években közigazgatási tanfolyamokon adott elő; több könyvet is írt hallgatóinak. A miskolci evangélikus jogakadémiára 1946. szeptember 1-én nyert kinevezést; az 1946/47-i tanévet már kész jogbölcseleti tankönyvével kezdte. Ezt – írta Takács Péter – „a debreceni egyetem illetékesei alkalmasnak tekintették [...] habilitációs munkának is” (TAKÁCS Péter: *Egy „aktivista” jogfilozófus.* A Mi Egyetemünk [Miskolc], 1984. jún. 11.). Ez előzetes vélemény lehetett; a Debreceni Tudományegyetem tanácsának jegyzőkönyveiben nem találni nyomát habilitációjának. Szegeden 1951-ben történt nyugdíjaztatása után csak 1960-ban tért vissza Miskolcra. Műalkotásai, művészeti és helyismereti írásművei mellett tovább foglalkoztatták filozofikus és jogbölcseleti témák (pl. *A személyi kultusz fogalma*). Pólay Elemér a nyolcvanas évek elején úgy emlékezett, hogy Szegeden volt egy terjedelmesebb kézírata is a szokásjogról. *A szegedi egyetem történeti műveiből eddig kimaradt.* Sajnálom, hogy miskolci évtizedemben magam nem kutattam utána. Miskolci volt munkatársaim még megtehetik. Rehabilitációja kapcsán 1990-ben Zimonyi Zoltántól még megkaptam özvegye miskolci címét; ezen értesíthették.³

Bibó István és Ruttkay György 1956-ban megkísérelt visszahívása Antalfy György és Horváth-Zsikó László ellenében történt volna. Ismeretesen Antalfy – a restauráció közepett – megmaradhatott a karon, Horváth-Zsikó viszont távozott. Az asszisztencia körében – egyetlen adjunktusként! – nem örvendhetett szimpátiának. Ügyvédként sikeresebb volt. Mint a karra vissza-visszajáróról magam kedves ember képét őrzöm róla.

Antalfy György. Jól vagy semmit! Röviden ma sem írhatok róla mást, mint 1995 májusában a Szegedi Naplóba szánt rövidke megemlékezésben, melynek akkor „nem jutott hely”... Kis igazítással hadd iktassam hát ide:

³ Újabbán: TAKÁCS PÉTER: *Egy jogász-festőművész élete és munkássága. Ruttkay György: Két világ, két úr – két élet?* In: Miskolci Jogi Szemle. 8. évf. (2013) 2. sz. 5–22.

„Hetvenöt éves volna, ám már másfél éve nincs köztünk Antalffy György (Szeged, 1920. jún. 1. – Budapest, 1993. dec. 26.), a szegedi jogi kar professzora. Polgárcsaládból származott. Egyetemi tanulmányait Szegeden kezdve és Kolozsvárott befejezve a Ferenc József Tudományegyetemen végezte (1938–1942). 1945-ben előbb főispáni titkár, majd a város szociáldemokrata polgármester-helyettese lett. Szerkesztette a pártlap Délmagyarországot is (1948/49).

Négy évtizedig – azon negyven éven át – vezette a szegedi Állam- és Jogelméleti Tanszéket (1950–1990), gondozva a legideologikusabb szakjogi tárgyat. Annak a professzori karnak volt oszlopos tagja, melynek munkássága a hatvanas-hetvenes évekre teljesedett ki, s akkori meg utólagos értéktételektől függetlenül, sőt azokkal együtt megadta e kar habitusát, s melynek távozása az előző évtizedre, a nyolcvanas évekre esett. Antalffy György mint e „pártállami kor” gyakorlata szerint rendszeresen és tartósan megbízott vezető – többszörös dékán és rektor –, tanszékén túl a kar és az egyetem életére is nagy befolyással volt.

Munkásságának súlyponti tématerülete: a szocialista államelmélet – benne *Állam és demokrácia* c. értekezése (1967) – azóta bizony a jövő tudománytörténet vizsgálódásainak tárgyává vált. Elmélettörténeti művei, köztük könyvei: *Állam és alkotmány az athéni demokráciában* (1962), *Szalay László, a reformkor politikai-jogi gondolkodója* (1983), *Machiavelli és az állam tudománya* (1986) maradandóbbaknak bizonyulhatnak.

A fordulattal szinte napra egyidejűleg ért véget közéleti tevékenysége – kisteleki országgyűlési képviselőisége – és professzori munkássága. 1990. május 31-jén vehette át a kari Acta 39. kötetét, a tiszteletére kiadott *Emlékkönyvet*. Másnap még – immáron nyugdíjasként – bejött a karra a szerzői példányokat dedikálni. Nem sokkal később államvizsga-bizottsági elnökségéről is lemondva nagybetegen visszavonult.

Ma volna hetvenöt éves. Mi sem természetesebb, hogy tevékenységéről megoszolhatnak az olykor indulatoktól sem mentes vélemények, ám az ma sem tagadható, hogy volt érzéke az értékek fölismerésére (is); a hozzá bizalommal forduló fiatalabb kollegákat pedig segítőkészen támogatta.”

Első ízben éppen azon az 1958. szeptember 12-i évnyitón vette át a rektorságot, melyen elsőéves jogászként én is megjelenhettem. Annak előtte nem ismerhettem. Személyi bibliográfiája 1956 előttről valóban kevés szakirodalmi művet tartalmaz; az állam- és jogelméleti jegyzetek mellett, melyekben társszerző volt, mindösszesen négy folyóiratcikke volt (az első: *A szuverenitás fogalma és a béke*. Állam és Igazgatás, 1951).

Emberi magatartását illetően a hallottak az 1956-i „kritikát” igazolják. Both Ödön – 1956 előtti kari történelemszemináriumon beszélgetve – többször is oda lyukadt ki, hogy mások voltak azok a viszonyok, szinte össze sem lehet hasonlítani némelyek magatartását a későbbi – a kar tagjai számára – kedvezőbb megnyilvánulásaikkal. *Maguk is tanulhattak 1956-ból*. Fülembre cseng, amint Pólay Elemér idézi „Gyuri bátyánkat”: „Nézzed Elemér, jöhet akármilyen rendszer, én akkor is Antalffy Gyuri maradok Szegeden.” Magam is emlékszem rá, hogy a hatvanas évek elejéig még a belvárosi hídfő jobboldali följáróján olvasható volt Antalffy György, a *nagyhalász* „halbizományos” apa neve. Csak hát eggyel nem számolt a fia sem: az idő múlandóságával.

Szabó Józsefről már említést tettem. Kétszer nyugdíjazták az egyetemről: 1950-ben és 1960-ban. Ő volt az egyetlen, akinek – ha szűk fél évtizedre is – sikerült 1956-ban visz-

szajutnia: előbb az egyetemi könyvtárba, majd a neki kreált tanszékekre (összehasonlító alkotmányjog, 1956–1958; pénzügyi jog, 1958–1960). Kapcsolata a karral haláláig nem szakadt meg. Évtizedekig fordításokból egészítette ki csekély nyugdíját. Utolsó éveiben már csak páran látogattuk.

Életét, küzdelmeit maga írta meg *Negyven év. Egy professzor útja az önkényuralom alatt* címmel; a hódmezővásárhelyi Kincses-temetőben 1992. február 15-én elmondott búcsúztatóban (*Egy élet a jog és az ész szolgálatában. Búcsú Szabó József professzortól*) pályaképét is körvonalaztam (Szegedi Műhely 1992: 141–146.). Mindkettő olvasható *Ki a káoszból, vissza Európába* (Kráter, Bp., 1993) c. posztumusz kötetében is, amely – mint alcíme utal rá – „életrajzi, jogbölcséleti, alkotmányjogi és jogpublicisztikai írások” foglalata. Egyetlen – itt magyar fordításban közölt – tanulmány (*A Káosztól a joguralomig*, 1974) kivételével valamennyit a fordulat ihlette (1988–1991). Sajnálatosan visszhangtalanul igyekezett szakmai befolyást gyakorolni a rendszerváltásra.

Ha (még) emlékkönyvet nem is kaphatott, annyit sikerült elérnünk, hogy *Alkotmány és jogtudomány* c. Acta-kötetünket (1996) emlékének ajánljuk.

„Az utóbbi átalakulás – írtam róla ebben – idején a magyar történeti alkotmányért – annak az 1946: I. tc. szerinti változatáért, a rendszeridegen Alkotmánybíróság mellőzésével, ám a közjogi ügyekben is ítélkező, 1949-ben eltörölt Közigazgatási Bíróság helyreállításával – szakmai-emberi gondjait néhányókkal, az őt nagyritkán Szeged, Közép fasori otthonában, utolsó műhelyében meglátogató más nemzedékbeli kollegákkal megosztó, betegen is szélmalomharcot vívó, polgári demokrata meggyőződésű, széles európai kitekintéssel bíró egyetlen szakférfi állt ki: Szabó József (1909–1992), a magyar és [az] összehasonlító alkotmányjognak, a jogfilozófiának, utóbb pedig a pénzügyi jognak karunkról kétszer is eltanácsolt professzora, Bibó István kor-, kar- és eszmetársa, személyes jóbarátja. Különösebb visszhang nélkül maradt posztumusz kötete nem veszett s nem is veszíthet időszerűségéből. Szolgáljanak soraim – a magyar történeti alkotmány röpke földidézésén túl – az ő jó emlékezetének is.” (RUSZOLY József: *Alkotmány és hagyomány. Historikus észrevételek három alkotmányozási előmunkálatra = Alkotmány és jogtudomány*. Acta Jur. et Pol. Szeged. Tom. 47. Kny. Fasc. 8. 1996. 111–130., idézet: 115.; utánközlésben: RUSZOLY József: *Alkotmány és hagyomány. Újabb jog- és alkotmánytörténeti tanulmányok*. Szeged, 1997. 267–285., idézet: 271.)

A máig tartó (el)hallgatásban örvendetes jelenség, hogy a miskolci egyetemi jogbölcséleti és jogszociológiai műhely, melynek előkészítésében a jogtörténeti és jogelméleti tanszék alapítójaként némi részem volt (1981–1988/1991) *Prudentia iuris* c. sorozatának 13. köteteként *A jogbölcsélet vonzásában* (Bibor Kiadó, Miskolc, 1999., 225 p.) címmel újra kiadta három nagyobb tanulmányát (*A jog alapjai*, 1938; *A jogász gondolkodás bölcsellete*, 1941; *Hol az igazság?*, 1942). A kötetet gondozó egykori miskolci tanítványom és volt debreceni munkatársam, Szabadfalvi József, az ifjabb, utószóként szakmai életrajzát is megírta (*Egy európeér jogtudós emlékezete*), és műveinek „eddig legteljesebb” bibliográfiáját is kiadta. Így is sokkal tartozunk még neki!⁴

⁴ Szabó József pályájára és életművére újabban: „*Most megint Európában vagyunk*”. Szabó József emlékkönyv. Szerk. RÉVÉSZ BÉLA. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2014. (A Pólay Elemér Alapítvány könyvtára 50.)

Kereskedelmi és váltójog; „csekk, csőd, váltó”. A valamikori jogászok egyik nehéz stúdiuma. Tipikusan polgári kori intézményének foglalta, melynek maradéka betagozódott a szocialista polgári jogba; miközben abból meg kivált a családi jog. Korábbi professzora Tury Sándor Kornél volt Szegeden is, Kolozsvárt is. Vissza is ment a „kincses városba”, ám 1947-ben nem követte társait Szegedre, hanem Budapesten az agráregyetemen, majd a tudományegyetemen tanított; 1956-ban az Állam- és Jogtudományi Intézetből ment nyug-

³ Vö. újabban: TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ – AMBRUS ISTVÁN – KÖBLÖS ADÉL – STRIHÓ KRISZTINA – SÜLYOK MÁRTON – SZALAI ANIKÓ (szerk.): *Dikaios logosz – Tanulmányok Kovács István emlékére*. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2012. (A Pólay Elemér Alapítvány könyvtára 37.) A műveihez lásd még: ANTAL TAMÁS: *A tanácsrendszer és jogintézményei Szegeden (1950–1990). Szervezeti és működési alapvetések*. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged, 2009. 26–31. (Dél-alföldi évszázadok 26.)

díjba. Szegeden meg helyettesítéssel oldották meg e tárgy gondozását, melyre 1948-ban Kolozsvárról megérkezett Sövényházy Ferenc, 1949-ben pedig Egerből Perbíró József.

A megszűnő stúdiumot előbb a gazdasági jog, majd a munkajog és a mezőgazdasági szövetkezeti jog váltotta föl. Az átalakulásba bekapcsolódott mint gazdasági jogász Dezső Gyula professzor is, aki magánjogász volt, ám eredetileg Kecskemétről Debrecenbe a kereskedelmi és váltójogra hívták. Bibó István egyik Huszár Tibornak adott s az általa összeállított könyvben közzétett (1995.; 389.) interjújában mondta el, hogy 1950-ben a politika helyett a létrehozandó munkajog gondozását is följánlották neki, ám ő ezt előképzettségére tekintettel sem vállalhatta. Ezt először Dezső Gyula látta el (1950/51); végül a kéttárgyas Mezőgazdasági Termelőszövetkezeti és Munkajogi Tanszék 1951/52-től Perbíró Józsefé lett.

Sövényházy Ferenc egyetemi tanár – miként *Feljegyzés a rehabilitációról* c. 1989. december 5-i előadmányomban kari irattári források alapján már megírtam – Kolozsvárt 1940-től a vadonatúj Közgazdaságtudományi Kar tagja volt, 1945-től pedig a Bolyai Tudományegyetem egyesített jogi és közgazdasági karán adott elő, ahonnan a szegedi jogi kar a kereskedelmi és váltójogi tanszékre hívta meg. E meghívás 1947. május 21-én történt (kari tan. jkv.: 247/370/1946–47. jk. sz.); miután ezt ő elfogadta, 28-án már föl is terjesztették a VKM-be. Szemben két hazaért kartársával (Bónis György, Buza László), az ő alkalmazásához még helyettesítőként sem járult hozzá a minisztérium (1948. okt. 15.; 63/60/1948–49. jk. sz.). (1949-ben e tanszékre került Egerből Perbíró József; mint látuk, ezután e tanszék jellege megváltozott.)

Sövényházy neve 1949. február 3-án és április 27-én már csak *hútoelhelyezése* (!) kapcsán olvasható a kari tanácsi jegyzőkönyvben... Becsatolt iratmásolata szerint rendelkezési állományban lehetett; 1950. március 1-jével a VKM beosztás nélkül tanszékvezető egyetemi nyilvános tanár munkakörbe sorolta; röviddel utána neki is kérnie kellett nyugdíjazását.

Anélkül, hogy tényleges beosztáshoz jutott volna 1948 őszétől a Szegedi Tudományegyetem illetékes gazdasági orgánuma révén kapta professzori fizetését; Darvas József vallás- és közoktatásügyi miniszter 1950. március 14-én – e hó 1-i hatállyal – a 39/1950 (I. 29.) MT sz. rendelet alapján „a 653 kulcsszámú tan. vez. egy. ny. r. [tanszékvezető nyilvános rendes] tanár elnevezésű munkakörbe” sorolta be. Talán éppen ez irányította rá a figyelmet, ugyanis Schwarz Lajos személyügyi előadó az egyetem személyzeti osztályáról 1950. március 23-án levelet intézett Buza László dékánhoz. „Tekintettel arra – írta –, hogy Dr. Sövényházy Ferenc egyetemi ny. r. tanár és Dr. Boér Elek egyetemi ny. r. tanár [...] huzamosabb idő óta tényleges szolgálatot nem teljesítenek, szükségessé vált, hogy nevezettek beadják nyugdíjazási kérelmüket.” A dékán a levelet szó szerint átiratva ezzel küldte meg: „Ezt a levelet a benne foglalt felkérésnek megfelelően közlöm. Szívélyes üdvözlettel őszinte hived Buza László.” Kénytelen-kelletlen mind a ketten nyugdíjaztatták magukat.

Sövényházy Ferenc így lett gazdag szakirodalmi munkássággal, egy évtizednyi professzori múlttal, három kisgyermekkel, 52 éves korában nyugdíjas havi 744 Ft-tal. Nyugdíját kiegészítendő 1951 végétől bérelszámolóként (!) dolgozott a Folyamszabályozási Hivatal egyik, a Maroson állomásozó kotróhajóján; 1954-ben a Dél-magyarországi Áramszolgáltató Vállalathoz (DÁV) került üzemi könyvtárosként és szabványügyi előadóként.

A kar professzorai nyilvánvalóan számon tartották, s szükség is lett volna rá, hiszen a Polgári Jogi Tanszék, melyet vezetőként 1951. szeptember 1-jétől 1956. augusztus 31-éig Pólay Elemér látott el, éppen üresedésben volt. Keltezetlen beadványában kérte vagy csak kérni akarta visszavételét maga is. Első lapjának jobb felső sarkában az 1956. dec. felesége kézírása. A nálam lévő másolati példányból nem tudni, hogy ez az eredetivel egyező második példány-e vagy maga az eredeti, melyet – a bekövetkező események ismeretében – talán be sem adott a karnak. E helyütt utolsó bekezdését idézem:

„Tekintettel a nyugdíjszabályoknak korlátozó rendelkezéseire, nem is juthatok öttagú családom emberséges megélhetését biztosító megfelelő keresethez, mert akkor nyugdíjamat leszállítják.

Ez a helyzet, ez a kezelés vezetett oda, hogy feleségem a nélkülözések, a nem kielégítő táplálkozás következtében gyomorfekélyt kapott, s évek óta synylődik. 3 kiskorú gyermekem (mindhárom kitűnő tanuló) egészséges felnevelését is kockáztatja ez az igazságtalan és méltánytalan helyzet.

Kérem az értelmiségi és tudományos munka megbecsülésének érvényt szerezni s az igazságtalan kezelés végetvetésével kérelmem teljesíteni. Tekintettel arra, hogy elgyöngült családom állandóan igen súlyos helyzetben van, kérem ügyem sürgős elintézését.

Fogadja az Állam- és Jogtudományi Kar őszinte nagyrabecsülésem nyilvánítását.

Dr. Sövényházy Ferenc

ny. egyetemi tanár

Szeged. I. Dugonics - tér 11.”

Mint feleségének 1989. június 30-án Csákány Béla rektorhoz intézett leveléből kiderül, 1956 őszén a vállalati munkástanács tagja lett. Amikor meg SZABOLCSI Gábor *Az ellenforradalmi események a szegedi [Szegedi] Tudományegyetemen* c. leleplezőnek szánt cikksorozata VI. részében (DM 1957. június 28.) róla is szó esett, mint akit annakidején rehabilitálni szándékoztak, sorsa még rosszabbra fordult. „Sövényházyt – írja felesége – állásából azonnali hatállyal menesztették, és munkakönyvébe bekerült a beírás: »csak fizikai munkát vállalhat«.”

Majd egy esztendő múltán, 1958. május 31-én a Gyapjú- és Textilanyag Forgalmi Vállalat szegedi raktárának éjjeliőreként havi 800 Ft fizetéssel sikerült ismét elhelyezkednie.

„Éjjeliőrre lett a professzor – írja felesége – Szegeden a rabtemető sarkában lévő Gyapjúforgalmi Vállalatnál. Felesége pedig csak a nyomorék gyermekek otthonában tudott elhelyezkedni mint gyermekgondozó. – Tudományos körökben ebben az időben köztudomású volt mellőztetése, nehéz sora, – és az is, hogy minden nyomorgattatása dacára három igen értékes gyermeket nevel, akiknek egyetemi képzettsége azóta is hasznára van a társadalomnak. – Az időközben személyi vonatkozásban nagyon kicserélődött jogi kar érdektelensége teljes volt, Sövényházy pedig szellemi alamizsnáért nem könyörgött. Így történt, hogy kimaradt az 1963-ban [1971-ben] megjelent almanachból is, pedig teljes joggal ott lett volna a helye.

Az önmagában értéket képviselő jellemet azonban nehéz egyensúlyában megingatni. Sövényházy kis éjjeliőri szobájában is az maradt, aki volt. Kis örszobája asztalánál írta tanulmányait, 1963-ban pl. *Az angol részvényjog fejlődéséről*. Dr. Kuncz Ödön kedves professzora, később kollegája 80 éves születésnapján kívánt neki ezzel örömet szerezni. – Családja fenntartása érdekében 1980-ban bekövetkezett haláláig francia és angol nyel-vórakat adott, ezzel is átadva tudását, jellemének példamutató szilárdságát tanítványainak.”

Megvallom: a rehabilitációs eljárásig én sem hallottam róla. Felesége állhatatos küzdelme eredményeként a *Szegedi egyetemi almanach* 1996. évi kiadásába már bekerült, s helye lett a kar *Professzori Arcképcsarnok*ában is. Kollégánk, Martonyi János – az ifjabb – mint egykori *angoltanárát* örömmel fedezte föl a volt kolozsvári és szegedi jogtanárok között. Felesége műveinek jegyzékében 31-et sorol föl: Az első: *A részvénytársaságok honossága* (1926), az utolsó előtti: *Az állami vállalatok szervezete* (Szegedi Ügyvédi Kamara, 1949). Munkássága értő feldolgozóra vár.

A római jogot Személyi Kálmán 1946. augusztus 13-án bekövetkezett halála után három tanéven át (1946–1949) helyettesítőként a magánjogász Székely István adta elő, majd pedig a miskolci jogakadémiáról idekerült Pólay Elemér (1949–1951). Elmondása szerint Világhy Miklós budapesti professzor unszolására cserélte föl a polgári joggal (1951–1956). A római jogra intézeti tanárként Halász Aladár pesti ügyvéd 1951. szeptember 1-jétől nyert kinevezést.

„Halász Aladár (1892–1966) – írta róla pécsi tanszéki utóda – a pesti egyetemen végezte a jogot, tagja volt a Galilei Körnek, 1914-től pedig az Országos Radikális Pártnak. A Tanácsköztársaság idején népbiztossági szolgálatot vállalt, majd emigrált Bécsbe. 1925-től Budapesten volt ügyvéd. 1945 februárjában elvbarátaival – köztük Harrer Ferencsel – ismét megalakította a Radikális Pártot; 1947-ben és 1949-ben országgyűlési képviselővé választották. A fővárosi tanácsnak haláláig tagja volt” (BENEDEK Ferenc: *Római jog = Fejezetek* [...] Pécs, 1980. 263.). 1963-ban – emlékezetem szerint – a Hazafias Népfront Baranyában még fölvette a pótképviselő-jelöltek sorába.

Szakirodalmi munkássága – miként a budapesti jogi kart birtokba vevő kartársainak – neki sem volt. Kinevezését éppen e tanszékre – állítólag – azzal indokolták, hogy „kitűnő római jogi könyvtára” van. Nagy műveltségű ember volt. Keveset tartózkodott a karon; fizetését is olykor hónapokig nem vette föl. Amikor ezt szóvá tették, a válasza az volt, hogy szegedi tartózkodása idején „éjjel-nappal a hallgatók rendelkezésére áll...” Szeretett „jót tenni”, ám ebben nem mindig volt köszönet. Amikor pl. végre elérte, hogy a minden elől kitérő Bónis beretváját az ő révén éleztesse, elhíresztelte, hogy „a Bónis gyerekek apjuk borotvájával drótot vágnak”. A különben kissé hipochonderségre hajlamos Pólay Elemért egyszer „teafőzelékkel” fogadta, már-már „megmérgezte”. Az sem lehetett utolsó jelenet, mikor a lépcsőn Horváth Róberttel „leangol-, ill. franciakémezték” egymást. Both Ödön szokta volt idézni a kandidátusi értekezését módszertani bizottsági elnökként firtató Bónis Györgyre mondottakat: „Mi köze ahhoz a Bónisnak, hogy mikor liferálok a Szász-Schwarzot!?” Fő műve, *Szász-Schwarz* [Gusztáv] *tanítása a jogalanyról* c. kandidátusi értekezése egyébként már Pécsen készült el 1958-ban (676 p.). „Az igénytelen

– írja róla tanszéki utóda, Benedek Ferenc –, ezért megtévesztő cím egy nagylélegzetű, elméleti igényű munkát takar.”

Óriás Nándor nyugdíjaztatása után az 1955/56-i tanévben már a pécsi római jogi tanszék vezetését is ellátta. „Az 1956/57. tanév kezdete óta egyedül a pécsi római jogi tanszék vezetésével volt megbízva, s 1959. febr. 1-jével lett egyetemi tanárrá kinevezve” (BENEDEK Ferenc, uo. 263.). A *Szegedi egyetemi almanach* (1996) szerzője téved, mikor pécsi egyetemi tanárságának kezdetét 1956. augusztus 25-ére teszi; inkább valószínű, hogy tanszékvezető egyetem docensként akkor helyezték át oda, a szegedi tanszéktörténeti táblázat szerint 1956. szeptember 1-i hatállyal. Mint a 6. sz. iratból kitűnik, Szegeden „tartósan szabadságolt” munkaviszonyban maradt; Schultheisz Emil dékán ennek „azonnali hatállyal” való megszüntetését kérte. Vissza már nem jött; hogy pontosan mikor is szűnt meg itteni munkaviszonya, további kutatás kérdése.

Az elmozdítani szándékozott professzorok közül így Antalffy György és Kovács István megmaradt a karon; Halász Aladár munkaviszonya is csupán azért szűnt meg, mert már ténylegesen Pécsen volt. Az 1956. november 2-i professzori értekezleten részt nem vett Horváth Róbert rövid időre – 1957. április 1-jétől a tanév végéig – dékán lett, az 1957/58-i tanévben pedig Antalffy György dékán mellett dékánhelyettes maradt.

Horváth Róbert, aki jogi tanulmányait Miskolcon kezdte (1935–1936), majd Szegeden fejezte be (1936–1939), 1949-ben a miskolci jogakadémiáról került Szegedre; itt előbb az 1949/50-i tanévben – a még állásban lévő ifj. Boér Elektől – a Közgazdaságtudományi és Pénzügytani Tanszéket vette át két tanévre (helyébe 1952-ben a Marxizmus-leninizmus Tanszék gondozta a politikai gazdaságtan került), az 1953/54-i tanévben pedig az 1953. december 12-én elhunyt Schneller Károly örökébe lépett, s meg is maradt a Statisztikai Tanszék élén nyugalomba vonulásáig (1986). Nyilvános rendkívüli egyetemi tanár 1950. szeptember 1-től, egyetemi tanár pedig 1951. október 1-től lett. Nagy műveltségű, a közgazdaságtan, a statisztika és a demográfia, valamint ezek története köréből sok könyvet, még több tanulmányt közlétevé, termékeny alkotó volt. 1957-ben dékáni tisztbe nyilvánvalóan azért juttatták, mert mindkét oldal elfogadta. Különben megnyerő modora ellenére olykor tapintatlan szakmai „szurkálódás” jellemezte. Sokan ezért nem is szerették. Nemzetközileg jobban elismerték, mint itthon, különösen Szegeden. Kár.

Bólya Lajos 1953. szeptember 1-jén – megyei főügyész-ségi elnökhelyettesi főállása mellett – megbízott egyetemi tanárként került az ekkor ismét egyesített Büntető és Polgári Eljárásjogi Tanszék élére; főállásban 1956. január 12-én nyert egyetemi docensi kinevezést. Pesti állandó lakos lévén, ugyancsak nem tartózkodhatott a forradalom idején Szegeden; 1957. április 1-jén talán ezért is lett a tanév végéig egyenesen rektor, majd – Greguss Pál 1957. október 31.). Ám nem csupán e szerepvállalása és professzorsága, kinevezése is (1957. október 31.). Ám nem csupán e szerepvállalása és professzorsága, hanem rektorsága nyugdíjaztatása között is szoros összefüggés volt. Köztudott volt a karon, hogy – alig egy esztendővel a 60. életévhez kötött munkajogi nyugdíjkorhatár elérése után – nyugdíjba küldték (1966. március 15.). „A mór megtette kötelezettségét, a mór mehet.” – Alighanem példátlan volt ez az akkori egyetemi életben.

Nekünk törvénykezési szervezeti jogot és büntető eljárásjogot adott elő; utóbbit – e nagyon is gyakorlati stúdiumot – meglehetősen elméleti vagy inkább elméletieskedő síkon.

Munkássága igazán nem bontakozhatott ki. Mozgalmi ember volt, különösen az ifjúsági szervezettel kapcsolatban tűnt ki *sarlós* múltja.

S mi történt az ötökkel? A fáma szerint nagyon is óvatos Buza László – Szabolcsi Gábor megnevezésében: Ibn Budza –, a nemzetközi jog akadémikus professzora oly szakmai tekintéllyel bírt, hogy erre, valamint korára is tekintettel alighanem szóba sem kerülhetett vele szemben a számonkérés.

Martonyi János, az államigazgatási és a pénzügyi jog tanszékvezető professzora sem tartozhatott a harcosabban föllépők közé. Amikor 1957 márciusában – a MUK („márciusban újra kezdjük”) kapcsán – rövid időre többekkel ő is őrizetbe került, körülnézve – a fáma szerint – akasztófahumorról állapította meg, hogy nagy baj nem lehet, hiszen csupa ismerős került össze... Péter Lászlónak aligha lehetne rá oka orrolnia, hiszen ha megbízást vállalt volna is fegyelmi ügyének kivizsgálására, ha megindul a vizsgálat, vele ő csak jól járt volna. Ám alighanem kiadmányozás nélkül maradtak az iratok (22–24.). Attól, hogy ő maga – az akkor már előzetes letartóztatásban lévő – sem kapta meg az értesítést (22.), csakis erre lehet következtetni. Martonyi János professzor egyébként a „konszolidáció” kezdetén két tanéven át (1958–1960) a kar dékánja volt.

Pólay Elemér professzor, akiről fentebb már szót ejtettem, rektorhelyettesként (1955–1957) sodródott az eseményekbe. Halász Aladár munkaviszonyának megszüntetését bizonyosan ő is javasolhatta. Fegyelmmel sújtották; a római jog európai híré tudósaként sem lehetett belőle akadémikus.⁶

Schultheisz Emil, a büntetőjog Debrecenből jött – eredetileg hadbíró – professzora éppen dékán volt 1956/57-ben. A kari közlemékezet szerint ő nem volt benne semmiben. Október vége felé éppen beteg volt. Annál inkább helyettese, Perbiró József egyetemi docens, aki fokról fokra emelkedve a város vezetője lett. S ezért nem csupán állását veszítette el, hanem életfogytiglan szabadságvesztést is szenvedett, melyből 1963-ban amnesztiával szabadult.

Schultheisz Emil nyugdíjaztatásáról Both Ödöntől azt hallottam, hogy az 1957. március közepi „MUK-os begyűjtése” után – dékáni tisztéről már előbb lemondva – azonnal kérte nyugdíjaztatását. A dékáni tisztet az almanach szerint 1957. április 1-jén vette át Horváth Róbert; mivel Bólya Lajos almanachbeli adatai között az is szerepel, hogy 1957-ben dékán volt, elképzelhető, hogy ő e tisztséget márciusban tölthette be, s utána lett 1957. április 1-től lett rektor.

Schultheisz Emil 1957. október 1-i – saját kérelmére történt – nyugdíjaztatása a Péter László közölte dokumentumok révén élesebb megvilágításba került. Megijedni megijedhetett ő, ám nem csupán az őrizetbe vételtől, hanem az általa 1956. november 3-án tett előterjesztések következményeitől is.

Dékánságát és a karról történt távozását Nagy Ferenc, a tanszékének betöltője, a még általam szervezett Debreceni Egyetemi Jogászhet 1999. február 4-i *Volt – és lesz – egyszer egy debreceni jogi kar* címmel tartott ülésen fölolvastott *Schultheisz Emil életútjáról és munkásságáról* c., e teljesebb formában még mindig kéziratban lévő előadásában emígyen örökítette meg:

⁶ Pólay Elemér 1957-ben írásbeli megrovást kapott. Legfőbb bűne: „nem akadályozta meg a kommunisták elleni hajsztát”. In: BÁLINT LÁSZLÓ, 2016. 32.

„Az 1955/56. tanévben a kar tudományos bizottságának elnöke. Dékánhelyettesi teendőket 1950 és 1956 között látott el, majd 1956. szeptemberétől a kar dékánja. Ennek előzménye az volt, hogy Kovács István dékán felmentésével egyidejűleg Schultheisz Emil hozta javaslatba a dékáni megbízatásra. Kovács professzor kifejtette, hogy Schultheisz Emil tudományos és kutatómunkája eredményeiben, a kar oktatóihoz való viszonyában megfelelő biztosítékokat lát arra, hogy ezt a tisztséget kiválóan el fogja látni. Schultheisz Emil ekként nyilatkozott: »úgy hiszi, ötéves dékánhelyettesi működésével már kijárta az előiskolát, de ennek ellenére a próbát még nem állotta ki, hiszen nehezebb kérdésekben eddig nem döntött. A dékáni tisztség nehéz munkáját csak abban az esetben töltheti be – egészségi állapota következtében –, ha a kar tagjai fokozottabban támogatják munkájában.«

Az 1956. októberi és az ezt követő időszakában tehát Schultheisz Emil volt a kar dékánja; önmagában ez a körülmény később pályafutásának derékba törését jelentette számára. Beindultak az általában mindenfajta valós alapot nélkülöző felelősségre vonások, vádaskodások, meghurcolások, letartóztatások. Ennek esett áldozatául Schultheisz Emil is.

Katonai személyi anyaggyűjtőjében 1956 decemberében e bejegyzés szerepel: »Nem lépett fel a Baróti-féle ellenforradalmi csoporttal szemben. [Baróti Dezső irodalomtörténész 1955–57 között volt a szegedi egyetem rektora.] Az Egyetemi Forradalmi Bizottság katonai tanácsadója volt. A kommunisták eltávolítását kérte az egyetemről.« Mindezen megállapítás annak felülvizsgálatára szolgálhatott: alkalmas-e, hogy továbbra is nyugállományú vezérőrnagy maradjon. A fentiekben írt jellemzés alapján az eljárók rendfokozatának megvonását javasolták, ám a jellemzés után kézzel odairva ez is olvasható: »a javaslat ellenére rendfokozatban marad, melynek oka: eltávozott a karról«.

Az 57. életévét alighogy betöltött Schultheisz Emil számára feltehetően nem sok választási lehetősége maradhatott. Vagy akarata ellenére távolítják el a karról és fosztják meg tábornoki rendfokozatától, további eljárások és meghurcoltatások kíséretében, vagy – úgymond – önként távozik a karról, betegségére hivatkozással nyugdíjazását kérve, rendfokozatának meghagyása mellett. Az utóbbi változat valósult meg.

A szegedi kar 1957. február 28-án megtartott IV. rendkívüli tanácsülésén Schultheisz Emil dékán ismertette, hogy milyen körülmények között vállalta el ezt a tisztséget. Már Emil dékán ismertette, hogy milyen körülmények között vállalta el ezt a tisztséget. Már akkor kijelentette, hogy beteg, s betegsége azóta is fokozódott. Több esetben volt betegszabadságon, ezt azonban többször meg kellett szakítania. Kijelentette, hogy betegsége miatt nem tudja ellátni a dékáni teendőket és lemond. A lemondást a kar tagjai egyhangúlag elfogadták.

A karról történő nyugállományba vonulásának időpontjaként Schultheisz Emil 1957. október 1-jét tünteti fel, s ezt vette át a *Szegedi egyetemi almanach* is. Valójában 1957-ben már oktatási tevékenységet sem nagyon végezhetett, valószínűleg a betegszabadsága és a felmentési idejének kitöltését követően megállapított időpont lett az 1957. október 1.⁷⁷

⁷⁷ KARDOS SÁNDOR: *Devecseri Schultheisz Emil (1899–1934)*. In: „Ernyedetlen szorgalommal...” A Debreceni Tudományegyetem jogász professzorai (1914–1949). Szerk. P. Szabó Béla. Debrecen, 2014. 651–675. (Historia facultatis iuridicae IV.)

Jó híre-neve máig kíséri. Magam a büntetőjog általános részét már hű tanítványától, Tokaji Gézától hallgattam. Őt szintén fegyelmi büntetéssel sújtották. Előmenetele ezért is lett lassabb.

A jogi karon és részben az egyetemen történekekért végül is a jogtörténész Bónis Györgyön csattant az ostor. (Perbíró Józsefet a Város vezetésében betöltött szerepéért sújtották súlyos büntetéssel.⁸) Esetében az *Egy jegyzőkönyv margójára* névtelenségbe burkolózó szerzőjének képtelen állítása miatt, születéséig vissza kell mennünk. Szabolcsi ugyanis ezt is állította:

„Bónis Hóman Bálint háborús bűnös, életfogytiglani börtönrre ítélt fasiszta kultusz-miniszter keresztfiaként kezdte pályafutását. Nem sokkal az egyetem elvégzése után, 25 [helyesen: 26] éves korában számbavehető tudományos munka nélkül kinevezték a kolozsvári egyetem jogi karára egyetemi tanárnak. Már ebből is látható a Horthy-korszak merész »káderpolitikája«. Bónis kinevezésében a tudományos szakszemponatoknak – számbavehető tudományos munka hiányában – semmiféle szerepük nem volt. Az ő kinevezése csupán politikai okokból született meg. Úgy került a kolozsvári tanszékre, mint a Horthy-rendszer ifjú és megbízható lovagja, aki a fasiszta keresztapa védőszárnyai alatt növekedvén, hosszú évtizedekre biztosítva van mindenfajta káros, baloldali szemlélet elfogadása vagy szolgálata ellen.”

A megtámadott válaszában vonatkozó pontjai alighanem legnagyobb fejtörést okozhattak a szerkesztőnek, a „tények helyesbítő közvételét” már ezért sem vállallhatta:

„1. Keresztapám nem Hóman Bálint, hanem Szentgyörgyi [Szent-Györgyi] Albert. Ennélfogva kolozsvári kinevezésemet sem a rokonságnak köszönhetem.

2. Kolozsvári (1940) kinevezésem előtt 22 (huszonkettő) tudományos publikációm jelent meg, köztük négy önálló, könyvalakban.”

Az 1. ponthoz özv. Bónis Györgyné az egyetemnek megküldte a Budapest-belvárosi R. K. Föplébánia 1989. október 11-én kelt keresztlevél-másolatát, mely szerint az 1914. január 5-én született Bónis Györgyöt (szülei: Dr. Bónis Pál István Miklós hivatalnok, rk., Wallon Emma Ilona, reform., Eskü tér 8.) 1914. február 2-án keresztelték (keresztiszülei: Szentgyörgyi [sic!] Albert és Szabó Gusztávné rk.). E tudománytörténeti szempontból is jelentős adat fényre derülését alighanem Szabolcsi Gábornak köszönhetjük. De micsoda áron!

A „kolozsvári magyar királyi Ferenc József tudományegyetem jog- és államtudományi karára” Horthy Miklós kormányzó 1940. október 19-én – Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter előterjesztésére – *megegyeztetten* Búza László (nemzetközi jog), Csekey István (magyar közjog), Heller Erik (magyar büntetőjog), Tury Sándor Kornél (ke-

⁸ PERBÍRÓ JÓZSEF: *Ötvenhat Szegeden – emlékeimben*. Belvedere, Szeged, 2002. – A szerzőnek egy teljesebb emlékirata vár kiadásra! – Perére lásd BÁLINT LÁSZLÓ: *A perbíró per. Az 1956-os forradalom utáni megtorlás legjelentősebb szegedi büntetőpere*. POFOSZ Csongrád megyei szervezete Délalföldi 56-os Vitézi Rend Főkapitánysága, Szeged, 2014.

reskedelmi és váltójog), Horváth Barna (jogbölcselet), Balás P. Elemér (magyar polgári és büntető törvénykezési jog) és Személyi Kálmán (római jog) „szegedi királyi Ferenc József Tudományegyetem[-i] nyilvános rendes tanárokat”; kinevezte Schneller Károly egyetemi nyilvános rendkívüli tanárt [Szegedről] (statisztika), Scheffer János hittudományi főiskolai tanárt (egyházjog), Székely István egri érseki jogakadémiai tanárt (magyar magánjog, különös tekintettel az erdélyi jogfejlődésre), Szász István királyi ítélőtáblai bírót, egyetemi címzetes nyilvános rendes tanárt (magyar magánjog) egyetemi nyilvános rendes tanárokká, ifjabb Boér Elek kecskeméti ref. jogakadémiai tanár, egyetemi magántanárt (közgazdaságtan és pénzügytan), Martonyi János miniszteri titkári címmel és jelleggel felruházott miniszteri segédtitkárt (magyar közigazgatás- és pénzügyi jog) és Bónis György tanügyi segédfogalmazót (magyar alkotmány- és jogtörténet) pedig egyetemi nyilvános rendkívüli tanárrá.

Hóman Bálint a fiatal Bónist – gondolom, külön-külön szintűgy a többi megerősített és kinevezett professzort – 1940. november 2-án Kolozsvárra küldött levelében személyesen értesítette. A valamennyi megerősítést és kinevezést tartalmazó miniszteri irat – Szily Kálmán államtitkártól – ugyanakkor kelt (34.839–1940. sz. IV.), ám Buza László dékán – a kart illető kivonatban – csak 1941. január 31-én küldte meg az érintetteknek, köztük Bónis Györgynek (638–1940/41. j.k. sz.). *A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Kara* fölíratú nyomtatványon a *Szeged, Dugonics tér 13.* címet géppel Kolozsvárra írták át...

A Ferenc József Tudományegyetem újjászervezése „ösi székhelyén” rendkívül gyorsan történt, hiszen nem egészen két hónappal az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntés után a kormányzó 1940. október 24-én nyitotta meg. Szegeden az egyelőre Jog- és Államtudományi Kar nélkül alapított Horthy Miklós Tudományegyetem 1940. november 11-én nyitotta meg kapuit, ugyancsak a kormányzó jelenlétében.

A jogtörténeti tanszék Iványi Béla professzornak 1938. május 1-i magán okok miatt történt kényszerű nyugdíjaztatása óta üres volt; az addig helyettesítőként ezt is ellátó Ereky István közigazgatási jogász professzor korára tekintettel már nem mehetett Kolozsvárra, így mind a két tanszéke betöltetlen volt.

A „Horthy-rendszer »káderpolitikája«” – Szabolcsi Gábor erőltetett kipellengérezésével szemben – valóban szerencsés volt. Mind Martonyi, mind Bónis a Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán kiválóan végzett, *sub auspiciis gubernatoris*, azaz kormányzói aranygyűrűvel avatott jogászdoktorok voltak. Mindketten túl a tudományos pályára kezdetén: Martonyi a Magyar-iskola tagjaként, Bónis az Eckhart-szeminárium neveltjeként. Kétségtelen: nem volt magántanári képesítésük, ám elvileg elegendő tudományos munkásságuk volt a habilitációhoz, melynek azonban – katedrán lévén – már nem vetették alá magukat.

Bónis valóban a legfiatalabb professzor volt. A fáma szerint gr. Teleki Géza (1911–1983) – az Ideiglenes Nemzeti Kormány majdani kultuszminisztere – a kolozsvári gazdaságföldrajzi és geológiai intézetbe csak úgy volt hajlandó elfogadni a professzori kinevezést, ha a kolozsvári egyetemen lesz nála fiatalabb professzor is. Nem tudom, mi az igazság ebben.

Bónis György 1944 októberében eleget tett ugyan a kiűritési parancsnak, ám mindjárt Budapest elfoglalása után, az első vonattal visszament Kolozsvárra. A Miskolczy Dezső rektortól származó s több szakszervezet képviselője – köztük Vinczi Károly és Nagy Géza –

által láttamozott *Hivatalos bizonyítvány* (1945. április 13.) – szerint „az egyetem zavartalan működése szempontjából nélkülözhetetlen és így reá feltétlenül szükség van”. A bukaresti kormány által alapított „Kolozsvári magyar előadási nyelvű Tudományegyetem” Csögör Lajos professzor elnökölte vezető bizottsága 1945. szeptember 29-én tovább alkalmazta; az *Igazolvány* szerint *egyetemi ny. r.* [nyilvános rendes] *tanárként*, a *Certificat* szerint viszont *professor titular*, azaz címzetes egyetemi tanár állásban. A Csögör Lajos rektor és Nagy Géza főtitkár által 1946. január 17-én kiállított újabb *Certificat* szerint Bónis Gheorghe [így!] egyetemi tanárt (*professor universitar*) 1945. november 1-től 1946. november 1-ig a Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem Jog- és Gazdaság[tudomány]i Karára [*Facultatea de Drept si Economia a Universitatii Bolyai din Cluj*] alkalmazták, s így provizórikusan jogosult volt Kolozsvárt lakni. A Bolyai Tudományegyetem Jog- és Közgazdaságtudományi Kara által 1947. március 11-én kiállított *Szolgálati bizonyítvány* szerint „a Nemzetnevelésiügyi Minisztérium által kinevezett egyetemi nyilvános rendes tanár” volt a titulusa.

Csögör Lajos rektor 1947. március 21-i fölterjesztésében Ortutay Gyula magyar vallás- és közoktatásügyi miniszterhez fordult, hogy a Kolozsvárott szolgálatot teljesítő nyilvános rendkívüli egyetemi tanárokat – Bónis Györgyöt és Ludány Györgyöt (1940. október 19.), Gunda Bélát (1943. szeptember 15.) és László Gyulát (1944. június 31. [30.]) – léptesse elő nyilvános tanárokká, mivel „a velük együtt kinevezett kollégák már mint rendes tanárok működnek itt vagy Magyarországon”. Fontos egyetemtörténeti mozzanatok rejlenek e kérelem indoklásában:

„Kérem Miniszter Urat, szíveskedjék figyelembe venni, hogy az 1945. november 1-én a román kormánnyal megkötött szerződésükben mindannyian mint »professor titular«, azaz nyilvános rendes tanári minőségben szerepelnek, s az itt szolgálatot teljesítő magyar állampolgárságú nyilvános rendes tanárokat megillető jogokat azóta is háborítatlanul élvezik.

A nyilvános rendes tanári kinevezésre az illetékes Kar szokott előterjesztést tenni a vallás- és közoktatásügyi miniszternek. Nevezettek esetében erre azonban nem kerülhet sor, mivel tudománykaraik nem alárendelt szervei a magyar közoktatásügyi kormányzatnak, míg dr. Bónis György, dr. Gunda Béla, dr. László Gyula és dr. Ludány György külföldön szolgálatot teljesítő magyar állampolgárságú állami tisztviselő.

Dr. Bónis György, dr. Gunda Béla, dr. László Gyula és dr. Ludány György itteni egyetemi működésével mind a Karok, mind pedig az Egyetemi Tanács teljes mértékben meg van elégedve. Mindannyian bizonyosságot tettek arról, hogy érdemes munkásai a magyar nyelvű felsőoktatás ügyének. Szaktudásuk, eddigi tudományos működésük és nevelői rátermettségük egyaránt érdemessé teszi őket előléptetésre.”

Hogy az érintettek kérelmükre választ kaptak-e, a birtokomban lévő iratmásokból nem derül ki. A kolozsvári kar – a jegyzőkönyvkivonat tanúsága szerint – 1947. június 3-án vette tudomásul Buza Lászlónak és Bónis Györgynek a szegedi karra való meghívását. A dékán mindkettejüknek elismerését fejezte ki. „Hosszasan méltatja Buza László professzor felbecsülhetetlen érdemeit egyetemünk megszervezése tekintetében. Bölcs tanácsaival óriási mértékben járult hozzá egyetemünk szervezetének megszilárdításában[hoz!].” Mindketten jegyzőkönyvi köszönettel távoztak, sőt a kar engedélyt adott Asztalos Sándor professzornak,

hogy mindkettejük „példamutató magatartásáról – amennyiben ennek szüksége felmerülne – a nyilvánosság előtt megemlékezessen”.

Ortutay Gyula 1947. október 23-án értesítette Bónis Györgyöt, hogy a köztársasági elnök kinevezte „a szegedi tudományegyetem jog- és államtudományi karán a magyar jogtörténet és az összehasonlító európai jogtörténet nyilvános rendes tanár[á]v”. (Vö. Magyar Közlöny, 1947. november 11.)

Bónis György két tárgyat gondolva igyekezett jól beilleszkedni az ötvenes évek szegedi egyetemi viszonyaiba. Megőrzött káderjellemzései (1951. január 26., 1953. április 7.), valamint a tanszék pártbizottság általi vizsgálati jelentése (1952. november 6.), nemkülönben „Munka Érdemrend” kitüntetésre való fölterjesztése (1956. október 1.) ezt igazolják. Az MDP-be nem akart belépni. Az MSZT (Magyar-Szovjet Társaság) kari elnöke, valamint a Hazafias Népfront szegedi békebizottságának és nemzetközi bizottságának az elnöke volt. Tudományos munkáját, melynek bemutatása nem lehet e közlemény főadata, a lehetőségek szerint, mégis változatlan színvonalon folytatta. A szovjet rendszerű tudományos minősítés bevezetésével 1952. július 14-én a Tudományos Minősítő Bizottság csupán a „tudományok kandidátusa” fokozatra érdemesítette, noha a kiváló budapesti római jogász Marton Géza a „tudományok doktora” fokozat odaítélését javasolta. A Schulek Elemér elnök és Tolnai Gábor titkár által aláírt okmány lelketlenül igazságtalan kitétele így hangzott:

„A Tudományos Minősítő Bizottság megállapította, hogy Ön jogtörténeti tudomány-szakunk egyik értékes, további fejlődést ígérő, önálló alkotásra képes munkása. Eddigi munkássága során nem jutott el olyan műig, amely jelentékenyen gazdagította volna jogtörténeti irodalmunkat, de eddigi tevékenysége arra mutat, hogy Öntől jelentékeny eredményeket várhatunk.”

Sok gondot okozott számára tárgyainak oktatása; különösen azért, mert a karra annak-idején sok gyengén érettségizett vagy érettségi nélküli hallgató is beiratkozott. Ráadásul a korszellem valaminő látványos produkciót is követelt. Így jutott el egyik tanáregédjével, korszellelem valaminő látványos produkciót is követelt. Így jutott el egyik tanáregédjével, Szegvári Katalinnal a jogtörténet „dramatizálásáig”. A hallgatókkal eljátszották a Dimitrov elleni hírhedt lipcei pert. Az *Egy jegyzőkönyv margójára* szerzője azonban utólag még ezt is ellene fordította.

„A felszabadulás után – írta – a fasiszta Horthy-korszaknak eme megbízható kádere kénytelen volt magára öltetni a marxizmus-leninizmus mezét, hogy tudományos munkásságát tovább folytathassa, de a rendszer iránti ellenérzése, gyűlölete időközönként lelke mélyéből a felszínre tört. Ennek egyik körmönfont megnyilvánulása volt az a »szemléltető, dramatizált előadás«, amellyel az 1952–53-as tanévben a nemzetközi munkásmozgalom egyik nagy és hősies jelenetét, a lipcei pert destrualta [!] a hallgatóság előtt. Az általa vezetett bemutatón ezt a hatalmas pert a szereplők összeválogatásával, a rendezés szempontjainak különösségével neveltségessé tette, s erről a bemutatóról a karon csak az osztályidegen elemek nyilatkoztak elismerően.”

Bónis György válasza – közlés esetén – megint elevenbe találhatott volna:

„3. Az 1953-ban gyakorlati óra keretében megrendezett »lipcsei per«-ről nem a kar osztályidegen elemei nyilatkoztak elismerően, hanem a Délmagyarország 1953. ápr. 24-i száma. Ezután indítottak ellenem hajsztát az ellenségeim, a tényállás kiforgatásának segítségével.”

Az egykori rövid, a korra nagyon is jellemző híradást bizonyosságul idézem:

„A Szegedi Tudományegyetem jogi kari hallgatói tegnap ebéd után gyakorló órán adták elő a Dimitrov-pert. Ennek az előadásnak kettős szerepe volt. A jogtörténeti órákat élményszerűvé teszik, másrészt nevelő hatása van abban, hogy a fiatalok, akik egybegyűlnek egy-egy ilyen előadásra, meglátják, milyen aljas és korrupt volt a múlt rendszer bírósága és hány osztályát, népét szerető kommunistának oltotta ki éltét.

Az előadást az elsőéves hallgatók oldották meg, Szegvári Katalin tanársegéd elvtársnő segítségével. Az előadás megértéséhez az összekötő szöveget Módlics Mária elvtársnő, elsőéves joghallgató mondta el, aki ismertette a hallgatókkal a lipcsei per előzményeit. Dimitrov elvtársat Czibulás Pál elsőéves hallgató alakította. Meglepő tehetséggel rajzolta Dimitrov elvtársat beszédében. Különösen, amikor azt a jelenetet játszotta, mikor a per csaknem három hónapja tartott, és Dimitrov elvtárs vádlotti végszavára került sor. Ez a végszó összefoglalása és tetőpontja volt annak a harcnak, melyet Dimitrov elvtárs a per folyamán a fasizmus ellen vívott” (*A „lipcsei per” a Tudományegyetem Jogi Karán*. DM 1953. ápr. 24.).

Bónis György az 1956. októberi-novemberi egyetemi eseményekben jelentős szerepet vállalt. Mi több – a Hazafias Népfrontban – még városi szinten is.

„Bónis György jogász professzor – Hóman Bálint fasiszta kultuszminiszter keresztfia – pártellenes nézeteit – olvashatjuk Szabolcsi Gábor tollából – egyáltalán nem rejtette véka alá az ellenforradalom napjaiban. A Hazafias Népfront városi szervezetét is megkísérelte felhasználni a Szovjetunió elleni fellépésre. Most – az egyetemen szállongó hírek szerint – a budapesti egyetem jogtörténeti karának [!] vezetői beosztását készül elfoglalni, hogy »nevelhesse« tovább az ifjúságot” (*Az átszivárgások ellen*, DM 1957. máj. 31.).

A megtámadott válaszának két utolsó pontja e korábbi cikkekre vonatkozott:

„6. A Hazafias Népfrontban sohasem »léptem fel a Szovjetunió ellen«. Az 1956. október 25-i elnökségi ülésen részt vettem [a] megnyugtató nyilatkozat szövegezésében, és a teendőkre nézve Vereska [András] elvtárral értem meg egyet.

7. A budapesti egyetemen nincsen jogtörténeti kar, a két jogtörténeti tanszék pedig be van töltve, tehát nem »készülök elfoglalni« ott vezető beosztást.”

A Szegedi Tudományegyetem Forradalmi Nemzeti Bizottsága (Forradalmi Bizottság, Forradalmi Tanács) összetételéről, tevékenységéről keveset tudni. A jogi karról hárman vagy négyen lehettek tagjai: Perbíró József, Bónis György és Both Ödön; esetleg Tokaji Géza is. Alighanem ezzel is magyarázható, hogy Bónis az 1956. november 2-i kari pro-

Iratai között is föllelhető a Kállai Gyulával 1956. november 17-én folytatott megbeszélésről szóló keltezetlen és aláírás nélküli *Feljegyzés* (14.). A két szegedi egyetem négytagú küldöttségének ő maga is tagja volt, s igen valószínű – a gépirás krimináltechnikai összehasonlítása nélkül is föltehető –, hogy az iratot ő maga fogalmazta gépbe. Mint még idézni is fogom, kerek hét esztendő múltán fordult sorsának rendezéséért Kállai Gyulához, aki akkor éppen első miniszterelnök-helyettes volt.

Hogy a Művelődésügyi Minisztérium mikor rendelt el vele szemben fegyelmi vizsgálatot, a kezemben lévő forrásokból nem derül ki. Egy lapra írt két észrevétele 1957. június 6-án kelt, amiből következik, hogy csakis ez előtt. Mindkét észrevétel forrásértékű, ezért – a géphibák helyesbítésével – szó szerint idézem őket.

Kolozsvári »jobbboldaliságról« vallomásomban már nyilatkoztam. Erre a korszakomra visszaemlékezve állíthatom, hogy a népiesekhez voltam legközelebb: Illyés Gyulához, Erdei Ferenchez, Német Lászlóhoz stb. Ezt a népi jogéletkutatás több éven át folytatott próbálkozása is mutatja. 1945 után értek támadások Kolozsvárt is, a bútoraimat elhurcoló próbálkozása is mutatja. De az 1945-ös évi alapított Bolyai Tudományegyetem egyik természettudományi kari hallgató részéről. De az 1945-ös évi alapított Bolyai Tudományegyetem két esztendőn keresztül rendes tanárának alkalmazott, az összes demokratikus pártok javaslata alapján. Ezt nem tették volna meg, ha előző működésem valóban sovíniszta lett volna. Bemutatom 1945. augusztus 16-i igazolásomról szóló határozatot, az ottani egyetem 1947. március 21-i előterjesztését rendes tanárságom magyarországi elismerése iránt, a jog- és közgazdaságtudományi kar 1947. június 3-i jegyzőkönyvi kivonatát „példamutató magatartásomról”, és csatolom [...] Pászti Géza akkori romániai szociáldemokrata vezető 1947. szeptember 15-i nyilatkozatát politikai felfogásomról.”

Hogy Bónis György a *népiekhez vonzódott*, eddig is tudtuk. Más följegyzéséből derül ki, hogy hazatérte után – 1948–1949-ben – a Nemzeti Parasztpártnak is tagja volt.

A népi jogélet iránti érdeklődése később is megmaradt. A Magyar Jogász Szövetség jogtörténeti bizottságának ülésén TÁRKÁNY SZÜCS Ernő *Magyar jogi népszokások* (1981) című könyvének vitáján is – 1981. december 14-én – ő volt az egyik főként hozzászóló. Akkor találkoztam vele utoljára. A Jászai Mari téri kettős villamosmegállóban köszöntünk el...

Tan- és tudománytörténeti jelentősége van a pesti egyetemes jogtörténeti tanszék vezető professzorának „vallomására” tett megjegyzéseinek.

„Észrevételek Sarlós Márton vallomására

A vallomás – az utolsó előtti bekezdést kivéve – nem az ügyre tartozik. Tudományos véleménykülönbségeket nem lehet fegyelmi ügyben eldönteni. Ezekre mégis annyit jegyzek meg, hogy:

1. A közös jegyzetet érintő kifogásokra nyílt ülésen és négy szemközt is már választ adtam. Hogy mindegyikünk munkájába csúszhatnak be régi nézetek maradványai, az a tudományos fejlődés következménye. Csak azt nem érheti veszély, aki a felszabadulás előtt nem publikált.
2. Az Eckhart-iskola dicséretére vonatkozó nézeteimből, ami rossz volt, ugyancsak nyílt ülésen (a budapesti jogi karban 1955 májusában) elvettem. Sarlós előadmánya, majd cikke viszont nyíltan rosszhiszemű inszINUÁLÓ volt (pl. az 1848-ban hazaárulókkal vette egy kalap alá az iskolát). Ezt a részét akkor is, most is visszautasítom.
3. Eckhart Ferenc iskolájáról ma is az a véleményem, hogy a szellemtörténet jelszavával valójában burzsoá pozitívizmust üzött. Ezt csak az nem látja, aki nem tudja, hogy 1944 előtt nem egyetlen iskola volt a magyar történettudományban. Ha Sarlós Márton nem akadályozza meg a már évekkel ezelőtt írt cikkem (*A burzsoá jogtörténetírás az ellenforradalom korában*) megjelenését, ebben leírt hatoldalas önkritikám már régen napvilágot látott volna.
4. Hajnóczy-könyvemben nincs semmiféle kettősség. Az Akadémia jutalmat adott érte, és külön vitát rendezett róla, melynek kicsengése pozitív volt. (II. Osztály Közleményei 7, 1955, 1. sz.) A tudományos etikával ellenkező viszont az, hogy a lektor megjelenése után elítélő bírálatot ír a könyvről, melyet módjában volt előbb elolvasni.

Az ügy érdemére vonatkozóan most már annyit:

1. Valótlan, hogy „minél többet” akartam kapni a tankönyvből. Azért küzdöttem, hogy egyenlően osszuk meg, és a részek egymástól el legyenek határolva. Amikor ez az álláspontom nem került elfogadásra, elég sok fejezetet vállaltam az újabb részekből is.
2. Valótlan, hogy kéziratomat az októberi események után visszavontam volna. Azt kértem, hogy az első feléből a néhány Sarlós-féle fejezetet én írhasam újra, viszont felajánlottam, hogy amit a második feléhez már megírtam, azt ő felhasználhatja. Ennek felvetésével régi elgondolásomat kívántam megvalósítani.

Végül Sarlós Márton érdektelenségét kétségbe vonom. A fentiek is mutatják, hogy évek óta mindent elkövet munkám megnehezítésére. Az ő támadásai is hozzájárultak ahhoz, hogy a sajnálatos november 2-i javaslatot megtettem.”

A budapesti jogi kar tanácsülésén 1955 májusában Eckhart Ferencnek a szentkorona-tanról könyvében vallott nézeteit vitatták. Both Ödön úgy emlékezett, hogy Eckhart Ferenc – 1957-ben bekövetkezett haláláig a magyar jogtörténeti tanszék vezetője – szellemesen válaszolt Sarlós Mártonnak, aki annakidején, a Horthy-korszakban „még más malomban őrlött”. Professzortársa ugyanis a malmosok országos szövetségének ügyvédje volt...

Némi túlzással vallhatom, hogy a Bónis–Sarlós-féle *Egyetemes állam- és jogtörténet* (1957) tankönyv a mai napig a maga nemében még mindig a legjobb, legalábbis a Bónis György írta fejezeteket tekintve. Tragikus fintora a sorsnak, hogy ő már nem taníthatta, nem is vizsgáztathatott belőle. Néhány évig volt forgalomban. Én 1958/59-ben még belőle tanultam.

A Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztálya 1957. szeptember 1-i hatállyal a Budapesti 1. sz. Állami Levéltárba (utóbb: Fővárosi Levéltár; Budapest Főváros Levéltára) helyezte át *levéltáros* beosztásba, 2200 Ft havi fizetéssel. Molnár János miniszterhelyettes 1963. február 19-én értesítette, hogy a miniszter az 1957. június 21-én kelt 14/855–B 33/1957. sz. „azonnali hatályú elbocsátás” fegyelmi határozat „jogi következményeit” a Munka Törvénykönyve 114. §-a alapján hatályon kívül helyezi.

Ezután több kísérletet tett szakmájába való visszakerülésre, tanszékvezető professzori rangjának visszanyerésére. Erről tanúskodik az egykori tárgyalófél, első miniszterelnök-helyetteshez intézett levele.

„Kállai Gyula elvtársnak,
a Minisztertanács első elnökhelyettese,

Budapest, V.
Kossuth Lajos tér 1–3.

Igen Tisztelt Miniszterelnökhelyettes Elvtárs!

Hét esztendeje annak, hogy a szegedi tudományegyetem küldöttségének tagjaként, három professzortársammal együtt felkerestük Önt, és hosszas megbeszélés során tájékoztattuk az egyetem tanári karának állásfoglalásáról. Azzal a bizalommal, amellyel akkor, a munkás-paraszt kormány első heteiben Önhöz fordultunk, kérek most is meghallgatást és segítséget a magam ügyében.

Az említett küldöttségjárás idején nem is sejtettem, hogy egy jó félév múlva már nem leszek az egyetem tanára. Nem akarom kisebbiteni 1956-ban elkövetett politikai hibámat, de állítom, hogy az 1957 júniusában fegyelmi úton történt elbocsátásomat személyi elfogultság is sugallta. A fegyelmi határozatban a vizsgálat adataival ellenkező tényállítás szerepel. A bizonyítás kiegészítésére nem kaptam módot. A szegedi tanszéken eltöltött közel tíz esztendő párt- és állami vonalon elismert jó munkája, az 1952-ben kapott kandidátusi fokozatom, az 1954-ben elnyert akadémiai jutalom, az 1956-ban osztályrészemül jutott külföldi kongresszusi és népfront-kiküldetés, mind eltörpültek a személyi megtorlás szándéka mellett. Tizenhét évi egyetemi tanári működés után családommal együtt átmenetileg az utcára kerültem. 1957 szeptemberében azután a Fővárosi Levéltárba neveztek ki levéltárosnak.

Harminc esztendei tudományos munkásság, 93 jogtörténeti publikáció, 16 egyetemi és levéltári tanfolyami jegyzet áll mögöttem. A levéltárba kerülve azt tartottam szem előtt, hogy – mint azelőtt is – lankadatlanul dolgozva tegyem lehetővé a súlyos ítélet megváltoztatását, hivatásomhoz, a magyar jogtörténet műveléséhez és tanításához való visszatérésemet.

Levéltári munkám során több alkalommal jutalmat, elismerést kaptam, és hogy a fizikai és tudományos munka e sajátos keverékében is megálltam a helyemet, azt a Művelődésügyi Minisztérium levéltári osztálya tanúsíthatja. Jólesett, hogy a Miniszter 46. 367/1963. VI. sz., ez év február 19-én kelt határozatával törölte fegyelmi büntetésem jogkövetkezményeit. Az a reményem azonban, hogy az illetékesek hat év elteltével megelégedik a folyamatos szankció alkalmazását, nem teljesült. Ez év tavaszán Molnár János miniszterhelyettes elvtárs – aki egyébként a legnagyobb jóindulattal viseltetik velem szemben – közölte velem, hogy a felsőoktatásba való visszatérésem ügyét, legalább is egyelőre, levették a napirendről.

Hozzáteszem még, hogy a magyar jogtörténet elbocsátással egyidőben, 1957 nyarán kedvezőtlen helyzetbe került. Halál, disszidálás, elbocsátások következtében mindhárom tanszéke megürült. Kettőt akkor, ill. azután olyan emberek foglaltak el, akiknek egy sor jogtörténeti munkásságuk sem volt. Az akadémiai beszámolókból azóta is visszatérő fordulat a magyar jogtörténet elmaradása, mely az utánpótlás nevelését is hátrányosan befolyásolja. A párt irányelvei szerint hazánkban a jól végzett munka szabja meg a megbecsülés mértékét. Néha azonban úgy látszik, mintha a jogtörténet tudományága e tekintetben sajátos rezervátum volna. Ez év nyarán a parlamentarizmus történetével foglalkozó nemzetközi bizottság meghívására, az Akadémia támogatásával részt vettem a bizottság dublini konferenciáján. Láttam ott azt a nagy érdeklődést, mely irántunk megnyilvánult, itthon pedig azt, hogy ennek jogtörténettudományunk a jelzett okokból nem tud megfelelni. Tavaly referátumot küldhettem a bizottság brüsszeli konferenciájára, idén előadásom hangzott el a dublini egyetem katedrájáról, itthon azonban a jogi karok változatlanul zárva vannak előttem.

Nehéz hetedik éve elviselni a hivatalos jogtudományból és az oktató munkából való kirekesztésem, az anyagi gondokat. Ötvenedik életévemben, harminc esztendei tudományos munkásság után időszerűnek látom feltenni a kérdést, szüksége van-e hazámnak munkámra azon a területen, amelyhez legjobban értek, és amelyen – úgy érzem – a legtöbbet tudnék használni.

Budapest, 1963. november 17.

Öszinte tisztelettel

Dr. Bónis György
volt egyetemi tanár,
a jogtudományok kandidátusa,
Budapest XI. Kende u. 12.”

Választ – elutasítót – valószínűleg csak szóban kaphatott, különben megőrizte volna. Az 1964-ben megint Molnár Jánoshoz fordult, aki újfent elutasította. Miután pedig 1965-ben újabb vezetőváltás előtt állt szegedi tanszéke, még egyszer írt a felsőoktatás személyi ügyei legfőbb felügyelőjének.

„Molnár János elvtársnak,
művelődésügyi miniszterhelyettesnek,
Budapest

Budapest, 1965. szept. 17.

Miniszterhelyettes Elvtárs!

A magyar állam- és jogtörténet oktatásának problémáit, s ezzel kapcsolatban a magam helyzetét feltáró levelemre egy évvel ezelőtt őszinte és alapos választ kaptam Miniszterhelyettes Elvtárstól. Ez a válasz azzal a konklúzióval zárult, hogy a jogtörténeti tanszékek ellátottsága miatt egyetemi tanári kinevezésre a közeljövőben nem számíthatok.

Időközben a szegedi tanszékkal kapcsolatos események ezt az ellátottságot kérdésessé tették. Legyen szabad ebből az alkalomból Miniszterhelyettes Elvtárs emlékezetébe idéznem múlt októberi levelét.

Egyúttal engedje meg, hogy újabban megjelent tanulmányaim egy-egy példányát megküldjem.

Őszinte tisztelettel

Dr. Bónis György
levéltári osztályvezető”

A válasz megint csak elutasító lehetett. Amint meghaladta a nyugdíjkorhatárt, nyugdíjazását kérte. (Ságvári Ágnessel, a Fővárosi Levéltár igazgatónőjével viszonya enyhén szólva nem volt felhőtlen.) 1974. július 15-étől havi 3368 Ft nyugdíjt folyósítottak számára. Kérelmére – az őt az MTA Irodalomtudományi Intézetben tanácsadóként alkalmazó Klaniczay Tibor, valamint Kristó Gyula szegedi rektor javaslatára – nyugdíját 1984. november 1-től „kivételes ellátással” havi 5000 Ft-ra emelték. (Egy esztendeig, 1985. november 5-i haláláig élvezhette.) Tudományos pályáján mégis haladt, ha a hazai „közegellenállás” nagyobb is volt az átlagosnál. Az állam- és jogtudományok doktora fokozatot 1969. május 14-én nyerte el.

Méltánytalan elbocsátása után először és talán utoljára szakmai rendezvényen Szegeden az 1969. szeptember 18–20-i nemzetközi jogtörténeti konferencián vett részt. Antalffy Györggyel, aki akkor éppen dékán volt, az aulában adott fogadáson találkozott. Antalffy beszélgetésük során helyénvalónak tartotta címzetes egyetemi tanári kinevezését. Az előterjesztésre szóban föl is kérte Both Ödön tanszékvezető egyetemi docenst, aki haláláig Bónis György hű tanítványának vallotta magát. *Erre mégsem vállalkozott.* Azt szerette volna, ha a dékán *írásban* felszólítja előterjesztése megtételére. Ő meg erre nem volt hajlandó. Both Ödön 1957-beli tapasztalataival – ellene is folyt fegyelmi eljárás –, valamint a kar bizonyos hangadó köreiből még akkor is tapasztalható ellenérzésekkel indokolta tartózkodó magatartását. Komolytalannak vélte Antalffy György *szóbeli* fölkérését. Ő valóban hajlamos volt az ugratásra, különösen vidám alkalmakkor, ám ilyen ügyekben *ekkor* már aligha. Én már *nem így* ismertem.

Jól esett, hogy Both Ödön 1977. március 4-i kandidátusi védésem után immáron „szellemi unokaként” hozott össze Bónis Györggyel, akit egyébként személyesen 1960 óta ismertem. Tanszéki utóda, Maday Pál, akiről emberi kötelességem még valamikor szólni, küldött föl hozzá *szakmai gyakorlatra* a Fővárosi Levéltárba! Kutatásaim csak kisebb területeken érintkeznek az övével. Forrástiszteletet és szakmaiságot mindenestre írásaiból is tanulhattam.

Javaslatomra 1990-ben az egyetem nem csupán rehabilitálta, hanem – gondolom, országosan is pártját ritkítván – javaslatomra *post mortem professor emeritus* címet ítél oda neki. A tanszék ápolja az ő emlékét is; kétszer is megemlékeztünk róla (1994, 1995). Utóbb, halálának tizedik évfordulóján valamikori tanszékvezetői szobáját *Bónis György Szemináriumra* kereszteltük. Itt őrizzük rendezésre és földolgozásra váró kéziratos hagyatékát is. Posztumusz adtuk ki tőle – Balogh Elemér gondozásában – a torzóban maradt *Szentszéki regesztákat* (1997), mely fél évszázad gyűjtőmunkájának foglalata, s melyhez az index-kötet is készülően van.⁹

*

Pályám kezdetétől szívesen foglalkozom egyetemtörténettel. E terület művelése hasznára lehet a mai és a jövőbeli tudományegyetemnek is. A rendkívüli idők – minők az 1956-i forradalom és az 1989/90-i fordulat napjai voltak – különös fontossággal bírnak e területen is. Szaktudományomban, az alkotmány- és jogtörténetben a hazai kutatások végső határpontjának az 1949: XX. tv.-t, a szocialista alkotmányt tekinthetem, csak nagyritkán lépem át ezt. Mindaz, ami az ezt követő négy évtizedben történt, számomra még a *senki földje*: már nem a jelenkor, de még nem is valódi történelem. Olyan *szürke sáv*, melyből csak akkor lehet historikus föltárás tárgya, ha valamennyi fennmaradt forrás kutatható lesz; ha személyi tekintetek nem befolyásolják majd kutató utódainkat, akiknek – kellő távlatból – teljesebb rálátásuk lesz majd az e korban történetekre is.

⁹ Időközben a második kiadás révén a szélesebb olvasóközönség számára is hozzáférhetővé vált a Kolozsvárott írt és megjelent (1947), ám forgalomba nem kerülhetett alapműve. BÓNIS GYÖRGY: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Sajtó alá rendezte és az utószót írta Balogh Elemér. Osiris, Budapest, 2003. (Millenniumi Magyar Történelem. Historikusok. Sorozatszerk.: Gyurgyák János, Póto János). Megjelent visszaemlékezés is. BÓNIS GYÖRGY: *Pályám emlékezete (1983.)*. Közreadja Ruszoly József. Külön nyomat a Szegedi Műhely 46. évf. 3–4. számából. Szeged, 2007. (Közlemények a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Bónis György Szemináriumából 1.) Pályafutását földolgoztam; írásom németül és magyarul egyaránt több változatban megjelent. Vö. RUSZOLY JÓZSEFTŐL: *Ein Leben für die Rechtsgeschichte: zum Lebenswerk von György Bónis, 1914–1985*. In: Rechtsgeschichtliche Studien: Beiträge zur Institutionsentwicklung in der ungarischen Rechtsgeschichte. Hrsg.: Gábor Máthé, Barna Mezey. Passau–Budapest, 2008. 62–66., kötetben: JÓZSEF RUSZOLY: *Beiträge zur neueren Verfassungsgeschichte: Ungarn und Europa*. Gondolat, Budapest, 2009. 604–622.; *Egy élet a jogtörténetért. Bónis György pályafutásáról*. In: Jurisprudentia splendissima. Tanulmányok Nagyné Szegvári Katalin tiszteletére. Martin Opitz, Budapest, 2010. 191–203.; *Egy élet a jogtörténetért. Bónis György pályafutásáról – külföldieknek*. In: Szeged. A Város folyóirata. 2013. november. 82–85.; *Zwei Rechtshistoriker von der Universität Szeged*. In: Schwabenspiegel-Forschung im Donaugebiet. Hrsg.: Elemér Balogh. (Ius Saxonicum-Maideburgense in Oriente 4.) Walter de Gruyter, Berlin, 2015. 299–316.; lásd még: *Az ifjú Bónis György „tudományos végrendeletéhez”*. In: KÁVÁSSY SÁNDORNÉ – TAMÁSI A. ÉVA.: *Bónis György tudományos hagyatéka Szegeden*. (Közlemények a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara Bónis György Szemináriumából 3.) Szeged, 2014. 19–20..

Addig is azonban gyűjteni, őrizni kell a hiteles forrásokat, meg kell menteni az emlékezetnek a kallódó írásokat, s – ha kritikával is – hagyatkozni kell a kortársak szóbeli közléseire. Át kell ezeket is örökíteni az utókorra.

Szerencsésnek tudhatom magam, hogy 1989/90-ben az egyetemi rehabilitációs bizottság jogi kari tagjaként betekintést nyerhettem egyetemünk történetének kritikus időszakaiba (1940–1957). Az ekkor és ezután – többnyire a másolat másolataként – Szabó Józseftől, özv. Bónis Györgynétől és özv. Sövényházy Ferencnétől kezembe került dokumentumokat – kiegészítve irattári és levéltári forrásokkal – megőriztem, s igyekeztem őket földolgozni. Jelen írásom alapjául is jelentős részben az ő anyagaik szolgáltak. Hálás vagyok, hogy bizalmukkal kitüntetve – közvetlenül vagy közvetve – megkaphattam tőlük és őrizhetem e fontos iratok és írások másolatait.

*

Bérczi Imre professzor emeritus, annakidején kari titkár, a kézirat olvastán szóbeli fölvilágosítással szolgált. 1. A jogi karon 1956. november 2-án délelőtt az asszisztencia is gyűlést tartott; ennek nyomására kényszerült Horváth-Zsikó László állásáról lemondani. (Ezt Szentpéteri István is megerősítette, hozzátéve: a nevezett adjunktus nem sokkal korábban került a karra.) 2. Az aznap déli professzori értekezletről a jegyzőkönyv egyetlen példányban készült.

Szentpéteri István professzor emeritus, akkor egyetemi tanársegéd az Államjogi Tanszéken, szóbeli megjegyzéseiből és széljegyzeteiből e helyütt megemlítenő még, hogy az ominózus jegyzőkönyvet utóbb több érintett professzor a karon gondosan tanulmányozta. A kar e dokumentumot nem akarta kiadni a – megyei és/vagy városi – pártbizottságnak. E huzavona – föltételezésem szerint – még igencsak Schultheisz Emil hivatalban léte idején itt lehetett, hiszen utóbb mégiscsak kikerült a kar birtokából. Szabolcsi Gábor is belőle „dolgozott”.

Szentpéteri István úgy emlékezik, hogy Kovács Istvánt a Szegeden fölmerült okokból akarták az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete igazgatóhelyettességéből is eltávolítani.

(2002/2017)

JÓZSEF RUSZOLY
IN THE WAKE OF A MISSING REPORT
Sixty years after
(Summary)

The author presents the conditions of the Faculty of Law of the University of Szeged before and after the revolution in the autumn of 1956 with special regard to the professors in law. He focuses the attention to the incomplete meeting of the Council of the Faculty held on 2nd November 1956 and its disappeared official minutes which are still latent but their contents can be reconstructed. The debate concentrated to the human relations of the faculty. One of the leading spokesmen was György Bónis, the then professor of legal history (1914–1985, 1940–1957), who was released from his job according to this activity next year. His broken carrier is outlined in the paper as well. See also from the author to this topic: *Ein Leben für die Rechtsgeschichte [...]*. In: József RUSZOLY: *Beiträge zur neueren Verfassungsgeschichte (Ungarn und Europa)*. Gondolat, Budapest, 2009, 604–612.

RÚZS MOLNÁR KRISZTINA*

A mediáció gyakorlati szemmel

Bevezetés

A mediációs vagy közvetítői eljárás mára – legalábbis a jogászok számára – ismert eljárássá nőtte ki magát a 2002. évi mediációs törvénynek köszönhetően, ill. az új polgári perrendtartásbeli fokozott jelenléte miatt.

A mediáció megjelenésekor hazánkban is, mint más országokban is, talán az volt a legnyomósabb érv az alkalmazására, hogy amellett, hogy harmadik, semleges személy vesz részt és segít az eljárásban, ezt nem döntéshozatali szerepben teszi. A nyugati (fejlettnak tartott) társadalmakban nem létezett korábban olyan intézményesült vitamegoldási forma, amelyben a felek külső segítséget tudtak volna igénybe venni, úgy, hogy az ügyükben a rendelkezési jogot teljes egészében megtartották volna. A mediációt e demokratikus jellege teszi egyedivé és egyben általános alternatívává a „hagyományos” eljárásokhoz (polgári peres eljárás, arbitráció) képest. A mediációt ráadásul nemcsak jog-, hanem érdekvitákban is eredményesen lehet alkalmazni. Az eljárás igénybevétele felértékeli az egyéni felelősséget a vitamegoldás folyamatában, valamint a döntésben való szerepvállalást és az együttműködést is. Az eljárás alkalmazása önmagában hozzájárul ahhoz, hogy az egyén környezetének aktív alakítója, és ne passzív alanya legyen. Erre a jellegére tekintettel van teljes jogú helye az intézményesített vitamegoldási formák – hazánkban egyébként igen szűkös – palettáján.

E tanulmány célja, hogy egy rövid képet adjon arról, hogyan zajlik pontosan a mediáció, az eljárásnak milyen szakaszai különíthetők el, ezekben milyen eljárási cselekményekre jogosultak a résztvevők. Meghatározó jelentőségű a mediátor szerepe, ezért az ő feladatairól külön szükséges szólni. Ezt követi a mediáció menetének, majd a mediátor feladatainak, kötelezettségeinek ismertetése. Az eljárás során a mediátor által alkalmazott kommunikációs technikák bemutatására e tanulmány keretei között nincsen mód, a cél pusztán az eljárás szakaszainak általános leírása.

* egyetemi docens SZTE ÁJTK Munkajogi és Szociális jogi Tanszék

1. Mediációs irányzatok

Fontos tudatosítani, hogy a mediációs eljárásnak modern időkbeli elterjedése óta¹ nemcsak egy formája alakult ki. Míg az ezredfordulót megelőzően az evaluatív és facilitatív irányzatokat lehetett elkülöníteni, addig mára négyféle irányzattal találkozhatunk, amelyek egymástól igencsak eltérő szemléletet képviselnek, mégis mind a mediáció elnevezést viselik. A facilitatív, evaluatív, transzformatív és narratív mediációs irányzatok olyannyira eltérő jellegzetességekkel rendelkeznek, hogy az kihat az irányzatok által képviselt mediáció rendjére, menetére is.

A mediáció kialakulásakor a *facilitatív* szemléletű mediáció nyert teret, ami elsősorban annak volt köszönhető, hogy az eljárás – célzottan – a bírósági peres eljárással szemben megfogalmazott kritikai észrevételeket igyekezett kiküszöbölni. Ennek megfelelően egy megegyezés (megállapodás)-orientált eljárásról beszélhetünk, amely ügyfélközpontú, gyors, és az megoldásának tartalmi kérdéseiben teljes egészében a feleknél hagyja a rendelkezési jogot. Döntést értelemszerűen nem hozhat, de megoldási javaslatot sem tehet. Az ügyfélközpontú megközelítés annyit takar, hogy az ügyfél „érző emberi lény” mivolta folyamatosan jelen van a mediációban: a mediátor tartalmi szempontból a felek tárgyalási pozícióján túl az e mögött húzódó szükségleteket is feltárja, a megoldáshoz kapcsolódó érdekek is mérlegelésre kerülnek. Eljárási szempontból pedig a mediátor folyamatosan tájékoztatja a feleket a mediáció menetéről, és hogy éppen melyik szakaszban vannak. Ennek az eljárási biztonságna a megteremtése, a mediáció iránti bizalom kialakítása előleges fontosságú. A facilitatív mediátor alapvetően nem szakértő az ügyben, pl. nem villamosmérnök egy ilyen tárgyú vitában, hanem az eljárási kérdésekben van olyan szaktudása és tapasztalta, amelynek birtokában garanciát tud vállalni az eljárás korrekt, tisztességes lefolytatására. Az eljárás sikerének mutatója a megállapodás létrejötte.

Az *evaluatív* irányzat egy jogászibb felfogást tükröz a többi irányzathoz képest. E mediáció fókuszában az ügyfélközpontúság kevésbé érhető tetten, mint a facilitatív irányzatnál, itt a tartalmi kérdések kapnak nagyobb hangsúlyt. Az evaluatív mediátorok legtöbbször bíróságok mellett dolgoznak, az ügy bíróság előtti kimenetelét becsülik meg a felekkel.² Sokszor ügyvéd, nyugalmazott bíró mediál ilyen módon. Az evaluatív mediáció támogatói számára nem kizárt, hogy a mediátor konkrét megoldási javaslattal álljon elő. Az ügyvel kapcsolatos dokumentumok, bizonyítékok ennek megfelelően hangsúlyosak az eljárásban. A mediátor nem hozhat kötelező döntést, de az ügy tartalmi kérdéseinek rendezését biztosító állásfoglalás, értékelés az eljárás sikerének a kulcsa.³

¹ Itt a nyugati társadalmakban történő elterjedésére gondolok, az 1970-es évek végétől kezdődően.

² ZUMETA, ZENA: *Styles of Mediation: Facilitative, Evaluative, and Transformative Mediation* <http://www.mediate.com/articles/zumeta.cfm> Letöltve: 2017. 01. 21.

³ A transzformatív mediációhoz ld. még FOSTER, KATINA: *A Study in Mediation Styles: A Comparative Analysis of Evaluative and Transformative Styles* <http://www.mediate.com/articles/fosterk1.cfm>; KERTÉSZ TIBOR: *Mediáció a gyakorlatban* Bíbor Kiadó Miskolc, 2010 p. 99-101; SIMON, DAN: *Evaluative Mediation and its Five Fatal Flaws* írását és az ehhez fűzött kommenteket <http://www.transformativemediation.org/evaluative-mediation-five-fatal-flaws/> Letöltve: 2017. 01. 21.

A *transzformatív* irányzat térnyerése az utóbbi két évtizedben figyelhető meg, ahogyan a konfliktuskutatás, vitamegoldás pszichológiájáról egyre több ismeret vált elérhetővé. A transzformatív mediáció a felek egymáshoz való viszonyában kíván pozitív irányú változást elérni, a megállapodás létrejöttét ennek függvényeként kezeli, és ehhez képest másodlagos fontosságúnak tartja. A kiindulási pont ennél az irányzatnál, hogy a felek a vitájukat érzelmileg nem semleges módon élik meg, amely a vita természetes velejárója. A feleknek a mediátor segítségével fontos eljutniuk addig a pontig, hogy az érzelmeik megélésén túl felismerjék és meg tudják fogalmazni, melyek a vita számukra meghatározó kérdései, képesek legyenek kifejezni, mely szükségleteik nem valósulnak meg a másik fél megtartása folytán. Ezt követően tudják megérteni és meglátni a másik fél pozíciói mögötti szükségleteket, megérteni a másik fél érzéseit. A kölcsönös megértés idézhet elő olyan változást a felek tudatállapotában, amely a korábbihoz képest eltérő attitűdöt eredményez, és a megoldáshoz való továbblépés felé terelheti a feleket. Ennek a transzformációnak a megélése ezen irányzat követőinek a célja. Ha több ilyen transzformáció jön létre, az irányzat hívei szerint társadalmi szinten is érzékelhető változás jöhet létre.

A *narratív* mediáció követői nem értenek egyet az „érdekalapú” (döntően az evaluatív, facilitatív) mediációs irányzatok azon kiindulópontjával, amely szerint az embereket kizárólag a saját önös érdekeik vezérlik, és hogy a konfliktus megoldásának legalkalmasabb módja, ha megtaláljuk a konfliktus háttérében húzódó érdekeket, és ezeket vagy együttműködés, vagy kompromisszum útján áthidaljuk. Sok mediátor és gyakorlati szakember eleve adottnak veszi, hogy a felek előre meghatározott vagy természetes vágyai, érdekei határoznák meg, mit is kezdenek a konfliktushelyzettel. Az irányzat fő képviselői, Winslade és Monk azt állítják, hogy nem belső indítatásból vagy érdekből ered, hogy a felek mit akarnak. Hanem azt állítják, hogy az emberek az általuk átélt események elbeszélészerű leírásával konstruálják meg magát a konfliktust. Az érdekek társadalmilag és kulturálisan beágyazottsága (meghatározottsága) azokból a történetekből vagy elbeszélésükből ered, amiket (ahogyan) mi magunk mesélünk el.⁴

A narratív mediáció során a felek egy biztonságos közegben beszélhetik el a konfliktussal összefüggő személyes történeteiket és a konfliktushoz való viszonyukat. Ezt követően a mediátor mindkét fél esetén részeire, elemeire bontja a történeteket, hogy a felek számára is láthatóvá, tudatosíthatóvá váljon, hogyan közelítik meg, hogyan fogják fel a konfliktust (pl. hogy a másik fél a hibás, ő maga csupán elszenvedője a helyzetnek). Az elemekre bontással a mediátor képes lesz feltárni, milyen előzetes feltevéseket hoznak a felek a konfliktusba. Miután ezeket feltárta, a mediátor azon dolgozik a felekkel, hogy meglássák, más kapcsolódási pontok is kialakíthatók, választhatók az eredeti előfeltevésük mellett. Azzal, hogy alternatívákat teremtenek, a mediátornak és a feleknek együtt lehetősége nyílik arra, hogy a történeteik egy új olvasatát teremtsék meg. Ezzel pedig megváltozik a konfliktus kontúrja, kontextusa és a feleknek a konfliktushoz való viszonya is. A narratív mediációs eljárásban a szavak, a szóhasználat kiemelt fontossággal bír.⁵ A narratív mediáció

⁴ WINSLADE, JOHN - MONK, GERALD: *Narrative Mediation: A New Approach to Conflict Resolution* <http://www.colorado.edu/conflict/peace/example/narrativemediation.htm> Letöltve: 2017. 01. 21.

⁵ i. m.

a narratív családterápiából fejlődött ki az 1980-as évek közepén Ausztráliában.⁶ Ebből ered a pszichológiai jellegű elemek felbukkanása az eljárásban.⁷

A mediációs irányzatok a mediáció amerikai, ill. elsősorban az angolszász területeken való elterjedésével alakultak ki egy kb. 50 éves szerves fejlődés eredményeképpen. Az, hogy egy mediátor melyik típusú mediációt alkalmazza, elsősorban a személyiségétől függ. Tiszta modellekkel azonban ritkán találkozhatunk, az egyes mediációs eljárásokban keveredhetnek az egyes irányzatok által alkalmazott technikák.

Az érzelmek kezelése

Az érzelmek kezelése a mediáció egyik sarokpontja, amely ugyanakkor nem minden irányzat esetében egyformán esik latba. Minél inkább számít a vitában állók közötti kapcsolat minősége külső szemmel (pl. egy válás során gyermekkel való kapcsolattartás), ill. minél inkább fontos maguknak a feleknek a másikkal való rendezett kapcsolat⁸, annál nagyobb jelentőséggel bír a vita érzelmi vonatkozásainak a kezelése. A mediációnak külön eszköztára van az érzelmek megfelelő kezelésére, de míg a transzformatív és narratív mediációnál alapvető és elsődleges fontosságú az érzelmi állapotának egyensúlyba kerülése, így az eszköztár kimerítő alkalmazása, addig a facilitatív mediációban csupán olyan mértékig, ami a megállapodás létrejöttéhez szükséges. Az evaluatív mediáció pedig alapvetően nem is dolgozik érzelmekkel, csak a tényekkel, érdekekkel, a megállapodással.

2. A mediáció menete

A különböző mediációs irányzatokhoz tartozó eljárások – természetükből adódóan – eltérnek menetük, szakaszaik szempontjából is. A jelenleg talán legnagyobb arányban alkalmazott facilitatív mediációs eljárás⁹ bemutatása áll – terjedelmi keretekre tekintettel – most e tanulmány középpontjában. Először a facilitatív mediáció menetéről, fázisairól lesz szó, majd áttekintés nyerhető a mediátor feladatairól, eljárásban kifejtett konkrét tevékenységéről.

a. Megkeresés és szerződéskötés

Miután a felek eldöntötték, hogy mediáció útján kívánják megoldani a vitát, és megtálták az erre alkalmas mediátort, sor kerül az első közös megbeszélésre, amin a felek és a mediátor is jelen vannak. Először a mediátor bemutatja a feleknek az eljárást, s ennek körében szól saját szerepéről, felelősségéről is. Az első megbeszélésen történik meg a

⁶ HANSEN, TORAN: *The Narrative Approach to Mediation* www.mediate.com/pfriendly.cfm?id=1366 Letöltve: 2017. 01. 20.

⁷ Narratív mediációhoz ld. még KERTÉSZ 2010 p. 106-110 p.

⁸ Akár egymás számára ismeretlen feleknek is lehet igénye arra, hogy egy konfliktushelyzet érzelmi vonatkozásai is nyugvópontra kerüljenek.

⁹ BENETT, MARK D. - HERMANN, MICHELLE S. G.: *The Art of Mediation* NITA, 1996 c. munkája alapján 25-70.p.

szerződés-kötés a mediációs eljárásban való részvételtől, miután a mediátor meggyőződött arról, hogy a felek teljes egészében megértették a mediáció lényegét, és felelősségteljes döntést tudnak hozni az *önkéntes* részvételt illetően. A szerződés-kötés feltétele még, hogy a felek közötti vita mediációra alkalmas és "érett" legyen. *A mediációra való alkalmasságot az ügy tárgya mellett elsősorban a feleknek a vitával, ill. a vitamegoldással kapcsolatos attitűdje, illetve az egymással való kapcsolata határozza meg.* A következő esetekben felmerülhet *a mediáció útján történő vitarendezés alkalmatlansága:*

- ha bármelyikük elzárkózik a rendezéstől;
- ha egyértelmű, hogy (pl. jogszabály rendelkezése alapján) csakis egyetlen megoldás létezik;
- ha egyikük jelentős erőfölényben van a másikhoz képest;
- ha bármelyik fél adottságai nem teszik lehetővé, hogy képes legyen átgondolni a helyzetet, megfelelően kommunikálni vagy gondolkodni, és ez veszélyezteti az eljárás tisztességét, eredményességét.

Ezekben a helyzetekben, – amelyek felismerése a mediátor felelőssége, – érdemes inkább olyan eljárást választani, amely kiküszöböli a hiányosságokat, illetve megfelelő garanciákat nyújt.

A vita alkalmasságának körében feltétlenül meg kell említeni, hogy természetesen csak jogszerű tevékenység, dolog lehet az eljárással érintett vita tárgya.

Ha a mediációnak nincs akadály, a felek megkötik a mediációs szerződést, amely általában a mediáció lényegét foglalja össze. Egy mediációs szerződésből adott esetben következtetni lehet arra, hogy melyik mediációs irányzat körébe sorolható az adott mediátor. A felek elvárásaival való összhang ugyanakkor fontos a mediátor és az eljárás eredményessége szempontjából is. Ha a szerződésben az szerepel, hogy az eljárás célja megállapodás megkísérlése, elérése a felek között, akkor nagy valószínűséggel facilitatív vagy evaluatív mediáció várható. Ha a felek kifejezetten kikötik vagy jóváhagyják, hogy a mediátor mondja el a véleményét az adott ügyről, értékelje a vitában álló felek pozícióját, esetleg adjon tanácsot, akkor evaluatív mediációra van kilátás.

A transzformatív és a narratív mediációnál nem kifejezett cél a megállapodás, hanem a felek kölcsönös megértésének, kapcsolatának helyre hozása, amely alapról már kialakulhat a megállapodás.

Eljárásilag legkevesbé rugalmas a négyféle irányzat közül az evaluatív eljárás, ugyanakkor ez bizonyulhat a leggyorsabbnak.

Még a mediáció érdemi részének megkezdése előtt lehetőség van arra, hogy bizonyos eljárási szabályokat a felek maguk alakítsanak ki, mintegy "testre szabva" az eljárást. Egy bonyolultabb ügyben ez az előkészítés igen hosszúra nyúlhat (pl. a helyszín, a jelenlévők kiválasztása, képviselő szerepe, az egyes ülések időpontjainak kiválasztása, napirend, stb.), egyszerűbb ügyekben olyan kérdések rendezése lehet a tárgya, mint pl. a felek és a mediátor hogyan szólítsák egymást, melyik fél fejtse ki először a véleményét, stb.

b. Információgyűjtés

A szerződéskötést követően kezdetét veszi az eljárás, ami egy információgyűjtő szakasszal indul. Mindkét fél személyesen mondja el az esetről, amit lényegesnek tart. Fontos, hogy általában nincsenek előkészítő iratok, írásbeli beadványok, vagyis a mediátor nem ismeri az ügy hátterét, csupán annyit, amennyi annak eldöntéséhez szükséges, hogy megindulhat-e az eljárás, illetve ő maga részt vehet-e abban.

Sokszor előfordul, hogy a vita felmerülése után a felek a mediációs eljáráson találkoznak először, és itt adódik először lehetőség arra, hogy teljes egészében kifejtthessék egymásnak az ügyre vonatkozó álláspontjukat.

Az eljárás e szakaszában a mediátor nem kérdez bele a részletekbe, kérdései ekkor csupán az addig elhangzott információk összefüggő megértését segítik elő. Az információk átadásán túl központi jelentőséggel bír, hogy a felekből ekkor törnek a felszínre azok az érzések, érzelmek, amiket számukra a konfliktus okozott. A felek intenzív érzelmi reakciói miatt kiemelt fontosságú, hogy a felek számára a környezet (fizikai és pszichés környezet) biztonságot, kényelmet jelentsen, érezzék, hogy meghallgatták és megértették őket. Az eljárásnak ebben a szakaszában a mediátor nyújt ebben segítséget, és kezeli a felek érzelmi megnyilvánulásait. Emellett természetesen figyelemmel kíséri az elhangzott érdemi információkat is.

c. A vitás kérdések meghatározása, sorrend felállítása

Az információgyűjtés után az elhangzottak alapján a felek a mediátor segítségével közösen meghatározzák azokat a *problémákat*, vitás pontokat, amelyekre az eljárástól megoldást várnak. Ezeket általában – ideiglenesen – írásban rögzítik is. (Itt még egyszer szükséges kiemelni, hogy nem limitált a vitás kérdések köre, a felek üzleti és/vagy személyes kapcsolatát érintő bármely, általuk fontosnak tartott témakörre kiterjedhet.) Döntő körülmény, hogy a vita tárgyát képező témakörök semleges formában, pontosan és világosan legyenek megfogalmazva és leírva, teljes körűen lefedve a felek által lényegesnek ítélt kérdéseket, ugyanakkor nem elveszve a részletekben.

Ennek a rövid fázisnak *három célja* van: *egyrészt* megkönnyebbülnek a felek, mivel szavakba öntve láthatják az általuk átélt konfliktus megoldásra váró témáit. A *második*, hogy bizalmat, optimizmust ébresszen az eljárás iránt azáltal, hogy reálisan elérhetőnek tűnik egy konkrét eredmény. Végül a *harmadik*, hogy kézzelfogható feladat elé állítja őket, hiszen a listán szereplő – véges számú – kérdések, problémák megoldásával rendeződhet a vita, megegyezés születhet, a felek megszabadulhatnak attól a pszichés tehertől, ami nyomasztja őket.

Ezek után a mediátor segítségével megegyeznek arról, hogy a lista egyes elemeiről milyen sorrendben szeretnének tárgyalni. Sokszor egy sorrend-felállítási elvben egyeznek meg először, majd ennek alapján jön létre a végleges rangsor, ami az eljárás további menetrendjét meghatározza.

A mediátor számára döntő jelentősége van ennek a szakasznak, mert az eljárás eredményessége azon is múlhat, hogy teljes-e a listán lévő problémák köre, illetve azok hogyan vannak megfogalmazva.

d. Az egyes vitás kérdések megoldása

Ebben a szakaszban történik a facilitatív mediáció lényege: a felek az általuk meghatározott sorrendben megpróbálják megoldani az egyes problémákat, vitás pontokat. Fontos szereppel bír az az elv, amely szerint, ha egyes kérdésekben már megegyezés született, az mindaddig nem kötelezi a feleket, amíg minden egyes kérdésben meg nem állapodtak. Így lehetséges az egyes változatok közötti alku (*trade-off*), különösen összetett ügyek megbeszélésekor.

Ez a rész további alszakaszokra bontható:

További információgyűjtés – a felek a kiválasztott konkrét problémával kapcsolatos további tényeket, információkat hoznak egymás és a mediátor tudomására, miközben véleményeiknek, érzéseiknek is hangot adnak. Itt történik a vitás pont részletekbe menő feltárása.

Igények, szükségletek (needs) és érdekek (interests) megfogalmazása – a mediátor segítségével megfogalmazzák azokat a mögöttes érdekeket, igényeket, amelyek a megoldandó kérdés mögött meghúzódnak. Ezek felderítése döntő jelentőségű az eljárásban, ugyanis itt derül ki a felek érdekeinek fontossági sorrendje, valamint az, hogy a felek különböző érdekeit összhangba lehet-e hozni, (vagyis lehetséges a megállapodás) vagy ezek teljes egészében kizárják egymást.

Lehetőségek a megoldásra – A megfogalmazott érdekek, igények tükrében – visszatérve a köztük húzódó ellentét gyökeréhez – a felek több olyan lehetőséget is fel tudnak vetni, ami érdekeiknek megfelel, a vitát számukra elfogadhatóan lezárná, nem csak azt az egy megoldást, ami az eljárás kezdetén a pozíciójukat jelentette.¹⁰ A mediátor egy jegyzéket készít a felek által fölvetett összes, számukra megfontolásra érdemes megoldásról. Az eljárásnak ez a szakasza szabad teret enged a felek kreativitásának (*brainstorming*); a lehetőségek mérlegelése, osztályozása, minősítése később történik. Ez lényegében azt jelenti, hogy bármilyen, első látásra lehetetlennek tűnő elképzeléssel előállhatnak, hiszen ez további – megvalósítható ötleteket inspirálhat, és számukra a vitás kérdés nyugvópontra jutását jelentheti. Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy fő szabály szerint a mediátor tartalmi kérdésekben nem rendelkezik javaslattevési jogosítvánnyal, tehát ő csak levezeti ezt a kreatív eljárási szakaszt, ő maga nem javasolhat alternatívát.

Az egyes megoldási javaslatok értékelése – Miután minden elhangzott ötlet papírra került és az – ebből a szempontból teljes – lista elkészült, a felek kritikus szemlélettel elemzik a jegyzéken szereplő egyes javaslatokat, kizárják azokat, amelyek nem jöhetnek számításba, néhányat kombinálnak egymással, végül a legígéretebbeket kidolgozzák.

¹⁰ Ami általában – a bírósági eljárásban – a kereseti kérelemben fogalmazódik meg.

Tárgyalás és választás – az előbb elvégzett munka itt formálódik lassan végeredménnyé, amikor a felek kiválasztják azt az egy megoldást, amelyik a körülményekhez mérten mindegyikük számára a legkedvezőbb.

Egyenkénti megbeszélés a mediátorral (caucusing) – ez az eljárás lehetséges, de nem szükségképpen része. Előfordulhat, hogy a felek egymás jelenlétében elzárkóznak az információcserétől vagy bármilyen oknál fogva holtpontra jut a tárgyalás. Hogy ezen túllépjenek, lehetséges, hogy egyenként beszélnek a mediátorral. Adott esetben olyan információkat is megoszthatnak vele, amit a másik félnek nem kívánnak a tudomására hozni. Az ilyen beszélgetés során hallottakat a mediátor természetesen nem hozhatja a másik fél tudomására, csak erre irányuló kifejezett engedéllyel.

Az egyenkénti megbeszélés során a mediátor egyrészt segíthet az egyes alternatívák mérlegelésében, másrészt a megbeszélés után, mikor a felek újra együtt vannak, – helyzetük ismeretében – segíthet egy közös rendezési elv kialakításában, ami az adott kérdésre vonatkozóan meghatározhatja egy konszenzus (vagy kompromisszum) alapját.

Ahány vitás kérdést, problémát határoztak meg a felek, annyszor ismétlődik meg ez az eljárási szakasz. Az eljárás hossza tehát nagyban függ az ügy összetettségétől (hány megoldásra váró kérdés van), az eljárásban résztvevő felek számától, de befolyásolhatják még más tényezők is, pl. szükség van-e külön egyeztetésre az eljárásban közvetlenül és közvetetten résztvevők között.

e. Áttekintés, egyezség, a megállapodás megfogalmazása

Amikor a lista utolsó pontjában rögzített kérdésben is megegyezés született, a felek teljes egészében, előlről áttekintik a vitás kéréseket és a kimunkált megoldásokat. Ha kell, módosítanak rajta, majd ha megfelelőnek tartják, írásba foglalják. Egyszerűbb esetekben általában a mediátor írja le a megállapodást a felek jelenlétében. Bonyolultabb ügyekben a felek jogi képviselői készítik el a megállapodás tervezetét. A szövegnek pontosnak, világosnak és egyértelműnek kell lennie, valamint elég aprólékosnak ahhoz, hogy ne legyen értelmezési probléma az alkalmazása során. Célszerű lehet külön belefoglalni, hogy milyen módon fogják áthidalni a szöveg eltérő értelmezéséből fakadó ellentéteket. (Ez lehet akár egy másik mediációs eljárás is.)

Az aláírás, illetve kötelezettségvállalás előtt a feleknek természetesen alkalmuk van arra, hogy jogi képviselőhöz forduljanak, aki átnézi és véleményezi a dokumentumot.

f. Végrehajtás

Foglalkoznunk kell még a mediációs eljárás során létrejött megállapodások végrehajtásának kérdésével, ami a megállapodás tartalmának megfelelő önkéntes teljesítés hiányában merül fel. Előfordul ugyanis az AVR technikákkal, így a mediációval kapcsolatban is az a téves álláspont, amely szerint, mivel az eljárás igénybevétele önkéntes, az annak végén létrehozott megállapodás nem kötelezi a feleket. Az, hogy a megállapodás rendelkezik-e kötő erővel, ugyancsak a felek előzetes megállapodásának függvénye, amit az érdemi eljárás kezdete előtt, a mediációs szerződés megkötésekor kell tisztázni. Ha ebben megegyeznek

a felek, akkor a végső dokumentumot szerződéses formába öntik, és – mint bármilyen más szerződés – bíróság előtt kikényszeríthető.

Ha a mediációs eljárás a bírósági rendszerbe ágyazottan történik, akkor a felek kérhetik, hogy a bíróság a megállapodást ítélet hatályú dokumentumként hagyja jóvá, ami ezzel azonnal végrehajthatóvá válik.

g. Az eljárás eredményessége

A mediáció eljárásának bemutatása után felmerülhet az a kérdés, hogy mikor tekinthető eredményesnek. Például ötből egy kérdésben való megállapodás már eredményt jelent-e? Mindenképpen. A mediációnak ugyanis a megállapodásra törekvésen kívül egy másik küldetése is van: elősegíteni a felek közötti közvetlen kommunikációt, előmozdítani a tárgyalási és a mediációs kultúra fejlesztését. Ezért, mire a felek az eljárás során elérik azt a szakaszt, hogy az egyes dilemmák megoldási lehetőségeit kezdik el latolgatni, – akár eredményesen, akár nem, – olyan tapasztalatot szereznek a vitarendezés területén, ami a későbbi vitáik megoldása során is meghatározhatja a lefolytatandó eszmecserék légkörét. Ez a hatás a jövőben az együttműködést, nem pedig az ellentétek kiéleződését szolgálja. Ez a hatás, ami független a tényleges megállapodás megszületésétől, a mediáció lehetséges hozadéka. (A mediáció eredményességéről ld. még a harmadik fejezet 4. alpontját, amikor a bírósági tárgyalással összevetve ismertettük a vonatkozó kutatásokat.)

3. A mediátor feladatai

Az előző pontban ismertetett eljárási szakaszokból kitűnik, hogy a mediátor tevékenységének megfelelő, magas szintű ellátása az eljárás eredményes lezárulásának sarokköve. A mediátori teendők meglehetősen szerteágazóak, ezért érdemes ezeket ismertetni.

A mediátor elsődleges felelőssége, hogy *a felek céljainak megfelelő eljárásmenetet alakiúson ki és tartson fenn*. Feladatai tehát döntően eljárási kérdésekre terjednek ki, figyelve természetesen a tartalmi összefüggésekre is.

Általános követelmény a mediátorral szemben, hogy mindvégig pártatlannak és semlegesnek kell maradnia. Nem szabad a vita eldöntését illetően preferenciákkal rendelkeznie azzal, hogy egy bizonyos megoldást előnyben részesít a többihez képest (*semlegesség*). Ha ezt mégis megtenné – főleg ha az általa támogatott megoldás valamelyik fél javaslatához kötődik, – a másik fél elveszti a bizalmát mind a mediátor, mind az eljárás iránt.

A mediátor *pártatlan* magatartására ugyanez igaz: személyében sem részesítheti előnyben egyik felet sem; eljárási és tartalmi szempontból minden résztvevőnek ugyanolyan elbánást kell biztosítania.¹¹

- Különös feladatai körében a mediátor az alábbi tevékenységeket végzi, illetve szerepeket tölti be:

¹¹ STULBERG, i.m. 37. p.

- a. Gondoskodik a biztonságos környezet megteremtéséről;
- b. Vezeti a mediációs megbeszélést;
- c. Segít a hatékony információcserében;
- d. Elősegíti a felek együttműködő hozzáállásának kialakulását;
- e. Elősegíti, hogy felek új erőforrásokat vonjanak be;
- f. A reális teljesítés védelmezője;
- g. A tartós megállapodások őre;
- h. Magára vállalja a kudarcot;
- i. Az eljárás védelmezője.

A különös feladatokról a következőkben egyenként is szólnunk.

- a. Gondoskodik a biztonságos környezet megteremtéséről

A biztonságos környezet egyszerre jelent fizikai és pszichés értelemben vett biztonságot a felek számára. A fizikai környezet a megfelelő tárgyalási helyszín kiválasztását jelenti a kényelem és célszerűség szempontjait egyaránt szem előtt tartva; így a berendezési tárgyak, pl. az asztal formájának megválasztása, az ülésrend; és szükséges eszközökről való gondoskodás. De a telefon, számítógép, nyomtatási és fénymásolási lehetőség, flip chart, számológép, stb. biztosítása is ebbe a körbe tartozik.

A pszichés értelemben vett biztonság annyit tesz, hogy a mediátor képes olyan légkört teremteni, amiben a felek támogatást, szükség esetén védelmet kaphatnak a másik fél valós vagy feltételezett ellenséges megnyilvánulásaival szemben, illetve stabil pontot jelent a feszültséggel teli hangulatban. A mediátor ezt azzal tudja elérni, hogy – bár megszólalásaiban empátiát tanúsít a felek iránt, mégis – a vitán kívüliség szemléletét hordozza, amivel egy új perspektívát nyit meg a felek számára. Az eljárás minden fázisában tisztában kell lennie azokkal a tényezőkkel, amelyek kiélezhetik a konfliktushelyzetet, illetve amelyek enyhíthetik a feszültséget. Ehhez képest olyan mederben próbálja tartani az eljárás menetét, ami a felek számára a legkevésbé megrázó.¹²

- b. Vezeti a mediációs megbeszélést

A mediátor felelős azért, hogy – részben a felekkel történő egyeztetést követően – kiválassza a megbeszélések helyszínét. Bonyolult, sokszereplős ügyben az időkorlátok figyelembe vételével meghatározza a tárgyalások időtartamát, gyakoriságát és szintén ő felel a résztvevő (döntési jogosultsággal rendelkező) személyek kiválasztásáért. Az ügyben érintettek és a mediációban jelen lévők köre ugyanis nem feltétlenül esik egybe. A mediátornak ügyelnie kell, hogy mindenki jelen legyen, aki érdekelt, ugyanakkor csak azok legyenek jelen, akik érdekeltek és egyben jogosultak is a döntéshozásra.

¹² Erről bővebben BENETT - HERMANN i.m. 110. p.

Elnöki teendőiből adódóan a mediátor gondoskodik arról, hogy az eljárás alatt ne történjen rendzavarás.

c. Segít a hatékony információcserében

A vitákra általában jellemző, hogy a vitával érintett felek nem értik meg egymást, abban az értelemben, hogy nem azt értik, amit a másik mond, hanem amit érteni akarnak. A mediátornak ekkor biztosítani kell, hogy az elmondott információk célhoz érjenek, és a felek között a *kölcsönös megértés szintjén is* megnyíljanak a kommunikációs csatornák.

Bonyolultabb, technikai ismereteket is feltételező esetekben sokszor magának a mediátornak is meg kell értenie a felek egymással szembeni elvárásait, minden egyes javaslat technikai részletére is kiterjedően. Ezt adott esetben át kell adnia a másik félnek, aki esetleg ilyen szintű ismeretekkel nem rendelkezik. (Ez a feladat annyiban más, mint egy iskolai előadás, hogy a mediátornak azt is el kell érnie, hogy a felek az elmagyarázott „tananyagra” építve döntéseket is hozzanak.)

A felek sokszor azért nem jutnak előre tárgyalásaik során, mert az általuk használt nyelvezet – a meggyőző racionális tartalmi mondanivaló ellenére – annak stílusa miatt sokszor határozatlanságot, félelmet vagy más negatív érzést vált ki a másikban. A mediátor feladata ilyenkor az, hogy olyan formában fogalmazza újra a mondanivalót, hogy az ne váltson ki ilyen érzéseket, sőt, lehetőleg növelje a megegyezés valószínűségét. Az újrafogalmazás során természetesen nem változtathatja meg pl. az elhangzott ajánlat tartalmát, szándéka csupán arra irányul, hogy a javaslatot újrafogalmazva elvegye a kimondott szavak, kifejezések életét. Ezzel terméketlen vitáknak veheti elejét és a semleges kifejezésmódnak köszönhetően a közlés tartalmára helyeződik a hangsúly.

Az újrafogalmazás (*reframing*) egyáltalán nem egyszerű, a mediátorok képzése során jelentős időt szentelnek ennek a technikának az elsajátítására. Az elmondottak semleges formába öntésén (*neutralize*) kívül három másik célt is szolgál: a felek figyelmét a jelen és a jövő felé orientálja (*futurize*), folyamatosan tájékoztatja a feleket arról, hogy az eljárásnak éppen melyik fázisában tartanak, értelmezi az elhangzott információt, visszacsatolást kér, hogy a megértés valóban megtörtént-e (*clarify*), s végül rámutat a felek közös, kölcsönös érdekeire, céljaira (*mutualize*).¹³

Az újrafogalmazás alkalmazásának egyik speciális esete, amikor a mediátor a vita tárgyát képező témaköröket fogalmazza meg ilyen módon. Stulberg ezt tekinti a mediátor egyik leglényegesebb tevékenységének.¹⁴

d. Elősegíti a felek együttműködő hozzáállásának kialakulását

A mediációs eljárást arra tervezték, hogy egy konfliktusból annak konstruktív oldalát ragadja meg, és kezelni tudja a "romboló" hatásokat. Ennek az elvnek megfelelően az

¹³ BENETT, MARK D. - HERMANN, MICHELLE S. G.: *The Art of Mediation* NITA, 1996 19-21. p.

¹⁴ STULBERG, i.m. 47. p.

eljárás egy mögöttes logikával, felépítéssel rendelkező egység, amely képes befolyásolni, megváltoztatni a résztvevők viselkedését, ha az ellentétes a fenti elvvel.

Amikor a mediátor megpróbálja elérni, hogy a *vetélkedés helyett az együttműködés* jellemezze a felek magatartását, egy sor, a résztvevők destruktív hozzáállását tápláló akadályt kell leépítenie. Ilyen attitűd például az, amikor a felek vagy az egyik fél meg van győződve arról, hogy csak két megoldás létezik: vagy az lesz, ami neki kedvező, vagy az, ami a másiknak (*win-lose*). Ezzel a hozzáállással saját maga számára szűkíti le a lehetőségeket.

A másik meghatározó attitűd, amikor az egyik fél abba a helyzetbe éli bele magát, hogy a problémát nem lehet megoldani. Ezzel eleve kizárja, hogy bármilyen pozitív megoldás megfelelő legyen, és a másik felet abba a helyzetbe kényszeríti, hogy ebbe törődjön bele (*lose-lose*) vagy adja fel saját álláspontját az ő javára.

Végül a harmadik negatív hozzáállás az, mikor az egyik félben a másik félről olyan ellenségkép alakul ki, amely a maga számára igazolja a másikkal szemben tanúsított etikátlan, megalázó, fölényes, stb. viselkedését. (A konfliktus eskalációjáról e fejezet elején már szoltunk.)

A mediátor e magatartásokat, hozzáállásokat azzal tudja megváltoztatni, hogy eleve olyan "több lehetőségben" való gondolkodást inspirál, amelyek mindkét fél érdekeit kielégítik; arra ösztönzi a feleket, hogy hallgassák és értsék meg a másik helyzetét is a vitában; végül az eljárás minden szakaszában teret hagy a feleknek arra, hogy közvetlen megbeszéléseket folytassanak egymással.

e. Elősegíti, hogy felek új erőforrásokat vonjanak be;

A felek sokszor annyira belefeledkeznek a vitájukba, hogy a szóba jöhető megoldások mérlegelésénél kizárólag az adott vita keretei között képesek gondolkodni. A mediátor abban is segít, hogy az adott ügy keretein kívülről is ötleteket tudjanak meríteni. Ezt elérheti az esetre vonatkozó információk generálásával úgy is, hogy más megvilágításba helyezi a felek ellentétét, vagy elérhetővé tesz olyan információs forrásokat, amelyek segíthetnek a megoldásban, és korábban nem voltak ismertek vagy hozzáférhetőek a felek számára.

f. A reális teljesítés védelmezője

A felek helyzetét a tárgyalás során megismerve – a mediátornak figyelnie kell arra is, hogy mit képesek reálisan teljesíteni. Megtörténhet, hogy olyan ajánlat hangzik el, ami a felek addigi helyzetének ismeretében (úgy tűnhet,) ezt a teljesítőképességet meghaladja; ilyenkor a mediátor erre megfelelő módon felhívja a felek figyelmét.

g. A tartós megállapodások őre

A mediátor nem kényszerítheti rá a felekre az általa optimálisnak tartott megoldást. Ugyanakkor mindenképp szükséges fontolóra vennie a megállapodás lehetséges következményeit, és mindent meg kell tennie, hogy tartós megállapodás szülessen. Ezt az eljárást

végén készülő dokumentum írásba foglalása során tudja biztosítani, amikor a felek figyelmét ráirányítja a szöveg kellő részletességgel való kidolgozására.

h. Magára vállalja a kudarcot

A "bűnbak-szerep" akkor kerül előtérbe, ha a felek végül nem jutnak megegyezésre. Ilyenkor a mediátor az eljárás zárásaként elmondott összefoglalóban a saját hibájának (pl. képességi korlátozottságának) tekinti az eredménytelenséget, hogy ne a felek kapcsolatát terhelje az eredménytelen eljárást, a vita megoldatlanságát kísérő további feszültség.

i. Az eljárás védelmezője

A mediátor felelős azért, hogy megőrizze az eljárás integritását. A mediáció sok esetben bizonyult hatékony vitamegoldási módszernek, ugyanakkor vannak olyan személyek, akik nem jóhiszeműen, nem a megállapodás szándékával vannak jelen, hanem az eljárást pusztán taktikai megfontolásból pl. időhúzásra használják. A mediátornak azonnal le kell állítani az ilyen megmozdulásokat, – akár a mediáció felfüggesztése vagy végleges befejezése árán, – mert ellenkező esetben ez aláásná az egész eljárást és a mediátor jó hírét is.

Két mediátor az eljárásban

Az eddigiekben olyan mediációs eljárást írtunk le, amely abból indult ki, hogy egy mediátor közvetít a felek között. Ez azonban nem minden esetben zajlik így, mert nem ritka hogy egy ügyben több mediátor is részt vesz. A két mediátor bevonásával zajló eljárásnak megvannak a maga előnyei és hátrányai is, amelyeket Lela P. Love és Joseph B. Stulberg foglalt össze.^{15 16} A szerzők megállapítása szerint a két mediátor részvételével történő eljárás (társmediáció) előnyei a következők:

- az eltérő szakmai háttérrel, tapasztalattal, stb. rendelkező mediátorok készségei összeadódnak, amíg az egyikük aktív, addig a másik mérlegelheti, hogy milyen stratégia lehet még célravezető az adott helyzetben, ha szükséges belép a megbeszélésbe;
- egyensúlyt teremt azáltal, hogy pl. egy nő-egy férfi, jogász-pszichológus, stb. alkotja a csapatot;
- a két mediátor feloszthatja egymás közt a feladatokat;
- növeli a mediátor team türelmét, kitartását azzal, hogy a mediátorok segíthetnek egymásnak: egy mediációs megbeszélés igen megterhelő lehet szellemileg, pszichésen, ezért egy jó medatortárs nagy értéket jelent;
- megtöbbszörözi a felek és a mediátor között kialakuló kommunikációs csatornákat, ami így emelheti a felek kitartását és toleranciaszintjét;

¹⁵ LOVE, LELA P. – STULBERG, JOSEPH B.: *Practice Guidelines for Co-Mediation: Making Certain That "Two Heads Are Better Than One"* Mediation Quarterly Vol. 13 No. 3 Spring 1996 179-189. p.

¹⁶ A szerzők az idézett cikkben gyakorlati útmutatást adnak arra vonatkozóan, hogy hogyan lehet a ko-mediációt úgy megszervezni, hogy annak előnyei jelenjenek meg mind a felek, mind a mediátorok számára.

- a mediátorok maguk is tapasztalatot szerezhetnek, az egymástól való tanulás lehetőségét jelenti számukra, így akár egy tapasztalt és egy kezdő mediátor is eljárhat együtt, amely a tapasztalatszerzés egyik fontos eszköze lehet;
- a mediációs megbeszélés után együtt elemezhetik a folyamatot, amely elősegíti a mediátorok fejlődését.

A társmediáció kockázatokat is rejthet, amelyek a következők lehetnek:

- ez a felállás versenyt is előidézhet a mediátorok között, ill. konfliktusok forrása lehet;
- valamivel időigényesebb, mintha egy mediátor jár el, mert előzetesen meg kell állapodni a szerepek, feladatok felosztásában;
- a felek az „oszd meg és uralkodj” elv alapján megpróbálhatják megosztani a mediátorokat azáltal, hogy csupán a számukra szimpatikus személyre koncentrálnak;
- az is előfordulhat, hogy a mediátorok attól tartva, hogy a társ nemtetszését vonják magukra, nem tesznek meg olyan lépéseket, amiket egyedül megtennének, s így a felek számára a határozatlannak, tehetetlennek, kényszeredettnek tűnnek.

A mediátorok közötti feszültség elkerülése érdekében célszerű olyan mediátorokat választani, akik pl. hasonló módon ítélik meg a beavatkozás kérdését. (Ld. a harmadik fejezet 2. 3. pontját.) Egy *evaluatív* és egy *facilitatív* vagy *transzformatív* szemlélettel rendelkező mediátor már pusztán a beállítottságuk közötti különbség miatt is nehezen tudna eredményesen együtt dolgozni.

A társmediáció alkalmazása előtt a mediátorok személyisége és képzettsége mellett érdemes ezeket a tényezőket is mérlegelni. A társmediáció kockázatai tudatos hozzáállással kiküszöbölhetők, és összességében alkalmazása mellett jóval több érv szól.

Összegzés

A mediáció sokszínű eljárása hazánkban sokak számára még mindig egy fenntartásokkal kezelt jogintézmény. Társadalmi szinten is keresi a helyét: a mediáció egy átlagember számára talán túl „jogász”, a jogászok számára ugyanakkor nem elég „jogász”. Ahogy a bevezetőben is megjelent: a vitában álló feleknek egy óriási lehetőséget jelent: bővült a rendelkezésre álló vitamegoldási eljárástípusok száma. A mediáció önálló szakma, amit nem lehet rokonítani sem a bíró, sem a döntőbíró (arbitrátor) munkájával. Még ha meg is jelennek hasonló elemek, a mediációban alapvetően eltérőek az alkalmazott készségek. Helyét, mint önálló újszerű hivatását is ennek megfelelően fogja társadalmi szinten is előbb-utóbb megtalálni.

KRISZTINA RÚZS MOLNÁR

MEDIATION FROM A PRACTICAL POINT OF VIEW

(Summary)

Mediation has appeared on the scene of dispute resolution in the 1970es. Beyond adjudicative methods (arbitration and the traditional court procedures) this method meant a real breakthrough with its third party involvement having no decision making power over the case. Decades later we make distinction among four different approaches talking about mediation: facilitative, evaluative, transformative and narrative approach. As the description of the process of mediation shows that applying this method requires specific skills and competencies from the mediator, which makes it a unique and separate job.

STIPTA ISTVÁN*

A pénzügyi közigazgatási bíróság bíráinak rekrutációja (1884-1896)

A tanulmány az első magyar közigazgatási bíróság ítélő-bíráinak személyi összetételét és kiválasztásuk szempontjait tekinti át. A szakmai előmenetel vizsgálata mellett figyelemmel kíséri a közigazgatási jogvédelem hazai úttörőinek társadalmi státusát, politikai-közéleti tevékenységét, életkori jellemzőit és szakirodalmi tevékenységét. Nem tartalmaz teljes archontológiai és prozopográfiai elemzést, csupán azt követi nyomon, hogy a dualizmus korának Tisza Kálmán-i időszakában milyen előmeneteli és kapcsolati tényezők kellettek ahhoz, hogy valaki a Kúria bíráival azonos jogállású testület tagja legyen. A pénzügyi közigazgatási bíróság huszonnégy bírójának feltáratlan életútja további kutatások tanulságos tárgya lehet.

I. A bírói kvalifikáció törvényi feltételei, a létszám áttekintése

A pénzügyi közigazgatási bíróság létrehozataláról szóló 1883. évi XLIII. tc. 3.§-a szerint a testület bíráinak felét a bírói hivatal viselésére képesítettek közül, másik részét a pénzügyminisztérium fogalmazási szakánál – törvény által előírt – minősítéssel rendelkező személyek képezték. A létrehozó törvény az ítélőbírák számát nem határozta meg, a szükséges létszámról a minisztertanács döntött. Az 1884. évi költségvetési tervezet egyelőre hat bíróval számolt.

A bírák kinevezésére vonatkozó – uralkodóhoz címzett – pénzügyminisztériumi előterjesztés 1883. december 17-én készült el. A *Wekerle Sándor* osztálytanácsos által összeállított tervezet hangsúlyozta, hogy az ítélő-személyzet kiválasztása az állami érdek komoly mérlegelése után történt.¹ Az uralkodói kinevezésre ajánlott személyek – az indokolás szerint – „feladatuknak minden irányban” sikeresen meg tudnak felelni.

* egyetemi tanár, KRE, SZTE

¹ Magyar Nemzeti Levéltár-Országos Levéltár (a továbbiakban: MNL-OL) K 255-1883-1-2017. sz.; végleges változata: MNL-OL. K 255 1883-1-2062.

Az uralkodó négy nap múlva jóváhagyta *Szapáry Gyula* pénzügyminiszter előterjesztését. Ennek megfelelően a pénzügyi jogviták eldöntésében 1884. január 1-től *Marinovich Marcell* pénzügyminiszteri tanácsos, *dr. Kogler János* miniszteri tanácsosi címmel és jelleggel felruházott pénzügyminiszteri osztálytanácsos, *Hegedüs Ferenc* pénzügyminiszteri osztálytanácsos, *dr. Székely József* budapesti ítélőtáblai bíró, *Taray Andor* nyugalmazott törvényszéki bíró és *Beniczky Gyula* nógrádi országgyűlési képviselő működött közre. A bíróság elnöke a pénzügyminisztérium nagy tekintélyű államtitkári helyettese, *Madarassy Pál* lett.²

A bírósághoz az első évben összesen 8174 érdemi döntést igénylő ügyirat érkezett.³ Ebből egyenes adóval kapcsolatban 4208, illetéküggyel összefüggésben 3966 beadványt iktattak. Az adóügyek nagy számát az okozta, hogy 1884 a három évre szóló adókimutatás első éve volt, így a fellebbezések is ebben az évben születtek.

A frissen kinevezett bírák 1884. február 27-én tartották első ülésüket, melyet ebben az évben még 98 ügydöntő tanácskozás követett. A pénzügyi közigazgatási bíróság minden harmadik napon tanácskozott. A bíróság elnöke a bírák által elintézendő ügyek számát heti húszra tette. *Madarassy* a várható ügyforgalomra tekintettel már az első évben a bírák és a segédszemélyzet „arányos szaporítását” kérte a pénzügyminisztertől.

A bíróság elnökének többszöri határozott kérésére a személyzet létszámának növelése érdekében felségfolyamodvány készült.⁴ Ebben a pénzügyminiszter kifejtette, hogy az alkalmazott bírák létszámát azon az alapon számolták ki, hogy korábban a pénzügyminisztériumban milyen nagyságrendben fordultak elő adó-és illetékügyi vitás kérdések. Az 1884. évi bírósági ügyforgalmi adatok azonban radikális változást tükröztek. Kiderült, hogy az érdekekben és jogaikban sértettek a vártnál jóval nagyobb számban kértek jogorvoslatot. A hat bíró hiába készített elő egyenként 740 ügyet kollektív döntésre, az összes panasz közel fele (4057) az első évben elintézetlen maradt. A pénzügyminiszteri előterjesztés ezért a bírák számát hárommal, a segédszemélyzet létszámát két fogalmazóval javasolta növelni. A javaslat szerint a bíróságnak egy elnökből, kilenc ítélőbíróból, egy elnöki titkárból, hat fogalmazóból, két fogalmazósegédből, egy segédhivatali igazgatóból, három írnokból, hat napidíjasból, négy rendes és három kisegítő, összesen tehát hét szolgából kellene állnia. A pénzügyminisztériumi előterjesztés készítője helyesen mutatott rá, hogy a személyzetszaporítás a felek érdekeit és a kincstár ügyeit egyaránt szolgálja, hiszen az ügyfelek jogorvoslati miatt az állam később juthat az őt jogosan megillető bevételhez.

A *Wekerle Sándor* pénzügyminiszteri osztálytanácsos által készített előterjesztést a minisztertanács ezúttal is elfogadta.⁵ Az uralkodó 1885. január 18-i leiratában⁶ engedélyt adott arra, hogy a létszámot a fentiek szerint szaporítsák és az ezzel járó költségzsaporulatot az 1885. évi költségvetésbe pótlólag felvegyék. Megtörténtek a bírói kinevezések is.

² Budapesti Közlöny (a továbbiakban: BK), 1883. december (17. évf., 295. sz.) I. p.; Magyarország tisztai cím- és névtára (a továbbiakban: Tisztai címtár) 4. évf., 1884. I. Rész. M. kir. pénzügyminisztérium 129-130. p.

³ MNL-OL. K 255 1885-1-173

⁴ MNL-OL. K 255 1885-1-173

⁵ Minisztertanácsi döntés: 1885.01.21.-3. napirend: A pénzügyi közigazgatási bíróság személyzetének szaporítása.

⁶ MNL-OL. K 255 1885-1-235.

Ferencz József 1885. március 7-én báró *Pongrácz Emilt*, *Detrich Márton*t és *Bóné Gézát* közigazgatási bírósági bírakká nevezte ki.⁷ *Pongrácz* és *Detrich* korábban a pénzügyminisztérium osztálytanácsosai voltak, *Bóné* a Fejér megyei alispáni pozícióját cserélte fel bírói tisztre. A következő év elején még egy kényszerű változás történt: a fiatalon elhunyt *Pongrácz Emil* helyére 1886. február 22-én *Exner Nándor* pénzügyminiszteri osztálytanácsos és fővárosi adófelügyelő kapott uralkodói kinevezést.

A pénzügyi közigazgatási bíróság folyamatosan emelkedő ügyiratszama és egyre szaporodó hátraléka miatt törvényi szintű változtatásra volt szükség. Az 1886. évi XI. tc. módosította a bíróságot létrehozó törvény bírói létszámra vonatkozó rendelkezését. Eszerint a pénzügyminiszternek 1888. július 1-ig kellett javaslatot tennie a bírói létszám törvényi megállapítására. A törvény addig a pénzügyi közigazgatási bíróság 1886-i költségvetésbe felvett létszámán felül további három ítélőbíró alkalmazását tette lehetővé. Ennek megfelelően az uralkodó 1886. május hó 5-én *Pfriem László* pénzügyminiszteri osztálytanácsost, *Teleszky Ferenc* budapesti ítélőtáblai pótbírót és *Szilassy Aladár* budapesti ügyvédet bízta meg pénzügyi közigazgatási bíraskodással.⁸

1887-től tehát *Madarassy Pál* elnökletével *Marinovich Marcell*, *Kogler János*, *Székelly József*, *Hegedűs Ferenc*, *Taray Andor*, *Beniczky Gyula*, *Detrich Márton*, *Bóné Géza*, *Exner Nándor*, *Pfriem László*, *Teleszky Ferenc* és *Szilassy Aladár* ítélkezett.⁹ 1888-ban *Marinovich* saját kérelemre nyugállományba vonult, helyére még ebben az évben *Raić György* pénzügyminiszteri osztálytanácsos került.¹⁰ 1891-ben *Detrich Márton* meghalt, székét *Vöröss Sándor* pénzügyminiszteri osztálytanácsos foglalta el, de a szakmai paritás biztosítása érdekében *Reviczky Ambrus* budapesti törvényszéki bíró szám-feletti ítélő-bírói kinevezést kapott. 1892 fontos változást hozott a testület életében: *Madarassy Pál* helyett *Ludvig János* pénzügyminiszteri tanácsos lett a bíróság elnöke. Ebben az évben *Hegedűs Ferenc* is nyugdíjaztatását kérte.¹¹ A bírói testület – az elnökkel együtt – tíz tagú volt.¹² 1893-ban *Raić György* is nyugdíjaztatását kérte, helyére *Keömley Nándor* királyi tanácsosi címmel felruházott zágrábi pénzügy-igazgatóhelyettes lépett. *Beniczky Gyula* 1894 augusztusában meghalt, az új bíró *Zubkovics Arzén* pénzügyminiszteri osztálytanácsos lett. 1895-ben *Hammer Károly* és *dr. Fellegi Viktor* pénzügyminiszteri osztálytanácsosok is bírói kinevezést kaptak.¹³

⁷ MNL-OL. K 255 1885-I-619. BK. 1885. március (19. évf.) 57. sz. 1. p.

⁸ *Pénzügyi Közlöny* (a továbbiakban: PK), 1886-05-12. 18. sz. 230. p.

⁹ Tiszti címár 6. évf., 1887. Magyarország. M. kir. pénzügyminisztérium 163-164. p.

¹⁰ BK. 1888. november (22. évf., 272. sz.) 1888-11-23. 1. p.; Tiszti címár 7. évf., 1888. Magyarország M. kir. pénzügyminisztérium 210-211. p.; Tiszti címár 8. évf., 1889. Magyarország M. kir. pénzügyi minisztérium. 211-212. p.

¹¹ PK. 1892-12-01. 28. sz. 1247. p.; Tiszti címár 9. évf., 1890. I. Magyarország Pénzügyi m. kir. minisztérium 181-182. p.; Tiszti címár 11. évf., 1891. I. Magyarország Pénzügyi m. kir. minisztérium 186. p.

¹² BK. 1893. július (27. évf., 162. sz.) 1893-07-18. 1. p.; Tiszti címár 12. évf., 1893. I. Magyarország. Pénzügyi m. kir. minisztérium 186. p.

¹³ PK. 1894-04-21. 12. sz. 224. p.; PK. 1895-02-20. 5. sz. 65. p.; PK. 1895-08-20. 22. sz. 450. p.; Tiszti címár 13. évf., 1894. I. Magyarország. Pénzügyi m. kir. minisztérium 192. p.; Tiszti címár 14. évf., 1895. I. Magyarország.

A működés utolsó évében radikális személyi változások történtek, melyek már a készülődés közizgatási bíráskodásra történő átállás közvetlen előzményei voltak. A pénzügyi közizgatási bíróság létszáma 13-ra emelkedett. *Ludvig János* elnök irányításával 1896-ban *Kogler János, Székely József, Bóné Géza, Exner Nándor, Pfriedm László, Teleszky Ferenc, Szilassy Aladár, Vöröss Sándor, Reviczky Ambrus, Zubkovics Arzén, Hammer Károly és Fellegi Viktor* ítélkezett.¹⁴ Az 1884-ben ítélkező hét bírónak 8.174 ügyet kellett elbírálnia, az 1886-ban ítélkező 13 bíró éves penzuma (a hátralékkal számolva) 17.510 volt.¹⁵

A pénzügyi közizgatási bíróság 1884-ben kinevezett hét tagja közül ketten (*Kogler János és Székely József*) töltötték ki a teljes tizenhárom évet. Pénzügyi ítélőbírói tevékenységüket négyen saját kérésükre szüntették meg, hárman halálozás miatt estek ki. Ha az ítélkezési periódusban kinevezettek kinevezéskori életkorát tekintjük, megállapítható, hogy valamennyien komoly élettapasztalat birtokában és hosszú szakmai életút után nyertek alkalmazást. A kinevezéskori életkort tekintve *Taray Andor* és *Marinovich Marcell* (62) állt az élen, őket követte az elnökké kinevezett *Ludvig János* és *Keömley Nándor* (58). *Madarassy Pál* elnöki kinevezésekor 56 éves volt, bíróvá lett munkatársainak zöme pénzügyminisztériumi beosztottja volt. Az ítélő-bírák döntő többsége az 1840-es évek elején született, közülük többen az 1848-as minisztériumi apparátusban dolgoztak, majd néhányan (*Marinovich, Pfriedm, Hegedűs, Ludvig*) a neoabszolutizmus idején is hivatalt viseltek. Az 1884-es bírói kinevezésnél egyébként nem számított hátránynak, hogy *Madarassy Kossuth Lajos* minisztériumában volt kezdő szakember és az sem, hogy *Detrich* és *Hegedűs* egykor önkéntes nemzetőrként szolgált. A legfiatalabb kinevezett bíró *Szilassy Aladár* (39) volt, akire a paritás biztosítása érdekében volt szükség.¹⁶

II. Korábbi szakmai karrier, pénzügyi jártasság

A törvény szerint a testület bírónak fele a bírói kvalifikációval rendelkező szakemberekből állt. A bírósági tevékenység tizenhárom éve alatt pénzügyi közizgatási bírói kinevezést kapott személyek közül e kategóriába tartozott *Székely József*, aki kinevezése előtt a budapesti királyi tábla bírója volt. Jogi tanulmányai befejezése után doktori szigorlatot, köz- és

Pénzügyi m. kir. ministerium 192. p.

¹⁴ Tisztai címtár 15. évf., 1896. I. Magyarország. Pénzügyi m. kir. ministerium 191. p.

¹⁵ MNL-OL. K 255 1885-1-1451. sz.; Aliquis: Pénzügyi közizgatási igazságszolgáltatásunk. *Magyar Igazságügy.* 1886. (Szemle) 82-83. p.; Fraenkel Sándor: A pénzügyi közizg. bíróság működése 1885. évről. *Jogtudományi Közöny* (a továbbiakban: JK) 1886 (XXI. évf.) Törvénykezési szemle. 5. sz. (1886. január 29.) 37. p.

¹⁶ A kinevezés éve és a kinevezéskori életkor: Beniczky Gyula 1884-57; Bóné Géza 1885-45; Detrich Márton 1885-54; Fellegi Viktor 1895-55; Kogler János 1884-49; Székely József 1884-44; Exner Nándor 1886-51; Hammer Károly 1895-58; Hegedűs Ferenc 1884-56; Keömley Nándor 1893-58; Ludvig János 1893-58; Madarassy Pál 1884-56; Marinovich Marcell 1884-62; Pfriedm László 1886-54; Pongrácz Emil 1885-43; Raić György 1888-57; Reviczky Ambrus 1893-52; Szilassy Aladár 1886-39; Taray Andor 1884-62; Teleszky Ferenc 1886-43; Vöröss Sándor 1893-56; Zubkovics Arzén 1895-49.

váltóügyvédi vizsgát tett. Szakmai pályája 1865-ben a fővárosi királyi táblánál kezdődött, majd 1866 és 1869 között a marosvásárhelyi református jogakadémia tanára volt. Ezt követően a marosvásárhelyi királyi táblánál királyi ügyész, 1872-ben főügyész-helyettes lett. Innen kerül 1877-ben budapesti királyi táblához, ahol jövedéki kihágási ügyekben döntött. E tárgykörben országos szaktekintély volt.

A bírói minősítéssel rendelkezökhöz tartozott *Taray Andor* nyugalmazott törvényszéki bíró is, aki ügyvédi képesítést szerzett, majd szülővárosában, Pécsen aljegyzőjeként kezdte nyilvános pályáját, később 1850-ig a város főjegyzője volt. Ezt követően rövid ideig a Baranya-Tolna megyei törvényszékhez ülnökké nevezték ki, ahol a törvényszék 1861-es felosztatásáig és nyugdíjaztatásáig szolgált. 1865 és 1870 között a pécsi püspökség uradalmának kormányzója volt.¹⁷ Hozzá hasonlóan *Beniczky Gyula* is országgyűlési képviselő volt, aki korábban köz- és váltóügyvédi képesítést és gyakorlatot szerzett. Nógrád megyében 1848-ban szolgabíró, 1861-ben főszolgabíró lett.¹⁸

Bóné Géza elemi és gimnáziumi tanulmányait Székesfehérvárott végezte. Budapesti jogi tanulmányai végeztével Fejér megyében előbb megyei al-, majd főjegyzői és alispáni tisztséget töltött be. Volt bírói képesítése, de mindvégig a gyakorlati közigazgatásban dolgozott.¹⁹ *Teleszky Ferenc* budapesti ítéltáblai pótbíró, *Szilassy Aladár* budapesti ügyvéd volt, mindketten a klasszikus igazságszolgáltatási pályáról kerültek a pénzügyi bírák közé. *Reviczky Ambrus* is budapesti törvényszéki bíró volt, aki röviddel kinevezése előtt Mailáth György országbíró gyilkosainak 1883-as perében ítélezett.²⁰

A pénzügyi közigazgatási jogvédelemben résztvevők másik csoportjába a pénzügyminiszterium fogalmazási szakánál megkívánt minősítéssel, tehát pénzügyi-szakmai tapasztalattal rendelkező bírák tartoztak. A bíróság elnökei (*Madarassy Pál*, *Ludvig János*) is ebbe a személyi körbe tartoztak, korábban az állami pénzügyi apparátus vezetői voltak, és kinevezésükkor közel három évtizedes szakmai pálya állt mögöttük.

Madarassy Pál ügyvédi oklevelét 1847-ben szerezte meg. 1847-ben Heves megyei alügyész lett, s még ez évben fogalmazó-gyakornok az udvari kamaránál, majd fogalmazói segéd az első földművelési, ipar- és kereskedelmi miniszteriumban. Később a pénzügyminiszterium elnöki osztályán szolgált egészen a világosi fegyverletéltel. A neoabszolutizmus időszakában végig állásban volt, a magyarországi pénzügyigazgatóságoknál alkalmazták 1867-ig. A második pénzügyminiszteriumban osztálytanácsos, *Lónyay Menyhért* pénzügyminisztersége alatt már az elnöki osztályt vezette. 1868-ban miniszteri tanácsos lett és a közvetett adózási főosztály élén állt. 1871-ben államtitkári teendőkkel bízták meg, 1875-től helyettes államtitkár volt egészen 1883. december 31-ig.²¹ *Szapáry Gyula* uralkodóhoz írt

¹⁷ SZINNYEI JÓZSEF: MAGYAR írók élete és munkái. (a továbbiakban: SZINNYEI) 13. kötet 1296. p.; BK. 1883. december (17. évf., 295. sz.) 1883-12-25. 1. p.

¹⁸ BK. 1883. december (17. évf. 295. sz.) 1883-12-25. 2. p.; Pesti Hírlap (a továbbiakban: PH), 1894. augusztus (16. évf., 215. sz.) 1894-08-03. 4. p.

¹⁹ SZILASSY ALADÁR: Az örök földesúr. Necrolog. *Protestáns Szemle*. 1925. 25. p.

²⁰ *Fővárosi Lapok* 1883. szeptember (229. sz.) 1467. p.

²¹ 1892-1896. évi országgyűlés STURM ALBERT (szerk.): *Országgyűlési almanach* 1892-1897. Budapest. 1892. Főrendiház XI. Ö Felségce által élethossziglan kinevezett főrendiházi tagok. Madarassy Pál 153-154. p.

előterjesztése szerint „a pénzügyi közigazgatási bíróság sikeres működését leginkább az által hiszem biztosítani, ha a bíróság élére, annak elnökéül oly férfit sikerül megnyernem, ki egyrészt a legalaposabb ismeretével bír a pénzügyi közigazgatás minden ágazatának s másrészt egyéni tulajdonai és jelleménél fogva aziránt is biztosítékot nyújt, hogy a felek méltányos érdekeit az állami érdekekkel s a pénzügyi közigazgatás kívánalmaival helyes egyensúlyba képes hozni.”²²

Ludvig János jogi tanulmányainak befejeztével, 1854-ben, húsz éves korában lépett a pénzügyi szolgálatba. Pályája első éveiben Temesváron, Lúgoson, Nagybecskerekén, majd Kassán szolgált és korán a fogyasztási adók kiváló ismerője lett. *Lónyay* 1870-ben a pénzügyminisztériumba titkárnak nevezte ki. 1873-ban királyi tanácsos és szegedi pénzügyigazgató, majd öt évvel később miniszteri osztálytanácsos és fővárosi adófelügyelő. Mint a fogyasztási és adótörvények előadója, a petróleum-, szesz- és cukoradók behozatalát megelőző közös tárgyalásokon a magyar kormányt is képviselte.²³ Szemlélete eltért a *Madarassy* által követett jogvédelmi iránytól. „Ő, mint a pénzügyi bíróság elnöke is első sorban hivatalnok s maga a megtestesült fiskalizmus. Ő, aki életének javát a pénzügyminisztérium büroiban töltötte, csak egy érdeket ismer: az államkincstár érdekét. Az, hogy elvégre az állampolgároknak is vannak érdekeik, az ő szemében másodrangú dolog.”²⁴

A bírák jelentős része a pénzügyminisztériumból került át, és korábban is olyan ügyekkel foglalkozott, melyek elbírálása 1884 után a pénzügyi közigazgatási bíróság hatáskörébe került. Ide sorolható *Marinovich Marcell* pénzügyminiszteri tanácsos, *Kogler János* miniszteri tanácsosi címmel és jelleggel felruházott pénzügyminiszteri osztálytanácsos, akik bíróvá történő alkalmazásukkor minisztériumi főtisztviselőkként a közvetett adók főosztályán dolgoztak.

Hegedűs Ferenc jogi tanulmányait a kassai jogakadémián végezte. Az 1848/49-es időszakban honvéd hadnagyként szolgált. Hivatali pályáját 1852-ben fogalmazói gyakornokként a budai gyámi és királyi országos pénzügyigazgatóságnál kezdte. Kinevezése után fogalmazó, majd 1859-ben pénzügyi kerületi biztos, ezt követően 1865-ben az óbudai koronauradalom tisztartója lett. Innen került át 1870-ben a pénzügyminisztériumba, ahol 1874-től királyi tanácsosi rangban miniszteri titkárként alkalmazták. Ezt követően – kikerülve a központi adminisztrációból – pénzügyigazgatói kinevezést kapott. Előbb a beszercebányai, majd a nagyszebeni pénzügyigazgatóságot vezette, ezután osztálytanácsosként a főváros adófelügyelője lett. A pénzügyminisztériumba 1878-ban visszatérve kezdetben az illetékügyi majd az egyenes adók ügyének osztályát irányította. Közigazgatási bíróvá történő kinevezéséig közel harminc évet töltött pénzügyi szolgálatban.²⁵

²² MNL-OL. K-27 (1883. 11. 20.) 19R/24. 19. p.

²³ SZÉKELY VERA: A központi államigazgatás tisztviselői a dualizmus korában 3. rész: Magyar Királyi Pénzügyminisztérium (Forrástudományi segédlet 1. Budapest, 1985) (a továbbiakban: SZÉKELY) 32. p.; *Budapesti Hírlap* (a továbbiakban: BH) 1892. április (12. évf., 118. sz.) 6. p.; PH. 1892. április (14. évf., 118. sz.) 1892-04-28. 1-2. p.

²⁴ BH. 1893. január (13. évf., 23. sz.) 1-2. p.

²⁵ BH. 1856. január (13. sz.) 1856-01-16. 1. p.; BK. 1875. február (9. évf., 34. sz.) 1875-02-12. 1. p.; BK. 1889. július (23. évf., 160. sz.) 1889-07-12. 3. p.; Székely 32. p.

Pongrácz Emil iskoláit Vácott, Esztergomban, Egerben és Rozsnyón végezte. Később Jenában és Heidelbergben bölcsészetet hallgatott, Pesten és Bécsben jogi tanulmányokat folytatott. 1868-ban állami szolgálatba lépve pénzügyminiszteri titkár, 1878. januártól osztálytanácsos lett. Mint a főrendiház született tagja a költségvetési viták alkalmával rendszeresen szerepelt; figyelmet keltett az osztrák-magyar bank-társulat létesítéséről és szabadalmáról (1878) és a hitelműveletek útján fedezendő állami kiadásokról szóló (1879) törvényjavaslatok tárgyalásánál tartott beszédeivel. Felszólalt a pénzügyi közigazgatási bíróságról szóló törvény főrendiházi vitájában is.²⁶

Detrich Márton hivatali karrierjét 1868-ban miniszteri fogalmazóként kezdte, ahol birtokrendezéssel, úrbéri ügyekkel, a korona- és kincstári uradalmak pénzügyeivel foglalkozott. 1870-től miniszteri titkár, munkaköre kibővült a kincstári ügyészségek szervezésével és a jogügyek minisztériumi koordinálásával. 1880-tól miniszteri osztálytanácsos, a jogügyek, a budapesti kincstári jogügyi igazgatóság irányítója, a jogügyi képviselők vezetője volt.²⁷

Pfriem László pénzügyminiszteri osztálytanácsos volt. 1880 és 1886 között a pénzügyminisztérium olyan részlegeit irányította, ahol díjak, bélyeg és jogilletékek kivetésével és a benyújtott panaszok intézésével foglalkoztak.²⁸ Raić György 1869-től dolgozott a minisztérium horvát osztályán. Bírói kinevezése előtt zágrábi kataszteri igazgató lett.²⁹ Vöröss Sándor is pénzügyminiszteri osztálytanácsosi címmel rendelkezett, de tulajdonképpen belső ember volt, hiszen a bíróság megalakulása óta ő vezette annak hivatalát.

Voltak olyan bírák, akik a pénzügyi igazgatás területi vagy aláigazgatói szintjéről kerültek a testületbe. Ide sorolható Exner Nándor, aki 1868-tól az ország különböző területén adófelügyelői állásban volt, majd 1876-tól a debreceni adóigazgatás vezetője lett. Bírói alkalmazása előtt a fővárosi adófelügyelő.³⁰ Hammer Károly is egész életét a pénzügyi igazgatásban töltötte, szolgálatát fogalmazói díjnokként 1868-tól kezdte. Az 1875-től létesített királyi illeték-kiszabási hivataloknál töltött el huzamosabb időt, végül a minisztérium fogyasztási adókkal összefüggő felügyeleti jogkörét gyakorolta. Fellegi Viktor 1869-től folyamatosan a pénzügyi közigazgatás központi szerveinél dolgozott, kinevezésekor a pénzügyminisztérium adókiivetéssel és megállapítással ügyosztályának vezetője, de korábban hosszú ideig irányította az adóvégrehajtással foglalkozó apparátust.³¹

Alkalmazni kellett olyanokat is, akik a horvát ügyekben járatosak voltak. Közülük Marinovich Marcell kiváló eredménnyel elvégzett jogi tanulmányok után az 1843/1844-i országgyűlésen joggyakornok és jurátus volt, majd ügyvédi vizsgát tett. Az udvari kamaránál 1844-ben vállalt állást, 1868-ban pénzügyminisztériumi osztálytanácsos, majd 1878-ban miniszteri tanácsos lett. Ebben a minőségében kezdetben a közvetett adók főosztályát, majd

²⁶ SZÉKELY 21., 53. p.; Magyar írók élete. Bárány Pongrácz Emil. *Figyelő* 18. évf. (1885) 232-233. p.

²⁷ SZÉKELY 21., 32., 54. p.

²⁸ SZÉKELY 21. p.; Tiszti címtár 5. évf., 1886. Magyarország. M. kir. pénzügyminisztérium 161. p.; BK. 1880. április (14. évf., 91. sz.) 1880-04-21. 1. p.

²⁹ SZÉKELY 55. p.; BK. 1870. január (4. évf., 8. sz.) 1870-01-12. 1. p.; BK. 1884. február (18. évf., 30. sz.) 1884-02-06. 1. p.

³⁰ BK. 1880. február (14. évf. 47. sz.) 1880-02-27. 1. p.

³¹ SZÉKELY 22., 75. p.; Tiszti címtár 14. évf., 1895. I. Magyarország. Pénzügyi m. kir. minisztérium 188. p.

a jogi és horvát osztályokat vezette. Közel negyven éves gyakorlatot szerzett a pénzügyi adminisztráció terén. Nyelvismeretének is szerepe volt a kinevezésében.³² Hozzá hasonlóan *Keömley Nándor* már 1869-ben a pénzügyminisztérium horvát osztályán dolgozott.³³ *Zubkovics Arzént* 1874-ben osztották be a minisztérium horvát ügyekkel foglalkozó 15. ügyosztályára.

Ha az ítélőbírói kinevezések szakmai hátterét vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy a pénzügyi közigazgatási bíróság személyi összetétele garantálta az állam pénzügyi érdekeinek képviselését. Már a kezdetben működő testület két első osztályú bírója (*Marinovich, Kogler*) a pénzügyminisztériumból került ki, egy további bíró (*Hegedűs*) korábban szintén a pénzügyminisztériumban dolgozott. Amikor valamely pénzügyi kérdésben jártas bíró lemondott, vagy meghalt, a helyettesítésére konzekvens módon a minisztériumi apparátusból jelöltek utódokat.

Megállapítható, hogy az elnöki időszakok a személyválasztás terén érezhetően különböztek. *Madarassy* lényegében egykori beosztottait ajánlotta a bírói helyekre, míg *Ludvig* idején már az általános közigazgatási bíróság leendő elnöke, *Wekerle Sándor* személyzeti szempontjai érvényesültek. Az utolsó két év a személyek kiválasztás terén is az általános hatáskörű közigazgatási bíróság megszervezésének – előre számítható – személyzeti igényeit vették figyelembe.

III. Politikai-közéleti szerepvállalás, társadalmi kapcsolatok

A bírák – alkalmazásuk előtti – politikai-közéleti tevékenységét tekintve *Beniczky Gyula* aktivitása emelhető ki, aki 1865-től országgyűlési képviselő volt, bírói kinevezéséig – egy ciklust kivéve – folyamatosan részt vett a képviselőház munkájában. *Tisza Kálmánt* már a balközép párt tagjaként is szolgálta, később is a miniszterelnök bizalmasa maradt. Képviselőként a költségvetési bizottság tagja volt, többször felszólalt az adóügyi javaslatok vitájában. Protestáns (evangélikus) vallású, nógrádi esperességi felügyelő volt.³⁴ *Taray Andor* is a bíróság egyik politikusi körből verbuválódott tagja volt, aki országgyűlési képviselőként, 1872-től három ülésszakon képviselte Pécs szabad királyi város választópolgárait. Pártállása az országos politikának megfelelően változott. 1875-től a Tisza Kálmán-féle Szabadelvű Párt képviselőjeként szerzett mandátumot, 1878 és 1881 között is a generális pártjában szolgált. A képviselőház könyvtári bizottsága élén állt, s 1878-ban az ő kezdeményezésére kezdődtek a parlamenti cserekapcsolatok. Eredeti neve *Chachi-*

³² Pester Lloyd-Kalender für das Jahr 1866. Beamtenschematismus von Ungarn. 9. p.; Pesti Hírlap, 1847. január-június (869. szám) 1847-04-25. 1. p.; SZÉKELY Miniszteri fogalmazói kar 12. p.

³³ SZÉKELY Pénzügyi jövedéki, műszaki és egyéb szaktisztviselők. 102. p.

³⁴ PÁLMÁNY BÉLA: A magyar törvényhozás levéltárának rövid története és mai tagolódása. *Levéltári Közlemények*, 68. (1997) 1-2. 229. p.; BK. 1867. november (1. évf. 197. sz.) 2286. p.; BK. 1868. július (2. évf., 153. sz.) 1940. p.

novics volt, mely délszláv származására utalt. Kiemelkedő helyismeretét felhasználta a sichelburg-marienthali határkiigazítási ügyben, amely a magyar kormány javára dőlt el.³⁵

Bóné Géza a Dunántúli Református Egyházkerület mezőföldi egyházmegyéjének gondnokaként Tisza Kálmán világi főgondnoksága alatt tevékenykedett. Nekrológjában az olvasható, hogy (saját érdemei mellett) egykori hivatali felettese, *Szögyéni Marich László* „nemes jóakarata és pártfogása” tette lehetővé közigazgatási bírói kinevezését.³⁶ *Szilassy Aladár* a tolnai református egyházmegye és a budapesti pesti református egyház gondnoka, a budapesti ifjúsági egyesület elnöke volt. A Keresztény Ifjúsági Egyesületek Világszövetsége egyik tisztviselője volt és ma is a mozgalom egyik hazai megszervezőjeként tartják számon. Az általa alapított magyar ágazaton belül szerveződött Magyarország első cserkészcsapata. Számottevő vallási-közéleti munkássága volt.³⁷ *Reviczky Ambrus* 1882-ben az új kaszinó megalakításában vett részt. E testület igazgatóságban az arisztokráciát gróf *Zichy Jenő*, a köznemességet a szervezésben kiemelkedő érdemeket szerzett *Reviczky Ambrus*, a polgárságot *Wekerle Sándor* képviselte.³⁸ Később politikai ambíciói támadtak, függetlenségi párti jelöltként részt vett az 1906-i veszprémi képviselőházi választáson. A Népszava tudósítója szerint „Reviczky Kossuth táviratával korteskedett, mely őt hivatalos jelöltnek nevezte ki és azzal, hogy ő is Zemplénben született, mint Rákóczi és Kossuth Lajos, továbbá, hogy ő Wekerle Sándorral, Kossuth Ferencsel, Ludvig Lajos vasúti elnök-igazgatóval rokonságban van, s ami fő, 16 nemes őse van, amiért is császári kamarás lett.”

Nyugdíjazása után *Exner Nándor* is politizált; 1906-ban a pozsonyvárosi 48-as függetlenségi kör elnöke lett.³⁹ *Kogler János* kinevezéséig az országos statisztikai tanács aktív tagja volt.⁴⁰ A bíróság többi tagja nem folytatott érdemi közéleti tevékenységet.

³⁵ BK. 1872. február (6. évf., 48. sz.) 1872-02-29. 1. p.; NAGY IMRE GÁBOR: Névmagyarosítási törckvések a dualizmus kori Pécsen és Baranyában 1867-1895. Baranyai történetírás. *A Baranya Megyei Levéltár évkönyve*, 1990/1991. Pécs, 1992. 306. p.; BH. 1900. október (20. évf., 298. sz.) 6. p.

³⁶ Nekrológ. Bóné Géza. *Dunántúli Protestáns Lap* 13. évf. 1902. VI. 808-809. p.

³⁷ A KIÉ félévszázados jubileuma. BH. 1933. december (53. évf.) 279. sz. 9. p.; Szilassy Aladár közéleti művei: *A keresztény munka s ebben az ifjúság szerepe*. Budapest, 1892.; *A keresztény ifjúsági egyesületekről*. Bocsd, elmondta Kolozsvárott a ref. theologiai fakultás aulájában 1896. febr. 22. tartott vallási összejövetelen. Budapest, 1896.; *Az ifjúság keresztény gondozása*. Felolv. 1904. szept. 15. a prot. irod. társaság díszközgyűlésén. Budapest, 1904. SZINNYEI 13. köt. 927. p. VÖ: RAVASZ LÁSZLÓ. *A lélek szolgálata*. Gyászbeszéd Szilassy Aladár felett. Bethlen ny. Budapest, 1924. [1925.].

³⁸ GÁBOR ISTVÁN: *A magyar zeneművészek háza*. Budapest, 1971. (9. évf.) 5. sz. 23. p.; NOVÁK BÉLA: Fővárosi kaszinók. Társasélet Pesten és Budán. Budapesti Negyed 46. (2004. tél) 100. p.; *Népszava*, 1906. július (34. évf., 167. sz.) 2. p.

³⁹ BH. 1906. november (26. évf. 304. sz.) 1. p.

⁴⁰ BK. 1870. július (4. évf.) 156. sz. 3043. p.

IV. Szakirodalmi tevékenység

A bíróság elméletileg legképzettebb tagja *Kogler János* volt. Kezdetben jogakadémiai tanár; 1869-ben pénzügyminiszteri titkári kinevezést kapott, majd 1881-ben osztálytanácsos lett. 1877 és 1880 között a Közigazgatási Döntvénytár egyik szerkesztője volt.⁴¹ *Székel József* szintén komoly szakirodalmi munkássággal rendelkezett. 1866-ban a marosvásárhelyi volt jogakadémián három évig tanította az osztrák polgári magánjogot, pertant és hűbérjogot. Ezután királyi ügyészi pályára lépett, 1871-től királyi főügyész-helyettes, majd a budapesti királyi ítélői táblabíró. Nevéhez kötődik egy új szaktudományi részterület, a jövedéki büntetőjog meghonosítása.⁴²

Madarassy Pál, a testület első elnöke már 1850-ben publikálta és kommentálta a rendkívül szerteágazó osztrák (nálunk is hatályba lépett) illetéknormákat.⁴³ Mivel a kiegyezés után nem született új illetékügyi szabályozás, számos tanulmányban értelmezte a továbbélő osztrák szabályokat és több, hazai törvényi szabályozásra vonatkozó javaslatot készített.⁴⁴ A hazai jogéletben pozitív visszhangot váltott ki merész cikksorozata a közigazgatási bíraskodás átalakításáról, hiszen a bíróság elnökeként a fennálló helyzetet bírálta. Petőfi több költeményét lefordította volapük nyelvre. Tarnay Pál néven egy év alatt mintegy huszonöt vígjátékot és operettet írt. Eredeti színművei közül nagy sikert ért el *A napam boldogít* című vígjátéka. Emile Zola számos regényét (*Mouret abbé vétke*, *Hölgyek öröme*, *Az élet öröme*, *Rougonék szerencséje*, *A zsákmány*, *Páris gyomra*) ő fordította először magyarra.⁴⁵ *Taray Andor* is számos közjogi tárgyú művet jelentett meg, melyek érintették

⁴¹ KOGLER munkái: *Theses ex universa juris prudentia et scientiis politicis*. Budac, 1860.; *Az austriai pénzügyi törvényisme: vázlatban előadva és saját hallgatóinak szükségleteihez alkalmazva* Dr. Kogler Nep. János jogakadémiai tanár által. Kassán, [S. n.] 1865. 278. p.; *Általános vagy elméleti államtan*. Heckenast. Pest. 1868. Vö. ABAFI LAJOS: *Közigazgatási Döntvény-tár*. IV. köt. 1877-1879. Figyelő 6. (1879); SZINNYEI: 6. köt.; ABAFI LAJOS: *Közigazgatási Döntvény-tár*. IV. köt. 1877-1879. Figyelő 6. (1879).

⁴² SZÉKELY JÓZSEF művei: *Vélemény a marosvásárhelyi jogászegylet által kitűzött ezen kérdésre: Az irhoni börtönrendszer minő föltételek mellett volna hazánkban alkalmazható*. Marosvásárhely, 1874.; *Reductio és cputatio*. Marosvásárhely, 1875.; *Milyen legyen az új bűnvádi eljárás? Vélemény és indítvány*. Marosvásárhely, 1875 és 1876.; *Büntető eljárás a jövedelmi kihágások tárgyában*. Budapest, 1877., 1878.; *A jövedéki kihágások büntető jogtana*. Budapest, 1881.; *Fiscalismus és jogszolgáltatás*. Budapest, 1882.; *A jövedéki büntető eljárásról tekintettel a monarchia mindkét felére*. Budapest, 1882.; *Das Gefälls-Strafverfahren in den beiden Hälften der österreichisch-ungarischen Monarchie*. Budapest, 1882.; *Javaslat a jövedéki büntető eljárás egysíntésége és ideiglenes szabályozása tárgyában*. Budapest, 1883. JK. 1917-03-18. 11. sz. 105. p.

⁴³ *Lexicon der Stempel- und Gebühren-Gesetze vom 9. Februar und 2. August 1850*. Lauffer und Stolp, Pest, 1858. 520 p.

⁴⁴ A bélyeg-illetékügy és pénzügyi eljárás reformja. A jog. 8. évf. 37. sz. (1889.) 311-314. p.; Jogvédelem az illetékkiszabások ellen. A jog. 8. évf. 51. sz. (1889.) 428-430. p.; *A bélyeg és illetékek iránti törvények és szabályok lexikona*. Athenacum, Budapest, 1883. 546 p.; Bélyeg- és jogilletéki reformjavaslatok. *Ügyvédek lapja*. 6. évf. 33. sz. (1889.) 5-6. p.; *Bélyeg- és jogilletéki reformjavaslatok*. Államny. Budapest, 1889. I. k., Általános jelentés: törvényjavaslat a bélyegadóról. 639 p.; II. k., Törvényjavaslat a jogilletékről. 625 p.

⁴⁵ Szervezzünk elsőfokú pénzügyi bíróságokat. *Ügyvédek lapja*. 6. évf. 51.sz. (1889.) 2. p.; Első folyamodású pénzügyi bíróságokról (A jogorvoslatok rendszere). A jog. 8. évf. 8. sz. (1889.) 63-66. p. Szépirodalmi mun-

a közjogi berendezkedésünk kiegyezés utáni alapkérdéseit.⁴⁶ *Pongrácz Emil* neve szintén ismert volt a hazai pénzügyi publicisztikában, sőt a szélesebb irodalmi körök előtt is. Alig ismert, de fontos tanulmányt írt a hazai pénzügyi nyelv kialakulásáról és aktuális állapotáról. A meglehetősen ritka hazai illetékjogi szakirodalom egyik műve szintén egy pénzügyi közigazgatási bíróságról, *Hegedűs Ferenc* tollából jelent meg.⁴⁷

Vöröss Sándor „A pénzügyi közigazgatási bíróság döntvényei és elvi jelentőségű határozatai” címmel adta ki a bíróság legfontosabb döntéseit. E döntvények és elvi jelentőségű határozatok 1885-től kezdve a Pénzügyi Közlöny külön mellékleteként jelentek meg. A sorozatnak komoly jogfejlesztő hatása volt. *Beniczky Gyula* is publikált egy figyelemreméltó cikket a bírósági segédszemélyzet karrierlehetőségeiről.⁴⁸ *Bóné Géza* széles körű közigazgatási tapasztalatait összegezte ma is számon tartott tanulmányában.⁴⁹

*

Az áttekintés alapján megállapíthatjuk, hogy az első magyar közigazgatási jogvédelmi fórum – az általánosan elterjedt megítéléssel ellentétben – nem közigazgatási tisztviselőkből és bírákból, hanem olyan személyekből állt, akik e két hivatásra képesítettek voltak. Ennek megfelelően a bírói hivatásra jogosított pénzügyi közigazgatási bírák közül csupán hárman voltak, akik kinevezésekor ténylegesen igazságszolgáltatási munkakört láttak el. Az viszont egyértelműen megállapítható, hogy a pénzügyi közigazgatási bírák kivétel nélkül hosszú ideig tartó tárgyi munkatapasztalattal rendelkeztek. Többségük a pénzügyminisztérium azon részlegeiből kaptak kinevezést, amelynek ügyköreit a törvény 1884-től a bírósághoz telepítette.

A bíróság egyes tagjainak kinevezésénél kétségtelenül érvényesültek politikai-kapcsolati szempontok. Azt azonban nem állíthatjuk, hogy a bírói kar a Tisza Kálmán-i hivatalépítés

kasságáról: Heves vármegye. *Magyarország vármegyéi és városai*. Budapest, 1910. 388. p.

⁴⁶ *Magyarország európai hatása és Deák Ferencz*. Budapest, 1869.; *Die europäische Mission Ungarns und Franz Deák: aus dem Ungarischen „Die europäische Mission Ungarns und Franz Deák“*. Gebrüder Rosenberg. Pest, 1870.; *Kiderítése egy parlamenti felsőház szükségének, elemei minősítésének, alkatrészei összeállításának és hatásköre korlátainak*. Pest, 1870.; *Vázlatok az alkotmányozási elmélet köréből*. Pest, 1873.; *A bankügyről*. Pest, 1874.; *Parlamenti felsőház*. Budapest, 1874.; *Eszméek az igazságszolgáltatási politika köréből*. Budapest, 1881. SZINNYEI 13. kötet 1296. p.; „Mint ily merő, természetes erő tűnik az föl még az újabb irodalomban is Taray nemes irányú munkájában (Vázlatok az alkotmányozási elméletek köréből).” CONCHA GYÖZÖ: *Politika*. I. köt. 2. kiad. Budapest, 1907. 83. p.

⁴⁷ Pongrácz legfontosabb munkái: *A nemzet vagyonáról. Lónyai Menyhért pénzügyminiszter emlékirata nyomán*. Pest, 1869.; *A m. kir. pénzügyminisztérium öt évi működése 1867-71*. Budapest, 1873. (Lukács Bélával.); *A financia magyarság. Nyelvészeti tanulmány*. *Magyar Nyelvőr* 4. évf. 1875.; HEGEDŰS FERENCZ: *Illetékviszátérítés az államkincstár alaptalan gazdagodása esetében. Közgazdasági Szemle* 1902. 28. kötet I.

⁴⁸ BK. 1885. június (19. évf., 129. sz.) 1885-06-09. 3. p.; BENICZKY GYULA: A pénzügyi közigazgatási bíróság segédszemélyzete. JK. 1884-11-14. 46. sz. 365. p.

⁴⁹ *Fejér megye szervezete, az 1870. XLII. t.-cz. 91. §. értelmében kidolgozva*. Székesfejérvár, 1871. ERDŐS FERENC: *Fejér vármegye alispáni hivatalának szervezete és ügyrendje. Levéltári Közlemények*, 58. (1987) 1-2. 84. p.; SZINNYEI I. kötet 1209. p.

hagyományos rendje szerint képződött. A pénzügyi jogviták eldöntéséhez ugyanis komoly szakértelemre, a hatalmas mennyiségű panasz elbírálásához komoly energiára volt szükség. Ez a testület nem kínált egyetlen kedvezményezett számára sem felhőtlen hivatali karriert, vagy könnyen elérhető anyagi előnyt.

ISTVÁN STIPTA

DIE REKRUTIERUNG DER RICHTER DES FINANZVERWALTUNGSGERICHTS (1884-1896)

(Zusammenfassung)

Die Studie beschäftigt sich mit der persönlichen Zusammensetzung der Spruchrichter des ersten ungarischen Verwaltungsgerichts und der Aspekte ihrer Auswahl. Neben der Untersuchung des beruflichen Fortschrittes beobachtet der Aufsatz ihren gesellschaftlichen Status, ihre politische Tätigkeit im öffentlichen Leben, ihren Charakter der Lebensphase und ihre Tätigkeit in der Fachliteratur. Die Studie enthält keine völlige archontologische oder prosopographische Analyse, weist jedoch darauf hin, welche Aspekte und Beziehungsfaktoren notwendig waren, so dass jemand im Zeitalter des Dualismus während der Epoche von Kálmán Tisza aktiv im Verwaltungsrechtsschutz beteiligen konnte.

VISONTAI-SZABÓ KATALIN*

A jog és a pszichológia összekapcsolódása: úton egy új tudományág kialakulása felé

1. A jog és a pszichológia kapcsolódási területei

A jog és a pszichológia találkozása, az, hogy számtalan ponton kapcsolódnak egymáshoz, csak Magyarországon számít újdonságnak, Nyugat-Európában, még inkább Észak-Amerikában ez a megállapítás és a két tudományterület kooperációja már régóta evidencia.

A jog és a pszichológia határterületén számtalan új tudományterület jelent meg, vagy van éppenséggel kialakulóban, ezért sok átfedéssel és néhány fogalmi bizonytalansággal is számolnunk kell. A félreértések tisztázása érdekében a következőkben megkísérlem ezen új „tudományok” rövid bemutatását. A „jogi pszichológia” valamint a „jog és pszichológia” elnevezés hasonló területeket takar, elkülönítésüket nehezíti, hogy a kifejezéseket nem következetesen – gyakran egymás szinonimájaként – használják. Magyarországon – elsősorban Zakar András kezdeményezésére – a „jogpszichológia” megnevezés terjedt el.

A *jog és pszichológia* (law and psychology) elnevezés Magyarországon még egyáltalán nem elterjedt, pedig az Amerikai Egyesült Államokban és néhány európai országban is a pszichológia egy speciális területét jelenti, amely kimondottan a joggal kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik. Története egészen 1908-ig nyúlik vissza, kiindulópontjának tekinthetjük az évet, amikor *Hugo Münsterberg* harvardi professzor megjelentette *A tanúk padján*¹ című kötetét. Vizsgálódásai, melyek elsősorban arra irányultak, hogy kiderítse miként lehet egy emberről megállapítani, vajon igazat mond-e², hamar reflektorfénybe helyezték. Sokáig úgy emlegették, mint a „hazugsággép feltalálóját”, valójában azonban nem egy gépet, hanem többféle módszer együttesét fedezte fel (pl. személyes beszélgetések, szóasszociációs tesztek és bizonyos élettani jelenségeket vizsgáló műszerek) melyek később valóban a poligráf³ kifejlesztésének alapjául szolgáltak. Érdekelték továbbá

* adjunktus, SZTE ÁJTK Munkajogi és Szociális Jogi Tanszék, Jogpszichológiai Kutatócsoport

¹ MÜNSTERBERG, HUGO: *On the Witness Stand: Essays on Psychology and crime*. 1908.

² A hazugságokról lásd bővebben: BILAND, CLAUDINE: *A hazugság pszichológiája*. Háttér Kiadó, Budapest, 2009.

³ Megbízhatósága a mai napig vitatott, ma már inkább az fMRI és EEG vizsgálatokat részesítik előnyben, de

a szemtanúk perceptuális illúziói is, azaz, hogy miként fordulhat elő, hogy valaki anélkül, hogy a megtévesztés szándéka vezérelné, akaratlanul a valóságnak nem megfelelő állításokat tesz. A jog és pszichológia tudományának első nagy felívelése, melynek hatására a legnevesebb amerikai jogi karokon egyetemi tantárgyként került bevezetésre, 1908-1940 közé tehető, a második világháborút követően, *Münsterberg* háttérbe szorulásával azonban hosszú időre teljesen elfeledkeztek róla. 1977-ben a *Law and Human Behaviour* című – máig kéthavonta megjelenő – folyóirat⁴ elindításával kezdődött a jog és pszichológia második korszaka. Sokat segített a tudományterület népszerűségének és ismertségének növelésében, hogy az Amerikai Pszichológiai Társaság (APA) felkarolta és létrejött az APLS (American Psychology – Law Society)⁵ elnevezésű interdiszciplináris szervezet, melynek jelenleg 3200 tagja van. Az észak-amerikai dominancia később csökkent, napjainkra egyre inkább nemzetközivé válik, Nagy Britanniában például *Psychology, Crime and Law* címmel, Ausztráliában és Új-Zélandon pedig *Psychiatry, Psychology and Law* néven indítottak folyóiratot a két tudomány határterületén tevékenykedők. Európában az *European Association of Psychology and Law*⁶ szervezet karolta fel a témát és jelenleg 22 országból vannak tagjai (nem csak Európából). Nemzetközi szintű együttműködést hozott létre *joint Ph.D. program* meghirdetésével egy brit, egy holland és egy svéd felsőoktatási intézmény⁷ *House of Legal Psychology* néven.

A XXI. században elsősorban az igazságszolgáltatás szereplőinek döntéshozatalát és motivációit vizsgálják.⁸ Izgalmas – és gyakorlati jelentősége miatt nagyon felkapott – kutatási területnek számít a tanúk tárgyalásra való felkészítése, illetve az ügyvédek segítése a megfelelő összetételű esküdtszék kiválasztásában⁹. Az Egyesült Államokban egyáltalán nem példa nélküli, hogy a tanúkat pszichológusok segítségével készítik fel a vallomástételre, hogy a lehető legjobb kommunikációs technikákat alkalmazva, érzelmeiket a megfelelő módon palástolva vagy kifejezve győzzék meg az esküdtszék tagjait. A vádlott bűnösségéről dönteni hivatott 12 ember kiválasztására is önálló „iparág”¹⁰ fejlődött ki, hiszen a csoport összetétele egyesek számára valóban élet-halál kérdése lehet.¹¹

A jog és pszichológia elnevezésű tudományterület megítélését és hitelességét erőteljesen rontja, hogy művelői pszichológusok (elsősorban szociálpszichológusok), akik nem

czekek megbízhatósága is erősen korlátozott.

⁴ Egyéb jelentős folyóiratok: *Psychology, Public Policy and Law*, *Law and Psychology Review*, *Annual Review of Law and Social Science*

⁵ www.apadivisions.org 2017.01.10. Következő éves konferenciájukat 2017. március 16-18-án tartják Seattle-ben.

⁶ 2017. májusában Belgiumban lesz a következő nemzetközi EAPL konferencia. <https://eapl.eu> 2017.01.15.

⁷ University of Portsmouth, University of Gothenburg, Maastricht University

⁸ PÖSCH KRISZTIÁN: *A jog és a pszichológia viszonyának nemzetközi szakirodalma*. In.: Hunyadi György – Berkics Mihály (szerk.): *A jog szociálpszichológiája, a hiányzó láncszem*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015. 28.-36.p.

⁹ www.psychologyschoolguide.net/psychology-careers/legal-psychologist 2017.01.15.

¹⁰ Úgy hívják őket: jury consultant.

¹¹ Ajánlom az olvasó figyelmébe Az igazság eladó című amerikai filmet (*Runaway jury* 2003)

rendelkeznek jogász végzettséggel. Mindazonáltal a jog szempontjából nagyon hasznos kutatásokat végeznek többek között a szemtanúk emlékfelidezésének pontosságával, ezzel összefüggésben a vallomás hitelességével kapcsolatban, vizsgálják a hamis tanúzás lehetséges okait és azt, hogy milyen lélektani kiváltó okai lehetnek a családon belüli erőszaknak, illetve annak, hogy az áldozat nem emlékszik ezekre a gyermekkori traumákra.

A jog és pszichológia, mint tudományterület elfogadottságát és elterjedtségét mutatja azonban, hogy neves amerikai egyetemeken¹² „Law and psychology joint degree” programokat indítanak.

A *pszichológia a jogban* (law in psychology) azt vizsgálja, hogy miként élnek a jogászok, saját tevékenységük során a pszichológia eszközeivel, például miként tudják a tanút, a perbeli ellenfelet vagy a szakértőt összehozni vagy zavarba hozni, hogy ellentmondásba kerüljön önmagával és így vallomása valóságtartalma megkérdőjelezhető legyen. Egyes ügyvédek ezeket a technikákat pszichológiai ismeretek hiányában is igen magas szinten használják. Érdekes lehet boncolgatni azt is, miként jut el a bíró az ítélet meghozataláig. Milyen lélektani folyamatok zajlanak le benne, milyen pszichés megterhelésnek, nagyfokú stressznek van kitéve, továbbá mindezen hatások milyen esetleges személyiségtorzulást okozhatnak nála.¹³

A *jogi pszichológia* (legal psychology) területe egy nagyon szűk kört érint. Az Amerikai Egyesült Államokban ide sorolják azokat a szakembereket, akik mindkét területen jártasak és az eljárásban, mint szakértői tanúk vagy, mint szaktanácsadók vesznek részt.¹⁴ Egyre fokozódó igény mutatkozik a munkájuk iránt, egy karriertanácsadással foglalkozó amerikai weboldal szerint 6-8 éven belül ők lesznek a legkeresettebb és legjobban fizetett szakemberek az igazságszolgáltatás területén.¹⁵ Hazánkban igen kevesen vannak, akik jogi és pszichológusi végzettséggel is rendelkeznek, és még kevesebben azok, akiknek lehetőségük van arra, hogy munkájuk során mindkét területen szerzett ismereteiket egy-szerre kamatoztassák, mert Magyarországon az ember vagy jogász vagy pszichológus, de a kettő együtt nem megy. Pedig a két tudományterület kapcsolódási pontja magától értetődő: mindkettő az emberi magatartással foglalkozik. A jog szabályozni és befolyásolni kívánja, a pszichológia pedig megérteni, prognosztizálni, időnként pedig megváltoztatni. Én, mint jogász és pszichológus felteszem a kérdést: nem lenne sokkal egyszerűbb, ha előbb megértenénk, azután szabályoznánk?

A két tudományterület együttműködésének fontosságára hívja fel a figyelmet *Grád András* is, aki – szintén jogász és pszichológus – az ELTE Állam- és Jogtudományi Karán többféle jogpszichológiai témájú kurzust jegyez, a hallgatók intenzív érdeklődésétől övezve. Az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karával közös „jog és pszichológia” (tandem) kurzust is hirdetnek, valamint a Jogpszichológiai Kör tagjai számára rendszeres beszélgetéseket és

¹² Például: Stanford Law School Kalifornia, Harvard University Massachusetts, Center for Psychology and Law University of California, Drexel University Philadelphia, Legal Psychology Florida International University

¹³ Lásd bővebben: SZENTES BARBARA: *A bírói döntéshozatali folyamat pszichológiai kitekintéssel*. De Iurisprudentia et Iure Publico, 2011. V. évfolyam, IV. szám. 1.-50.p.

¹⁴ PÖSCH 2015. 44-55.p.

¹⁵ www.psychologyschoolguide.net/psychology-careers/legal-psychologist 2017.01.15.

előadásokat szervez különböző témákban (legutóbb például a neurolingvisztikai programozás és a jogászai gyakorlat címmel). A témában kézikönyvet¹⁶ is megjelentetett, amely sajnos elsősorban az egyes mentális betegségek bemutatására helyezi a hangsúlyt és csak keveset foglalkozik a jogászok számára valóban érdekes témákkal, úgy, mint tárgyalótermi viselkedés vagy a peres felek viszonyának pszichológiai háttere. A Nemzeti Közszerológati Egyetem is felismerte a kérdés fontosságát és például 2015 júniusában „Közszolgálat és pszichológia” nagysikerű címmel konferenciát szervezett.

A szegedi jogi karon – vezetésemmel – immár hatodik éve működik a Jogpszichológiai Diákkör, melynek keretében a hallgatók előadásokat hallgathatnak, illetve tarthatnak a jog és pszichológia témakörében, lélektani szempontból sokat mondó filmeket nézhetnek meg és elemezhetnek, valamint évente egyszer kirándulást szervezünk az Igazságügyi Megfigyelő és Elmegyógyító Intézetbe, ahol „élőben” is megtapasztalhatják mindazt, amiről a tanteremben hallhatnak. Fakultatív tantárgyként is nagy népszerűségnek örvend az „emberi kapcsolatok pszichológiája” című kurzus, ahol a hallgatók elsősorban a mindennapi társas kapcsolatokban rendkívül hasznos szociálpszichológiai jelenségekről tanulhatnak.¹⁷

Szegeden Zakar András kezdeményezésére és elnökle mellett jött létre a Jogpszichológiai Fórum, melynek célja, hogy országosan összefogja a jog és pszichológia területén dolgozó oktatókat, kutatókat és gyakorlati szakembereket. A Fórum munkájában négy egyetem (PTE, SZTE, ME, NKE) oktatói vesznek részt, mindannyian jogi és pszichológusi végzettséggel, valamint Ph.D. fokozattal rendelkeznek. Kutatásaikat külső szakemberek segítik. Jelenleg egy egyetemi jegyzet elkészítésén fáradozunk, melynek címe: Pszichológia joghallgatóknak.¹⁸

A *jog pszichológiája* (psychology of law) általában a következő témákban vizsgálódik: a jog szükségessége a társadalomban, az emberek jogtudata és vélekedése a törvényekről, a jogkövetéssel kapcsolatos pszichológiai motívumok, a halálbüntetéssel kapcsolatos pszichológiai attitűdök.¹⁹

Egy kicsit leszűkítve a területet a *jog szociálpszichológiájának* magyarországi vizsgálatát tűzte ki célul az ELTE PPK Pszichológiai Intézetének Doktori Iskolája, ahol tanáraik vezetésével több hallgató is belevetette magát a téma alapos feltárásába, mely eredményes kutatómunka gyümölcse egy jogászok és pszichológusok számára egyaránt hasznos kötet lett.²⁰ A kutatások többek között a következő területekre terjedtek ki: az emberek mit tartanak igazságosnak, miként vélekednek a jogállamiságról és általában a jogról, az alkotmányos és demokratikus értékekről. Közjogi kérdésekkel kapcsolatos attitűdöket és nézetrendszereket is vizsgáltak. A pszichológus doktoranduszok munkájával párhuzamosan végzett vizsgálatokat *Fleck Zoltán*, aki a hétköznapi helyzetekben megjelenő laikus

¹⁶ FEKETE MÁRIA – GRÁD ANDRÁS: *Pszichológia és Pszichopatológia jogászoknak*. HVG Orac, Budapest, 2012.

¹⁷ Úgy, mint társas megismerés és öngazolás, konformitás és meggyőzés, tömegkommunikáció és propaganda, agresszió, pszichoterror, verbális és nonverbális kommunikáció, szeretet és szerelem.

¹⁸ <http://www.juris.u-szeged.hu/karunkrol/jogpszichologiai-forum/jogpszichologiai-forum> 2017.01.12.

¹⁹ PÖSCH 2015. 36. p.

²⁰ HUNYADI GYÖRGY – BERKICS MIHÁLY (szerk.): *A jog szociálpszichológiája. a hiányzó láncszem*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015.

jogi felfogást tanulmányozta.²¹ Külföldön már gyakorlati haszna is van az ehhez hasonló kutatásoknak, hiszen segítségükkel olyan témák kerülhettek felszínre, mint a társadalmi hierarchia legitimálása, az emberi identitás kiemelkedése a diszkrimináció ellenében, a társadalmi közérzet és a liberális demokrácia kapcsolata. ²² Kapcsolódó témában végzett kutatásokat *Kelemen László* is, akinek érdeklődése több évtizedes ügyvédi munkásságot követően fordult a pszichológia felé. Tanulmányában a magyarok jogtudatosságát és azt vizsgálta, hogy a társadalom mit gondol a hazai igazságszolgáltatásról, többek között a halálbüntetés problematikájáról. Vizsgálatainak külön érdekessége, hogy a jogászok vélekedéseit összevetette a nem jogász végzettségű személyek válaszaival.²³ Nevéhez egy további figyelemfelkeltő szociálpszichológiai vizsgálat köthető, melyet joghallgatók körében végzett el. Kutatása során azt vizsgálta, hogy miként vélekednek a quasi laikusok (1. éves joghallgatók) és a quasi szakértők (5. éves joghallgatók) az általánosan elfogadott szabályokról, tanulmányaik során miként változott a jogra vonatkozó nézeteik kongruenciája. ²⁴

Figyelemre méltó az a longitudinális kutatás is, melyet *Váriné Szilágyi Ibolya* végzett 1995 és 2010 között a fiatalok joggal kapcsolatos nézeteiről, érzékenységéről, jogtudatosságának alakulásáról. A szerző kiemelkedő figyelemmel kísérte a felelősség, a szabadság, az egyenlőség, a bizalom, a szolidaritás megélését, a jogi témák iránti érdeklődést. Középpontban a felelős állampolgár születése áll.²⁵ Kiemelkedő jelentősége van azoknak a kutatásoknak, melyek az átlagember hitvilágát, értékrendjét elemezték, többek között például a világ igazságosságába vetett hitet, azaz, hogy általában egyet értünk-e abban, hogy mindenki azt kapja, amit megérdemel. Ez azért nagyon fontos kérdés, mert, ha valaki bízik abban, hogy a világ igazságos, akkor el fogja fogadni a sorsát, pl. azt, hogy nőként sokkal kevesebbet keres, mint egy férfi. Továbbá könnyedén elfordul a földön fekvő hajléktalan láttán, hiszen világos, hogy ő tehet arról, hogy oda került, nem érdemli mások segítségét.²⁶ *Gajduschek György* és munkatársai az állampolgárok joghoz fordulási hajlandóságát, az igazságszolgáltatással kapcsolatos véleményét és a válaszadók személyes jellemzőit vetették össze egy nagyívű kutatásban. Megállapították, hogy inkább fordul a

²¹ FLECK ZOLTÁN: *Jogi érvek hétköznapi használata*. 2015. Folyamatban lévő NKFI project és FLECK et al: *Technika vagy érték a jogállam? A jogállami értékek átadása és az előítéletek csökkentése a jogászok és rendőrtisztok képzésében*. L'Harmattan, Budapest, 2012.

²² HUNYADY GYÖRGY: *Miért és hogyan közelít a szociálpszichológia a joghoz?* In.: HUNYADY GYÖRGY – BERKICS MIHÁLY (szerk.): *A jog szociálpszichológiája, a hiányzó láncszem*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015. 17. p

²³ KELEMEN LÁSZLÓ: *Miként vélekedünk a jogról?* Line Design, Budapest, 2010.

²⁴ KELEMEN LÁSZLÓ: *Joghallgatók a jogról* http://www.kelemenkiado.hu/c_konyvcink/dr_kelemen_laszlo_joghallgatok_a_jogrol/dr_kelemen_laszlo_joghallgatok_a_jogrol_pdf 2017.01.20.

²⁵ VÁRINÉ SZILÁGYI IBOLYA: *Jogtudatról alulnézetben. Tizenévesek jogtudata és jogi érzékenysége*. L'Harmattan, Budapest, 2010.

²⁶ KENDE ANNA et al: *Átpolitizálódott-e a hajléktalankérdés? Politikai attitűdök és médiareprezentációk*. In.: HUNYADY GYÖRGY – BERKICS MIHÁLY (szerk.): *A jog szociálpszichológiája, a hiányzó láncszem*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015. 191.-220.p.

joghoz az, aki boldog és büszke a magyarságára, valamint az is, aki volt már felperes és úgy gondolja, hogy ismeri a jogot.²⁷

A *politikai pszichológia* (policy evaluation) területén olyan jogban és szociálpszichológiában egyaránt jártas szakemberek tevékenykednek, akik képesek előrevetíteni egy-egy politikai intézkedés várható hatásait, társadalmi fogadtatását. Közhelynek számít, de lehet, hogy van némi igazságalapja, hogy a magyarok rendkívül pesszimisták és bizalmatlanok, így nincs könnyű dolguk a politikusoknak, akik a népnek tetsző intézkedéseket akarnak tenni. *Tóth István György* kutatásának eredményei nem túl biztató képet festenek rólunk, miszerint a közbizalom és a társadalmi tőke alacsony Magyarországon, nem bízunk sem egymásban, sem a politikusokban, sem az állami intézményekben.²⁸

A *jog és a pszichológia* kapcsolata az egyes tudományterületeken nagy változatosságot mutat, de véleményem szerint minden téren hasznos és előrevivő lehet az együttműködés.

Példának okáért az *alkotmányjog* területén is találunk számos olyan kérdést, amelynek lélektani vetülete is van. Az abortusz esetében is felmerül, hogy támogatása vagy ellenzése nem csak erkölcsi, alkotmányos, vagy emberi jogi kérdés, hanem érdemes figyelembe venni a terhességmegszakítás pszichológiai következményeit is²⁹. Ez a terület méltatlanul elhanyagolt, a jelenleginél jóval szélesebb körű kutatást igényelne.³⁰ Az eutanázia problematikája is nehezen megközelíthető pusztán jogászai logikával, hiszen erőteljes érzelmeket vált ki az emberekből, melyeket nem szabadna figyelmen kívül hagyni a kérdés szabályozásakor.

A büntetőjog, polgári jog és családjog, valamint a pszichológia lehetséges kapcsolódási pontjait – kiemelkedő jelentőségük miatt – a továbbiakban részletesen tárgyalom.

II. A pszichológia megjelenése a büntetőjog területén

A *törvényszéki pszichológia* (forensic psychology) területén dolgoznak azok a (leginkább klinikai szak-) pszichológusok, akik az igazságszolgáltatásban helyezkedtek el és elsősorban a büntető eljárásokban nyújtanak a hatóságoknak segítséget. Ők azok, akiknek van lehetőségük kliensekkel kapcsolatba kerülni, de fontos elhatárolás az egészségügyi keretek között dolgozó klinikusokhoz képest, hogy az ő feladatuk nem a páciens jó útra térítése vagy meggyógyítása, hanem a döntéshozók munkájának megkönnyítése. Az Amerikai Egyesült Államokban ők a legjobban fizetett szakemberek, szakvéleményüket szépen honorálják.³¹

²⁷ <http://arsboni.hu/perlesi-peszimizmus-de-javulo-jogismeret> 2017.01.15.

²⁸ TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: *Bizalomhiány, normazavarok, igazságtalanságérzet és paternalizmus a magyar társadalom értékrendszerében*. http://www.tarki.hu/hu/rsearch/gazdkult/gazdkult_clemeszaro_toth.pdf 2017.01.20.

²⁹ Lásd bővebben: SÁNDOR JUDIT: *Abortusz és...*. Literatura Medica, Debrecen, 1992.

³⁰ Lásd bővebben: MIKES LILI: *A terhességmegszakítás jogi és pszichológiai aspektusai*. szakdolgozat, SZTE ÁJK 2013.

³¹ PÓSCH 2015. 39-40.p.

Magyarországon az igazságügyi pszichológus szakértők végeznek ehhez hasonló tevékenységet, sajnos jóval kisebb megbecsültség és anyagi elismerés mellett. Az ő feladatuk – többek között – hogy büntető ügyekben a pszichiáterrel együttműködve véleményt mondjanak a sértett akaratnyilvánítási képességéről, illetve a terhelt beszámíthatóságáról, arról, hogy az illető a bűncselekmény elkövetésekor, illetve jelenleg rendelkezik-e kellő kognitív kompetenciákkal ahhoz, hogy tettéért felelőssé tehető legyen. Véleményük perdöntő lehet olyan kiskorú sérelmére elkövetett (elsősorban szexuális) bűncselekmények esetében is, ahol egyéb bizonyítékok hiányában mindössze a terhelt és a sértett szava áll egymással szemben.

A *kriminálpszichológia* a kriminológia egyik ága, alapvető célja a bűnelkövetők pszichológiai motívumainak feltárása, a bűnesetek megértése segítségével a bűncselekmények megelőzése. Szakágai közé tartozik a kriminológiai pszichológia, a kriminalisztikai pszichológia és a börtönpszichológia. Speciális területét jelentik a „profilozók”, akik az elkövetők pszichológiai profiljának feltárását végzik, azaz a rendelkezésre álló adatokból megpróbálnak következtetni az ismeretlen tettes lehetséges személyiségjellemzőire, így szűkítve a lehetséges gyanúsítottak körét. Szakértelmüknek kiemelkedő jelentősége van a szexuális bűnelkövetők kézrekerítésénél, illetve a szexuális indítatású bűncselekmények mozgatórugóinak megértéséhez is komoly szakmai segítséget nyújthatnak.³² Szerepet játszhatnak továbbá a sorozatgyilkosok megtalálásában is, hiszen az ő esetükben az emberölés motívuma minden esetben pszichológiai, az ölésnek szimbolikus jelentősége van.

A *kriminológiai pszichológia* a bűnözés, mint társadalmi jelenség szociálpszichológiai hátterével, a bűnözővé válás pszichés okaival, és a megelőzés lehetséges módjainak megtalálásával foglalkozik. A vizsgálatok irányulhatnak egészen szűk területekre is.³³ Speciális területe a *viktimológia*, ami az áldozattá válás pszichológiai hátterét hivatott vizsgálni, továbbá lelki segítséget nyújtani a sértetteknek a történetek feldolgozásához és ahhoz, hogy a jövőben ne kerülhessenek hasonló helyzetbe.

A *kriminalisztikai pszichológia* kutatási területe a nyomozás és a bírósági eljárás.

A *börtönpszichológia* elsősorban a következő területeken végez kutatásokat: börtönagresszió és rangsorképződés, a bezártság negatív lélektani hatásai, az átnevelés, utógondozás és reszocializáció, de vizsgálja azt is, hogy a börtönpopulációban vajon miért olyan magas egyes mentális betegségek előfordulási valószínűsége (pl. ADHD, antiszociális személyiségzavar). A rendellenesség vezette őt a bűnelkövetésre, vagy az csak később, mint egyfajta börtönártalom alakult ki. Egy biztos, a börtönben – a totális kontroll és a szabad akarat hiánya miatt – az ember személyisége lelki támogatás nélkül csak károsodik. Ezért van kiemelkedő szerepük a gyakorlatban tevékenykedő börtönpszichológusoknak, mert ők képesek azt a fajta segítséget megadni, amelyre ebben a helyzetben egy elítéltnak szüksége van. Különösen igaz ez a fiatalkorú elítéltekre. Mindannyiunk érdeke, hogy a

³² Pósch 2015. 40–41.p.

³³ BALÁZS ELEK · HAJDÚ KRISZTINA: *Terhelti védekezések jogi és pszichológiai szempontú értékelése az adminisztratív csődbüntettek köréből*. https://dca.lib.unideb.hu/dca/bitstream/handle/2437/93393/file_up/ElekB-TerheltiVedekezesek.pdf?sequence=1&isAllowed=y 2017.01.15.

szabadságvesztés büntetés letöltése után a személy vissza tudjon illeszkedni a társadalomba, és annak hasznos tagjává váljon.

A *rendőrség pszichológiája* szintén a jog és pszichológia egyik alkalmazott területe, ebbe a körbe rendkívül összetett feladatok tartoznak. Az Egyesült Államokban még a legkisebb város rendőrségén is többféle pszichológus dolgozik. Egy szervezetpszichológus vagy munkapszichológus, akik a kiválasztással, illetve a dolgozók rendszeres pszichológiai szűrésével foglalkoznak. Vannak továbbá klinikai szakpszichológusok, akik a sértetteknek, illetve az áldozatok hozzátartozóinak nyújtanak lelki segítséget. Rajtuk kívül vannak szakemberek, akik a speciális helyzetben lévő személyek (pl. kiskorú sértettek, vagy gyermekkorú tanúk) meghallgatásánál vannak jelen, esetleg ők végzik a kikérdezést, végül pedig vannak túsztárgyalók, akik a krízishelyzetekben tudnak a rendőrség támasza lenni, szakértelmükkel segítséget nyújtani. Foglalkoznak továbbá olyan kérdésekkel is, mint pl. miként lehet a lakosság és a rendőrség viszonyát javítani, a köztük lévő együttműködést erősíteni. Hazánkban ennél kicsit egyszerűbb a helyzet, hiszen a rendőrségen dolgozó pszichológusoktól elvárják, hogy az imént felsorolt területekhez mind értsenek, sőt szabadidejükben a rendőrök egyéni lelki problémáival is foglalkozzanak, időnként pedig tréningeket és képzéseket is tartsanak. Mindezt rendkívül csekély fizetésért.

A jog és pszichológia találkozásának speciális területe a családon belül erőszak problematikája. Azt, hogy valaki miért bántalmazza vagy terrorizálja a családját, illetve, hogy az áldozatok miért tűrik ezt el hosszú éveken keresztül, nagyon nehéz megérteni a jelenség pszichológiai hátterének ismerete nélkül. Nem elegendő a kérdést pusztán a jog eszközeivel megközelíteni, mert az csak a büntetésben gondolkodik. A megtorlásnál sokkal fontosabb lenne a megelőzés, a már bekövetkezett károk minimalizálása és nem utolsósorban az elkövető számára is segítséget nyújtani, azért, hogy lehetősége legyen megváltozni, új mintákat, megoldásmódokat tanulni, hogy a rossz mintázatot ne örökítse tovább. Ha ugyanis a gyermek azt látja otthon, hogy a konfliktusok kezelésének egyetlen lehetséges módja az erőszak, akkor ő is ezt a megoldást fogja választani minden kapcsolatában. Ezért van kiemelkedő jelentősége tehát a családon belüli erőszakot elkövetők „átnevelésének” és az áldozatok lelki támogatásának, hogy az ő unokáik már egy egészen más, boldog családban nőhessenek fel. Ennek hiányában a családtagok soha nem fognak tudni kitörni az erőszak és bántalmazás ördögi köréből.³⁴

III. A pszichológia megjelenése a polgári jog területén

A polgári jog területén a pszichológusok elsősorban, mint igazságügyi szakértők jelennek meg, tipikusan gondnoksági, kártérítési és öröklési perekben, de legjellemzőbben a szülői felügyelet rendezése iránti eljárásokban.

³⁴ Lásd bővebben: VISONTAI-SZABÓ KATALIN: *A családon belüli erőszak pszichológiai és jogi kérdései*. In.: Forum Acta Juridica et Politica, IV. évfolyam 1. szám, Szeged, 2014. 238-273.p.

A pszichológia ma már olyan területekre is belopta magát, mint a szellemi tulajdon, illetve a szerzői jogok védelme. A védjegyjogtalommal és az ehhez kapcsolódó jogokkal foglalkozó szakemberek pszichológusok segítségével állapítják meg, hogy egyes védjegyek, vagy bizonyos termékek megjelenése alkalmas-e arra, hogy a vásárlókat megtévessze.³⁵ A közgazdászok,³⁶ még inkább a marketing szakemberek³⁷ évtizedek óta használják a pszichológia megállapításait, illetve a minél nagyobb fogyasztásra ösztönzés érdekében időnként erkölcsstelennek is nevezhető megoldásokhoz folyamodnak. Ma már nem csak a reklámszakembereket érdeklik a vásárlók fogyasztási szokásai, hanem a pszichológusokat is, a két terület kapcsolata egyre gyümölcsözőbb.³⁸

Kiemelendő továbbá a pszichológia szerepe a munkajog és a humán erőforrás menedzsment³⁹ területén. A *munkapszichológia* kutatási területére tartozik a munkaerőkiválasztás, a diszkrimináció mentes előléptetés és a vezetéseleméletek.⁴⁰

IV. A pszichológia megjelenése a családjogban

Annak ellenére, hogy a családjog a polgári jog immanens részét képezi, érdemes jelen tanulmány keretében külön tárgyalni, hiszen a családban felmerülő nehézségek esetén van a legnagyobb szerepe a pszichológiának. Látott már valaki családot érzelmek nélkül?

Egyebek mellett a család kialakulásával, működésével és felbomlásával foglalkozik a *családpeszichológia*, melynek megállapításai, kutatási eredményei hasznosak lehetnek a családjog területén tevékenykedő elméleti és gyakorlati szakemberek számára egyaránt.⁴¹ Olyan kérdéseket érint, mint a családi szocializáció, családi életciklusok, a párkapcsolatok pszichológiája, családi veszteségek: gyász, krízisek, barátság, szerelem, féltékenységek.⁴² A Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán a hallgatók körében is nagyon népszerű a családpeszichológia című fakultatív tárgy. Fontosnak tartom, hogy a jogi pályára készülő fiatalok, – ha nem is családterapeutai mélységekben – ismeretekkel bírnak ebben

³⁵ KESERŰ BARNA ARNOLD: *Összetéveszthető? A védjegyek összetéveszthetőségének jogi és pszichológiai háttere az USA-ban, az Európai Unióban és Magyarországon*. Iparjogvédelmi és Szerzői Jogi Szemle, 2012. február, 117. évfolyam 1. szám, 56-76.p. és VIDA SÁNDOR: *A védjegy pszichológiai és jogi megközelítésben*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985.

³⁶ Lásd bővebben: HUNYADY GYÖRGY – SZÉKELY MÓZES (szerk.): *Gazdaságpszichológia*. Osiris, Budapest, 2003.

³⁷ Lásd bővebben: Üzlet és Pszichológia folyóirat lapszámai

³⁸ Bővebben: SAS ISTVÁN: *Reklám és pszichológia*. Kommunikációs Akadémia Kft. Budapest, 2007.

³⁹ HOLL ZSÓFIA: *HR és pszichológia*, <http://hr-es-pszichologia.webnode.hu/> 2017.01.20.

⁴⁰ Lásd bővebben: KLEIN SÁNDOR: *Munkapszichológia*. Edge 2000 Kiadó, Budapest, 2004.

⁴¹ Lásd bővebben: ZAKAR ANDRÁS – VISONTAI-SZABÓ KATALIN: *A családok kialakulása és felbomlása napjainkban*. In.: Forum Acta Juridica et Politica, IV. évfolyam 1. szám, Szeged, 2014. 275-290.p. és SOMLAI PÉTER: *Család 2.0*. Napvilág Kiadó, 2013.

⁴² Lásd bővebben: HEGYINÉ FERCH GABRIELLA: *Családpeszichológia*. Corvinus Kiadó, Budapest 2003.

a témában, hiszen akármilyen pályán képzelik el a jövőjüket, családjogi problémákkal biztosan találkozni fognak. Tekintettel arra, hogy ezen a téren elsősorban az érzelmek dominálnak, jó, ha tudja a jogász is (legalább elméleti szinten), hogy milyen lélektani folyamatok zajlanak a háttérben, mielőtt elítélné az ügyfele vagy ellenfele magatartását vagy ágyúval löne verébre.

A családpszichológián belül egy szűkebb kört képvisel a *válás lélektana*,⁴³ mely fakultatív kurzus formájában szintén elérhető a hallgatók számára a szegedi jogi karon. A házassági krízisek hallgatókkal való megismertetésének nem csak az a célja, hogy munkájuk során a későbbiekben képesek legyenek arra, hogy felismerjék melyek azok a helyzetek, amelyek menthetetlenek és a bontás elkerülhetetlen, melyek azok, ahol még van remény és a bíróság helyett érdemes előbb egy pszichológushoz (párterapeutához vagy családterapeutához) fordulni. Amennyiben minden ügyvéd rendelkezne ezzel a tudással – talán utópisztikus az elképzelés – de lehet, hogy kevesebben választanák a konfliktusok kezelésének ezen legdrasztikusabb módját. Az ismeretek átadásának másodlagos célja, hogy a saját életükre nézve is egy kis vérteteket kapjanak. Reményeim szerint, ha ezen ismeretek birtokában képesek lesznek saját párkapcsolataikat, házasságaikat más színben látni, kevesebb kapcsolat megy majd idejekorán tönkre, helyette – mivel felismerik, hogy éppen krízisben vannak – inkább annak megjavítására, megmentésére fókuszálnak majd. Amennyiben a házasság felbontása elkerülhetetlen mindenképpen hasznos, ha tisztában vannak a válás folyamatában és azt követően jelentkező lelki jelenségekkel és nehézségekkel. A kapcsolat felbomlása mindkét fél számára veszteség, feldolgozása a gyászfolyamathoz hasonló. Álláspontom szerint minden krízishelyzetből könnyebb kilábalni, ha az ember tisztában van az érzéseivel, azok kiváltó okával és tudja, hogy éppen mi zajlik benne. Ezen ismeretek birtokában nemcsak magánemberként, hanem ügyvédként, bíróként is hatékonyabbak, sikereesebbek lehetünk. Azokban a felbomló kapcsolatokban, ahol a párnak közös gyermeke is van, a szülői felügyelet rendezése a leghevesebb viták és csatározások színtere, melynek következményei – akár egy egész életre kiható módon – a gyermekben csapódnak le. Ezen helyzetekben a jogi képviselőnek sincsen könnyű dolga, éppen ezért tartom fontosnak felvértetni őket egy kis pszichológiai tudással arról, miként lehet meggyőzni a szülőket, hogy az egymás ellen táplált gyűlöletbe ölt energiáikat inkább a gyermek legfőbb érdekének biztosítására fordítsák. A kapcsolat megszűnése után, ha nem sikerült a békés elválás, legtöbbször nem működik gördülékenyen a kapcsolattartás sem, főleg, ha a probléma olyan súlyos, hogy azzal ügyvédhez kell fordulni. A válás lélektana keretein belül éppen ezért a téma pszichológiai hátterének alapos feltárára törekszünk, hogy az ilyen ügyekben eljáró jogi képviselőként képesek legyünk a gyermek érdekeivel ellentétes magatartások, súlyos esetben a Szülői Elidegenítési Szindróma felismerésére.⁴⁴

⁴³ Bővebben lásd: BOGNÁR GÁBOR – TELKES JÓZSEF: *A válás lélektana*. KJK, Budapest, 1986. és GYURKÓ SZILVIA: *Rám is gondoltatok*. Bookline, Budapest, 2015.

⁴⁴ GARDNER, RICHARD: *Parental Alienation Syndrome*. Creative Therapeutics, 1998.

V. A jogászok lelki egészségének megőrzése

Az eddigieknél kicsit távolabbról ugyan, de mégis szorosan kapcsolódik a jog és a pszichológia az utoljára bemutatásra kerülő területen. Véleményem szerint, hasonlóan az összes többi professzióhoz, ahol emberekkel/emberekért dolgozunk a jogász pályán is fennáll a korai kiégés veszélye. Jogászként gyakran kerülhetünk kapcsolatba krízishelyzetben lévő emberekkel, sokszor találkozhatunk szomorú történetekkel, tragikus sorsokkal. Annak érdekében, hogy számukra valódi és hatékony segítséget tudjunk nyújtani, kiemelkedően fontos, hogy ne vonódjunk be túlságosan ezekbe a helyzetekbe és meg tudjuk őrizni a lelki egyensúlyunkat, a mentális egészségünket. Ebben is a pszichológia lehet segítségünkre. Sajnos Magyarországon – hasonlóan más közép-kelet európai országokhoz – a mai napig igen sok előítélet él a pszichológusokkal kapcsolatban. Még a rendkívül intelligens emberek is hajlamosak elfogadni azt a közhelyet, miszerint pszichológushoz csak az jár, akinek valami komoly baja van. (a hétköznapiakban ez így hangzik: „pszichológushoz csak a hülyék járnak”).

Határozott meggyőződésem, hogy ezen a hozzáálláson csak a pszichológusi munka megismerésével lehet változtatni, ezért nagy öröömre szolgál, hogy a szegedi jogi karon Zakar András vezetésével évek óta elérhető két fakultatív kurzus: a jogász pályák pszichológiai sajátosságai, amely a különféle jogi szakmák eltérő kihívásaira igyekszik felkészíteni a hallgatókat, továbbá az életútfejlődés pszichológiája, amely előrevetíti a várható „rögöket” az úton, ezáltal segítve az akadályokkal való megküzdést.

Összegzés

Jelen tanulmány keretei között mindössze arra volt lehetőségem, hogy röviden összefoglaljam a kérdést és csak egy nem túl mély betekintést engedtem a jog és pszichológia világába. Bízom benne, hogy ez a rövid bemutatkozás felkelti néhány olvasó érdeklődését és páran talán eljutnak arra a felismerésre, hogy jogászként sokkal többet kellene foglalkoznunk a pszichológiával.

A jog és a lélektan – mint láhattuk – számtalan ponton, ezernyi szállal kötődik egymáshoz. A büntetőjog már régóta profitál a pszichológia megállapításaiból, azonban az új – még csak formálódó – területekkel is érdemes kicsit mélyebben foglalkozni. Leginkább a családjog területén lenne hasznos, hiszen az emberi kapcsolatok, az érzelmek: a szeretet és a gyűlölet, bármennyire is szeretnénk, nem tarthatók kordában pusztán a jog eszközeivel. A XXI. században, amikor egyre kevesebb házasságot kötnek, miközben egyre többet bontanak fel, mindenképpen érdemes elgondolkodni azon, vajon mit adhat a jogtudománynak és általában a társadalomnak a pszichológia. A jogász és a pszichológusi gondolkodás valóban távol áll egymástól – tudom, mert nekem is nagyon nehéz volt megtalálni a középutat –

de megérne egy próbát, hogy kicsit közelítsük egymáshoz a kétféle felfogást. Talán még megérem, hogy eltűnik a közhely: pszichológushoz csak a hülyék járnak.

KATALIN VISONTAI-SZABÓ

THE ENGAGEMENT OF LAW AND PSYCHOLOGY, HEADING TO A FORMATION OF A NEW DISCIPLINE

(Summary)

The encounter of law and psychology and the fact that they have several common fields is considered novelty only in Hungary, while in Western Europe and rather in the United States the cooperation of the two science fields has long been well known.

At the borderline of law and psychology numerous areas have appeared or are in progress thus a great deal of overlaps and conceptual uncertainty must be taken into consideration. In order to clear the misunderstandings in this short essay I try to describe these new science fields briefly. The terms 'legal psychology' and 'law and psychology' cover similar topics and it makes the separation more difficult these terms aren't used consistently sometimes even as synonyms. Besides the new encountering points there are areas existing and well known for a long time of legal psychology mainly related to criminal proceedings and forensic expertise which are also introduced briefly in this essay.

To my view in Hungary the most important and useful fields for lawyers are family psychology and the psychology of divorce as in these fields emotions play a crucial role which the lawyers have to learn how to treat. Finally, I say about the importance of lawyers' mental health which is also can be guaranteed with the help of psychologists.

INGRID WÖLFEL*

Zwischen allen Stühlen – zur Adoleszenz von Pflegekindern

1. Einleitung

Kinder, die aus den unterschiedlichsten Gründen nicht bei ihren leiblichen Eltern aufwachsen können, werden zunehmend in Pflegefamilien untergebracht, um ihnen eine möglichst familiennahe Sozialisation zu ermöglichen. Besonders für sehr kleine Kinder ist diese Form der Hilfe zur Erziehung für eine gelingende Entwicklung sehr wichtig. Wenn sie jedoch nach mehreren Jahren des Lebens in der Pflegefamilie dann in die Pubertät kommen, ergeben sich ganz spezifische Probleme.

Marcus (16) lebt seit acht Jahren in seiner Pflegefamilie. Seit einigen Wochen beklagen die Pflegeeltern, dass Marcus häufig die Schule schwänzt, sich mit anderen Jugendlichen zu Trinkgelagen trifft und dann alkoholisiert randaliert. Zur Rede gestellt, erhalten sie von Marcus dann oft nur trotzig die Antwort: „ich will hier weg, ich geh zu meiner Mutter“

Sabrina (15), seit ihrem dritten Lebensjahr in der Pflegefamilie, bereitet ihren Pflegeeltern anderen Kummer. Seit einiger Zeit zeigt sie stark sexualisiertes Verhalten. Ihre etwas älteren Freunde wechseln häufig. Anfangs versuchten die Pflegeeltern, Sabrina mit Verboten zu halten. Da sie immer wieder ausbrach, ließen sie ihr die Pille verschreiben, aber die Pflegemutter bemerkte, dass diese häufig vergessen wird. Für Gespräche ist Sabrina kaum mehr zugänglich.

- Philipp (17), seit seinem 11. Lebensjahr in der Pflegefamilie, ist seit zwei Jahren wieder Bettnässer, wie zu Beginn des Pflegeverhältnisses. Er verweigert jegliche medizinischen Untersuchungen, zieht sich in sein Zimmer zurück und verbringt seine gesamte Zeit mit dem Computer.

Diese drei Fallbeispiele, die sich beliebig erweitern ließen, sind erfahrenen Pflegeeltern und Betreuern nicht fremd. Nicht selten werden gerade in der Zeit der Adoleszenz die Pflegeverhältnisse beendet, weil es einfach nicht mehr geht. Kommen diese Heranwachsenden dann in Einrichtungen der Heimerziehung, gibt es häufig heftigste Integrationsprobleme.

* Dr. habil. Ingrid Wölfel (retired), Psychologist/Psychological supervisor, Gerdeswalde 13A

Daraus resultiert dann oft der stille Seufzer vieler Erzieherinnen oder Erzieher: „Lieber Kinder direkt aus schwierigen Herkunftsfamilien als aus Pflegefamilien!“

2. Sind Pflegekinder in der Adoleszenz anders?

Pflegekinder durchleben wie alle Heranwachsende die stürmischen körperlichen und psychischen Veränderungen der Pubertät. Sie unterliegen also genauso den Stimmungsschwankungen, den Omnipotenzphantasien, den Selbstzweifeln, den Zukunftsängsten, den Emanzipationsbestrebungen, der Null-Bock-Mentalität in Bezug auf schulische und/oder häusliche Pflichten. Und dennoch gibt es einige Besonderheiten, die vom sozialen Umfeld oft gar nicht wahrgenommen oder falsch interpretiert werden. Diese spezifischen Rahmenbedingungen bilden oft die Grundlage, auf der sich dann die „normalen“ pubertären Erscheinungsformen verstärken oder gar ins Extreme laufen lassen:

Problemkreis bio-psychosoziale Wurzeln: Pflegekinder leben bekanntlich aus unterschiedlichsten Gründen nicht bei ihren leiblichen Eltern. Sie waren vielleicht unerwünscht, hatten psychisch kranke Mütter, es gab Bindungsabbrüche, möglicherweise Traumatisierungen durch Vernachlässigung, Misshandlungen und/oder Missbrauch. Sie haben die Herauslösung aus ihrer Herkunftsfamilie in ganz spezifischer Weise erlebt.

Selbst wenn im Laufe der Zeit in der Pflegefamilie, vielleicht mit therapeutischer Hilfe, manche der seelischen Wunden geheilt waren, man sich gemeinsam gut arrangiert hatte, bricht in der Pubertät vieles wieder auf. Wir wissen heute aus der Psychiatrie, dass die Adoleszenz eine kritische Entwicklungsphase für die Genese vieler psychischer Erkrankungen ist.¹ Es ist daher ungemein schwer abzuschätzen, inwieweit das originelle Verhalten² der Heranwachsenden den Beginn einer psychischen Erkrankung markiert oder der Rückfall in sehr frühe Verhaltensmuster (Copingstrategien) ist.

Problemkreis Bindung: Pflegekinder haben mitunter ganz spezifische Bindungsmuster in ihrer bisherigen Biografie entwickelt.³ Ihr gesamtes Sozialverhalten wird dadurch wesentlich mitbestimmt. Die „normale“ Entwicklungsaufgabe der Pubertät, sich aus der engen Beziehung zur Bindungsperson/Familie abzulösen und im Umgang mit potentiellen Sexualpartnern neu zu erproben, kann bei der oft wechselhaften Bindungsbiografie von Pflegekindern erheblich belastet sein. Einerseits muss die Ablösung von der primären Bindungsperson (zumeist die leibliche Mutter) geleistet werden. Dies ist jedoch stark davon abhängig, wie die Kontaktgestaltung während der Phase des Lebens in der Pflegefamilie

¹ FEGERT, JÖRG M., STREECK-FISCHER ANNETTE, FREYBERGER HARALD J: *Adoleszenzpsychiatrie*

² WOLFFERSDORFF, CHRISTIAN VON, SPRAU-KUHLEN, VERA, KERSTEN, JOACHIM: *Geschlossene Unterbringung in Heimen. Kapitulation der Jugendhilfe?*

³ BRISCH, KARL H.: *Bindungsstörungen. Von der Bindungstheorie zur Therapie*

verließ. Andererseits muss sich der Heranwachsende aus den engen Beziehungen seiner Pflegefamilie lösen. Fremdheitsgefühle auf beiden Seiten können wieder wachsen und sich in abrupten Aktionen wie Reaktionen entladen.

Problemkreis Sexualität: Die sexuelle Reifung mit ihren großen Verwirrungen bei den Heranwachsenden kann bei Pflegekindern in spezifischem Maße wieder alte destruktive Rollenmuster als Mann oder Frau reaktivieren. Auf jeden Fall setzen sich die Heranwachsenden jetzt sehr intensiv mit einer möglichen eigenen Familiengründung auseinander. Das Spektrum reicht dabei von kompletter Ablehnung eines familiären Zusammenlebens bis hin zur exzessiven Suche nach einem Partner/einer Partnerin. Besonders bei Mädchen entsteht nicht selten das Bestreben nach einer eigenen Schwangerschaft, um es „der leiblichen Mutter zu beweisen“. Möglicherweise gab es seinerzeit auch Formen des sexuellen Missbrauchs, deren Folgen jetzt virulent werden.

Problemkreis Peer group: Die Gruppe wird bekanntlich in der Pubertät zum wichtigsten sozialen Lebensraum, in dem die neuen erwachsenen Rollen erprobt werden können, das Selbstwertgefühl neu justiert wird. Hier spüren Pflegekinder besonders stark, dass sie anders sind. Angefangen, dass sie bei materiellen Statussymbolen oft nicht mithalten können. In der Gruppendynamik verfügen sie auf Grund ihrer biografischen Herkunft mitunter über „Kompetenzen“, die in „gut-bürgerlichen“ Familien so nicht erworben werden. Mit deviantem Verhalten wird man schnell zum „Helden“ oder zum Außenseiter, allerdings auch leicht manipulierbar oder manipulierend.

Bei vielen Entscheidungen ist offen oder verdeckt das Jugendamt eingeschaltet (z.B. bei Aufenthalt, Freizeiten, in Hilfeplangesprächen etc.), was unter Jugendlichen äußerst ambivalent besetzt ist (zwischen peinlich und „adelnd“). Nicht selten wird seitens der Erwachsenen gern mit dem Jugendamt gedroht, wenn missliebige Verhaltensweisen auftreten.

Problemkreis Lebensperspektive: Für alle Heranwachsenden ist der 18. Geburtstag ein sehr bedeutsames Ereignis, verspricht er doch danach mehr Rechte und Freiheiten und eine neue Position in der Gesellschaft. Im Regelfall ist jedoch hinsichtlich der konkreten Lebenssituation kaum groß eine Veränderung zu erwarten. Die familiäre Einbettung bleibt selbstverständlich erhalten – das „Hotel Mama“ ist durchaus eine angenehme Option. Pflegekinder dagegen wissen schon sehr früh, dass sich mit der Volljährigkeit für sie sehr viel ändert. Sie entwickeln daher oft ein starkes Bestreben, sich möglichst früh aus der öffentlichen Fremdbestimmung (Jugendamt) zu lösen, und damit auch aus der Pflegefamilie. Wenn dann noch die Herkunftsfamilie (oder deren Milieu) lockt, ist häufig zu beobachten, dass sich jugendliche Pflegekinder im Alltag nicht mehr wirklich auf die Pflegefamilie einlassen wollen. Mehr oder weniger benutzen sie pragmatisch die „Bleibe“, was natürlich die Pflegefamilie oft zutiefst verletzt. Schnell steht dann (meist unausgesprochen) der Vorwurf der Undankbarkeit im Raum. Pflegekinder dagegen, die sich zuvor sehr innig in die Pflegefamilie integriert haben, entwickeln oft starke Zukunftsängste. Dies kann einen Rückfall in frühere Verhaltensmuster auslösen (Regression), in Hilflosigkeit, in Leistungsverweigerung und Ähnlichem.

Mit dieser kurzen Skizzierung soll deutlich werden, dass die Adoleszenz von Pflegekindern doch einigen Besonderheiten unterliegt, die in jedem Einzelfall mehr oder weniger präsent sind.

3. Was brauchen jugendliche Pflegekinder?

Einfach gesagt, eigentlich nichts anderes als in den Zeiten zuvor. Ein geregelter, gut strukturierter Lebensalltag mit Rückzugsmöglichkeiten verschafft Sicherheit. Klare Absprachen im Umgang innerhalb der Familie sind elementar, wobei den Heranwachsenden ein zunehmendes Mitspracherecht eingeräumt wird.

Allerdings besteht das Hauptproblem in vielen Pflegefamilien darin, wie geht man mit den Ausbrüchen um, mit den Verletzungen, mit den Verweigerungen, mit den Diebstählen, mit den Übergriffen und und und... Es ist schließlich die Privatsphäre aller Familienmitglieder, in der jeder auch seinen Ruheraum und emotionale Entspannung finden möchte.

Dieser eigentliche Spagat zwischen den Bedürfnissen der jugendlichen Pflegekinder und denen der anderen Familienmitglieder ist eine schwierige Zerreißprobe und muss immer wieder neu ausbalanciert werden. Vielleicht einige Anregungen:

Chance: Verstehen, Deuten des Warum: Jedes Verhalten gibt dem Jugendlichen einen Sinn, ohne dass er sich dessen bewusst ist. Wie oben schon versucht wurde aufzuzeigen, ist pubertäres Verhalten sowohl biologisch bedingt, aber auch durch die jeweiligen biographischen Lernprozesse geprägt. Nicht alles, was der Heranwachsende so tut oder auch lässt, ist so gemeint, wie wir es mit unserer „Normal“-biografie verstehen. Oft ist es nur ein Ausprobieren von Grenzen, die wir gar nicht kennen. Das heißt, viele belastende Konfliktsituationen sind Missverständnisse oder eine Verkettung unglücklicher Umstände. Eine Biografiearbeit kann in dieser Lebensphase sehr hilfreich sein, um die Verhaltensmuster gemeinsam zu verstehen.⁴

Chance: Gelassenheit und Konsequenz: Viele Konfliktsituationen entwickeln ihre eigene Dynamik und schaukeln sich erst richtig auf. Niemand möchte dann sein Gesicht verlieren und im Ergebnis sind alle Beteiligte erschöpft und verletzt. Hilfreicher ist es zumeist, mit Gelassenheit zu reagieren, nicht gleich in die Konfliktspirale einzusteigen, Streitregeln zu vereinbaren. Wenn wir den „Hintergrund“ des schwierigen Verhaltens verstehen und es nicht auf uns selbst beziehen, fällt uns diese Gelassenheit leichter. Wir helfen den Heranwachsenden auch dadurch, dass wir für sie berechenbar bleiben, also möglichst immer in der gleichen Weise mit der Situation umgehen und sie auch aushalten, so schwer das oft ist.

⁴ RYAN, TONY, WALKER, RODGER: *Wo gehöre ich hin? Biografiearbeit mit Kindern und Jugendlichen*

Chance: Verantwortung übertragen, Vertrauen haben: Wenn die Heranwachsenden bewusst gegen Regeln und Normen verstoßen, entsteht zumeist ein schwieriger Balanceakt zwischen den Gefühlen von Enttäuschung, Wut, Ärger und der Hilf- bzw. der Machtlosigkeit. Wir möchten/müssen die Minderjährigen beschützen, vor Missetaten bewahren. Das Ansehen der Familie im sozialen Umfeld wird unter Umständen beschädigt, Vorwürfe von Schule und Jugendamt befürchtet (Aufsichtspflicht!). In diesem Spannungsfeld ist es nicht immer einfach, die Heranwachsenden mit der Verantwortung für ihr Handeln zu betrauen. Wenn es sich nicht gerade um Existenz bedrohende Dinge dreht, ist es mitunter hilfreich, sie die Folgen ihres Tuns spüren zu lassen. Solange das Vertrauen hält, dass bei der Regulierung der entstandenen Misere die Pflegeeltern einen Ausweg aufzeigen können, kommen alle gestärkt aus dieser Krise heraus.

Chance: Wenn es gar nicht mehr geht: Natürlich gibt es Grenzen, die einfach nicht überschritten werden dürfen. Wenn Pflegeeltern und/oder das jugendliche Pflegekind nicht mehr miteinander leben können, ohne dass jemand ernsthaften Schaden nimmt, ist die Beendigung des Pflegeverhältnisses notwendig. Dies sollte jedoch möglichst nicht als Eskalationsendpunkt (Hinauswurf oder Weglauf) geschehen, sondern ein in Ruhe besprochener Prozess, ohne Schuldzuweisungen, ohne Beziehungsabbruch. Ein Abschied mit Verabredungen zum künftigen Kontakt, vielleicht einem symbolischen Geschenk und besten Wünschen, helfen dem Jugendlichen, diese schwierige Phase zu verkraften. Da in der Regel für Minderjährige dann eine Einrichtung der Heimerziehung bzw. des betreuten Wohnens zuständig wird, ist dort die Herausforderung groß. Natürlich wird das ehemalige jugendliche Pflegekind mit allen seinen Kompetenzen versuchen, sich dort zu arrangieren und für sich das „Beste“ herauszuholen. Sie entwickeln auf der Grundlage ihrer Erfahrungen aus der Sonderstellung in Pflegefamilie ziemlich hohe Ansprüche an des „Versorgungssystem“ und haben oft Schwierigkeiten, die Regeln einer Gruppe zu akzeptieren bzw. ihren Platz darin zu finden. Ein regelmäßiger, wohlwollender Kontakt zur Pflegefamilie kann dabei sehr helfen.

4. Was brauchen Pflegefamilien mit jugendlichen Pflegekindern?

Viel wichtiger als exklusive Hilfen für die Heranwachsenden selbst, sind in der Adoleszenz konkrete Unterstützungssysteme für die Pflegefamilien. Bei allem Verstehen der besonderen Verhaltensweisen der jugendlichen Pflegekinder, dem klaren Wissen darum, warum sie das alles tun, dennoch ist es auch das private Leben der eigenen Familie. Die psychischen Belastungen sind in dieser Phase enorm. Wenn dann noch weitere Störungen hinzukommen, wie Partnerprobleme, Sorgen am Arbeitsplatz oder gesundheitliche Einschränkungen etc., ist die notwendige Frustrationstoleranz schnell überschritten. Leider sind auch viele Bildungseinrichtungen nicht immer sensibel genug für die spezifische Situation einer Pflegefamilie. Gern werden die alten Vorurteile unausgesprochen bedient (verdienen

viel Geld, warum „funktioniert“ das Kind nicht?) und ihre Kompetenz in Frage gestellt. Der verständliche Wunsch der Pflegeeltern an die professionellen Helfersysteme, wie Jugendamt, Erziehungsberatung, Psychiatrie, es möge den Weg geben, um alles einfacher und harmonischer zu gestalten, lässt sich naturgemäß nicht einlösen.

Die wichtigste Unterstützung für die Pflegefamilien ist eine beständige individuelle vertrauensvolle Begleitung, die folgende Kriterien erfüllt:

- kompetentes Fallverstehen, das es ermöglicht, die jeweilige Situation angemessen zu deuten und gemeinsame Ressourcensuche
- Wertschätzung der jeweiligen Familiensysteme (Herkunfts- und Pflegefamilie) und positive Konnotation der bisherigen Erziehungsleistung
- Ständige Erreichbarkeit (telefonisch) für Krisensituationen, besonders an Sonn- und Feiertagen
- Mediation bei schwierigen Konflikten
- Ggf. Unterstützung (advocating) im Umgang mit Institutionen wie Schule, Polizei, ARGE u.ä.
- Organisation von zeitweiligen „Auszeiten“ zur Entspannung und Erholung

Wer auch immer diesen Auftrag übernimmt (Pflegekinderdienst oder freier Träger), er muss mit den notwendigen fachlichen und materiellen Voraussetzungen ausgestattet werden. Es wäre schade, wenn die Möglichkeiten des gelingenden Aufwachsens in der Pflegefamilie kurz vor dem Ziel „Erwachsenwerden“ enttäuschend enden.

Adoleszenz heißt eben auch Wechsel von Zuständigkeiten und Denkweisen, Pflegeeltern sitzen da manchmal ebenfalls zwischen allen Stühlen.

Marcus lebte bis zur Einschulung bei seiner alkoholabhängigen Mutter, es bestand eine Co-Abhängigkeit. Seine In-Obhut-Nahme hatte ihn schwer verstört und er behielt die Phantasie, mit dem 18. Lebensjahr wieder zu ihr zurückzukehren. Der Pflegefamilie gelang es mit unendlicher Geduld und hohem persönlichen Aufwand, ihn immer wieder aufzufangen ohne ihn allzu sehr zu bedrängen. Die Schule musste er abbrechen, zur Zeit (er ist 20) besucht er ein Schulprojekt und hat gute Aussichten, eine berufliche Ausbildung zu beginnen. Er lebt in einer eigenen Wohnung, hält aber losen Kontakt zu seiner Pflegefamilie.

Sabrina litt darunter, dass ihre leibliche Mutter keinerlei Kontakt mit ihr pflegte, obwohl sie später heiratete und weitere Kinder geboren hatte. Sabrina war als Säugling schwer vernachlässigt worden, es besteht der Verdacht des sexuellen Missbrauchs durch einen Partner der Mutter. Sabrina wurde mit 16 Jahren schwanger, lebte dann zwei Jahre in einer Mutter-Kind-Einrichtung. Heute ist sie 19, lebt in einer neuen Partnerschaft und ist wieder schwanger. Zu ihrer Pflegefamilie besteht eine herzliche Beziehung, die Pflegemutter hat die Rolle einer Ersatz-Oma gern übernommen.

Philipp (21) lebt immer noch bei seinen Pflegeeltern (ohne Auftrag durch das Jugendamt). Da er ohne Schulabschluss blieb und auch alle beruflichen Bildungsmaßnahmen abbrach, gibt es jetzt Schwierigkeiten mit der ARGE. Philipp hat sich noch weiter zurückgezogen, bei Druck äußert er Suizidabsichten. Das Jugendamt ist nicht mehr zuständig. Über die Herkunftsfamilie (Vater damals drogenabhängig, Mutter verstorben), gibt es keine Infor-

mationen. Der sozialpsychiatrische Dienst hält eine Zwangseinweisung in die Psychiatrie für nicht angezeigt. Die Pflegeeltern fühlen sich verantwortlich, aber hilflos und sind am Ende, ohne Auftrag, ohne finanzielle Unterstützung.

INGRID WÖLFEL

BEING CAUGHT BETWEEN A ROCK AND A HARD
PLACE – ADOLESCENCE OF FOSTER CHILDREN

(Summary)

In Germany children, whom do not grow up in their origin family due to psychosocial problems of their parents, receive state care usually in foster families. Especially during the adolescence period, the personality development of these children showed specific characteristics in terms of e.g. relationships, sexuality or life perspectives, which could cause substantial dysfunctions in their social behaviour. The valuable information about these specifics supports foster parents and the youth welfare service employees to interact with these diverse dissonances. Furthermore for the affected teenager, the knowledge about these facts increases the chance to overcome by themselves the traumatic experiences of their primary origin.

Könyvek/könyvrészek/szerkesztések

ZAKAR ANDRÁS: *A pályaválasztás regionális koncepciója*. Pécs: Pécsi Regionális Munkaerőfejlesztő és Képző Központ, 2000. 166 p.

Ertelt Bernd-Joachim, ZAKAR ANDRÁS (szerk.): *Perspektiven der beruflichen Beratung in den osteuropäischen Ländern und der Volksrepublik China: Beiträge zur Arbeitsmarkt – und Berufsforschung*, 151 Nürnberg: BA Nürnberg, 1991. 126 p.

ZAKAR ANDRÁS (szerk.): *Pályalélektani tanulmányok*. Szeged: Welfare Kiadó, 1991. 87 p. (ISBN:963-04-2299-9)

ZAKAR ANDRÁS (szerk.): *Várkonyi (Hildebrand) Dezső emlékkötet*. In: Ágoston György (szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae Sectio Paedagogica et Psychologica*, 30. Szeged: József Attila Tudományegyetem (JATE), 1988. pp. 1-226.

ZAKAR ANDRÁS: *Pályaválasztási elméletek*. Budapest: Tankönyvkiadó, 1988. 172 p. (Pszichológia nevelőknek) (ISBN:963-18-1257-X)

Duró Lajos, ZAKAR ANDRÁS (szerk.): *Vizsgálatok a pályaválasztási értékorientáció körében*. Kecskemét: Bács-Kiskun megyei Pályaválasztási Tanácsadó Intézet, 1980. 108 p.

Tanulmányok

ZAKAR ANDRÁS: *A pályatanácsadás jogi szabályozása*. In: Homoki-Nagy Mária, Hajdú József (szerk.): *Ünnepi kötet Dr. Czucz Ottó egyetemi tanár 70. születésnapjára*. 684 p. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2016. pp. 669-676. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica; 79.) (ISBN: 978-963-306-479-5)

ZAKAR ANDRÁS: *A közjegyzői pálya sajátosságai*. In: Gellén Klára, Görög Márta (szerk.): *Lege et Fide: Ünnepi tanulmányok Szabó Imre 65. születésnapjára*. 707 p. Szeged: Iurisperitus Bt., 2016. pp. 695-705. (Pólay Elemér Alapítvány könyvtára; 65.) (ISBN: 978 615 5411 44 1)

- ZAKAR ANDRÁS, Erdősi Erika, Helembai Kornélia: *A segítő foglalkozások tevékenység-profiljának pszichológiai összetevői*. Acta sana: Mens sana in corpore sano 10:(1) pp. 16-22. (2015)
- ZAKAR ANDRÁS: *A joghallgatók pályaeérdeklődése*. In: Tóth Judit (szerk.): Ünnepi kötet Dr. Tóth Károly címzetes egyetemi tanár 70. születésnapjára. 646 p. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2015. pp. 37-54. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica; 77.) (ISBN: 978-963-306-420-7)
- Bernd-Joachim Ertelt, ANDRÁS ZAKAR: *Berufsberatung zwischen individueller Berechtigung und gesellschaftlicher Verantwortung*. In: Jakab Éva, Pozsonyi Norbert (szerk.): Ünnepi kötet Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 80. születésnapjára. 516 p. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2014. pp. 121-130. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, ISSN 0324-6523; 76.)
- ZAKAR ANDRÁS, Visontai-Szabó Katalin: *A családok kialakulása és felbomlása napjainkban*. Forum: Acta juridica et politica 4:(1) pp. 275-290. (2014)
- ANDRÁS ZAKAR: *The aspects and results of the multidimensional vocational counselling in Hungary*. In: Joanna Górna, Daniel Kukla (szerk.): *Vacational counselling: changes and challenges on the labour market*. 376 p. Czehoszlova: Stanislaw Podobinski Publishing House of the Jan Dlugosz University in Czehoszlova, 2014. pp. 155-179. (ISBN:978-83-7455-389-6)
- ZAKAR ANDRÁS: *A pályaválasztási tanácsadás nemzetközi tendenciái*. In: Blutman László (szerk.): Ünnepi kötet Dr. Bodnár László egyetemi tanár 70. születésnapjára. 587 p. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam – és Jogtudományi Kar, 2014. pp. 571-584. (Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica, ISSN 0324-6523; Tom. 77.) (ISBN: 978-963-306-343-9)
- ZAKAR ANDRÁS: *A joghallgatók pályával való azonosulásának pszichológiai sajátosságai*. In: Szabó Imre (szerk.): *Ius et legitimatio: Tanulmányok Szilbereky Jenő 90. születésnapja tiszteletére*. 377 p. Szeged: Pólay Elemér Alapítvány, 2008. pp. 351-362. (A Pólay Elemér Alapítvány könyvtára, ISSN 1786-352X; 23.) (ISBN: 978-963-9650-33-6)
- Brettner Zsuzsanna, Göndöcs István, Halmos Csaba, József Ágnes, Juhász Gábor, Kocsis István, Szellő János, ZAKAR ANDRÁS: *Patrónus: A Dél-dunántúli Régió Pályaválasztási Koncepciójának tervezete: tanulmánykötet*. (szerk.: Juhász Gábor). Kaposvár: Human Exchange Emberi Erőforrás Fejlesztő és Tanácsadó Alapítvány, 2007. 224 p. (ISBN:978-963-06-4164-7)

ZAKAR ANDRÁS: *A szegedi első éves joghallgatók pályaválasztási indítékai*. In: Szabó Imre, Tóth Károly (szerk.): *Tanulmányok Dr. Besenyei Lajos egyetemi tanár 70. születésnapjára*. 802 p. Szeged: Szegedi Tudományegyetem, 2007. pp. 759-771. (Acta Universitatis Szegediensis, ISSN 0324-6523; Acta juridica et politica, ISSN 0563-0606; Tom. 69. fasc. 1-48.)

ZAKAR ANDRÁS: *A jogi pályák pszichológiai háttere*. In: Jakab Éva (szerk.): *Tanulmányok Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 70. születésnapjára*. 842 p. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Állam – és Jogtudományi Kar, 2004. pp. 801-817. (Acta Universitatis Szegediensis, ISSN 0324-6523. Acta Juridica et Politica, ISSN 0563-0606; Tom. 65. fasc. 1-44.)

ZAKAR ANDRÁS: *Paradigmenwechsel in der Heimerziehung in Ungarn*. In: Colla, Gabriel, Millham, Müller-Teusler, Winkler (szerk.): *Handbuch Heimerziehung und Pflegekinderwesen in Europa = Handbook Residential and Foster Care in Europe*. 1176 p. Krißtel: Luchterhand Verlag, 1999. pp. 111-115. (ISBN:978-3497018062)

Helembai Kornélia, ZAKAR ANDRÁS: *Pályafejlődés és szerepelsajátítás*. In: Poós Tamás, V Ráisz Rózsa (szerk.): *Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei*. Eger: Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola (EKTF), 1993. pp. 261-272.

ZAKAR ANDRÁS: *Tendenzen der beruflichen Beratung und der Beraterausbildung in Ungarn*. In: Ertelt Bernd-Joachim, Zakar András (szerk.): *Perspektiven der beruflichen Beratung in den osteuropäischen Ländern und der Volksrepublik China: Beiträge zur Arbeitsmarkt- und Berufsforschung*, 151 Nürnberg: BA Nürnberg, pp. 105-115.

ZAKAR ANDRÁS: *A középiskolai tanulók pályaeorientációjának struktúrája és dinamikája*. In: Zakar András (szerk.): *Pályalélektani tanulmányok*. Szeged: Welfare Kiadó, 1991. pp. 75-86.

ZAKAR ANDRÁS: *A svájci pályaválasztási tanácsadók képzése*. Pedagógiai szemle - : (12) pp. 1194-1200. (1990)

ZAKAR ANDRÁS: *A szakmai életút kutatásának főbb tendenciái*. In: Ágoston György (szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae Sectio Paedagogica et Psychologica*, 31. Szeged: József Attila Tudományegyetem (JATE), 1989. pp. 23-33.

ZAKAR ANDRÁS: *Pályalélektani speciális képzés*. Pedagógiai szemle 39:(6) pp. 555-558. (1989)

- ZAKAR ANDRÁS: *A pályaválasztási elképzelések személyiségi sajátosságai középiskolás korban*. In: Ágoston György (szerk.): Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae Sectio Paedagogica et Psychologica, 29. Szeged: József Attila Tudományegyetem (JATE), 1987. pp. 245-256.
- ZAKAR ANDRÁS: *A kortárcsoport hatása a pályaaorientáció alakulására*. Pályaválasztás: Az Országos Pályaválasztási Tanácsadó Intézet módszertani lapja - :(1) pp. 3-10. (1987)
- ZAKAR ANDRÁS, Helembai Kornélia: *A középiskolai tanulók pályaválasztási elképzeléseinek érzelmi sajátosságai*. In: Ágoston György (szerk.): Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae Sectio Paedagogica et Psychologica, 28. Szeged: József Attila Tudományegyetem (JATE), 1986. pp. 159-178.
- ZAKAR ANDRÁS, Helembai Kornélia: *A szakmunkástanulók érdeklődés-struktúrájának vizsgálata*. In: Ágoston György (szerk.): Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae Sectio Paedagogica et Psychologica 27. Szeged: József Attila Tudományegyetem (JATE), 1985. pp. 197-208.
- ZAKAR ANDRÁS: *A pályával való azonosulás vizsgálata pedagógusnak készülő gimnáziumi tanulók körében*. In: Ágoston György (szerk.): Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae Sectio Paedagogica et Psychologica 27. Szeged: József Attila Tudományegyetem (JATE), 1985. pp. 185-197.
- ZAKAR ANDRÁS: *A pályára való beállítódás és a pályaaorientáció*. Pályaválasztás: Az Országos Pályaválasztási Tanácsadó Intézet módszertani lapja - :(1) pp. 32-37. (1985)
- ZAKAR ANDRÁS: *A pályakép vizsgálata középiskolai tanulók körében*. In: Ágoston György (szerk.): Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae Sectio Paedagogica et Psychologica, 25. Szeged: József Attila Tudományegyetem (JATE), 1983. pp. 217-231.
- ZAKAR ANDRÁS: *Pályaválasztási tanácsadás fejlődéslélektani elméletei*. Pályaválasztás: Az Országos Pályaválasztási Tanácsadó Intézet módszertani lapja - :(2) pp. 39-44. (1982)
- ZAKAR ANDRÁS: *Tájékoztató jelentések a JATE Pszichológiai Tanszékén az elmúlt tervidőszakban (1977-1980) a 6-os kutatási főirány keretében végzett kutatásokról*. In: Ágoston György (szerk.): Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae Sectio Paedagogica et Psychologica, 23. Szeged: József Attila Tudományegyetem (JATE), 1981. pp. 129-154.
- ZAKAR ANDRÁS: *Személyiségelv a pályaválasztási tanácsadásban*. Pályaválasztás: Az Országos Pályaválasztási Tanácsadó Intézet módszertani lapja - :(2) pp. 43-44. (1981)

ZAKAR ANDRÁS: *Az érettségiző fiatalok pályaválasztási identifikációjának pszichológiai vizsgálata*. In: Ágoston György (szerk.): Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae Sectio Paedagogica et Psychologica, 23. Szeged: József Attila Tudományegyetem (JATE), 1981. pp. 81-103.

ZAKAR ANDRÁS: *A középiskolai tanulók pályaválasztási értékorientációjának néhány sajátossága*. In: Duró Lajos, Zakar András (szerk.): Vizsgálatok a pályaválasztási értékorientáció körében. 108 p. Kecskemét: Bács-Kiskun megyei Pályaválasztási Tanácsadó Intézet, 1980. pp. 45-65.

ZAKAR ANDRÁS: *A középiskola harmadik osztályos tanulóinak pályaválasztási értékorientációi*. In: Ágoston György (szerk.): Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae Sectio Paedagogica et Psychologica, 22. Szeged: József Attila Tudományegyetem (JATE), 1980. pp. 173-192.

ZAKAR ANDRÁS, Simo Seppo, Ingrid Wölfel: *A pályaválasztási indítékok összehasonlító vizsgálata*. Pályaválasztás: Az Országos Pályaválasztási Tanácsadó Intézet módszertani lapja - : (4) pp. 28-33. (1980)

ZAKAR ANDRÁS: *A serdülő tanulók pályaismeretét és önismeretét alakító tényezők*. Magyar pedagógia 77:(1) pp. 152-162. (1977)

ZAKAR ANDRÁS: *Iskola-előkészítés külföldön*. Óvodai nevelés 30:(5) pp. 221-229. (1977)

ZAKAR ANDRÁS: *Berufsberatung in Ungarn*. Berufsberatung und berufsbildung, Zürich:(11-12) pp. 339-342. (1977)

ZAKAR ANDRÁS: *Motive und Gestaltungsfaktoren der Berufswahl in der Pubertät*. In: Ágoston György (szerk.) Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae Sectio Paedagogica et Psychologica, 18. Szeged: 1975. 67-93. oldal. Szeged: József Attila Tudományegyetem (JATE), 1975. pp. 67-93.

ZAKAR ANDRÁS: *A serdülő tanulók pályaaorientációjának pedagógiai-pszichológiai vizsgálata*. Pedagógiai szemle 25:(2) pp. 122-130. (1975)

Szakedolgozat/disszertáció

ZAKAR ANDRÁS: *Gimnáziumi tanulók pályaaorientációjának személyiségi tényezői*. Kandidátusi értekezés (1985) pp. 1-201.

ZAKAR ANDRÁS: *Adalékok a serdülő tanulók pályaaorientációjának pedagógiai pszichológiai elemzéséhez*. Bölcsészdoktori értekezés (1973) pp. 1-155.

ZAKAR ANDRÁS: *A serdülő tanulók pályaválasztásának pedagógiai pszichológiai vizsgálata.* Egyetemi szakdolgozat (1971) pp. 1-80.

Jegyzetek/segédletek

ZAKAR ANDRÁS (szerk.): *Pályaválasztás és pályaorientáció: Elő-olvasmány.* Békéscsaba: Békés Megyei Munkaügyi Központ, 2003. 46 p.

ZAKAR ANDRÁS (szerk.): *Pályaválasztás és pályaorientáció.* Békéscsaba: Békés Megyei Munkaügyi Központ, 2003. 185 p.

ZAKAR ANDRÁS: *Pályaválasztás és pályaorientáció: tanári kézikönyv.* Békéscsaba: Békés Megyei Munkaügyi Központ, 2003. 37 p.

Kongresszusok/konferenciák absztraktjai

ZAKAR ANDRÁS: *A pályatanácsadás komplex elmélete (irányelvek a pályatanácsadás gyakorlatához).* Kecskemét: Kecskeméti Főiskola, AGTEDU, 2006. pp. 15-18.

ZAKAR ANDRÁS: *A pályák változásai és az iskolaválasztás napjainkban.* In: [Magyar Pszichológiai Társaság] (szerk.) A Magyar Pszichológiai Társaság (MPT) XVI. Nagygyűlése: Előadás-kivonatok. 267 p. Konferencia helye, ideje: Debrecen, Magyarország, 2004.05.27-2004.05.29. Debrecen: Magyar Pszichológiai Társaság, p. 34.

ZAKAR ANDRÁS: *Pályaválasztási ismeretek oktatása középiskolában.* In: XIII. Országos Pszichológiai Tudományos Nagygyűlése: előadás-kivonatok. Konferencia helye, ideje: Pécs, Magyarország, 1998.04.15-1998.04.18. p. 186.

ZAKAR ANDRÁS: *Entwicklung und Perspektiven der Berufsberatung in Ungarn.* In: Theorie und Praxis der Beratung: Beratung in Schule, Familie, Beruf und Betrieb. Konferencia helye, ideje: Nürnberg, Németország, 1996 BA Nürnberg, pp. 53-71.

ZAKAR ANDRÁS: *Az integrált és fakultatív tárgyak szerepe a pálya- és pályaválasztási tanácsadók képzésében.* In: A Magyar Pszichológiai Társaság (MPT) XII. Országos Tudományos Nagygyűlése: előadáskivonatok. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 1996.05.22-1996.05.25. Budapest: Magyar Pszichológiai Társaság, p. 185.

ZAKAR ANDRÁS: *General Features and Role of Counseling. Intenational Conference of Applied Psychology.* In: Intenational Conference of Applied Psychology. Konferencia helye, ideje: Stockholm, Svédország, 1995 Stockholm: pp. 6-7.

ZAKAR ANDRÁS: *Europäische Dimensionen der beruflichen Beratung*. In: Fachhochschule des Bundes für Arbeitsverwaltung. Konferencia helye, ideje: Mannheim, Németország, 1995 Mannheim: pp. 5-8.

ZAKAR ANDRÁS: *Berufswahlvorbereitung von Pflegekindern in Ungarn*. In: Europäische IFCO Konferenz. Konferencia helye, ideje: Berlin, Németország, 1994 Berlin: pp. 5-6.

ZAKAR ANDRÁS: *Actual Questions of Personality's Development among Children Living in Residential Care*. In: – . Konferencia helye, ideje: Madrid, Spanyolország, 1994 Madrid: p. 25.

ZAKAR ANDRÁS: *Les profils des conseillers en Hongrie*. In: *Conference transnational de l'orientation*. Konferencia helye, ideje: Paris, Franciaország, 1994 Paris: pp. 16-18.

ZAKAR ANDRÁS: *Beraterausbildung in Mittel – un Osteuropa. BA Euro–Beraterausbildung. Mannheim*. In: BA Euro–Beraterausbildung. Mannheim. Konferencia helye, ideje: Mannheim, Németország, 1994. pp. 25-26.

ZAKAR ANDRÁS: *A pálya- és pályaválasztási tanácsadók tevékenységi profilja* (nemzetközi összehasonlításban). In: Pléh Cs., Karmos Gy., Barcy M., Kulcsár Zs. (szerk.): A Magyar Pszichológiai Társaság XI. Országos Tudományos Nagygyűlése: Előadás-kivonatok – Kossuth Lajos Tudományegyetem Pszichológiai Intézet. 250 p. Konferencia helye, ideje: Debrecen, Magyarország, 1994.04.06-1994.04.09. p. 227.

Helembai Kornélia, ZAKAR ANDRÁS: *School Counselor's Training at the University in Szeged*. In: Unemployment and Counselling. International Conference. Budapest. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 1993.10.03-1993.10.06. p. 77.

ZAKAR ANDRÁS, Helembai Kornélia: *Persönlichkeitsregulation in der beruflichen Entwicklung von Mittelschülern*. In: Kongress der Schweizerischen Gesellschaft für Psychologie. Zürich,. Konferencia helye, ideje: Zürich, Svájc, 1993. p. 52.

ZAKAR ANDRÁS: *Paradigmenwechsel in der Heimerziehung in Ungarn*. In: III. European Scientific Congress on Residential and Foster Care. Konferencia helye, ideje: Lüneburg, Németország, 1993. pp. 56-57.

ZAKAR ANDRÁS: *A pályaválasztás és a pályaválasztási tanácsadás európai tendenciái*. In: Gál J (szerk.) Országos Pályaválasztási Konferencia. Konferencia helye, ideje: Szombathely, Magyarország, 1993.04.05-1993.04.07. Szombathely: Vas megyei Pedagógiai Intézet, pp. 30-41.

- ZAKAR ANDRÁS: *A pálya/választási/tanácsadás nemzetközi tendenciái*. In: [Magyar Pszichológiai Társaság] (szerk.) Magyar Pszichológiai Társaság (MPT) X. Országos Tudományos Nagygyűlése: Előadás-kivonatok. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 1992.08.31-1992.09.02. Budapest: Magyar Pszichológiai Társaság, 1992. p. 127.(ISBN:963-04-2319)
- Helembai Kornélia, ZAKAR ANDRÁS: *A Theoretical Model of Career Identification*. In: 2nd European Congress of Psychology. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 1991.07.08-1991.07.12. p. 4.
- ZAKAR ANDRÁS: *A pedagógusjelöltek pályalélektani képzése*. In: Pszichológusképzés Pszichológia Oktatás 1. Országos Konferencia. Konferencia helye, ideje: Miskolc, Magyarország, 1991. p. 6.
- ZAKAR ANDRÁS: *Factors Determining of Vocational Development*. In: 22nd International Congress Applied Psychology. Konferencia helye, ideje: Kyoto, Japán, 1990. p. 5.
- ZAKAR ANDRÁS: *Persönlichkeitsmerkmale der Berufsorientation von Gymnasiasten*. In: D Frey (szerk.) Bericht über den 37. Kongress der Deutschen Gesellschaft für Psychologie. Kurzfassungen. Konferencia helye, ideje: Kiel, Németország, 1990 Göttingen: Hogrefe Verlag für Psychologie, pp. 162-163.
- ZAKAR ANDRÁS, Erdösi Erika: *Berufseinstellungen von Lehrerkandidaten*. In: Konferenz „Lehrerpersönlichkeit“ der Universität Leipzig. Konferencia helye, ideje: Leipzig, Németország, 1990. pp. 64-65.
- ZAKAR ANDRÁS: *A bölcsészkarra felvételizők pályaalakultságának vizsgálata*. In: Magyar Pszichológiai Társaság (szerk.) A Magyar Pszichológiai Társaság (MPT) IX. Országos Tudományos Konferenciája. Előadás-kivonatok. 264 p. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 1989.04.05-1989.04.07. Budapest: MPT, 1989. p. 149. (ISBN:963-01-9675-1)
- ZAKAR ANDRÁS: *Zur Theorie der Laufbahnentwicklung*. In: Konferenz an der Pädagogischen Hochschule „Eric Weinert“ „Entwicklungspsychologische Analysen zur Herausbildung einer aktiven Lebensposition im Schulalter“. Konferencia helye, ideje: Magdeburg, 1989. pp. 58-63.
- ZAKAR ANDRÁS: *Beraterausbildung in Ungarn*. In: B J Ertelt (szerk.): Beraterausbildung im internationalen Vergleich. Mannheim: University of Mannheim, 1989. pp. 441-454.
- ZAKAR ANDRÁS: *L'examen d'aptitude des jeunes passant l'examen d'entrée pour devenir pedagogue*. In: Cinquieme Congres International de Psychologie du Travail de Langue Francaise. Konferencia helye, ideje: Paris, Franciaország, 1988. p. 43.

- ZAKAR ANDRÁS: *Vocational Testing of Applicants for Educational Career*. In: Kalmár Magda (szerk.) *Third European Conference on Developmental Psychology: Abstracts*. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 1988.06 Budapest: MPT, p. 446.
- ZAKAR ANDRÁS: *Tendenzen und Perspektiven in der modernen Laufbahnforschung*. In: Konferenz der Pädagogischen Hochschule „Erich Weinert“. Konferencia helye, ideje: Magdeburg, 1988. pp. 22-25.
- ZAKAR ANDRÁS: *Die gruppenspezifischen Merkmale im Prozess der Berufswahl*. In: Konferenz für Berufspsychologie an der Ernst-Moritz-Arndt Universität Greifswald. Konferencia helye, ideje: Greifswald, Németország, 1988. pp. 55-58.
- Helembai Kornélia, ZAKAR ANDRÁS: *A középiskolai tanulók pályaválasztási elképzeléseinek személyiségi sajátosságai*. In: Barkóczi I (szerk.) *Magyar Pszichológiai Társaság VIII. országos tudományos konferenciája*. 367 p. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 1986.03.25-1986.03.27. Budapest: Magyar Pszichológiai Társaság, 1986. p. 50.1-2. kötet.(ISBN:963-01-7987-3)
- ZAKAR ANDRÁS: *Personal Factors in Grammar-School Student's Professional Orientation*. In: 21st International Congress of Applied Psychology. Konferencia helye, ideje: Jerusalem, Izrael, 1986. p. 71.
- ZAKAR ANDRÁS, Helembai Kornélia: *Az érdeklődés struktúrájának vizsgálata szakmunkástanulók körében*. In: Pléh Cs, Nagy J (szerk.) *Magyar Pszichológiai Társaság (MPT) VII. országos tudományos konferenciája*. 427 p. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 1985 Budapest: Magyar Pszichológiai Társaság, 1985. p. 94. 1-2. kötet. (ISBN:963-01-6323-3)
- ZAKAR ANDRÁS: *A pedagógus pályára készülő gimnáziumi tanulók választott pályájával való azonosulásának vizsgálata*. In: Pléh Cs, Nagy J (szerk.) *Magyar Pszichológiai Társaság (MPT) VII. országos tudományos konferenciája*. 427 p. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 1985 Budapest: Magyar Pszichológiai Társaság, 1985. p. 22. 1-2. kötet. (ISBN:963-01-6323-3)
- ZAKAR ANDRÁS, Helembai Kornélia: *Studien und Merkmale des Identifizierungsprozesses mit dem Lehrerberuf*. In: *Lehrerpersönlichkeit-Lehrtätigkeit-Lehrergesundheit*. Konferencia helye, ideje: Leipzig, Németország, 1984. pp. 79-85.
- ZAKAR ANDRÁS: *Zum Anspruchsniveau des älteren Schülers in der Berufswahl*. In: Konferenz an der Ernst-Moritz-Arndt Universität Greifswald. Konferencia helye, ideje: Greifswald, Németország, 1983. p. 8.

- ZAKAR ANDRÁS: *A tanulók tanáraikkal szembeni elvárásai (egy összehasonlító vizsgálat alapján)*. In: Barkóczi Ilona, Nagy János (szerk.) Magyar Pszichológiai Társaság (MPT) VI. Országos Tudományos Konferenciája, I. Előadáskivonatok. Konferencia helye, ideje: 1983.02.11-1983.02.13. Budapest: Magyar Pszichológiai Társaság, 1983. p. 15. (ISBN:963-01-4631-2)
- ZAKAR ANDRÁS: *A középiskolai tanulók pályaképének értékorientációs sajátosságai*. In: Barkóczi Ilona, Nagy János (szerk.) Magyar Pszichológiai Társaság (MPT) VI. Országos Tudományos Konferenciája, I. Előadáskivonatok. Konferencia helye, ideje: 1983.02.11-13. Budapest: Magyar Pszichológiai Társaság, 1983. p. 80. (ISBN:963-01-4631-2)
- ZAKAR ANDRÁS: *Werthaltungen im Berufsfindungsprozess älterer Schüler*. In: Konferenz der Pädagogischen Hochschule „Eric Weinert”. Band 1. Konferencia helye, ideje: Magdeburg, 1983. pp. 11-16.
- ZAKAR ANDRÁS: *Zur Untersuchung der Werthaltung in der Berufswahl*. In: Beiträge aus der Arbeit der Erziehungsberatungsstelle zu Greifswald, V.. Konferencia helye, ideje: Greifswald, Németország, 1982. pp. 89-93.
- ZAKAR ANDRÁS: *Zur Untersushung der Berufsvorstellungen älterer Schüler*. In: Konferenz der Pädagogischen Hochschule „Eric Weinert”. Band 2. Konferencia helye, ideje: Magdeburg, Németország, 1982. pp. 22-25.
- ZAKAR ANDRÁS: *The Role of Value Attitude in the Development of Vocational Decisions*. In: 20th International Congress of Applied Psychology. Konferencia helye, ideje: Edinburgh, Egyesült Királyság/Skócia, 1982. p. 387.
- ZAKAR ANDRÁS: *A pályaválasztási értékorientáció vizsgálata középiskolai tanulók körében*. In: Barkóczi Ilona (összeállította) (szerk.) Magyar Pszichológiai Társaság V. Országos tudományos konferenciája: 1981. március 4-6. Előadás-kivonatok. 249 p. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 1981.03.04-1981.03.06. Budapest: Magyar Pszichológiai Társaság, 1981. p. 183. (ISBN:81 00044 8*)
- ZAKAR ANDRÁS: *Fejlődéslélektani elméletek a pályaválasztási tanácsadásban*. In: Barkóczi Ilona (összeállította) (szerk.) Magyar Pszichológiai Társaság V. Országos tudományos konferenciája: 1981. március 4-6. Előadás-kivonatok. 249 p. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 1981.03.04-1981.03.06. Budapest: Magyar Pszichológiai Társaság, 1981. p. 12. (ISBN:81 00044 8*)
- ZAKAR ANDRÁS: *Werteinstellungen im Berufsfindungsprozess bei Oberschülern*. In: XXII. Internationaler Kongress für Psychologie. Kurzfassungen 2. Kongresszus helye, ideje: Leipzig, Németország, 1980. p. 675.

ZAKAR ANDRÁS: *Az osztályközösség szerepe a pályaválasztási értékorientáció alakulásában.* In: Bács-Kiskun Megyei Oktatási Igazgatóság. Konferencia helye, ideje: Kecskemét, Magyarország, 1980. pp. 121-133.

ZAKAR ANDRÁS: *A középiskolások pályaválasztási értékorientációi.* In: „Közoktatás korszerűsítése” OPI Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 1980. pp. 54-56.

ZAKAR ANDRÁS: *Über die Veränderungen der Werteinstellung der Berufswahl.* In: Beiträge aus der Arbeit der Erziehungsberatungsstelle zu Greifswald, IV.. Konferencia helye, ideje: Greifswald, Németország, 1980. pp. 107-110.

ZAKAR ANDRÁS: *A középiskolai tanulók pályaválasztási értékorientációi.* In: Magyar Pedagógiai Társaság tudományos ülése. Konferencia helye, ideje: Kecskemét, Magyarország, 1979. pp. 5-6.

ZAKAR ANDRÁS: *Zur Struktur der Werteinstellungen im Berufsfindungsprozess.* In: Konferenz der Pädagogischen Hochschule „Erich Weinert”. Konferencia helye, ideje: Magdeburg, Németország, 1979. pp. 3-5.

ZAKAR ANDRÁS: *Ermittlung der Berufsmotivation älterer Schüler.* In: Konferenz der Ernst-Moritz-Arndt Universität Greifswald. Konferencia helye, ideje: Greifswald, Németország, 1979. pp. 12-16.

ZAKAR ANDRÁS: *Gestaltungsfaktoren der Berufsorientation von Schuljugendlichen.* In: Internationaler Kongress für Angewandte Psychologie, XIX. Kongresszus helye, ideje: München, Németország, 1978. pp. 4-6.

ZAKAR ANDRÁS: *Berufsberatung in Ungarn.* In: Kolloquium an der Humboldt-Universität zu Berlin. Konferencia helye, ideje: Berlin, Németország, 1978. pp. 5-7.

ZAKAR ANDRÁS: *Grundprinzipien der Berufsberatung in Ungarn.* In: Konferenz der Pädagogischen Hochschule „Erich Weinert”. Konferencia helye, ideje: Magdeburg, 1978. p. 5.

ZAKAR ANDRÁS: *A serdülő tanulók pályaismeretét alakító pszichológiai tényezők.* In: Bölcsészmuhely '77. Konferencia helye, ideje: Szeged, Magyarország, 1978 pp. 389-402.

ZAKAR ANDRÁS: *A pályorientáció személyiség formáló szerepe.* In: Magyar Pedagógiai Társaság tudományos ülése. Konferencia helye, ideje: Kecskemét, Magyarország, 1977. pp. 4-5.

ZAKAR ANDRÁS: *Iskola-előkészítés külföldön.* In: Óvodapedagógiai Nyári Egyetem. Konferencia helye, ideje: Kecskemét, Magyarország, 1976. pp. 192-210.

ZAKAR ANDRÁS: *A munkára való beállítódás pszichológiai sajátosságai*. In: Szegedi Pedagógiai Nyári Egyetem 12. Konferencia helye, ideje: Szeged, Magyarország, 1975. pp. 328-356.

ZAKAR ANDRÁS: *Untersuchungen über die Arbeitseinstellung bei ungarischen Oberschülern*. In: Bericht über die 2. Wissenschaftliche Arbeitstagung der Forschungsgemeinschaft der Sektion Erziehungswissenschaften der Ernst-Moritz-Arndt Universität Greifswald. Konferencia helye, ideje: Greifswald, Németország, 1975. pp. 153-156.

Recenziók

ZAKAR ANDRÁS: *Beszámoló a greifswaldi pályalélektani kollokviumról*. Pályaválasztás: Az Országos Pályaválasztási Tanácsadó Intézet módszertani lapja 1987:(-) pp. 3-39. (1987)

ZAKAR ANDRÁS: *A pályalélektan helyzete és feladatai – Interjú Karl Heinz Seifert professzorral*. Pályaválasztás: Az Országos Pályaválasztási Tanácsadó Intézet módszertani lapja 1987:(-) pp. 4-26. (1987)

ZAKAR ANDRÁS: *Beszélgetés Wolfgang Kessel professzorral*. Gyermek- és ifjúságvédelem 1987:(-) pp. 4-34. (1987)

ZAKAR ANDRÁS: *Fejlődéslélektani tanulmányok*. – Szerk.: K. E. Grossmann és P. Lütkenhaus. Pedagógiai szemle 35:(1) pp. 83-85. (1985)

ZAKAR ANDRÁS: *A nevelési eredmények diagnosztizálása*. – Szerk.: Leo Hartung. Pedagógiai szemle 31:(10) pp. 975-977. (1981)

ZAKAR ANDRÁS: *Pályaválasztás Konferencia Magdeburgban*. Pályaválasztás: Az Országos Pályaválasztási Tanácsadó Intézet módszertani lapja 1980: (2) PP. 43-44. (1980)

ZAKAR ANDRÁS: *A pályalélektan kézikönyve* / szerk. H. Seifert. Magyar pszichológiai szemle 36:(4) pp. 430-432. (1979)

ZAKAR ANDRÁS: *A nevelési eredmények mérésének és értékelésének problémái*. Pedagógiai szemle 26:(7) pp. 647-648. (1976)

ZAKAR ANDRÁS: *Az iskolai osztály szociálpszichológiai problémái*. Magyar pszichológiai szemle 33:(6) pp. 620-622. (1976)

Egyéb közlemények

- ZAKAR ANDRÁS (szerk.): *Szegedi Tudományegyetem Bölcsésztudományi Kar (1966-1971)*. Szeged: JATEPress Kiadó, 2011. 100 p.
- ZAKAR ANDRÁS: *Javaslat a pályaválasztás együttműködésen alapuló egységes rendszerének kiépítéséhez*. pp. 1-4. Magyar Pályaválasztási Egyesület. Budapest (2000)
- ZAKAR ANDRÁS: *Regionale und lokale Netzwerke für die Versorgung der sozialen Benachteiligten*. pp. 1-16. Szeged-Mannheim (2000)
- ZAKAR ANDRÁS: *Javaslat a továbbtanulási és pályaválasztási tanácsadás továbbfejlesztésére*. pp. 1-10. JATE Állam-és Jogtudományi Kar, Szeged (1999)
- ZAKAR ANDRÁS: *Irányelvek a továbbtanulási és pályaválasztási tanácsadási rendszer kialakításához*. pp. 1-2. Magyar Pályaválasztási Egyesület. Budapest (1999)
- ZAKAR ANDRÁS: *Pályaválasztási tanácsadásunk mai helyzete (alapelvek, intézmények, szakemberek, módszerek)*. pp. 1-2. Szeged (1999)
- ZAKAR ANDRÁS: *Zwischenbericht – Leonardo: Berufseinstellung der sozialen Benachteiligten*. pp. 1-5. Szeged-Mannheim (1999)
- ZAKAR ANDRÁS: *Javaslat a „Tanulási- és pályatanácsadó” szak indítására*. pp. 1-76. JATE Állam-és Jogtudományi Kar, Szeged (1998)
- ZAKAR ANDRÁS: *Javaslat „Családvédelmi” főiskolai szak alapítására és indítására*. pp. 1-108. JATE Állam-és Jogtudományi Kar, Szeged (1997)
- ZAKAR ANDRÁS: *Beszámoló „Az egységes szemléletű képzés kialakítása a munkaügyi központokkal való együttműködésben” című kutatási és tananyag fejlesztési tevékenység keretében a GATE és a JATE között létesített alvállalkozási szerződésben foglaltak teljesítéséről*. pp. 1-4. JATE Pályalélektani Tanszéki Csoport. Szeged (1994)
- ZAKAR ANDRÁS: *Beszámoló a József Attila Tudományegyetem Pszichológiai Tanszék Pályalélektani Tanszéki Csoportjának az 1993/94. tanévben végzett tevékenységéről*. pp. 1-2. JATE Pályalélektani Tanszéki Csoport. Szeged (1994)
- ZAKAR ANDRÁS: *Report for Intermediate Payment Request*. pp. 1-4. Fachhochschule des Bundes für öffentliche Verwaltung, Fachbereich Arbeitsverwaltung, Mannheim (1993)

- ZAKAR ANDRÁS: *Beszámoló a József Attila Tudományegyetem Pszichológiai Tanszék Pályalélektani Tanszéki Csoportjának az 1992/93. tanévben végzett tevékenységéről.* pp. 1-2. JATE Pályalélektani Tanszéki Csoport. Szeged (1993)
- ZAKAR ANDRÁS: *Vorschlag für die Ausbildung zum „Beruflichen Berater“ an der Attila József Universität zu Szeged/Ungarn.* pp. 1-6. Szeged-Mannheim (1993)
- ZAKAR ANDRÁS: *Tanácsadás elméleti kérdései és alkalmazási területei.* pp. 1-118. GATE Tanárképző Intézet. Gödöllő (1993)
- ZAKAR ANDRÁS: *Beszámoló a József Attila Tudományegyetem Pszichológiai Tanszék Pályalélektani Tanszéki Csoportjának az 1991/92. tanévben végzett tevékenységéről.* pp. 1-2. JATE Pályalélektani Tanszéki Csoport. Szeged (1992)
- ZAKAR ANDRÁS: *Beszámoló a József Attila Tudományegyetem Pszichológiai Tanszék Pályalélektani Tanszéki Csoportjának az 1990/91. tanévben végzett tevékenységéről.* pp. 1-3. JATE Pályalélektani Tanszéki Csoport. Szeged (1991)
- ZAKAR ANDRÁS: *A bölcsészkarra felvételizők pszichológiai vizsgálata.* pp. 1-5. Oktatókutató Intézet. Budapest (1991)
- ZAKAR ANDRÁS, Szilágyi Klára, Helembai Kornélia: *A tanácsadó tanárképzés egyetemi modellje.* pp. 1-30. JATE Pályalélektani Tanszéki Csoport. Kézirat. Szeged (1990)
- ZAKAR ANDRÁS: *Az 1989. évi pályaalakmassági vizsgálatok tapasztalatai.* pp. 1-3. JATE Pályalélektani Tanszéki Csoport. Szeged (1990)
- ZAKAR ANDRÁS: *A szegedi pszichológusképzésről.* pp. 1-4. JATE Pályalélektani Tanszéki Csoport. Szeged (1990)
- ZAKAR ANDRÁS: *A tanácsadás pszichológiája.* pp. 1-25. JATE Pályalélektani Tanszéki Csoport. Szeged (1990)
- ZAKAR ANDRÁS: *Beszámoló a József Attila Tudományegyetem Pszichológiai Tanszék Pályalélektani Tanszéki Csoportjának az 1989/90. tanévben végzett tevékenységéről.* pp. 1-3. JATE Pályalélektani Tanszéki Csoport. Szeged (1990)
- ZAKAR ANDRÁS: *Javaslat a „Pályalélektani tanácsadó tanár” B szakos képzés bevezetésére.* pp. 1-10. JATE Pályalélektani Tanszéki Csoport. Szeged (1990)
- ZAKAR ANDRÁS: *Javaslat a „Pályalélektani tanácsadó tanár” C szakos képzés indítására.* pp. 1-4. JATE Pályalélektani Tanszéki Csoport. Szeged (1990)

- ZAKAR ANDRÁS: *A tanárképzés pszichológiai kérdései*. Szegedi Egyetem 1989:(december 11.) p. 2. (1989)
- ZAKAR ANDRÁS: *Az 1988. évi pályalkalmassági vizsgálatok tapasztalatai*. pp. 1-4. JATE Pályalélektani Tanszéki Csoport. Szeged (1989)
- ZAKAR ANDRÁS: *Felvételi alkalmasság-vizsgálatok a tudományegyetemi tanárképzésben*. pp. 1-21. Oktatáskutató Intézet. Budapest (1989)
- ZAKAR ANDRÁS: *Beszámoló a József Attila Tudományegyetem Pszichológiai Tanszék Pályalélektani Tanszéki Csoportjának az 1988/89. tanévben végzett tevékenységéről*. pp. 1-3. JATE Pályalélektani Tanszéki Csoport. Szeged (1989)
- ZAKAR ANDRÁS, Szilágyi Klára, Helembai Kornélia: *A „Pályalélektani speciális képzés” tantervi programja*. pp. 1-28. JATE Pályalélektani Tanszéki Csoport (1988)
- ZAKAR ANDRÁS: *Die Aufgaben der Berufsberatung in Ungarn*. Szeged-Regensburg. pp. 1-5. JATE Pályalélektani Tanszéki Csoport. Szeged (1988)
- ZAKAR ANDRÁS: *Az 1987. évi pályalkalmassági vizsgálatok tapasztalatai*. pp. 1-3. JATE Pályalélektani Tanszéki Csoport. Szeged (1988)
- ZAKAR ANDRÁS: *Állásfoglalás (a Művelődésügyi Minisztériumnak a felsőoktatás felvételi rendszere továbbfejlesztésével kapcsolatos dokumentumairól)*. pp. 1-3. JATE Pályalélektani Tanszéki Csoport. Szeged (1988)
- ZAKAR ANDRÁS: *A pszichológiai (pályalélektani) speciális képzés tantervi programja*. pp. 1-28. JATE Pályalélektani Tanszéki Csoport. Szeged (1988)
- ZAKAR ANDRÁS: *Pályalkalmassági vizsgálatok a felvételi eljárás korszerűsítésére a tudományegyetemi tanárképzésben*. pp. 1-20. JATE Pszichológiai Tanszék. Szeged (1987)
- ZAKAR ANDRÁS: *Diagnosztikai eszközök a felvételi alkalmasság meghatározására*. pp. 1-8. JATE Pszichológiai Tanszék. Szeged (1987)
- ZAKAR ANDRÁS: *Az életútfejlődés pszichológiai összetevői 3-18 éves korban*. pp. 1-3. JATE Pszichológiai Tanszék. Szeged (1986)
- ZAKAR ANDRÁS: *Vizsgálati terv („A felvételi eljárás korszerűsítése a tudományegyetemi tanárképzésben”)*. pp. 1-2. JATE Pszichológiai Tanszék. Szeged (1986)
- ZAKAR ANDRÁS: *A gimnáziumi tanulók pályorientációjának személyiségi tényezői: Kandidátusi értekezés tézisei*. 11 p. Megjelenés/Fokozatszerzés éve: 1985.

ZAKAR ANDRÁS: *Elméletek a pályaválasztási tanácsadásban*. pp. 1-40. JATE Pszichológiai Tanszék. Szeged (1985)

ZAKAR ANDRÁS: *Javaulat a „Pálya – és pályaválasztási tanácsadó” szak alapítására és indítására*. pp. 1-82. JATE Állam-és Jogtudományi Kar, Szeged (1995)

ZAKAR ANDRÁS: *A pályaaorientáció kutatásának elméleti kérdései*. pp. 1-4. JATE Pszichológiai Tanszék. Szeged (1984)

ZAKAR ANDRÁS: *A pályaválasztó fiatalok igényszintjének pszichológiai vizsgálata*. pp. 1-15. JATE Pszichológiai Tanszék. Szeged (1983)

ZAKAR ANDRÁS: *A gimnáziumi tanulók pályaaorientációjának személyiségi tényezői*. pp. 1-10. Kandidátusi értekezés tématerve. JATE Pszichológiai Tanszék. Szeged (1983)

ZAKAR ANDRÁS: *A pályaválasztás elméletei*. pp. 1-80. JATE Pszichológiai Tanszék. Szeged (1983)

ZAKAR ANDRÁS: *Az értékaorientáció helye, szerepe és jelentősége a pályaválasztási elméletekben*. pp. 1-28. JATE Pszichológiai Tanszék. Szeged (1983)

ZAKAR ANDRÁS: *A pályaválasztás értékaorientáció irányainak változása (a középiskola első és második osztályában)*. pp. 1-11. Kutatási beszámoló, Debrecen (1980)

ZAKAR ANDRÁS: *Pályaválasztó fiatalok*. Népszabadság 1980:(október) p. 15. (1980)

ZAKAR ANDRÁS: *A választott pályával való azonosulás értékaorientációs tényezői középiskolás korban*. Záró tanulmány, 6. sz. OTTK pp. 68-92. JATE Pszichológiai Tanszék. Szeged (1980)

ZAKAR ANDRÁS: *Pedagógiai tanulmányok*. Szegedi Egyetem 1979:(május) p. 24. (1979)

ZAKAR ANDRÁS: *75 éves a svájci pályaválasztási szövetség*. pp. 1-7. JATE Pszichológiai Tanszék. Szeged (1978)

ZAKAR ANDRÁS: *A pályaválasztási érettséget meghatározó személyiségi tényezők (az általános- és középiskolában folyó pályaválasztási tevékenységben)*. pp. 1-10. JATE Pszichológiai Tanszék. Szeged (1978)

ZAKAR ANDRÁS: *Bibliográfia a személyiség közösségi értékaorientációinak és személyközi viszonyainak kutatásához*. pp. 1-16. JATE Pszichológiai Tanszék. Szeged (1978)

- ZAKAR ANDRÁS: *Az alakuló ember* (szerk.: Lux Alfréd). Szegedi Egyetem 1977:(szeptember) p. 23. (1977)
- ZAKAR ANDRÁS: *A pályaválasztási szempontok a tanulók személyiségének megismeréséhez.* pp. 1-20. JATE Pszichológiai Tanszék, Szeged (1977)
- ZAKAR ANDRÁS: *A pályaválasztási motívumok struktúrájának vizsgálata általános- és középiskolai tanulók körében.* pp. 1-20. JATE Pszichológiai Tanszék. Szeged (1977)
- ZAKAR ANDRÁS: *Iskola és Pályaválasztás.* Petőfi népe 1975:(január) p. 5. (1975)
- ZAKAR ANDRÁS: *Höhere Qualität in der Lehrerausbildung.* „Unsere Universität” (Organ der Ernst-Moritz-Arndt Universität). Greifswald, 1975. szeptember 23. (1975)
- ZAKAR ANDRÁS: *A serdülő tanulók pályaeérdeklődésének alakulása az orientáció időszakában.* Művelődésügyünk - :(22) pp. 29-32. (1974)
- ZAKAR ANDRÁS: *A szegedi egyetem kísérlete a tanárképzés korszerűsítéséért.* Petőfi népe 1974:(május) p. 14. (1974)
- ZAKAR ANDRÁS: *Az 1973. évi pályaaorientációs vizsgálat tapasztalatai.* Bács-Kiskun megyei pályaválasztási tájékoztató 10: pp. 17-19. (1974)
- ZAKAR ANDRÁS: *Bei uns im praktischen Einsatz.* Plattenwerk „Max Dietel” Meissen, 1974. július 22. (1974)
- ZAKAR ANDRÁS: *Ungarische Studenten helfen Plettenweken (Gäste schätzen die Aufmerksamkeit und Gastfreundschaft der Meissner Bürger).* Sächsische zeitung 1974:(július) p. 24. (1974)
- ZAKAR ANDRÁS: *A pályaválasztási kutatásokról.* Pályaválasztási tanácsadás - :(4) pp. 35-36. (1973)
- ZAKAR ANDRÁS: *A pályaválasztás tapasztalatai.* Petőfi népe 1973.:(február) p. 6. (1973)
- ZAKAR ANDRÁS: *Ismerkedés a szakmával.* Petőfi népe 1973:(június) p. 27. (1973)
- ZAKAR ANDRÁS: *Pályára nevelés a szakmunkásképzésben.* Petőfi népe 1973:(augusztus) p. 23. (1973)
- ZAKAR ANDRÁS: *A pályaválasztási előkészítésről.* Népszabadság 1973:(október) p. 10. (1973)

ZAKAR ANDRÁS: *Javaslatok a munkahelyi pályaválasztási megbízottak feladatainak megszervezéséhez.* Bács-Kiskun megyei pályaválasztási tájékoztató 8: pp. 16-18. (1973)

ZAKAR ANDRÁS: *A konzultációs napok tapasztalatai és a további feladatok.* Bács-Kiskun megyei pályaválasztási tájékoztató 5: pp. 20-22. (1972)

ZAKAR ANDRÁS: *A pályaválasztás kiskönyvtára.* Bács-Kiskun megyei pályaválasztási tájékoztató 6: p. 26. (1972)

ZAKAR ANDRÁS: *A nehezen beiskolázható szakmák pályaismertetéséről.* Bács-Kiskun megyei pályaválasztási tájékoztató 7: pp. 14-17. (1972)

ZAKAR ANDRÁS: *A KISZ szerepe a pályaválasztásban.* pp. 12-15. „Fiatal szemmel”, 4. sz. Kecskemét (1972)

ZAKAR ANDRÁS: *Szaktanácsadást bemutató kiállítás Kecskeméten.* Pályaválasztási tanácsadás - : pp. 1-17. (1971)

ZAKAR ANDRÁS: *Hogyan segíthet a KISZ a pályaválasztásban?* Petőfi népe 1971:(október) p. 18. (1971)

ZAKAR ANDRÁS: *A pályaválasztási tanácsadás kiskönyvtára.* Bács-Kiskun megyei pályaválasztási tájékoztató 4:(-) pp. 15-16. (1971)